

MED LUST OCH BÄVAN

MED LUST OCH BÄVAN

Vägen till biskopsstolen inom
Svenska kyrkan under 1900-talet

ULRIKA LAGERLÖF NILSSON

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Avhandling från Institutionen för historiska studier

Avhandling för filosofie doktorsexamen i historia,
Göteborgs universitet 28 maj 2010

Ett stort tack riktas till följande fonder och stiftelser som har finansierat doktorandtjänst, arkiv- och konferensresor samt tryckning av avhandlingen:
Adlerbertska stipendiestiftelsen
Filosofiska fakulteternas gemensamma donationsnämnd vid Göteborgs universitet
Helge Ax:son Johnsons Stiftelse
Kungl. och Hvitfeldtska Stiftelsen
Per Lindecrantz' fond
Riksbankens Jubileumsfond
Stiftelsen Clara Lachmanns fond
Stiftelsen Wallenbergsstiftelsens fond vid Kungl. Vitterhetsakademien
Stiftelsen Wilhelm och Martina Lundgrens Vetenskapsfond

Distribution:

Ulrika Lagerlöf Nilsson, Institutionen för historiska studier,
Göteborgs universitet, Box 200, 405 30 Göteborg
ulrika.lagerlof.nilsson@history.gu.se

© Ulrika Lagerlöf Nilsson 2010

Omslagsbild: UUB, Arvid Runestams brevsamling, Brev från Yngve Brilioth till Arvid Runestam 17.12.1937. Foto utanför Uppsala domkyrka i samband med biskopsvigningen av Yngve Brilioth, Bengt Jonzon och Arvid Runestam 26.5.1938, *Svensk kyrkotidning* 34:22. Uppsala 1938. Fotograf okänd.

Omslag: Johan Söderström

Sättning: Gerhard Svedberg

Tryck: Geson Hylte Tryck

ISBN: 978-91-628-8098-9

Göteborg 2010

ABSTRACT

Lagerlöf Nilsson, U. *Med lust och bävan. Vägen till biskopsstolen inom Svenska kyrkan under 1900-talet*. [Thy Will Be Done. The Path to the Office of Bishop in the Church of Sweden during the 20th Century] 328 pages. Avhandling från Institutionen för historiska studier, Göteborgs universitet. Written in Swedish with an English summary. ISBN 978-91-628-8098-9

This study focuses on the appointment of bishops within the Church of Sweden and analyses the patterns of this group during a period of social change which affected the station and function of the Church of Sweden in society. The concepts *field*, *capital*, *elite*, *habitus* and *strategy* are employed as a means of tying empirical findings to the question of how an elite is formed and how it maintains its position in a clearly defined sphere. This particular perspective has not been explored in previous studies of the Church of Sweden elite, and new light has thus been shed on patterns and structures. The Church of Sweden constitutes a field where, as in all fields, competition for the leading positions exists. The objective is to gain power over the interpretation of the system of beliefs, the *doxa*, within the field. In this struggle various strategies evolve that build on the capital required for success. Throughout the 20th century, the scope of this field was affected by the relationship to the Swedish state. Several defence strategies evolved to protect the field's autonomy. These strategies are evident in the bishop appointment process.

However, a duality in the logic of the Church of Sweden field stands out in connection with the recruitment of bishops: The office of bishop is a calling and the individual is unable to affect the outcome of the appointment process. An important characteristic of the attitudes of bishops toward their position has been to assume an attitude of humility with regard to their station and duties.

During most of the 20th century, power within the Church of Sweden was associated with males in positions of authority demonstrating that homosociality was an important asset to future bishops. Even though the men were competitors prior to their appointment, they were supportive in their interactions and provided each other with validation, thus confirming the hierarchic order and the gender identification of the role of bishop.

Keywords:

Bishops, Church of Sweden, 20th century, elite, power, gender, career, recruitment, field, capital, *doxa*, strategies, bishops' wives, marriage pattern, episcopal elections, appointment process, homosociality, humility

Till min familj

TACK!

Avhandlingen är äntligen färdig och det är med både glädje och tacksamhet som jag sätter punkt för detta arbete. Jag har fått möta stort intresse för min forskning, och det har uppmuntrat och glatt mig i den emellanåt ganska tuffa forskartillvaron. Att skriva en avhandling i ensamhet är omöjligt. Många människor har under årens lopp, på olika sätt, hjälpt mig fram till slutmålet. Mitt första tack går till mina handledare Anita Göransson och Thomas Lindkvist, som stöttat, uppmuntrat och granskat min forskning såväl kritiskt som konstruktivt. Med era olika intresseområden och breda kunskapsbas har ni kompletterat varandra. Anita Göransson har varit min huvudhandledare och har lett projektet som avhandlingen ingår i. Din skärpta teoretiska kunskap har bidragit och lyft avhandlingen väsentligt. Insikten att det går att kombinera empiri och teori på ett fruktbart och meningsfullt sätt har jag dig att tacka för. Du har också bidragit med energi och entusiasm när min egen har varit på sparlåga – särskilt har jag uppskattat kommentaren som du ofta fällt ”det är så roligt och intressant”! Thomas Lindkvist har varit min examinerare vid Institutionen för historiska studier och biträdande handledare. Dig har jag mött till vardags och du har gett viktig praktisk vägledning i arbetet att bedriva forskning och alltid funnits tillhands för små och stora frågor. Tack för att du har visat intresse och stöttat när jag själv har tvivlat på min förmåga. Det är också din förtjänst att det blev disputation våren 2010. Tack för ditt idoga arbete med att administrera en disputation!

Lennart K Persson slutläste texten i sin helhet och gav viktiga och värdefulla synpunkter. Tack för din noggranna läsning. Lennart Palm

har gjort kartan i kapitel 3 och Ingrid Eng har översatt den engelska sammanfattningen. Med ett lugn och stort tålamod har Gerhard Svedberg sett till att avhandlingsmanuset blev en bok. Pia Lundqvist gav värdefulla synpunkter för att skärpa till avslutningskapitlet. Henric Bagerius, Helen Castenbrandt, Martin Dackling, Erika Harlitz, Tomas Nilson, Kenneth Nyberg, Anders Ottosson, Brita Planck och Adam von Schéele har korrekturläst avhandlingen. Till var och en – ett varmt tack för all hjälp! Min kollega och vän Petra Pauli har under alla år varit en ständig diskussionspartner och kritisk läsare. Tillsammans har vi vridit och vänt på våra forskningsuppgifter. Till slut fann vi båda lösningen! Tack för alla roliga, inspirerande och viktiga samtal som vi har haft!

Forskningsuppgiften har krävt många resor, framför allt till olika arkiv och för att utföra intervjuer. Tack till berörd arkivpersonal och till de personer som har låtit sig intervjuas. Jag har också haft förmånen att knyta flera kontakter med företrädare för såväl svenska som nordiska universitet. Särskilt tack riktas till Oloph Bexell i Uppsala, som ställt sig till förfogande för kapitelläsning, diskussioner och att besvara frågor av allehanda slag. I Uppsala finns också forskningsgruppen ”Vid hans sida” bestående av Oloph Bexell, Birgitta Meurling, Märিত Karlström Gunneriusson och Cecilia Wejryd, som plötsligt ”dök upp” och blev en mycket viktig energiinjektion för mig. Vårt arbete har tagit tid i anspråk, men har gett mig nytt mod och en bredare blick för sammanhanget som min studie ingår i. Ni har också lärt mig att akademiska möten och vetenskapliga diskussioner kan präglas av en trevnad som gör att man till och med kan göra dagsturer till Uppsala för att få bevista dem! Nu skall vi åter ta tag i vårt projekt! Jag vill också rikta ett stort tack till det nordiska nätverket för väckelseforskning, NORDVECK, som också utgör en unik miljö, och som på ett utmärkt sätt visar att forskning och vetenskapliga samtal kan förenas med sant mänsklig värme. Speciellt tack riktas till Daniel Lindmark som inbjöd mig till detta sammanhang, till Ingvar Dahlbacka och Carola Nordbäck vars hälsningar och stöd varit en lisa för min själ. Kollegan och vännen Annika Sandén har under de senaste åren varit min ventil i den tidvis mycket pressade tillvaron. För att du har tagit dig tid att ge råd och stöd vill jag ge ett innerligt tack!

Till vardags har jag hört hemma på Institutionen för historiska studier i Göteborg. Jag riktar ett kollektiv tack till er alla för många roliga händelser, för viktiga samtal, för ”läshjälp” och konstruktiva kommentarer! Henric Bagerius, Pia Lundqvist och Tomas Nilson har inte bara varit viktiga och berikande kollegor, ni har också blivit nära vänner som har

hjälpit mig att vidga mitt livsperspektiv. Med er har jag delat glädje och bekymmer – och ni har alltid tagit er tid att lyssna. Tack för allt!

Många goda vänner har under de gångna åren på olika sätt visat stor förståelse och omtänksamhet. Till er alla vill jag rikta ett tack för att ni har stått ut, trots att jag periodvis har hållit mig onåbar i min avhandlingsbubbla. Utan mina vänner i Ljungskile – Helena, Karin, Kristina och Lotta med familjer – hade jag under olika skeden i arbetet inte lyckats få ihop den praktiska tillvaron. Tack för att ni på olika sätt har gett oss hjälp, för att ni har intresserat er för mitt arbete men mest för att ni alla visat prov på vad verklig vänskap är!

Min mamma, Ulla Lagerlöf, har ständigt haft en utsträckt, praktiskt hjälpare hand, som underlättat tillvaron! Du är och har varit min ständiga förebild. Med ditt liv har du visat mig att en god vilja kan lösa även det som synes vara omöjligt. Jag ger dig ett djupt och varmt tack för allt du ger och har gett mig!

Mitt innerligaste, varmaste och största tack går dock till min familj. Min allra närmaste vän och älskade man, Anders – när jag själv var som mest tveksam att anta erbjudandet att bli doktorand gav du den uppmuntran som behövdes för att jag skulle våga ta steget. Trots att du periodvis har befunnit dig många hundra mil hemifrån har du alltid gett stöd och trott på min kapacitet att ro projektet i hamn. Med en synnerligen god förmåga att förstå livets komplexitet har du bidragit med viktiga och inspirerande synpunkter på mitt arbete. Och våra älskade barn – Albin och Anna – er kärlek och fantastiska förmåga att visa mig på livets breda spektrum och helhet ger mig ständig påminnelse om livets djupaste mening. För allt ert tålamod och kärleksfulla omtänksamhet vill jag säga ett stort tack! Boken tillägnas min familj.

Ljungskile påsken 2010

INNEHÅLL

KAPITEL 1

KALLAD TILL UPPDRAG 17

ATT SAMTIDIGT TJÄNA OCH FÖRETRÄDA GUD 18

TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER 19

Fält, kapital, habitus och social reproduktion 19

Biskoparna och det kyrkliga fältet 22

VÄGAR TILL MAKT – ELIT OCH KYRKA INOM TIDIGARE FORSKNING 24

Forskning om eliter 24

Tidigare maktutredningar och ett flervetenskapligt forskningsprojekt om kön och eliter 27

Genusordningen inom det kyrkliga fältet 28

Forskning om biskopar ... 31

... i Svenska kyrkan 32

PROBLEMOMRÅDE, HYPOTESER OCH FRÅGESTÄLLNINGAR 34

Hypoteser 35

Frågeställningar 36

METOD OCH MATERIAL 36

Prosopografi och komparation 38

Materialpresentation 39

Intervjuer 41

AVHANDLINGENS DISPOSITION 42

KAPITEL 2

DET KYRKLIGA FÄLTET OCH DESS SPELREGLER 45

SVENSKA KYRKANS HOTADE DOMINANS 46

Kyrka och stat – kompanjoner och konkurrenter 47

DELAT ANSVAR FÖR KYRKLIGA FRÅGOR 51

Kyrkomötets inrättande och utveckling 52

BISKOPSVÄL 54

Införande av 1963 års biskopsvalslag 55

BISKOPARNAS UPPGIFTER	59
<i>Stiftsbiskoparnas formella uppgifter och skyldigheter</i>	59
<i>Ärkebiskopen och biskopsmötet – episkopatets språkrör</i>	61
DEN EPISKOPALA AUKTORITETEN GENOM VIGNING	63
BISKOPARNAS SYN PÅ SITT UPPDRAG OCH SIN UPPGIFT GENOM HERDABREVEN	66
DET KYRKLIGA FÄLTETS AMBIVALENS OCH KOMPLEXITET. KAPITELSAMMANFATTNING	71

KAPITEL 3

SLÄKT OCH SOCIAL REKRYTERING INOM DET KYRKLIGA FÄLTET	73
ATT UNDERSÖKA SOCIAL BAKGRUND – PROBLEM OCH MÖJLIGHETER	74
ELITENS SOCIALA BAKGRUND	75
<i>Intern social rekrytering inom det kyrkliga fältet</i>	77
BISKOPARNAS SOCIALA BAKGRUND	79
<i>Fädernas yrkesposition ...</i>	81
<i>... och mödrarnas</i>	82
UPPVÄXTENS BETYDELSE	84
<i>I en biskops- eller prästfamilj ...</i>	84
<i>... i en akademiker- eller bondefamilj</i>	88
<i>Prästfaderns position i den kyrkliga hierarkin</i>	91
DEN GEOGRAFISKA BAKGRUNDEN	94
<i>Födelseort, studentexamen och social stratifiering</i>	96
DET SOCIALA OCH GEOGRAFISKA REKRYTERINGSMÖNSTRET. KAPITELSAMMANFATTNING	102

KAPITEL 4

BISKOPARNAS GIFTERMÅLSMÖNSTER – ÄKTENSKAPET SOM KAPITAL	105
ELITENS GIFTERMÅLSMÖNSTER	106
<i>Äktenskapet som strategi och kapital</i>	107
<i>Kvinnor som resursförmedlare</i>	108
<i>Den gifta kvinnans möjligheter och begränsningar</i>	110
BISKOPINNORNAS SOCIALA BAKGRUND	111
<i>Vem gifte sig med vem?</i>	114
BISKOPSPARET – IDEALETS PRAKTIK	120
<i>En legitimerad kristen könskonstituering?</i>	125
<i>Från prästfru till biskopinna</i>	130
<i>Representationsfru och värdinna</i>	132
<i>Den yrkesarbetande biskopinnan</i>	135
DE KVINNLIGA BISKOPARNA	138
DET GEMENSAMMA UPPDRAGET. KAPITELSAMMANFATTNING	141

KAPITEL 5

VÄGEN TILL BISKOPSTOLEN – BISKOPARNAS UTBILDNINGS- OCH KARRIÄRVÄGAR	143
MERIT OCH ELIT	143
<i>Karriär och rekrytering inom det kyrkliga fältet</i>	144
DEPARTEMENTSHANDLINGARNAS KARAKTÄR OCH MÖJLIGHETER	146
UTBILDNINGSVÄGAR OCH UTBILDNINGSKAPITAL	149
<i>Uppsaliensisk kontra lundensisk teologi</i>	150

<i>Studieort</i>	154
<i>Den teologiska utbildningens förändring</i>	154
<i>Biskoparnas utbildningsvägar</i>	156
<i>Honoris causa</i>	158
DET TEOLOGISKA KAPITALET	159
<i>Otydlig gräns mellan det kyrkliga och det akademiska fältet</i>	159
<i>Att vara präst</i>	159
<i>Prästerlig karriär</i>	165
DEN AKADEMISKA KARRIÄREN SOM EN DEL AV DET KYRKLIGA FÄLTET	169
<i>Docenter och doktorer</i>	171
<i>Mentorer</i>	172
KYRKLIGA MÖTEN OCH INTERNATIONELLA SAMMANHANG	174
<i>Internationella ekumeniska möten</i>	175
DET ADMINISTRATIVA OCH FACKLIGA KAPITALET	178
<i>Allmänna svenska prästföreningen och Svensk Kyrkotidning</i>	180
DET POLITISKA KAPITALET	182
<i>Biskoparna och politisk aktivitet</i>	184
<i>Biskoparnas politiska hemvist</i>	187
REKRYTERING GENOM "HANDPLOCKNING"	191
<i>Nytt stift och "ny" biskop</i>	191
UTBILDAD OCH MERITERAD FÖR BISKOPSUPPGIFTEN.	
KAPITELSAMMANFATTNING	197

KAPITEL 6

SPELET OM MAKTEN – FRAMGÅNG OCH FÄLTETS STRATEGIER	199
DEN FÖRVÄNTADE HÅLLNINGEN	199
SKIFTANDE KÄLLMATERIAL, TIDIGARE FORSKNING OCH BISKOPSVÄL SOM URVALSMETOD	201
BISKOPVALET I LUNDS STIFT 1925 – FÖR ELLER MOT SAM. STADENER	205
<i>Sam. Stadener – självbild och komplex personlighet</i>	209
<i>Politiker och kyrkoledare</i>	212
<i>Kollegornas förtroende – följder för karriären</i>	213
<i>Teologi och politik</i>	217
<i>Stadeners aparta agerande</i>	221
SÖDERBLOMS MÅGAR	222
<i>Temor i korrespondensen</i>	224
<i>Möjliga biskopsstolar ...</i>	228
<i>... och egna biskopsstolar</i>	233
<i>Ärkebiskopsutnämningen 1950</i>	235
<i>Korrespondensen – ventil i karriären</i>	237
BRÖDERNA DANELLS KAMP OM "HEMMASTOLEN"	238
<i>Inställningen till kvinnliga präster</i>	240
<i>Fallet G.A. Danell som ett exempel på inomkyrkliga fältstrider</i>	243
DET SÄRPRÄGLADE GÖTEBORG	246
<i>Biskopsvalet 1970 – tre "omöjliga" kandidater ...</i>	247
<i>Jokern i leken: Bertil Gärtner</i>	249
<i>Carl Henrik Martling</i>	254
STRATEGIER OCH HANDLINGSUTRYMMEN. KAPITELSAMMANFATTNING	256

KAPITEL 7

BISKOPARNA I SVENSKA KYRKAN – EN FÖRÄNDRAD ELIT?

SAMMANFATTANDE DISKUSSION 259

SAMHÄLLE OCH KYRKA I OMVANDLING 259

HYPOTESER OCH FRÅGESTÄLLNINGAR 260

ELITENS OCH FÄLTETS KONTINUITET OCH FÖRÄNDRING 261

Specifika tillgångar 262

Det avgörande sociala och kulturella kapitalet 263

Brytpunkter i utbildnings- och karriärvägar 265

ATT VILJA DET RÄTTA – DET KYRKLIGA FÄLTETS LOGIK 267

Doxa och tolkning – kontinuitet och dynamik 268

Förväntat agerande och strategiska förhållningssätt 270

Demokrati- och maktfrågor 271

RESULTATENS BETYDELSE 272

AVSLUTNING OCH UTBLICK 274

SUMMARY 277

BILAGOR 285

REFERENSER 305

FÖRTECKNING ÖVER DIAGRAM, KARTA OCH TABELLER

DIAGRAM

Diagram 5.1 *Biskoparnas prästvigningsålder.* 161

Diagram 5.2 *Antal år mellan prästvigning och biskopsutnämning.* 161

FIGUR

Figur 5.1 *Tidslinje över professorer som blev biskopar.* 169

Figur 5.2 *Tidslinje över docenter som blev biskopar.* 171

Figur 5.3 *Tidslinje över biskopar som inte var teologie doktor.* 172

Figur 5.4 *Tidslinje över biskopar som haft chefsadministrativ tjänst innan biskopsutnämning.* 179

Figur 5.5 *Tidslinje över biskopar som ingått i A.S.P:s redaktion eller styrelse.* 180

KARTA

Karta 3.1 *Biskoparnas födelseorter.* 99

TABELLER

Tabell 3.1 *Biskopsfädernas yrkesbeteckningar fördelade efter samhällsgrupp.* 81

Tabell 3.2 *Antalet biskopsmödrar utan yrkesbeteckning kategoriserade efter biskopsfädernas samhällsgrupp.* 83

Tabell 3.3 *Biskopsfäder som var präster, fördelning efter prästposition.* 92

- Tabell 3.4** *Biskoparnas födelsestift.* 96
- Tabell 3.5** *Social och geografisk fördelning för biskopsfäder som inte var präster.* 98
- Tabell 3.6** *Antalet biskopar födda i stor- och universitetsstäder.* 100
- Tabell 3.7** *Biskoparnas studentexamensstift.* 101
- Tabell 4.1** *Biskopinnornas fäders yrkesbeteckningar fördelade efter samhällsgrupp.* 112
- Tabell 4.2** *Biskopinnornas fäder som var präster, fördelning efter prästposition.* 113
- Tabell 4.3** *Giftermålsmönstret för biskopar och biskopinnor 1900–1963, utifrån samhällsgrupp.* 115
- Tabell 4.4** *Giftermålsmönstret för biskopar och biskopinnor 1964–1999, utifrån samhällsgrupp.* 115
- Tabell 4.5** *Fördelning av antal äktenskap relaterat till familjebakgrund.* 118
- Tabell 4.6** *Giftermålsmönster fördelat efter äktenskap där ingendera parten kom från prästfamilj 1900–1999.* 119
- Tabell 4.7** *Giftermålsmönster fördelat efter äktenskap där båda eller ena parten kom från prästfamilj 1900–1999.* 119
- Tabell 4.8** *Fördelning av antal äktenskap mellan biskopar och biskopinnor med bakgrund i biskopsfamilj till och med 1963.* 120
- Tabell 4.9** *Förteckning över antalet biskopinnors period som prästfru respektive biskopinna.* 124
- Tabell 5.1** *Biskoparnas studieort.* 154
- Tabell 5.2** *Biskoparnas examina i teologiska ämnen.* 157
- Tabell 5.3** *Biskoparnas examina i filosofiska ämnen.* 157
- Tabell 5.4** *Medianvärdet för antalet år mellan prästvigning och biskopsutnämning.* 162
- Tabell 5.5** *Biskoparnas prästerliga karriärvägar.* 166
- Tabell 5.6** *Fördelning av domprostar som har blivit biskopar under 1900-talet.* 167
- Tabell 5.7** *Förteckning över teologiska ämnesområden och antal biskopar som har varit teologie professor före biskopsutnämning.* 170

FÖRTECKNINGAR OCH TABELLER I BILAGA

- Tabell B1.1** *Förteckning över verksamma biskopar under perioden 1900–1999.* 285
- Tabell B2.1** *Förteckning över biskoparnas namn, verksamhetsstift, utnänningsår, placering i förslagsrum vid biskopsval samt övriga kandidater i biskopsval 1871–1998.* 289
- Tabell B4.1** *Förteckning över biskoparnas och biskopinnornas fäders yrkesområde.* 298
- Förteckning B5.1** *Förteckning över undersökta herdabrev.* 303

KAPITEL 1

KALLAD TILL UPPDRAG

Efter de slutgiltiga valen i Lund och Växjö blev Olof Sundby och jag anmodade att infinna oss hos dåvarande kyrkoministern Alva Myrdal. Vi skulle komma samma dag och vid samma tid. Olof och jag träffades några dagar i förväg för att överlägga med varandra inför besöket. Vi var helt överens om att vi – för den händelse statsrådet frågade om våra önskemål inför en eventuell utnämning – skulle svara att vi helst inte ville prioritera. Vi kände båda att det skulle vara tryggast om andra faktorer än egna önskemål fick avgöra. ”Sänd” är ett viktigt ord för en präst.¹

Olle Nivenius’ beskrivning av händelserna bakom sin och Olof Sundbys biskopsutnämningar i maj 1970 illustrerar något av komplexiteten i rekryteringen till Svenska kyrkans högsta ämbete.² Flera olika aktörer var inblandade i processen och skilda intressegrupper ville vara med och påverka utfallet. Positionen innebar såväl makt som status och var eftertraktad av många. Men vare sig i citatet ovan eller i synen på uppdraget att bli biskop refereras till ambition eller makt. Snarare används de centrala begreppen ”sänd” eller ”kallad”. Enligt luthersk kallelselära skulle en yttre instans bekräfta individens inre kallelse och slutligen utnämna till uppdraget. I själva verket innebar det att staten via ministern blev den yttre instansen som ”kallade” den blivande biskopen. I samband med rekryteringen av biskopar fungerar begreppen ”sänd” och ”kallad” som

---

1 Nivenius 1993, s. 99.

2 I april 1970 hade biskopsval hållits i Lund och Växjö stift. Valresultaten hade då utfallit på samma sätt i båda stift: Nivenius hade placerats på första och Sundby på andra förslagsrum. Olle Nivenius var biskop i Lunds stift 1970–1980 och Olof Sundby var biskop i Växjö stift 1970–1972 samt ärkebiskop 1972–1983. Tredje platsen tillföll i Lunds stift Olof Herrlin och i Växjö stift Per-Olof Sjögren. Biskopsval hölls i Lund 8.4.1970 och i Växjö 22.4.1970. Se RA, Utb-dep., Konseljakter 1970 27 maj C 1–20. Imberg 1991, s. 142, 144; Bexell 2002b, s. 15.

en sorts strategi för att skapa legitimitet åt biskopspositionen, både inom kyrkans område och gentemot staten. Biskopsutnämningarna illustrerar därmed hur eliten inom den kyrkliga sfären legitimerade och avgränsade sig gentemot den världsliga makten.³ Även om staten hade yttersta mandatet att avgöra vem som skulle bli kyrkans ledare, lyssnade man till kyrkans röst och önskade föra dialog. Samtidigt fanns under hela 1900-talet ett återkommande krav från kyrkans håll att få vara självbestämmande. Detta paradoxala förhållande förekom mellan kyrka och stat under hela seklet. Syftet med avhandlingen är således att undersöka och diskutera vad som har karakteriserat den kyrkliga makteliten, här innefattande biskopar, och hur rekryteringen till denna elit har sett ut samt om en förändring har skett under 1900-talet och hur den i så fall kan förklaras.

ATT SAMTIDIGT TJÄNA OCH FÖRETRÄDA GUD

Under hela 1900-talet har det funnits en hierarki inom Svenska kyrkan där en mindre och avgränsad grupp, en elit, innehaft de högsta formella positionerna. I avhandlingen studeras vilka personer som nådde dessa högsta positioner, hur deras väg till biskopsstolen såg ut och vilka strategier som användes. Inom kyrkans område blir det dock problematiskt att framhålla sin egen lämplighet eftersom kyrkans ledare har en föreställning att deras främsta uppgift dels är att *tjäna* Gud och människor, dels att de har blivit *kallade* till sin uppgift. Uppdraget innebär alltså att på samma gång både *tjäna* och *företräda* Gud, vilket leder till ambivalens i språkbruk, hållning och vilka strategier man kan tillåta sig i strävan efter att nå högre positioner. I de blivande biskoparnas strategier visas att det är meriterande att framhålla ödmjukheten. Detta går dock stick i stäv med den förväntade hållningen att framhålla sin egen lämplighet. Samtidigt är kyrkan ett samhällsområde som alla andra när det gäller hur man organiserar sig och hur man till exempel konkurrerar om positioner. Om den ”ödmjuka” hållningen var en strategi, vad fanns då bakom ödmjukhetens draperi – hur konkurrerade de presumtiva biskoparna med varandra?

I egenskap av statskyrka har Svenska kyrkans plats och legitimitet under sekler varit självskriven, såväl i enskilda människors liv som i samhället i stort. Under lång tid var en av kyrkans viktigaste uppgifter

3 När begreppet kyrka används i avhandlingen avses Svenska kyrkan som trossamfund/organisation. Vid några tillfällen används begreppet kyrka också för att beteckna den världsvida kristna kyrkan, vilken utifrån en gemensam kristen trosordning avgränsar sig gentemot en världslig ordning.

att kontrollera människors liv och leverne. Under 1800-talet ifrågasattes biskoparnas roll, prästernas uppgifter och vilka områden kyrkan ytterst skulle ansvara för. Diskussionen fortsatte under följande sekel. Trots detta kvarstod Svenska kyrkan som en viktig och inflytelserik institution under 1900-talets första decennier.⁴ Biskoparnas position som kyrkans ledare innebar såväl status som makt och de räknades därför som en självklar del av den svenska makteliten. Under seklets gång förändrades dock kyrkans samhällliga funktion. Det tidigare självklara ansvaret för skola och social omvårdnad övertogs istället av andra alltmer specialiserade institutioner. Som en följd av detta förändrades också synen på och även själva innebörden av biskopsrollen.⁵ Biskoparnas formella makt, som innebar sanktionsmöjligheter, minskade efter hand. Som kyrkans främsta företrädare hade de dock en andlig auktoritet, vilken kvarstod under hela 1900-talet. Förändringen medförde därmed att gruppen var tvungen att hitta nya vägar för att legitimera sin position som elit. Biskoparnas uppgift var alltså tudelad. I skärningspunkten mellan kyrka och stat fanns biskoparna som chefer och ledare för kyrkans verksamhet, valda av präster och utnämnda av regeringen. Biskoparnas position visar sig alltså utgöra en sorts nyckelroll där såväl staten som kyrkan har haft inflytande över vilka personer som utnämndes till posterna.

Avhandlingen analyserar biskoparnas sociala bakgrund samt deras utbildnings- och karriärvägar fram till biskopsstolen. Det inledande citatet framhåller det centrala förhållningssättet att de blivande biskoparna själva inte skulle påverka rekryteringsprocessen. I ljuset av ambivalensen mellan tjänandet och maktutövandet skall avhandlingen analysera vilka argument och förhållningssätt som användes för att legitimera vägen fram till biskopsstolen. Sammantaget ger detta en bild över vad som kännetecknar det kyrkliga fältets logik. För att operationalisera undersökningen används ett antal teoretiska utgångspunkter, vilka presenteras i nästa avsnitt.

TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER

Fält, kapital, habitus och social reproduktion

Avhandlingens problemformulering utgår från den tolkningsram som den franske sociologen Pierre Bourdieu formulerat utifrån begreppen *fält*, *kapital* och *habitus*. Begreppen är tänjbara och möjliga att modellera

4 Furberg 2004, s. 20–22; Bankeström 1963, s. 3–35; Evertsson 2002.

5 För en övergripande teckning av kyrkans förändrade samhällsfunktion se Bexell 2003b.

med. Därför lämpar de sig väl för att göra en dynamisk analys över lång tid, som kan visa hur grunden för en elit har förändrats.⁶

Fältbegreppet intar en central plats i avhandlingen.⁷ I Bourdieus mening är ett fält ett socialt rum eller en social arena, där ett spel av sociala relationer pågår mellan individer och institutioner. Aktörerna konkurrerar om samma belöning. Inom varje fält finns en struktur av *positioner*, där det förekommer hierarkier. Olika instanser kämpar för att vara den som anger vad som skall vara gällande inom fältet. För att bli ledande inom ett fält behöver man ha tillgång till ”rätt” sorts symboliskt kapital. Det pågår alltså en ständig kamp mellan fältets aktörer och det är i huvudsak ansamlandet av olika former av kapital som striden handlar om. Aktörerna är också förenade i kampen mot gemensamma externa motståndare, som på olika sätt försöker ta kontroll över fältet och i grunden hotar dess autonomi i förhållande till andra fält. Målet är således att nå fältets högsta instanser för att få tillgång till den makt som avgör vad som skall gälla där.⁸ För att aktörerna skall kunna delta som medtävlare i spelet, behöver de tillskansa sig olika typer av kapital. Men det finns ingen given ordning som anger vilka typer av kapital som är mest betydelsefulla. Ett autonomt fälts olika aktörer identifierar själva, utan inblandning från andra fälts aktörer, vilken sorts kapital som är mest gångbart och därmed mest eftersträvansvärt i kampen. Vad detta innebär kan skifta över tid. Därför pågår en ständig kamp om vad som är värdefullt kapital på det specifika fältet och vilka resurser som skall upphöjas till de viktigaste.⁹

Det andra centrala begreppet som används i avhandlingen är *kapital*, vilket Bourdieu definierar i olika kategorier. Kapital är enkelt sammanfattat ”symboliska och materiella tillgångar som tillmäts värde”.¹⁰ Det sociala kapitalet avser olika former av förbindelser som människor har sinsemellan. Det kan innebära släktskap, vänskap, nätverk eller andra typer av sociala relationer som utgör ett betydelsefullt stöd för att en individ skall finna sig till rätta inom det specifika fältet.¹¹ Det kulturella kapitalet syftar på den bildning och kunskap som behövs för att en individ skall kunna ta sig in på ett fält. Det kan till exempel innebära en utbildning som ger vederbörande legitimitet att beträda en specifik

6 Bourdieu 1997 [1984], s. 7; Gunneriusson 2002, s. 16.

7 För vidare diskussion om fältbegreppets struktur se Bourdieu 1992, s. 41–52; Bourdieu 1999, s. 44–48; Broady 1991, s. 266–272; Gunneriusson 2002, s. 20–26.

8 Moi 1994, s. 5.

9 Gunneriusson 2002, s. 20–23.

10 Broady 2002, s. 53.

11 Broady 2002, s. 53.

position.¹² Inom varje fält finns ett eget symboliskt kapital som ligger till grund för de föreställningar som gäller på fältet.¹³ Det symboliska kapitalet handlar kortfattat om tillgångar som fältet tillmäter värde och som därmed blir en resurs. Donald Broady menar att ”en tillgång *vilken som helst* är verksam som symboliskt kapital i de sammanhang där den tillerkänns värde”.¹⁴ Förutom ovan nämnda kapitalarter kan det även handla om andra typer av kapital som individen har fått med sig från utbildning, uppväxt eller andra attribut och symboler som visat sig relevanta att använda för att kunna ta sig fram inom det nämnda fältet. Det symboliska kapitalet avgör en persons förutsättningar att bli en av de ledande inom ett fält.

De positioner inom ett fält som ger tillgång att utöva makt kallas elitpositioner. Eliten i sin tur, utvecklar skilda strategier för att försvara och helst förstärka sin position. Detta sker främst genom den kapitalsamling som pågår inom fältet, vilken ytterst syftar till att eliten skall försäkra och legitimera att dess position återskapas (reproduceras) inom fältet. Eftersom aktörernas agerande ofta sker omedvetet och inte alltid som en följd av medvetna strategier, framstår handlingarna som naturliga. Detta kan i sin tur vara en av orsakerna till att forskningen inte tidigare har uppmärksammat dessa handlingar i större utsträckning.¹⁵ Ett centralt begrepp för att tolka och förstå hur överföringen av skilda tillgångar konkret tar sig uttryck är *social reproduktion*. Begreppet avser alltså de förlopp och mönster genom vilka olika sociala skiktningar, som till exempel klass, skapas och reproduceras. Dess motsats är social mobilitet.¹⁶ Den sociala reproduktionen handlar inte enbart om att materiella tillgångar skall överföras till en kommande generation. Den handlar också om överföringen av centrala värderingar och normer, som i regel förmedlas genom uppfostran, val av utbildningsväg, livskamrat och så vidare.¹⁷ Med ett bourdieuskt begrepp kan detta sammantaget beskrivas som förmedlingen av *habitus*. Habitus påverkar en aktörs sätt att vara – hur man för sig, talar och bedömer olika situationer. Likaså bestämmer habitus en aktörs handlingsutrymme och vilka strategier som kan användas: ”aktören gör exakt det som han skall göra – ’det enda rätta’ som man säger – utan att ens behöva veta vad han gör”.¹⁸ Enligt Bourdieu

12 Broady 1991, s. 169f.

13 Bourdieu 1999, s. 56–60; Broady 1991, s. 266f.

14 Broady 2002, s. 53, min kursivering.

15 Se Bourdieu 1977, s. 70, 184, 189f.; Bourdieu 1996b, s. 272f.; Gunneriusson 2002, s. 23.

16 För vidare resonemang om social mobilitet se exempelvis Lipset & Bendix 1959.

17 Malmström & Winton 2003, s. 14; Müller 2007, s. 184–186.

18 Bourdieu 1992, s. 32.

utgör således habitus grunden för de reproduktionsstrategier som eliten använder:

To speak of strategies of reproduction is not to say that the strategies through which dominants manifest their tendency to maintain the status quo are the result of rational calculation or even strategic intent. It is merely to register that many practices that are phenomenally very different are objectively organized in such a way that they contribute to the reproduction of the capital at hand, without having been explicitly designed and instituted with this end in mind. This is because these practices are founded in habitus, which, in the most widely different domains of practice, tends to reproduce the conditions of its own production by producing the objectively coherent and systematically characteristic strategies of a particular mode of reproduction.¹⁹

Hur habitus skapas beror på inom vilket fält det hör hemma. Religionssociologen Terry Rey beskriver det enligt följande: "the fields shape the habitus throughout the course of its individual and social development, and the habitus in turn renders the field 'meaningful' through its developmental influence on agents' appreciation and consumption of capital".²⁰ Detta påverkar gruppens och positionens makt och legitimitet i samhället.

Biskoparna och det kyrkliga fältet

Det finns en inbyggd spänning i uppgiften att studera fenomen som elit, karriär och rekrytering inom kyrkans område. Begreppen är värdeladdade och har inte frekvent använts i forskning om kyrkliga förhållanden. Möjligen beror det på att det i den kristna trosordningen finns företeelser som förväntas gå i motsatt riktning mot innebörden i begreppen *makt, hierarki, strategi* och *elit*. Här används begreppen som analytiska kategorier som gör det möjligt att relatera empirin i förhållande till ett teoretiskt ramverk som inte är utformat för att enbart gälla undersökningar inom kyrkans område. Detta gör det möjligt att diskutera företeelser och mönster inom kyrkan i förhållande till liknande fenomen inom andra samhällsområden.

Svenska kyrkan diskuteras i denna avhandling som ett *fält* – det kyrkliga fältet.²¹ I sin tur utgör det ett delfält inom det religiösa fältet men studeras här främst som ett eget autonomt fält.²² Det är specifika egenskaper och lagar som skapar ett fält, som i sin tur utgör grunden för det självklara, eller för att tala med Bourdieus terminologi, den *doxa* som

19 Bourdieu 1996b, s. 272f.

20 Rey 2007, s. 46.

21 I fortsättningen används termen det kyrkliga fältet för att underlätta den språkliga framställningen. Med "det kyrkliga fältet" avses egentligen "det svenskkyrkliga fältet".

22 Se Rey 2007, kapitel 3–5.

aktörerna inom fältet är överens om är giltig och odiskutabel.²³ Inom det kyrkliga fältet handlar doxa om den gemensamma trosföreställningen att det finns en Gud som har betydelse för människors liv och leverne. Utifrån denna tro bildas olika tankekonstruktioner, där bland annat föreställningen om förhållandet mellan den religiösa och profana värdehierarkin tar sin form. Karakteristiskt för det kyrkliga fältet är därför trosfrågan, som i sin tur styr fältets funktioner. I sin tur utgör den ett symboliskt kapital, vilket biskoparna använder när de skall legitimeras reproduktionen av positionen och göra anspråk på rätten att utöva auktoritet inom fältet.

Ett fälts gränser definieras utifrån fältets specifika intressen, insatser och avgränsningar, varför gränserna inte är definitiva utan också föremål för kamp.²⁴ Det har under hela seklet funnits en kamp mellan det kyrkliga och statliga fältet. Eftersom kyrkan sedan reformationen varit offentligt rättligt reglerad, har det också funnits politiska intressen av att styra kyrkan. På samma gång har kyrkan som eget fält strävat efter att försvara sina egna domäner, vilket har gjort att den tidvis har agerat mot statens intressen. Förhållandena inom det akademiska fältet kan här användas för en jämförelse. Även detta fält har varit underställt statliga lagar och intressen samtidigt som det värnat sin egen bestämmanderätt i form av den vetenskapliga friheten. Därför har man sökt efter och utarbetat olika strategier för att försvara sin autonomi i förhållande till staten. På samma sätt har det under hela 1900-talet använts olika typer av strategier inom det kyrkliga fältet för att bevara och försvara dess självständighet. Strategierna blir på så sätt en del av det kyrkliga fältets logik, men hur de har uttryckts har skiftat över tid och varit beroende av enskilda aktörer. De blivande biskoparna använde således olika motiveringar för att försvara vad de kallade ”kyrkans bästa” och kyrkans självbestämmanderätt. Trots att biskoparna som samlad kollegial grupp stod enade i kampen för att försvara och upprätthålla sina positioner inom det kyrkliga fältet, var deras position underställd det statliga fältet, som genom att utnämna biskoparna ytterst avgjorde vem som blev innehavare av elitpositionen.

23 Bourdieu 1997, s. 96, 129.

24 Bourdieu 1992, s. 41f.

VÄGAR TILL MAKTT – ELIT OCH KYRKA INOM TIDIGARE FORSKNING

Hur en elit skall preciseras är avhängigt hur man definierar makt. Liksom i tidigare genomförda elitundersökningar, används här ett *institutionellt maktbegrepp*. Det innebär att personerna som ingår i undersökningarna innehar eller har innehaft de formellt högsta toppositionerna inom olika samhällsområden. Biskopens position har under hela 1900-talet utgjort den högsta formella positionen inom Svenska kyrkan, och därför kan episkopatet ses som en elit, även om innebörden i själva positionen har förändrats i takt med att det kyrkliga fältets relativa betydelse har ändrats.

Forskning om eliter

Elit används i vardagligt språkbruk ofta för att beteckna de bästa eller skickligaste inom ett bestämt område. I detta sammanhang används elit som en icke-värderande term i form av ett teoretiskt begrepp som ”en neutral, teknisk beteckning för en grupp som avviker i ett bestämt hänseende, nämligen ifråga om makt och inflytande”.²⁵ Forskare har haft olika uppfattningar om huruvida det är positivt eller negativt att makten i ett samhälle ytterst har varit koncentrerad till ett fåtal personer. Antingen har eliten setts som ”en korrumpierad eller åtminstone okontrollerbar grupp, fjärran från vanliga folks intressen och behov” eller som en grupp där de styrande utgörs av de för uppgiften bäst lämpade och kompetenta.²⁶

Runt sekelskiftet 1900 utvecklade samhällsforskarna Gaetano Mosca, Vilfredo Pareto, Robert Michels och Mosei Ostrogorski sina klassiska teorier om eliter.²⁷ Dessa forskare såg eliternas överhöghet som en slags naturgiven lag som ansågs vara vetenskapligt bevisad. Man menade att i alla tider och i alla samhällen hade det existerat en liten härskande klass och en stor maktlös massa, som inte kunde rubba denna elit. Det ansågs ofrånkomligt att den stora massan skulle vara maktlös.²⁸ Dessa forskare menade också att det i huvudsak var eliternas intressen som påverkade, men också bestämt samhällsutvecklingen genom historien.

Under 1950-talet kom den amerikanske sociologen C. Wright Mills med sin banbrytande studie av den amerikanska makteliten. Genom studier av det amerikanska samhället under efterkrigstiden, ville Mills visa att maktpositioner innebar ekonomiska, organisatoriska eller symboliska

25 *Demokrati och makt i Sverige* 1990, s. 306. Se också Gulbrandsen m.fl. 2002, s. 11–13; Marcus 1983, s. 9; Giddens 1974, s. 4.

26 Göransson 2007c, s. 18.

27 Se Field & Higley 1980, s. 1–4.

28 *Demokrati och makt i Sverige* 1990, s. 301.

tillgångar och möjlighet att sanktionera eller ge belöning.²⁹ Utifrån detta institutionella maktbegrepp har flera efterföljande elitundersökningar genomförts.³⁰ En av de mest produktiva elitforskarna under 1900-talets senaste decennier är Pierre Bourdieu som utfört studier av det ledande skiktet inom en rad olika områden.³¹ Bourdieu har också utfört studier av eliten inom det kyrkliga området, främst inom den katolska kyrkan.³² I sina arbeten behandlar han bland annat den sociala rekryteringen till det katolska biskopsämbetet och den teoretiska konstruktionen av ett religiöst fält. Hans empiriska resultat är inte primärt intressanta att förhålla sig till i föreliggande studie. Däremot visar han i dessa studier att de teoretiska begreppen *fält* och *kapital* fungerar att använda i studier av kyrkan.

Ett omdiskuterat problem inom elitforskningen är hur man skall försvara förekomsten av eliter i ett demokratiskt samhälle. Problemet är långt ifrån löst. I huvudsak har tre argument förts fram för att försvara företeelsen: behovet av arbetsdelning, kompetens och kontroll. Med detta menas att det krävs ett specialiserat ledarskap som utifrån demokratiska principer skall kunna ställas till svars för sitt agerande, för att effektiviteten i samhället skall kunna garanteras.³³ På ett allmänt plan, säger statsvetaren Anders Westholm, kan det tyckas som om elitteorin och demokratiteorin stämmer väl överens. ”Makten i varje samhälle, även det mest demokratiska, måste i realiteten utövas av ett fåtal personer.” Men Westholm menar att denna slutsats är skenbar:

Elitteorin säger också något mer än det uppenbara konstaterandet att antalet personer i beslutande ställning är litet. Denna lilla grupp utgör, enligt elitteoretikerna, en enhetlig elit som inte kan kontrolleras. Den klassiska elitteorin är egentligen en teori om en *härskande elit*. Den dominerande minoriteten kan inte kontrolleras av majoriteten.³⁴

Här framkommer således den avgörande skillnaden mellan en elitteori och demokratiteori: ”Den pluralistiska demokratin förutsätter ett samhälle med *många* och *öppna* eliter.” Ett demokratiskt styrelsesätt karakteriseras alltså inte av ”frånvaron av eliter utan förekomsten

29 Mills 1971 [1956]. Mills menade att den politiska, militära och ekonomiska eliten i praktiken utgjorde den amerikanska makteliten och styrde det amerikanska samhället.

30 Göransson 2007c, s. 15, 35f.; *Demokrati och makt i Sverige* 1990; Ruostetsaari 1993, s. 305–337; Ruostetsaari 2006, s. 23–42; Gulbrandsen m.fl. 2002; Munk Christiansen, Møller & Togeby 2001; Teige 2008.

31 Se exempelvis Bourdieu 1996a; Bourdieu 1996b.

32 Bourdieu & de Saint Martin 1982, s. 2–53; Bourdieu 1971, s. 295–334. Se också Rey 2007, s. 75–78; Davies & Guest 2007, s. 5f.

33 *Demokrati och makt i Sverige* 1990, s. 302.

34 *Demokrati och makt i Sverige* 1990, s. 302f.

av flera konkurrerande eliter”.³⁵ Eliternas struktur definieras i huvudsak utifrån två hypoteser: antingen är de slutna och enhetliga eller öppna och präglade av mångfald. För att ta reda på om en elit är sluten undersöks dess exklusivitet, sammanhållning och samstämmighet.³⁶ När det gäller eliten inom kyrkans område menar sociologen Anthony Giddens att trots att kyrkans tidigare framträdande roll minskat i betydelse, kan dess ledare fortfarande betraktas som en elit.³⁷ Giddens anser att i elitstudier bör i huvudsak tre primära dimensioner fokuseras: *rekryteringen* till elitpositioner, *strukturen* hos elitgrupper samt *maktfördelningen* utövad av personer i elitpositioner.³⁸ Tidigare forskning har också visat att reproduktionen av en elitgrupps status kräver att eliten lyckas föra vidare makt och tillgångar till kommande generationer för att säkra sitt fortbestånd.³⁹ Reproduktionen följer ett bestämt mönster som måste uppehållas och vidareförmedlas för att elitens position skall bibehålla sin legitimitet. Pierre Bourdieu menar att all makt kräver detta för att kunna rättfärdiga sin existens:

Of course the question of legitimacy is inscribed in practical terms in the very existence of concurrent forms of power that, in and through their very confrontation, and in the antithetical, and often irreconcilable, justifications they oppose to each other, inevitably raise the question of their own justification. It follows that *the reproduction strategies* implemented by the bearers of the different forms of capital in their efforts to preserve or increase their patrimony and, correlatively, to maintain or better their position in social space inevitably include symbolic strategies aimed at legitimating the social foundation of their domination, that is, the form of capital sustaining both their power and the mode of reproduction that is inseparable from it.⁴⁰

Förutom reproduceringen av såväl materiella resurser som värderingar och åsikter, måste elitgruppen också förmedla en stark identitet för att övertyga det omgivande samhället om sin betydelse och säkerställa sin fortlevnad. Statsvetaren Ezra N. Suleiman hävdar: ”The more successful the elite is in transferring the key elements of its self-image to the society, the greater will be its chance for endurance.”⁴¹ För att detta skall lyckas krävs att elitgruppen har en ständigt pågående kommunikation med det omgivande samhället, och inte avskärmar sig utan söker och får bekräftelse på att den är accepterad. Suleiman menar därför att:

³⁵ *Demokrati och makt i Sverige* 1990, s. 303.

³⁶ *Demokrati och makt i Sverige* 1990, s. 303f.; Göransson 2007c, s. 19.

³⁷ Giddens 1974, s. 8.

³⁸ Giddens 1974, s. 4–7.

³⁹ Malmström & Winton 2003, s. 12, 14.

⁴⁰ Bourdieu 1996b, s. 265.

⁴¹ Suleiman 1978, s. 127.

The task of the elite is therefore a difficult one, for it needs to reconcile two goals that are seemingly irreconcilable: to believe in itself – to have, in other words, the kind of self-image that is required of a leadership group – it must embrace norms that run counter to those that govern society; to fulfil, at least minimally, what the society expects of it, it must act in accordance not with the norms that govern its image but with those that govern the society.⁴²

I vårt fall handlar dilemmat om hur detta skall kunna ske på ett så effektivt sätt som möjligt utan att biskoparna riskerar att förlora vare sig sin kyrkliga profil och andliga auktoritet eller sin funktion som samhällselit.⁴³

Tidigare maktutredningar och ett flervetenskapligt forskningsprojekt om kön och eliter

Forskning om makthavare och eliter är ett etablerat forskningsområde.⁴⁴ Avhandlingen ingår som en del av ett flervetenskapligt forskningsprojekt som undersöker den svenska maktelitens sociala reproduktion inom olika samhällsområden. Utgångspunkten är att undersöka om det är samma skikt som hela tiden reproduceras till dessa positioner eller om det över tid sker inflöden från andra grupper. En annan aspekt av frågan är vad det är som gör att kvinnor i lägre grad än män når samhällets högsta positioner. Detta projekt studerar dels skillnaderna mellan eliter inom olika samhällsområden, dels eventuella skillnader mellan kvinnors respektive mäns möjligheter att nå samhällets högsta positioner. Genom att undersöka elitens sociala bakgrund, utbildning, karriär- och rekryteringsvägar har mönster i samhällets översta toppskikt kunnat konstateras.⁴⁵

Under senare decennier har flera elitundersökningar utförts både i Sverige och i övriga Norden.⁴⁶ Den kyrkliga eliten, avgränsad till biskopar och domprostar ingick i de tidigare studierna, men utgjorde ingen egen kategori utan räknades samman med övriga institutioner inom området förvaltning, dit Svenska kyrkan hörde fram till årsskiftet 1999/2000.⁴⁷ Även i de finländska och danska maktutredningarna fördes

42 Suleiman 1978, s. 127.

43 Se Fichter 1961, s. 258.

44 Westholm 1990; Petersson m.fl. 1996.

45 Professor Anita Göransson har lett det flervetenskapliga forskningsprojektet *Kön och eliternas sociala reproduktion och förändring i ett komparativt perspektiv* vid Göteborgs universitet. Projektets tyngdpunkt ligger på nutid och enkäten *Ledarskap i förändring* genomfördes 2001 bland 3000 personer i den svenska makteliten. Eliten inom följande samhällsområden studeras: näringsliv, politik, förvaltning, organisationer, massmedier, kultur och vetenskap. Inom projektets ram publiceras fyra doktorsavhandlingar: förutom denna avhandling, Niklasson 2005; Edström 2006 och Pauli (pågående avhandlingsarbete).

46 Göransson 2007a, s. 49–52; Westholm 1990; Ruostetsaari 1993; Ruostetsaari 2006; Petersson m.fl. 1996; Munk Christiansen, Møller & Tøgeby 2001; Gulbrandsen m.fl. 2002.

47 *Demokrati och makt i Sverige* 1990, s. 309–312.

kyrkan in under området förvaltning.⁴⁸ I den norska maktutredningen däremot, utgjorde den kyrkliga eliten en egen kategori.⁴⁹ Den kyrkliga eliten i Sverige har alltså inte undersökts tidigare som en egen grupp.⁵⁰

Den demokratiska utvecklingen under 1900-talet medförde att fler människor fick delta i beslutsfattandet. Bland annat innebar det att lek-männens inflytande ökade inom den kyrkliga organisationen.⁵¹ Samtidigt fanns en högkyrklig och konfessionalistisk inriktning som menade att kyrkan skulle vara oföränderlig och inte låta sig påverkas av influenser från övriga samhället. Dess främsta mål var att värna kyrkans centrala värden och att skydda den mot sekulariserande tendenser som i sin tur skulle kunna hota dess existens.⁵² Andra grupper menade att kyrkan skulle följa med tidens utveckling när det gällde tolkningen av budskapet och utformningen av verksamhetens innehåll. Det pågick således under hela seklet en teologisk maktkamp mellan olika grupper inom kyrkan, om vem som skulle ha tolkningsföreträdet av kyrkans trosordning. Att vara företrädare för den dominerande teologiska hållningen inom fältet, innebar också tillgång till makten att påverka hur kyrkan skulle manifesteras sin position i samhället. Därför var det angeläget för olika grupper att bevaka sina intresseområden och försvara den teologiska hållning som man ansåg var kyrkans rätta väg.

Genusordningen inom det kyrkliga fältet

Sedda ur ett könsperspektiv har förutsättningarna för den kyrkliga maktelitens sammansättning ändrats under 1900-talet, men det har under seklet inte rått konsensus kring vilken teologi som skall vara den rådande när det gäller synen på kön och ledarskap. I frågan om kvinnors tillträde till prästämbetet blev detta mycket tydligt. Fram till 1958 var prästämbetet stängt för kvinnor. Argumenten som åberopades hänvisade främst till en biblisk ordning som tolkades som att en kvinna inte kunde vara präst.⁵³ Det kom att föras en utdragen debatt såväl inom som utanför kyrkan, där både demokrati- och behovsargument användes för att prästämbetet skulle öppnas för kvinnor. Utanför kyrkan drevs frågan främst som en jämställdhetsfråga och blev även en politisk fråga.⁵⁴ Inom

48 Ruostetsaari 1993; Ruostetsaari 2006; Munk Christiansen, Möller & Togeby 2001, s. 250.

49 Gulbrandsen m.fl. 2002, s. 286. En separat presentation över studien av den kyrkliga eliten i Norge återfinns i Repstad 2002.

50 Skillnaden i kategoriseringen beror på att de nordiska kyrkornas struktur skiljer sig åt.

51 Se Lundstedt 2006, s. 14, 39.

52 Larsen & Montgomery 1982, s. 11f.

53 Se exempelvis 1 Kor. 14:34–35, *Bibeln* 1958 [1917].

54 För en översikt av de skilda argument som framfördes för och mot kvinnor som präster se Simonsson 1963.

kyrkan diskuterades frågan främst utifrån teologiska perspektiv. Där fanns bland annat företrädare som menade att givna teologiska faktorer omöjliggjorde detta. Ett annat argument som drevs hade samband med kyrkans utökade verksamhet, som krävde fler kvinnor med teologisk kompetens. Dessutom rådde prästbrist och den tilltagande urbaniseringen hade gjort att prästerna fått nya arbetsuppgifter. En del av dessa uppgifter ansågs väl lämpade för just kvinnliga präster. Den utdragna diskussionen inom kyrkan gjorde att beslutet fördröjdes.⁵⁵ Det skulle dröja ytterligare nästan fyrtio år innan den första kvinnliga biskopen vigdes till sitt ämbete.⁵⁶ Det innebar att den kyrkliga eliten under hela 1900-talet i stort sett utgjorde ett manligt kollektiv. Forskning har visat att det finns mekanismer som gör att männens makt reproduceras genom att män har en stark sammanhållning sinsemellan. Detta har betecknats som broderskapets logik och homosocialitet och innebär att män vidareförmedlar sina positioner och resurser främst inom en manlig gemenskap.⁵⁷ Generellt handlar det om att en man söker sig till individer som han har förtroende för. Män har också i regel mer att erbjuda i utbyte, eftersom de har större makt och kontrollerar fler och större resurser än vad kvinnor vanligen gör. Således uppstår en enkönad manlig gemenskap som kan liknas vid ett brödraskap. Den manliga homosocialiteten i form av ett broderskap kan också fungera som en sorts konkurrensbegränsande maktstrategi.⁵⁸ I argumentationen mot kvinnliga präster användes det klassiska argumentet att auktoritativa yrken samt ledande positioner inom specifika områden krävde manliga egenskaper. Därför skulle de vara förbehållna män. Här kan man tänka sig att manlighet fungerat som en exkluderingsstrategi. Homosocialiteten blev på så sätt en maktförstärkande faktor. Under seklet har det funnits formella kriterier för hur nomineringen av biskopskandidater skulle se ut. Samtidigt saknades en tydlig definition av kriteriernas innebörd, vilket har föranlett en informell tolkning av dess betydelse. En sådan tolkning är att ämbetet av tradition har blivit manligt kodat. Den här typen av kultur kan förekomma inom olika sammanhang och sociologen Gerd Lindgren benämner det som kooptationskultur, vilket innebär följande:

55 Beslutet att prästämbetet skulle öppnas för kvinnor fattades vid Kyrkomötet 1958 och lagfästes i oktober samma år. Lagen började gälla från 1 januari 1959. Se *SFS* 1958:514. De tre första kvinnorna prästvigdes i april 1960. Se vidare Brohed 2005, s. 118f., 158f., 208–215; Lagerlöf Nilsson 2001, s. 23–47; Hössjer Sundman 2008a; Hössjer Sundman 2008c.

56 Christina Odenberg utnämndes och vigdes till biskop 1997. Följande år utnämndes och vigdes den andra kvinnliga biskopen, Caroline Krook.

57 Lindgren 1996, s. 4–14; Lipman-Blumen 1976, s. 15–31; Hamrén 2007, s. 42–46.

58 Göransson 2007c, s. 32.

Med kooptation menar jag i detta sammanhang regler för upptagandet i gemenskapen, eller en sorts fyllnadsval till en kår som redan är definierad via vissa formella kriterier (vilka också kvinnor kan uppfylla) men som också har informella av tradition framvuxna regler för införlivande i den utvalda skaran.⁵⁹

Med utgångspunkt i den homosociala strukturen har biskopsrollen, nomineringsförfarandet och biskopsutnämningen informellt tolkats som en manlig angelägenhet. Därmed har kvinnor varit borttänkta som potentiella kandidater till uppdraget. De röstberättigade delegaterna vid biskopsvalen var under seklet till en övervägande del män. I sin tur röstade de fram manliga kandidater, trots att inga formella hinder förelåg för att kvinnor skulle kunna utnämnas till biskopar efter 1958.⁶⁰ Även kvinnliga ombud röstade fram manliga kandidater, vilket följer logiken att kvinnor är heterosociala eftersom de i högre grad väljer män framför andra kvinnor.⁶¹ Den demokratiska utvecklingen som tilltog inom samhället i stort, likaväl som inom kyrkan, borde rimligtvis också inneburit att rekryteringsbasen breddades för de kyrkliga ledarna. För att kunna bedöma detta måste den kyrkliga elitens karakteristik undersökas och relateras i förhållande till övriga samhällseliter.⁶²

Historikern Yvonne Maria Werner har lett det nyligen avslutade forskningsprojektet *Kristen manlighet – en modernitetens paradox*, vars syfte har varit att studera hur konstruktionen av ett specifikt kristet manlighetsideal har gestaltats under perioden 1830–1940 samt vilka teologiska och ideologiska argument som har använts för att legitimera detta. Genom att identifiera den kristna manlighetens former och skepnader, besvarar forskningsprojektet frågan varför ett så stort antal män engagerade sig i kyrkans arbete under samma period som genus- och religionsforskare har framhållit att kristendomen feminiserades.⁶³ Projektet har utgått från ”en övergripande hypotes om kyrklig mobilisering och kristen konfessionalism som ett uttryck för kristna mäns strävan att motverka samhällets sekularisering och religionens feminisering”.⁶⁴ Det kyrkliga fältet var tvunget att ompröva och på nytt befästa sina gränser i samband med att kyrkans plats omdefinierades i samhället. Förändringen bidrog också till att den gängse genusordningen ifrågasattes och, som flera forskare påpekat, att feminiseringen inom religionens område ökade. Denna omskakande process var dock en allmän företeelse i samhället och skedde inom

59 Lindgren 1996, s. 10f.

60 Stenström 1959, s. 85.

61 Göransson 2007c, s. 32; Lindgren 1996, s. 5; Lipman-Blumen 1976, s. 18.

62 Se vidare Lagerlöf Nilsson 2005b, s. 415–417.

63 Werner 2008, s. 10f.

64 Werner 2008, s. 12f.

flera områden. Männerna använde överlag liknande strategier men de tog sig olika uttryck beroende på det aktuella området och vilka legitimeringsgrunder som krävdes. Konstruktionen av en giltig och legitimerad form av manlighet, utgjorde således en av de viktigaste grunderna för att behålla den manliga dominansen inom ett område. Den tyske historikern Olaf Blaschke menar att man kan se den konfessionalisering och remaskulinisering som skedde inom kyrkans område ”som ett uttryck för en medveten strävan att remaskulinisera den religiösa kulturen och att befästa den manliga dominansen i den kyrkliga sfären”.⁶⁵ Detta lyckades man formellt upprätthålla inom Svenska kyrkan i ett första skede till 1958 och i ett andra till 1997.

Forskning om biskopar ...

Biskoparna har, som en av de ledande grupperna i samhället, varit föremål för olika typer av studier. Tidigare forskning om ämnet biskopsrekrytering har främst utförts utifrån ett teologiskt, kyrkorättsligt eller kyrkohistoriskt perspektiv. Fenomenet har också varit uppmärksammat från sociologiskt håll, exempelvis i Bourdieus tidigare nämnda undersökning av episkopatet inom den katolska kyrkan.

Inom brittisk forskning har i huvudsak tre arbeten inspirerat och utmanat mig att genomföra en fördjupad studie av Svenska kyrkans biskopar. Sociologerna D.H.J. Morgan och Kenneth Thompson introducerade under 1960- och 1970-talen det sociala studiet av biskoparna i Church of England som en elit. Därmed ville de både uppmana och utmana till mer djupgående studier utifrån detta perspektiv.⁶⁶ De menar i sina arbeten att de sociala mönster som funnits bland biskoparna under olika tidsperioder behöver diskuteras i förhållande till förändringen i positionens auktoritet och till innebörden i själva biskopsrollen. Särskilt Morgan uppmanar till vidare historiska undersökningar för att se likheter och skillnader såväl inom biskopsgruppen som i jämförelser med andra eliter. Han efterfrågar därför studier som tar upp samspelet och den inbördes relationen, betydelsen och effekten av förändringar i funktionen av biskoparnas roll, auktoritet och som elit.⁶⁷ Kenneth Thompson vidareutvecklar delvis Morgans resonemang i sin artikel. Thompson uppmanar dock vidare studier att inte enbart koncentrera sig på rekryteringsaspekten utan att också studera elitgruppens struktur och möjlighet att utöva makt. Thompsons artikel ingår i den antologi som Anthony

65 Werner 2008, s. 13.

66 Morgan 1969, s. 295–310; Thompson 1974, s. 198–207.

67 Morgan 1969, s. 309.

Giddens citerades ur, och Thompsons resonemang är samstämmigt med det som Giddens angett när det gäller vilka aspekter som bör fokuseras. Jag menar dock att de tre aspekterna rekrytering, struktur och maktbefogenheter bör diskuteras både i ett samspel och i förhållande till varandra. Likaså hör de i sin tur samman med de aspekter som Morgan framhållit som angelägna att studera närmare.

Bland de senaste bidragen i brittisk sociologisk forskning om biskopar, har religionssociologerna Douglas J. Davies och Mathew Guest genomfört en studie över verksamma biskopar inom den anglikanska kyrkan under perioden 1940–2000. Studien avser att kartlägga utvecklingen av vilka personer som har blivit biskopar, hur biskopsuppdraget har påverkat livet i biskopsfamiljerna samt hur uppväxten i den specifika miljön har påverkat identitetsutvecklingen hos biskoparnas barn.⁶⁸ Davies och Guest utgår i sin analys från de teoretiska resonemangen runt sociala nätverk och det symboliska utbytet av gåvor, främst utbytet av andligt kapital, både inom episkopatet som helhet och inom den enskilda biskopsfamiljen. Det finns flera paralleller att dra mellan den forskning som diskuteras i denna avhandling och den som Thompson och Morgan efterfrågar och som Davies och Guest till viss del har utfört. Jag finner det därför angeläget att diskutera mina resultat i förhållande till den brittiska forskningen om biskopar inom Church of England. Hur har då forskningen sett ut inom det svenska området?

... i Svenska kyrkan

Trots att det finns mycket skrivet både av och om biskopar i Svenska kyrkan, är den vetenskapliga forskning som samlat behandlar hur de blivande svenska biskoparnas väg till sin position har sett ut begränsad. Kyrkohistorikerna Sven Kjällerström och Bengt Stolt har utfört empiriska kartläggningar av hur biskopstillsättningar och vinningar praktiskt har gått till, från reformationen till modern tid. Författarna visar främst på den långa kontinuitet som funnits, men förhåller sig på olika sätt till sina empiriska resultat. Stolts arbete är främst en sammanställning av uppgifter runt svenska biskopsvinningar under perioden 1520–1972, utan vidare analys och diskussion om hur de olika biskopsvigningsritualen har tolkats under olika tider och av skilda teologer. Kjällerströms arbeten präglas däremot av en polemik mot äldre teologisk forskning och tolkning av vigningsritualens innehåll. Syftet med hans arbeten har varit att undersöka hållbarheten i argumentet, att den apostoliska successionen varit konstant inom Svenska kyrkan, det vill

⁶⁸ Davies & Guest 2007, s. 2, 13. Undersökningen bygger på en kartläggning av 107 biskopar.

säga att en oavbruten vigningskedja har funnits från Jesu lärjungar till nutida biskopar.⁶⁹

I kyrkohistorikern Rune Imbergs arbete *Biskops- och domprostutnämningar i Svenska Kyrkan 1866–1989* studeras vilka trender och tendenser som funnits i utnämningsspolitiken av Svenska kyrkans biskopar.⁷⁰ Utgångspunkt för studien är att staten har använt sin makt i utnämningen av personer till ledande poster inom kyrkan. Imberg söker efter mönster som visar hur statsmakten har påverkat och styrt Svenska kyrkan i den riktning politikerna avsett. Detta sammanföll långt ifrån alltid med den utveckling som Imberg menar varit den mest lämpliga för kyrkan. Syftet med Imbergs undersökning är främst kopplat till frågan om vilket område som skall ha beslutanderätten över kyrkan. Han menar att den teologiska och andliga utvecklingen inom Svenska kyrkan till stor del varit avhängig vilka personer som har utnämnts till biskopar och domprostar.⁷¹ Med sitt arbete förespråkar Imberg kyrkans självbestämmande gentemot staten. Däremot görs ingen djupare analys av de domprost- och biskopsutnämningar som han har studerat. Problemet med tjänstetillsättningar av biskopar behöver därför fördjupas och analyseras i en bredare historisk kontext. Biskoparna 1989–1999 har dessutom inte varit föremål för någon tidigare studie.⁷²

Under senare år har en mer teoridriven biskopsforskning utförts av historikerna Tobias Wirén och Patrik Winton, som utifrån olika syften studerat biskopar som aktörer under 1600- och 1700-talen. Såväl Wirén som Winton visar hur biskoparna var en självklar del av den dåtida samhällseliten, med stort inflytande inte minst i den politiska processen.⁷³ Även kyrkohistorikern Jakob Evertsson har studerat svenska biskopar som politiska aktörer, men under 1800-talet, och har riktat särskild uppmärksamhet mot den omfattande kritik som fanns mot biskopsämbetet under 1800-talets första hälft.⁷⁴ Biskoparna hade en konservativ hållning i flera politiska frågor, vilket i grunden handlade om deras vilja att försvara både kyrkans och sin egen position i det förändrade svenska samhälle som växte fram under 1800-talet. Biskopsämbetet sågs som en föråldrad privilegieinstitution som stod som ett hinder för samhällets modernisering. Wiréns, Wintons och Evertssons undersökningar av

69 Kjällerström 1952; Kjällerström 1965; Kjällerström 1974; Stolt 1972. Se speciellt sammanställningen av vigningstabeller, s. 134–138.

70 Imberg 1991, s. 13f.

71 Imberg 1991, s. 79.

72 Ytterligare två korta artiklar behandlar i begränsad omfattning karakteristiken av biskoparnas sociala bakgrund. Se Malmberg 1940; Petrén 1986.

73 Wirén 2006; Winton 2006.

74 Evertsson 2002; Evertsson 2005.

biskopar under äldre tid visar exempel på hur biskoparna har upprättat sin position som en elit sedan tidigmodern tid.

Utifrån ett kyrkorättsligt perspektiv diskuterar kyrkovetaren och statsvetaren Göran Lundstedt biskopsrollens förändrade innebörd i sin avhandling *Biskopsämbetet och demokratin. Biskopsrollens förändring i Svenska kyrkan under 1900-talets senare del*. Lundstedt tar sin utgångspunkt i Svenska kyrkans demokratisering och diskuterar hur biskoparnas reella inflytande över kyrkoorganisationen har förändrats samt vilka drivkrafter som förorsakat detta. Demokratiseringsprocessen blev särskilt tydlig inom kyrkans organisation under 1980- och 1990-talen. Lundstedt diskuterar huruvida de demokratiska principer som råder i det omgivande samhället även skall och kan gälla inom det kyrkliga området. Finns det områden inom kyrkan där demokratiska spelregler inte *kan* gälla, där andra värden av ideologisk eller teologisk art istället måste vara överordnade? Lundstedt menar att ett sådant område är uppenbarelsen som tillika är kyrkans idébas. Det går inte att utföra en demokratisk omröstning huruvida Gud har uppenbarat sig för människorna och förmedlat ett budskap eller inte. Oavsett hur innehållet av den gudomliga uppenbarelsen till människorna skall tolkas, pågår dock en maktkamp mellan olika grupper inom kyrkan. I grunden finns oenigheten om var gränsen skall gå mellan vad som skall ses som teologi och vad som är demokrati inom kyrkan.⁷⁵ Det handlar alltså om var gränserna, på ett teoretiskt plan, skall gå för doxas anspråk. Lundstedt studerar i huvudsak de formella förutsättningarna för biskoparnas utövande av sitt ämbete och hur dessa förändrats över tid. Således står inte ämbetsinnehavarnas sociala karakteristik och struktur i centrum för hans undersökning.

PROBLEMMOMRÅDE, HYPOTESER OCH FRÅGESTÄLLNINGAR

Förekomsten av eliter och deras reproduktion är ett problemområde som det finns anledning att ställa i fokus för en forskningsuppgift, eftersom det är tillgången till en elitposition som möjliggör maktutövande. Den tidigare presenterade teoretiska tolkningsramen ger lämpliga redskap för att analysera generella företeelser med koppling till olika elitgruppers placering i samhällsstrukturen. Hit hör också den kyrkliga sfären även om den hittills sällan analyserats i dessa termer. Forskningsläget visar att det i tidigare biskopsforskning har saknats en jämförelse av biskops-

---

⁷⁵ Se Lundstedt 2006, s. 176.

positionen och övriga eliter. Här analyseras således de personer som varit biskopar inom Svenska kyrkan under 1900-talet. Deras karakteristika och episkopatets rekrytering uppvisar mönster som bör diskuteras i en bredare historisk kontext och i ett större samhällsperspektiv.

Den omstrukturering som skett inom det kyrkliga fältet under 1900-talet har gjort att positioner och institutioner fått ändrad status och nya möjligheter att utöva makt. Här följs hur rekryteringen till en och samma elitposition har förändrats och vad som karakteriserar denna förändring.⁷⁶ I framtida undersökningar av det kyrkliga fältet är det dock angeläget att även positioner inom fältet med informell makt studeras, vilka inte kommer med i en undersökning av formella positioner.

Hypoteser

I avhandlingen behandlas fyra problemområden som fortlöpande belyses och diskuteras. Dessa är 1) fältproblemet 2) kapitalbegreppet 3) kön/genus 4) nätverkens betydelse. Utifrån dessa områden har fyra hypoteser formulerats som operationaliseras genom ett antal frågeställningar. Den första hypotesen är att det under hela seklet har funnits ett antal specifika och över tid ständigt återkommande tillgångar som varit viktiga för att kunna göra karriär inom det kyrkliga fältet. För att verifiera hypotesen måste innehållet i dessa tillgångar undersökas, vilka mönster som framkommer samt om kapitalarterna i grunden har varit konstanta. En andra hypotes är att det kyrkliga fältets ändrade relation och status i förhållande till andra fält, speciellt det statliga fältet, har påverkat rekryteringen av biskopar. I takt med den allmänna samhällsutvecklingen samt det ökade kravet på medbestämmanderätt inom kyrkans sfär, borde detta innebära att den sociala rekryteringsbasen för presumtiva biskopar breddades. Således borde både den sociala bakgrunden och karriärvägarna för svenska biskopar ändras under seklet. Den tredje hypotesen hävdar att det krävs ett specifikt förhållningssätt till vad det innebär att ingå som en del av den kyrkliga eliten. Antagandet är att detta både är genuskodat och präglat av den historiska kontexten, men framför allt är i enlighet med fältets normer och förväntningar. Den fjärde och sista hypotesen påstår att inställningen och agerandet i två stora och centrala maktfrågor inom det kyrkliga fältet, som också påverkade kyrkans utveckling, avgjorde möjligheten att bli biskop. Det handlar om kvinno- prästfrågan och kyrka-statfrågan. Flera blivande biskopar var aktiva

⁷⁶ Nya tjänster inrättades i takt med att den kyrkliga organisationen förändrades under 1900-talet, bland vilka en del, utifrån en annan avgränsning, skulle kunna karakteriseras som en elit. Föreliggande undersökning av biskoparna möjliggör en senare jämförelse med övriga positioner inom det kyrkliga fältet och om rekryteringsmönstret till dessa positioner uppvisar skillnader eller likheter.

i debatten som uppstod runt dessa frågor. För att operationalisera de angivna hypoteserna har följande frågeställningar formulerats.

Frågeställningar

- o Vilka olika typer av kapital bidrog till att de blivande biskoparna gjorde karriär inom det kyrkliga fältet?
- o Hur har förändringar inom det kyrkliga fältet påverkat olika kapitals betydelse för rekryteringen av biskopar?
- o Hur uttryckte de blivande biskoparna sig om möjligheter och ambitioner att nå en ledande position inom det kyrkliga området? Fanns det skillnader mellan de officiella och de inofficiella förhållningssätten?
- o Vilken roll har de stora konflikterna och fältstriderna spelat för rekryteringen av biskopar?

METOD OCH MATERIAL

Föreliggande studie avser ett avgränsat socialt skikt inom Svenska kyrkans område. Det här arbetssättet brukar kallas en strukturell undersökning, det vill säga hur samspelet i relationer mellan personer, positioner och institutioner som finns på en bestämd position har sett ut. Att diskutera och analysera biskopsutnämningar inom Svenska kyrkan ur ett sådant perspektiv, innebär ett nytt sätt att studera rekrytering av kyrkans ledare. Studiens hundraårsperspektiv ger också möjlighet att konstatera vid vilka tidpunkter det eventuellt har inträffat förändringar i rekryteringsmönstret. Genom att studera när brytpunkterna inträffat samt vad de inneburit kan rekryteringen av kyrkans ledarskap relateras till samhällsutvecklingen i stort.

Undersökningen inrymmer samtliga befintliga biskopar under 1900-talet, därmed utförs en totalundersökning av gruppen som inte har utförts tidigare. 92 män och två kvinnor ingår i studien.⁷⁷ 11 personer har under seklet varit innehavare av fler än en biskopsstol. Vanligen beror detta på att en stiftsbiskop avancerat till ärkebiskop, men vid fyra tillfällen har befintliga stiftsbiskopar blivit utnämnda i ett annat stift. Under seklet fanns alltså totalt 105 positioner. Eftersom antalet stift har varierat

⁷⁷ I bilaga 1 finns en förteckning över namn, stift och verksamhetsperiod för samtliga biskopar. Tio av dem blev utnämnda till biskopar under 1800-talet, men innehade sina positioner även under 1900-talet. Undersökningen innefattar inte ordensbiskopar och inte heller biskopar som var utnämnda för verksamhet utomlands. Angående dessa biskopar se Petrén 1959, s. 228; Löthner 1961, s. 42–97; Stolt 1972, s. 150f.

under perioden har även antalet biskopsstolar skiftat. Detta beror på att Luleå stift avskildes från Härnösands stift 1904 och att Kalmar stift slogs samman med Växjö stift 1915. Därefter var antalet stift konstant fram till 1942 då Stockholms stad samt delar från Strängnäs och Uppsala stift bildade Stockholms stift. Därmed fanns 13 stift. 1990 inrättades i Uppsala stift ytterligare en biskopstjänst utöver ärkebiskopens. Från 1990 har Svenska kyrkan således haft 13 stift, men 14 biskopar.⁷⁸

Resultaten av undersökningarna och de slutsatser som diskuteras skiftar i framställningsform: resultaten avhandlas dels för biskoparna som grupp, dels för hur mönstren har förändrats över tid. Här bör dock en reservation lyftas fram. Eftersom antalet undersökningsobjekt är tämligen begränsat kan personliga egenheter slå igenom och påverka resultaten. Detta motiverar och gör det än mer angeläget och intressant att vid vissa tillfällen lyfta fram och diskutera enskilda fall som i sin tur naturligtvis också ingår som en viktig del i helheten, även om de ibland kan innebära till synes märkligt avvikande resultat.

På ett sätt skulle man kunna säga att min undersökning av Svenska kyrkans biskopar handlar om att skriva ”vinnarnas historia”. För att få en mer heltäckande bild av vad som bidrar till att man lyckades göra karriär inom det kyrkliga fältet, är en rimlig invändning att även de kandidater som inte utnämndes till biskopar borde studeras. Undersökningen skulle således ha kunnat inkludera de personer som upprepade gånger var biskopskandidater men som inte blev utnämnda. Detta faller utanför min undersökning.⁷⁹ Avgränsningens främsta bevekelsegrund är att jag, i likhet med tidigare utredningar, har för avsikt att studera dem som verkligen nått toppositionerna.⁸⁰ Det mest effektiva sättet att se vem som blev biskop är således att undersöka vem som lyckades och således vad framgångens villkor bestod av.

Undersökningsperioden omfattar alltså hela 1900-talet. Den ger också ett kvantitativt underlag för att urskilja mönster och förändringar över tid. Sekelskiftet 1900 utgör undersökningsperiodens startår. Kyrkan

78 Stockholm hade länge haft status som egen kyrklig organisation, men ändå inte haft befogenheter som eget stift. Se Ekström 1999 [1986], s. 97; Aldén 1989, s. 177–180, 232–243.

79 I kapitel 6 undersöks emellertid de två biskopskandidater som stod på flest biskopsförslag utan att bli utnämnda under 1900-talet.

80 I den svenska och danska maktutredningen, där kyrkan ingick som en kategori under området förvaltning, fanns biskoparna och domprostarna med som undersökningsobjekt. I den norska maktutredningen, där kyrkan utgjorde ett eget undersökningsområde, ingick biskop, domprost, ledare och direktörer för kyrkoråd, ”mellomkirkelig råd” och Den norska kyrkans läronämnd. Se Gulbrandsen m.fl. 2002, s. 286. I enkäten *Ledarskap i förändring* (2001) fanns förutom biskoparna även domprostar, direktörer för olika kyrkliga institutioner, redaktörer för kyrkliga tidskrifter samt ordförande för kyrkliga organisationer med. Se Djerf-Pierre 2007b, s. 567.

befann sig då i en omdaningsprocess. Den kris som kyrkan på olika sätt hade genomgått under 1800-talets sista decennier vändes i kreativitet och nytänkande under 1900-talets första årtionden. Undersökningen avslutas vid millennieskiftet 1999/2000 då Svenska kyrkans relationer till den svenska staten förändrades. När Svenska kyrkan upphörde att vara en statskyrka ändrades också tillsättningsproceduren för biskopar. Numera utför de enskilda stiftens sina respektive biskopsval, som avgör vem som blir biskop. Det är således formerna för hur biskoparna tillsätts som motiverar undersökningens slutår.

Prosopografi och komparation

I föreliggande studie används dels en kollektivbiografisk, dels en komparativ metod. Dessa lämpar sig väl för att uppfylla avhandlingens uppställda syfte. Den kollektivbiografiska metoden kallas också prosopografi.⁸¹ Den brittiske historikern Lawrence Stone har beskrivit prosopografi som ”the investigation of the common background characteristics of a group of actors in history by means of a collective study of their lives”.⁸² Även Pierre Bourdieu har använt metoden, bland annat i studien av den akademiska eliten i Paris.⁸³ Gisèle Sapiro och Donald Broady menar att ”prosopography is a quantitative method applied to collective biographies of a social group”. I sin tur förutsätter metoden: 1) att studien genomförs på en grupp individer som alla tillhör samma fält 2) att fakta insamlas efter ett antal uppställda variabler, som så långt det är möjligt skall gälla för samtliga individer 3) att det huvudsakliga syftet med studien inte är individernas utan snarare fältets historia och struktur.⁸⁴ I föreliggande undersökning utförs en bestämd strukturell undersökning, nämligen att undersöka vilka personer som innehade de högsta positionerna inom det kyrkliga fältet. I avhandlingen utgör fältet den arena på vilken dessa aktörer verkar. Jag utgår således från den prosopografiska metoden, men den har omarbetats för att passa avhandlingens syfte. Insamlandet av uppgifterna har skett efter uppställda hypoteser och jag har från början haft frågor som hjälpt mig att sortera i materialet. Detta har sammanställts i en databas vilken har byggts upp efter valda variabler för att kunna identifiera vilka former av kapital de blivande biskoparna samlar.⁸⁵ Främst används databasen för att göra kvantitativa beräkningar och för att söka efter mönster hos elitgruppen. De kvan-

81 Ullman 2001, s. 29.

82 Stone 1971, s. 46–79, citat s. 46.

83 Bourdieu 1996a.

84 Sapiro 1996, s. 8; Broady 1996, s. 6.

85 I bilaga 3 redogörs för databasens uppbyggnad.

titativa beräkningarna av materialet besvarar dock inte de uppställda frågorna, dessa behöver också analyseras kvalitativt. Den kvantitativa delen av undersökningen har utförts genom att genomgående analysera biskoparna i två grupper. Den första rymmer de biskopar som var verk-samma mellan 1900–1963, den andra de biskopar som utnämndes mellan åren 1964–1999. Skiljelinjen utgörs av biskopsvalslagens införande 1963, vars orsaker och följder resoneras vidare kring i kapitel 2. I den första gruppen ingår 61 och i den andra 44 biskopar. Detta medför en viss sned-fördelning, vilket dock tas hänsyn till i de resonemang som förs kring utfallet av undersökningarna. Således används både en kvantitativ och en kvalitativ metod i undersökningen. Ett komparativt perspektiv anläggs genomgående för att studera kontinuitet och förändringar över tid. Men komparationen handlar också om att de enskilda aktörernas data jämförs med varandra. Genom att göra en kollektivbiografisk undersökning samt komparera uppgifterna och innebörden i mönstren, besvaras således huvudfrågan om den kyrkliga maktelitens reproduktion och förändring över tid.

Materialpresentation

När en grupp personer som befunnit sig på ledande poster, såsom biskoparna, skall undersökas finns i regel omfattande och väldokumenterat material att använda av såväl offentlig personbiografisk karaktär (till exempel olika typer av kalendermaterial) som skilda ämbets- och privatarkiv med varierande innehåll. Jag har använt ett mångfasetterat källmaterial, vilket ger en flerfaldig bild av själva forskningsuppgiften, samtidigt som det medför en rad källkritiska problem.

Handlingar från biskopsval har studerats. Dessa finns samlade i konselj- och regeringsakter, tillhörande de departement som har handhaft kyrkliga frågor.⁸⁶ I samtliga akter finns förteckningar över biskopskandidater, valresultat och merithandlingar som begärts in för de tre kandidater bland vilka en skulle utnämnas. Därtill finns det i varierande omfattning skrivelser, tidningsurklipp och en del noteringar av bland annat ansvarigt statsråd. Även material från biskopsmöten har gåtts igenom för att undersöka vilka ämnen och specifika frågor de utnämnda biskoparna diskuterade. Protokollen redovisar inte diskussionerna, utan utgör främst beslutsprotokoll.

Databasen har främst byggts upp av personbiografiska uppgifter hämtade ur matriklar, biografiska uppslagsverk och lexikon. Eftersom

⁸⁶ Se kapitel 2 för en utförlig genomgång av vilka skilda departement som under 1900-talet har haft ansvar för frågor som rört det kyrkliga området.

biskoparna var offentliga makthavare är uppgifterna om deras sociala bakgrund, utbildnings- och karriärvägar väldokumenterade. Svenska kyrkan har dessutom personuppgifter om sina ämbetsmän i de så kallade *herdaminnena*. Dessa finns dock inte tillgängliga för samtliga stift och år. När det gäller uppgifter om datum och årtal för biskopsutnämningar och vigningar, har Rune Imbergs och Bengt Stolts arbeten varit till stor nytta.⁸⁷

Därtill används korrespondens, memoarer och biografier. Detta källmaterial har endast sparsamt använts i tidigare forskning om biskoparna som kollektiv. Däremot har det varit viktigt för den typ av forskning som diskuterat enskilda biskopars liv och verk.⁸⁸ En stor del av de biskopar som ingår i min undersökning var en brevskrivande generation. De använde i hög grad korrespondens för att förmedla information om vardagsnära händelser, mer djupgående spörsmål och yrkesrelaterade ärenden. Många av biskoparnas arkiv, inklusive deras privata brevsamlingar, är väl ordnade. Samtidigt behöver källkritiska aspekter framföras. Främst handlar det om att brev kan ha rensats ur samlingarna. Anledningarna till detta kan vara flera, den främsta är troligen att brev med självavdandande karaktär inte skulle sparas. Det kan också vara så att brev med känsliga uppgifter rörande diskussion om karriärvägar och strategier har rensats bort. Förekomsten av brev som behandlar dessa ärenden är dock ganska frekvent, varför jag ser tillgången till material som tillräcklig för att få svar på min fråga. Här är det på sin plats att också nämna att en del av de arkiv som har undersökts krävt tillstånd. Detta gäller främst Yngve Brilioths arkiv som länge omgärdats med ytterst stränga restriktioner för tillstånd till forskning, men som nu efter särskilt tillstånd av anhöriga gjorts tillgängligt. Särskilt tillstånd från anhöriga har även gällt för tillträde till Arvid Runestams brevsamling. Båda dessa samlingar förvaras på Uppsala universitetsbibliotek. Efter tillstånd av dåvarande ärkebiskopen KG Hammar kunde jag få tillträde till Gunnar Hultgrens och Erling Eidems brevsamlingar på Landsarkivet i Uppsala. Särskilt tillstånd krävdes också för tillgång till Bo Giertz' samling på Göteborgs Landsarkiv.

Under de senaste decennierna har historikers intresse för att använda källmaterial av typen memoarer och biografier blivit allt större. Diskussionen runt materialets användbarhet har aktualiserats och dess tillgångar har framhållits.⁸⁹ Biografier och olika typer av minnesskildringar belyser omgivningens uppfattning och bild av de enskilda biskop-

87 Imberg 1991, s. 128–175; Stolt 1972, s. 134–138.

88 Se exempelvis Sundeen 2008, s. 46f.

89 Se exempelvis Ambjörnsson, Ringby & Åkerman 1997; Rosengren & Östling 2007; Larsson 2001, s. 241–414; Niskanen 2007, s. 203–209.

arna. Materialet har dock en del källproblematiska aspekter som är viktiga att ha i åtanke vid bearbetning av dess innehåll. Vanligen är detta starkt tendentiöst och har ett bestämt intresse att framhålla de biografiskt tecknade personerna i en positiv dager. Men materialet lyfter inte enbart fram en positiv bild – där omtalas även andra mindre fördelaktiga sidor av personligheterna, vilka också måste läsas med en källkritisk blick. Man måste vara uppmärksam på vem som har skrivit vad, till vem och i vilket syfte. Speciellt problematiska är de minnesteckningar som författats strax efter att en person har avlidit. Genrelogiken i dessa skildringar innebär, att det är en positiv och idealiserad bild av individen som ges. Trots de källkritiska invändningarna som kan göras, hävdar jag att den här typen av källmaterial är användbar i min undersökning. Tidigare nämnda Imberg och Lundstedt har uteslutit nästintill allt personligt och privat material i sin forskning, varför jag ser det som min uppgift att använda källmaterial av biografisk karaktär för att nyansera forskningen om svenska biskopar.

Intervjuer

När man sysslar med ett modernhistoriskt ämne och en del av aktörerna fortfarande lever, ges möjlighet att samtala med dessa. Detta har jag sett som en stor tillgång och ett antal intervjuer har utförts. En intervju kan användas på olika sätt, antingen som en huvudmetod eller som en ”hjälpmetod för att komplettera annat insamlat forskningsmaterial”.⁹⁰ Jag har använt intervjuerna i det senare syftet för att få aktörernas egen beskrivning av hur företeelser och händelseförlopp har sett ut och hanterats. Uppgifterna som lämnats är unika eftersom de i regel inte finns skriftligt nedtecknade. På samma gång har uppgiftslämnarna själva varit en del av den process som de beskriver, och självklart har de sin personliga tolkning av vad som har hänt. Det kan därför finnas stor risk att personernas skildringar betonar och kanske också förstorar den egna insatsen, eller så är det tvärtom – att de underskattar sin egen betydelse. Intervjumaterialet är alltid subjektivt till sin karaktär och innebär därmed på ett sätt begränsade tolkningsmöjligheter. Samtidigt ger det en unik inblick i ett händelseförlopp utifrån en enskild individs perspektiv, som med fördel kan illustrera livet på mikronivå, till exempel när det gäller hur maktstrukturer sett ut i förhållande till vad som förefaller vara mönstret på makronivå.

När de valda personerna tillfrågades om de ville ställa upp för ett samtal, poängterades att mötet inte var en regelrätt intervjusituation. I

⁹⁰ Dalen 2008, s. 10, 30, 38.

förväg angavs istället ett antal punkter runt vilka samtalet skulle föras. Detta kan därför betraktas som en halvstrukturerad samtalsintervju.⁹¹ Vederbörande ombads vid intervjutillfället att berätta om sin syn på hur makt och karriär hanterats inom kyrkan samt hur den egna karriärvägen hade sett ut. Tolv personer tillfrågades för intervju. Samtal genomfördes med sju personer och två personer besvarade frågor via brev. De två kvinnliga biskoparna och Carl Henrik Martling tackade vid förfrågan nej. Intervjuerna har bandats och därefter transkriberats för att senare användas i skilda kapitel för att konkretisera och komplettera förda resonemang. Samtliga personer har gett sitt tillstånd till referat och att bli citerade i denna avhandling. Det insamlade intervjumaterialet bidrar därmed med viktiga perspektiv och illustrationer som bör användas för att belysa avhandlingens frågeställningar, dock med de källkritiska aspekterna i åtanke.

Via brevmaterialet, memoarerna och likaså genom intervjuerna har biskoparna gett sin version och syn på hur vägen fram till biskopsstolen såg ut. Den typen av ”inifrån-information” går inte att komma åt via formella handlingar och annat offentligt material. Jag menar därför att det genom att kombinera dessa olika typer av källmaterial, och genom att använda dem med ett medvetet källkritiskt förhållningssätt, går att få en bild av vad som karakteriserade de personer som var verksamma som biskopar under 1900-talet samt hur de själva såg på sitt uppdrag. Biskopsutnämningarna under 1900-talet blir således belysta ur ett bredare perspektiv än vad som gjorts tidigare på både strukturell och individuell nivå.

AVHANDLINGENS DISPOSITION

Det inledande kapitlet, ”Kallad till uppdrag”, har behandlat avhandlingens utgångspunkter och har väglett läsaren in på området som behandlar kyrka, kön samt reproduktion och rekrytering av eliter under 1900-talet. Det andra kapitlet, ”Det kyrkliga fältet och dess spelregler”, utgör ett bakgrundskapitel till de empiriska undersökningarna som presenteras i kapitel 3 till 6. I kapitel 2 behandlas de formella förutsättningarna och förändringarna för Svenska kyrkan och biskopspositionen under seklet. Särskilt uppmärksammas kyrka-stat relationen, hur den har sett ut och förändrats men också påverkat innehållet i fältaktörernas förhållningssätt och strategier.

⁹¹ Kvale 1997, s. 117. Om fördelarna med den här typen av intervjumetod se Davies & Guest 2007, s. 70.

Avhandlingen har både ett tematiskt och ett kronologiskt upplägg. De teman som finns formulerade i avhandlingens hypoteser och frågeställningar prövas, problematiseras och diskuteras genom hela boken. Det kronologiska upplägget framkommer tydligast i kapitel 3 till 5, som är disponerade efter biskoparnas livslinje: deras familjebakgrund, deras giftermålsmönster samt deras utbildnings- och karriärvägar. I kapitel 3, "Släkt och social rekrytering inom det kyrkliga fältet", behandlas biskoparnas sociala bakgrund och vad som har karakteriserat den sociala reproduktionen inom det kyrkliga fältet under 1900-talet. I det fjärde kapitlet, "Biskoparnas giftermålsmönster – äktenskapet som kapital", visas dels kvantitativt den sociala fördelningen i biskoparnas äktenskap, dels vad som kvalitativt karakteriserade biskopsparets genusordning och hur den förändrats över seklet. Kapitel 5, "Vägen till biskopsstolen – de blivande biskoparnas utbildnings- och karriärvägar", skildrar hur biskoparnas formella meritering har sett ut, via utbildning och olika typer av karriärvägar. Det sjätte kapitlet, "Spelet om makten – framgång och fältets strategier", behandlar och analyserar några enskilda biskopsutnämningar, som har visat sig vara utmärkande ur en eller flera aspekter och därför varit angelägna att studera närmare. Det sjunde och avslutande kapitlet "Biskoparna i Svenska kyrkan – en förändrad elit?" avslutar avhandlingen. Här förs en sammanfattande diskussion om de empiriska resultaten och de viktigaste slutsatserna lyfts fram.

KAPITEL 2

DET KYRKLIGA FÄLTET OCH DESS SPELREGLER

För att studera rekryteringen av biskopar behövs först en beskrivning av det kyrkliga fältet och biskopsrollens innebörd och förändring. Följande frågor skall besvaras: Vad karakteriserade det kyrkliga fältet under 1900-talet och hur omskapades det? Hur har den kyrkliga organisationens struktur förändrats och vem har haft beslutanderätten över kyrkliga frågor? De formella förutsättningarna för biskopsval skall också diskuteras, liksom vad biskoparnas uppgifter inneburit. Redogörelsen bygger på en genomgång av lagar och förordningar som under 1900-talet reglerat Svenska kyrkans ansvarsområden och verksamhet, handböcker och annan existerande forskningslitteratur.¹ Kapitlet utgör således en bakgrundsteckning till de undersökningar som diskuteras i kommande kapitel.

Kyrkans självbestämmanderätt i inomkyrkliga frågor var begränsad. I praktiken gällde den endast det frivilliga församlingsarbetet. Kyrkans verksamhet har till största delen reglerats av 1686 års Kyrkolag, vilken ingående föreskriver allt som rör biskopsval, utnämning och tillsättning av samt uppgifter för biskopar.² Sin episkopala auktoritet fick biskopen i samband med vigningen. I vigningsritualerna framkommer således vilka förväntningar som fanns på biskopen. Ritualerna studeras därmed i syfte

---

1 *Kyrkolagen 1686* 1936 (vidare nämnd som *KL*); *SFS* 1992:300 (vidare nämnd som *KyL*); Brilioth 1946 [1933]; Stenström 1959; Petrén 1959, s. 225f.; Göransson 1993; Ekström 1999; Andréén 1967 [1959], s. 77–100; Bexell och Hellström 2001 [1988], s. 97–138.

2 För en ingående genomgång av kyrkolagens historik se Brilioth 1946, s. 94–113. Med ett stort antal ändringar gällde denna lag fram till 1992, då en ny kyrkolag utfärdades som gällde till 31 december 1999 då en ny kyrkoordning infördes i samband med att Svenska kyrkans relationer till staten ändrades. Se *SFS* 1992:300.

att undersöka i vilka avseenden de eventuellt har förändrats och vad det i så fall säger om hur synen på biskopens roll och funktion har ändrats.³ Kapitlet avslutas med en studie av biskoparnas herdabrev som visar hur de själva beskrev uppdragets innebörd.

Under hela 1900-talet har det kyrkliga fältets utrymme och villkor präglats av att dess gränser i förhållande till andra fält inte har varit självklara. Detta blir mest synligt i dess relation till det statliga och det politiska fältet, vilket också har satt avtryck i den kyrkliga organisationens framväxt och utveckling. Men Svenska kyrkans dominerande position inom det religiösa fältet ifrågasattes från flera håll under seklet och dess självklara auktoritet var hotad.

SVENSKA KYRKANS HOTADE DOMINANS

Den framväxande frikyrkorörelsen utmanade under 1800-talets andra hälft Svenska kyrkans position genom att göra likvärdiga anspråk på rätten att uttolka den kristna läran. Den förespråkade en individualisering av den kristna tron och poängterade det personliga avgörandet för att räknas som en rättroende. Därför ansågs att de troendes gemenskap inte skulle sammanblandas med en statlig institution och förvaltning. Samtidigt restes kritik från den framväxande arbetarrörelsen mot kyrkan, biskopar och präster. De sågs som ett uttryck för överklassens förtryck som skulle avskaffas för att möjliggöra en frigörelse och en omdaning av samhället.⁴ I bourdieuska termer ifrågasatte aktörer, de så kallade pretendenterna, fältets doxa, med andra ord den rådande ordningen. De som tidigare innehaft dominerande positioner inom fältet, och som haft makten att besluta vad som skulle vara den giltiga ordningen tvingades därför att agera för att vidmakthålla sin position. Så skedde också i syfte att försvara fältets autonomi, men även de ledandes privilegierade ställning. Ifrågasättandet av fältets gränser och dess position innebar att Svenska kyrkan genomgick en identitetskris. Detta krävde att nya strategier utarbetades för att kyrkan skulle kunna behålla sin position. En ny självmedvetenhet växte så småningom fram inom Svenska kyrkan och brukar betecknas som kyrkoförnyelsens tid.⁵ 1900-talets första decennier kan

3 *Handbok för Svenska kyrkan stadfäst af Konungen år 1894 1907* [1894], s. 210–220; *Handbok för Svenska kyrkan. Stadfäst av Konungen år 1917 1917*, s. 237–247; *Den svenska kyrkohandboken gillad och stadfäst av Konungen år 1942 1942*, s. 330–342; *Den svenska kyrkohandboken. Vignings-, sändnings-, mottagnings- och invigningshandlingar. Antagen för Svenska kyrkan av 1987 års kyrkomöte*, del II 2003, s. 8–14.

4 Bexell 2003b, s. 170–173.

5 Se Bexell 2003b.

med hjälp av Olaf Blaschkes begrepp ”rechristianisering” (återkristnande) tolkas som en period av rekonfessionalisering. Som en reaktion på ifrågasättandet av kyrkans ställning och uppgift svarade man från kyrkans håll med ett återuppväckt intresse för kristendomens betydelse i samhället.⁶ Det finns flera konkreta exempel hur detta praktiskt tog sitt uttryck. Perioden präglas av att man från kyrkans håll genomförde ett slags reklamprojekt för sin verksamhet där man bland annat började ge ut en ny typ av kyrklig litteratur inom stiftet i form av stiftsböcker, julböcker och prästgårdsminnen. Denna typ av litteratur kännetecknades främst av att den i mycket positiva ordalag legitimerade kyrkans plats och funktion genom att peka på dess långa tradition och stora betydelse som kulturfenomen i svensk historia.⁷ Ett annat exempel är ungyrkörörelsens framväxt under 1900-talets första decennier.⁸ Genom evangeliserande korståg skulle en typ av inomkyrklig mission utföras i Svenska kyrkans församlingar. Med nya medel försvarades doxa och Svenska kyrkans föreställning om att vara en folkkyrka som omfattade hela Sveriges folk. Rekonfessionaliseringen utgör ett tecken på att fältet omskapades i samband med att det skedde kraftiga ifrågasättanden utifrån. Nya strategier och tillvägagångssätt uppstod för att försvara kyrkans plats och legitimitet. Vad hände då med rekryteringen till dess ledande positioner, i vilken utsträckning påverkades den av utvecklingen? Flera av biskoparna under 1900-talets första hälft var aktiva inom den kyrkliga verksamhet som etablerades under denna period. Det var de olika rörelsernas tid, och de hade sitt ursprung i den kris som funnits och som tvingat fram ett nytt agerande.

Kyrka och stat – kompanjoner och konkurrenter

Relationen mellan det statliga och det kyrkliga fältet var under hela seklet komplex och utgjorde också grunden till flera av de stora debattfrågor som diskuterades. Trots att det fanns en tydlig uppdelning av vilken instans som ytterst skulle ansvara för besluten inom kyrkans olika områden, återkom ständigt diskussionen om statens inblandning i kyrkliga ärenden. I vilken utsträckning skulle den ske och inom vilka områden kunde den accepteras? Uppfattningarna var olika om kyrkans formella band till staten skulle ses som en tillgång eller en belastning.⁹ Samtidigt hade det kyrkliga fältet sina egna lagar och regler, sin doxa, som emellertid kunde kollidera med det statliga fältets. Biskoparna såg å

6 För vidare resonemang om rekonfessionaliseringens betydelse se Werner 2003, s. 51–61.

7 Bexell 2003b, s. 232–234. Vidare om detta i Lagerlöf Nilsson 2009, s. 323–337.

8 Se Tergel 1969; Tergel 1974.

9 Se Hessler 1964.

ena sidan statskyrkosystemet som en garant för att värna människornas andliga väl. Dessutom gav systemet kyrkan skatteintäkter och garanterade därmed finansieringen. Å andra sidan ifrågasatte aktörer från andra fält ständigt det kyrkliga fältets gränser och självbestämmanderätt. Därför var biskoparna utifrån sina chefspositioner ständigt på vakt för att bevaka det egna fältets intressen och värna dess autonomi.

Det politiska fältet med dess aktörer har varit ett av de fält som haft inflytande och i flera fall avgörande betydelse för det kyrkliga fältets utveckling. Socialdemokraterna innehade under lång tid en dominerande ställning och deras kyrkopolitik har därför präglat hur förhållandet mellan kyrka och stat har utvecklats.¹⁰ Den socialdemokratiska uppfattningen i början av århundradet var att staten inte skulle ha någon konfessionell bindning, varför det ansågs att statskyrkosystemet borde avskaffas. Påståendet att socialdemokraterna under århundradet generellt var emot förbindelsen mellan kyrka och stat är dock alltför förenklat. I hög grad berodde hållningen snarare på vem som var ansvarigt statsråd för kyrkofrågor och vilket intresse denne person hade för hur relationen kyrka och stat skulle se ut. Ett exempel utgör den socialdemokratiske ecklesiastikministern Arthur Engberg. Under 1920-talet introducerade han tanken om ”statskyrkoidéns restlösa förverkligande” och den socialdemokratiska kyrkopolitiken ändrade därmed kurs.¹¹ Istället för den tidigare linjen, att avskaffa den konfessionella bindningen mellan kyrka och stat, ville Engberg knyta banden mellan kyrka och stat hårdare. Detta fick stor betydelse för partiets officiella hållning och innebar i huvudsak att staten skulle kontrollera kyrkan och dess rekrytering i likhet med vad som gällde för andra statliga instanser.¹² Men statskyrkan kunde inte avskaffas på en gång. Steg för steg skulle kyrkans självbestämmande och ansvar över olika områden minska och staten istället öka sin kontroll. Engberg ville slå samman de borgerliga och kyrkliga kommunerna samt införa religionsfrihet, vilket innebar att medlemskapet skulle bli frivilligt. Vidare ville han ta bort alla bestämmelser om bekännelse ur regeringsformen och likställa religionsundervisningen i skolan med andra ämnen.¹³ Detta innebar att det kyrkliga fältets privilegium att utöva kontroll och inflytande därmed skulle bli avsevärt inskränkt. Engbergs syfte med ”kursändringen” var att motverka att konservativa krafter inom kyrkan skulle kunna avgöra utvecklingen. Den statliga kontrollen

10 Claesson 2004; Alvunger 2006.

11 Arthur Engberg var socialdemokratisk ecklesiastikminister 1932–1939. Beltzén 1973, s. 114–126; Ekström 2003, s. 42f.; Brohed 2005, s. 35.

12 Se Beltzén 1973, s. 114.

13 Brohed 2005, s. 35.

hade istället för avsikt att garantera att den modernisering som skett inom andra institutioner och samhällsområden även skulle ske inom det kyrkliga området. Carl Arvid Hessler skriver: ”Men för kyrkans ledning stod det klart vad som nu var å bane. Den politiska makten ämnade lägga under sig den kyrkliga makten.”¹⁴ Opposition från kyrkans håll lät inte vänta på sig. Det kyrkliga fältets autonomi var i högsta grad hotad och i denna kampsituation agerade biskoparna som ett kollektiv.

Biskoparnas gemensamma svar på Engbergs förslag utformades 1929 i den så kallade biskopsmotionen. Motionens innehåll skall inte analyseras här. Händelsen uppmärksammas eftersom biskoparna då agerade kollektivt på ett sätt som inte skett tidigare. I syfte att vidmakthålla den befintliga ordningen formulerade man sig på ett nytt sätt. Dokumentet utformades av Einar Billing (biskop i Västerås stift 1920–1939).¹⁵ Samtliga biskopar undertecknade motionen, men det innebar inte att episkopatet var samstämmigt i frågan. En del betänksamheter uttalades bland annat av Carl Elis Block (biskop i Göteborgs stift 1929–1948).¹⁶ Motionen var ett kyrkopolitiskt program där man poängterade att Svenska kyrkan var en bekännelsekyrka. Motionens främsta syfte var således att markera kyrkans hållning mot Engbergs försök att staten skulle ta kontrollen över kyrkans tidigare ansvarsområden. Med motionen ville nu episkopatet understryka att kyrkan främst var ett konfessionellt organ och inte ett statsorgan. Därför förespråkade de ett frivilligt medlemskap, vilket också skulle tydliggöra att de som valt att kvarstå som medlemmar hade tagit ett aktivt beslut att tillhöra ett religiöst samfund.¹⁷

Sven Thidevall skriver i sin avhandling att biskoparna i grunden hade en positiv syn på förhållandet mellan kyrka och stat, men ”om kyrkans förhållande till staten blev ett hinder för kyrkans fullföljande av sitt uppdrag, måste relationen till staten förändras. En skilsmässa mellan stat och kyrka var tänkbar den dag hänsynen till evangeliet krävde det”.¹⁸ Drivkraften i Billings formulering av motionen var främst att värna ”kyrkans religiösa frihet och egenart”. Så snart denna hotades var kyrkan tvungen att agera. Hessler menar att motionen var ”någonting vida mer än en motion”.¹⁹ Biskoparna hade formulerat ett manifest för vilken framtida kyrka de ville se och verka för. Det skulle vara en kyrka med

14 Hessler 1964, s. 192–197, citat s. 192.

15 *Bihang till Allmänna kyrkomötets protokoll år 1929*, bihang 2, motion 1, s. 1–15; Furberg 2004, s. 173; Sundkler 1968, s. 42; Ekström 2003, s. 49. Biskopsmotionen behandlas i Thidevall 2000.

16 Hessler 1964, s. 241.

17 Ekström 2003, s. 41–47; Thidevall 2000, s. 130.

18 Thidevall 2000, s. 110; *Bihang till Allmänna kyrkomötets protokoll år 1929*, bihang 2, motion 1, s. 2.

19 Hessler 1964, s. 241.

tillgänglighet för alla men som också kunde utträdas av dem som så önskade. 1929 års kyrkomöte beslutade efter ingående diskussion att stödja biskopsmotionen. Efter att regeringen mottagit motionen vidtogs dock inga vidare åtgärder.²⁰ Den uppmärksammades något i dagspressen, men fick inga direkta följder och efterspel, antagligen med anledning av att effekterna inte förväntades bli nämnvärda på det politiska planet. Så till vida var motionen meningslös.²¹ Men som ett uttryck för biskoparnas syn på kyrkans hållning och relation gentemot staten är den viktig, då dokumentet anger att biskoparna på ett samlat och formellt sätt agerade enhälligt för att värna det kyrkliga fältets självbestämmanderätt på ett sätt som inte hade framförts tidigare.

Diskussionen om möjligheten att begära utträde ur Svenska kyrkan var en viktig symbolfråga inom fältet. Biskoparna hade genom sitt ställningstagande framhållit sin syn på saken, men diskussionen kom ändå att vara omfattande fram till dess att 1951 års religionsfrihetslag infördes.²² I förarbetet till lagstiftningen framhöll den dåvarande justitieministern Herman Zetterberg, att Svenska kyrkan främst skulle ses som ett trossamfund och framhöll dess särart i förhållande till andra statliga verk:

Det måste dock samtidigt beaktas att kyrkan icke är en statsinstitution i samma mening som andra sådana, den har en annan uppgift och en annan karaktär än statsinstitutioner i allmänhet. Den har icke upprättats såsom ett led i den statliga verksamheten och dess huvuduppgift är icke att handhava statliga angelägenheter, även om också sådana kunna vara uppdragna åt kyrkliga myndigheter, t.ex. folkbokföring. Kyrkan är en andlig gemenskap, ett trossamfund, som leder sitt ursprung från de äldsta kristna församlingarna och vars karaktär och verksamhet bestäms av dess bekännelse. I sin centrala, religiösa uppgift ha de kyrkliga myndigheterna även efter reformationen intagit en självständig ställning.²³

Genom att avgränsa sig mot andra samhällsområden befäste kyrkan sin legitimitet och sina gränser, och därmed framträdde det kyrkliga fältets gränser. Det kyrkliga fältet kännetecknades alltså av att i förhållande till andra fält utgöra det avvikande, med egen specialitet och egna specifika intressen. Detta legitimerade i sin tur dess anspråk på autonomi. Trots att kyrkan hade sin egen ordning och sitt eget uppdrag var den ändå, så länge den var beroende av statsmakten, en statskyrka med ansvar inför

20 Thidevall 2000, kapitel 4.

21 Thidevall 2000, s. 145f., 155f.; Ekström 2003, s. 49f.; Hessler 1964, s. 242–244.

22 Dissenterlagarna hade instiftats 1860 och 1873, och berättigade efter en omständig och utdragen procedur utträde ur Svenska kyrkan om vederbörande samtidigt ingick i ett annat av Konungen godkänt trossamfund. Se vidare Bexell 2003b, s. 95–97. För vidare utredning av 1860 års dissenterförordning se Dahlman 2009.

23 *Bihang till Riksdagens protokoll vid 1951 års riksdag*, prop. nr 100, s. 50. Zetterberg var socialdemokratisk justitieminister 1945–1957. Se Brohed 2005, s. 256; Göransson 1993, s. 62.

det statliga fältet. Biskoparna intog en ambivalent hållning till statskyrkosystemet och vidhöll ordningen så länge fältets autonomi inte hotades. Orsaken var att biskoparna som ledare för kyrkans verksamhet inte kunde ge avkall på den doxa som gällde inom området. Så fort den hotades tvingades de finna nya strategier för att upprätthålla ordningen. En sådan strategi blev att plädера för folkkyrkotanken och ett fritt medlemskap. Det kan verka motsägelsefullt men innebar att fältets doxa var överordnad de yttre formerna. Biskoparnas agerande innebar också att de legitimerade sin egen dominerande position som gav dem auktoritet som andliga ledare *inom* det kyrkliga fältet. Men makten *över* det kyrkliga fältet var delad mellan kyrka och stat.

DELAT ANSVAR FÖR KYRKLIGA FRÅGOR

Ansvaret för olika sorters kyrkofrågor var delat mellan kyrkliga och statliga organ. Från statligt håll administrerades de kyrkliga ärendena av regeringen och olika departement. I samband med departementalreformen 1840 inrättades Ecklesiastikdepartementet i syfte att handha kyrkofrågor samt ärenden som gällde undervisning. Departementet hade ett tämligen stort inflytande i kyrkofrågor i sin egenskap av beredande, beslutande och verkställande organ.²⁴ Ecklesiastikdepartementet bytte 1967 namn till Utbildningsdepartementet. En särskild kyrkobyrå, den så kallade Kyrkoenheten, ansvarade därefter för kyrkoärendena. 1977 flyttades denna enhet till Kommundepartementet och 1983 vidare till det återinrättade Civildepartementet. Som separat enhet upphörde Kyrkoenheten 1991 och istället fick Kulturdepartementet hand om kyrkofrågorna.²⁵ Kyrkofrågornas omskyffling mellan olika departement visar hur frågorna marginaliserats under seklet. Men det är inte enbart de kyrkliga frågornas minskade betydelse som påverkat vilken instans som fått ansvaret för olika områden. Den inomkyrkliga organisationens framväxt och senare omorganisering påverkade också vilka organ som fick ansvar för respektive ärenden. De kyrkliga ärenden som skulle hanteras av kyrkan behandlades främst av kyrkomötet.

24 Bexell & Hellström 2001, s. 105f.

25 Soop, "Kyrkoenheten har gått ur tiden" 13.1.2000, stencil hos författaren. De ändrade relationerna mellan Svenska kyrkan och staten har inneburit att staten (Enheten för kulturarvsfrågor) fortfarande har ansvar för ärenden rörande stöd till Svenska kyrkan och andra trossamfund, begravningsverksamhet med mera.

Kyrkomötets inrättande och utveckling

I samband med att tvåkammarriksdag infördes 1866 förlorade kyrkan den representation man haft inom det politiska området via prästeståndet.²⁶ För att kyrkan skulle finnas representerad i kyrkolagsarbetet, instiftades genom grundlag det allmänna kyrkomötet 1863. Det skulle efter kallelse från kungen sammanträda minst vart femte år och besluta i de kyrkliga ärenden som riksdagen tidigare hade skött. De kyrkliga frågorna på riksplanel kom därför att behandlas gemensamt av Kungl. Maj:t, riksdagen och kyrkomötet.²⁷ Kyrkomötet kunde utöva vetorätt i kyrkolagsärenden, eftersom dess godkännande fordrades för att en ändring av kyrkolagen skulle kunna ske. Därefter fattade riksdag och Kungl. Maj:t beslut i ärendet.²⁸ Det allmänna kyrkomötet sammanträdde första gången 1868. Från början fanns en lika fördelning mellan präster och lekfolk. Förändringarna har därefter inneburit att lekfolken varit i majoritet i förhållande till biskopar och präster.²⁹ Kyrkomötet har därför utvecklats till att bli ett forum där lekfolket har kunnat framföra sina åsikter och inte sällan fällt avgörande i olika typer av debattfrågor.

Biskoparnas plats i kyrkomötet var fram till 1982 års kyrkomötesreform självklar. Ärkebiskopen var ordförande och biskoparna självskrivna ledamöter. Men som en av följderna av den utdragna debatten om hur förhållandet mellan kyrka och stat skulle se ut, trädde en ny kyrkoorganisation i kraft 1983. Därmed ändrades reglerna för både kyrkomötet och kyrkolagsstiftningen.³⁰ Det har funnits olika tolkningar huruvida 1982 års kyrkomötesreform vidgade eller begränsade kyrkans självbestämmanderätt. Reformen innebar att riksdagen blev ensam lagstiftare i kyrkliga frågor. Kyrkomötet kunde endast framföra sin åsikt i ärendena men hade ingen lagstiftande makt. Riksdagen var dock skyldig att lyssna till kyrkomötets åsikter, men behövde i praktiken inte låta

26 Evertsson 2002, s. 100f.

27 Bexell & Hellström 2001, s. 105; Ahrén 1964, s. 61f. Enligt Bexell är det sannolikt att kyrkomötet hade uppstått även om prästeståndet inte hade upphört. Se vidare Bexell 1990, s. 126–165.

28 Ahrén 1964, s. 61; Bexell & Hellström 2001, s. 105f. Kyrkliga böcker innebär Bibeln, Kyrkohandboken, Evangelieboken och Psalmboken.

29 1868 fanns 60 ledamöter. I och med 1949 års kyrkomötesförordning utökades antalet ledamöter till 100, varav 43 var präster och 57 var lekfolk. De två teologiska fakulteterna representerades fram till 1970 av vardera två valda professorer för att tillförsäkra kyrkomötet teologisk kompetens. Fakulteternas representation upphörde i samband med att den konfessionella bindning i princip upphörde. Därefter bestod kyrkomötet av 13 biskopar, 26 präster och 57 lekfolksrepresentanter fram till 1982 års kyrkomötesreform då det totala antalet ökade till 251 ledamöter. Se Bexell & Hellström 2001, s. 106; Göransson 1993, s. 44.

30 Enligt Ekström genomfördes 1982 års kyrkomötesreform successivt, så att 1 januari 1985 var den helt genomförd. Se Ekström 1999, s. 109. Efter att ett antal reformer hade antagits och på basis av 1983 års beslut om en ny kyrkoorganisation kom en ny kyrkolag att gälla från 1 januari 1993, vilken alltså ersatte *KL* 1686 jämte de författningar som antagits i relation till denna.

dessa påverka de beslut som skulle fattas.³¹ Således gällde samma förfarande som vid biskopsutnämningar, det vill säga att man lyssnade till kyrkans röst men hade auktoriteten att fatta avgörande beslut. På samma gång innebar kyrkomötesreformen att Svenska kyrkan fick ett större mandat att besluta i inomkyrkliga frågor.³² Det statliga fältet hade alltså det yttersta ansvaret för det formella regelverk som styrde förutsättningarna för kyrkans område. Kyrkan i sin tur hade ansvaret, men också friheten, att fylla verksamheten med innehåll, men begränsades och styrdes ytterst av det statliga fältets beslut och regler.

Biskoparnas position förändrades också drastiskt i samband med 1982 års reform. De förlorade sin självskrivna plats som ledamöter, men hade fortfarande närvaroskyldighet och rätt att yttra sig i kyrkomötet som alla andra ledamöter. Om biskoparna däremot var valda som ombud från sina respektive stift hade de rösträtt. Ärkebiskopen var inte heller längre självskriven som ordförande. Fortfarande ingick dock alla biskoparna i Kyrkomötets läronämnd, tillsammans med ytterligare åtta personer som valts av kyrkomötet. I nämnden var ärkebiskopen självskriven ordförande. Nämndens uppgift var att bedöma om de frågor som väcktes under kyrkomötet, och som kunde relateras till kyrkans lära, var förenliga med densamma. Förutom att kyrkomötets sammansättning förändrades, inrättades också *Svenska kyrkans centralstyrelse*. Denna fungerade som kyrkomötets beredande och verkställande organ där ärkebiskopen var självskriven ordförande och dess ledamöter utsedda av kyrkomötet. Eftersom ärkebiskopen var ordförande i denna styrelse, hade han stor möjlighet att utöva inflytande både över vad som skulle diskuteras av kyrkomötet och vilka de praktiska konsekvenserna skulle bli av de fattade besluten.

Den rad av reformer som genomfördes inom det kyrkliga området årtiondena innan kyrka och stat gick skilda vägar, kan ses som ett förberedelsestadium för att staten skulle kunna behålla kontrollen över kyrkan även efter det att statskyrkosystemet avskaffats. Således kan en likhet med Engbergs strävanden på 1920-talet märkas. Det statliga och det kyrkliga fältet har haft delat ansvar för hanteringen av kyrkofrågor. Biskoparnas roll i den processen förändrades under seklet. Men biskopsvalen och utnämningen av biskoparna var konstant under hela seklet och vad som gällde angående detta har det nu blivit dags att redogöra för.

31 Bexell & Hellström 2001, s. 115f.

32 Ekström 1999, s. 34f. De ansvarsområden som kyrkomötet hade beslutanderätt över rörde Svenska kyrkans lära, ämbete, sakrament, gudstjänst, kollekt, böcker och den centrala verksamheten som gällde diakoni, mission, evangelisation och utlandsarbete. Se Bexell & Hellström 2001, s. 116.

BISKOPSVÄL

Biskopar utnämndes under 1900-talet av regeringen och skulle utses bland de tre kandidater som röstats fram i ett biskopsväl som hållits i det berörda stiftet. Lagstiftningen runt biskopsvälen var rigorös, men regelverket var ifrågasatt och det fördes en diskussion runt hur det skulle förändras. Fram till 1963 var alla biskopsväl reglerade enligt 1686 års kyrkolag.³³ I en språkligt modernare version står där följande:

Par. 1 När ett biskopssäte bliver ledigt, skall kapitlet Oss sådant tillkännagiva och sedan efter Vår däröfver erhållna tillåtelse och befallning med klerkeriet på deras [ed och] samvete nämna sådana män, som de till ämbetet tycka vara för Guds kyrka och stiftet de nyttigaste, i lära och leverne skickligaste, de där frukta Gud, hava ett gott rykte, äro redliga och sannfärdiga, hata girigheten, och vid akademier, gymnasier eller uti andra förnäma ämbeten hava gjort sig kunniga och väl förtjänta.

[Par. 2 gällde eden vid biskopsväl; upphävdes genom Kungl. Förordning den 16 maj 1884.]³⁴

Par. 3. När valet skett är, hämtar kapitlet alla sedlarna tillhoppa och uti ett register antecknar deras namn, som röster bekommit hava, samt det till Oss översänder, då Vi sedan vilja utvälja en av dem, som således nämnda och föreslagna varda, [eller ock någon annan], den Vi bepröva värdig och till biskops-ämbetet tjänlig.³⁵

Par. 4. Uti ärkebiskopsväl skola alla domkapitel i riket hava sina röster; och när dödsfallet timar, måste domkapitlet i Uppsala Oss det i underdånighet tillkännagiva, då Vi om valet Vår nådiga befallning till vederbörande vilja avgå låta, att de med sina röster inkomma.³⁶

Hur välen av biskop skulle förrättas föreskrevs 1759 i en till kyrkolagen kompletterande kunglig förordning.³⁷ Domkapitlet skulle avge sina röster samtidigt som prästerna var samlade i sina respektive kontrakt för att rösta. Röstningen skulle ske slutet med röstsedlar där namnen på tre personer samt deras ämbete fanns noterade.³⁸ Placeringen av de tre namnen på röstsedeln innebar ingen rangordning. Om det vid röst-räkningen senare visade sig att två personer hade fått samma röstetal, skulle lottning användas. Resultatet av röst-räkningen meddelades vidare

33 *KL* 1686, kapitel 20.

34 Prästeden togs bort genom *KF* 16 maj 1884, enligt Wetterberg 1933, s. 458. Borttagandet av prästeden hade föregåtts av kritisk diskussion mot edsvärjelser som sådana och för prästernas del även ”de förpliktelse till kyrkoorganisationen som de innebar”. Se Bexell 2003b, s. 185.

35 I samband med 1809 års *RF* togs orden inom klamrarna bort, vilket innebar att inte någon utöver de föreslagna kunde bli vald. Se Imberg 1991, s. 18.

36 Wetterberg 1933, s. 46. Den ursprungliga versionen finns i *KL* 1686, 1936, s. 73f.

37 *KF* 1759 §11, se Wetterberg 1933, s. 457–459.

38 Wetterberg 1933, s. 458

Kungl. Maj:t.³⁹ Denna ordning gällde fram till 1999, då föreskrifterna för biskopsval ändrades i och med kyrkans ändrade relationer till staten.

Valen till ärkebiskop har skilt sig något från valen till stiftsbiskop. Domkapitlen i samtliga stift samt prästerna i Uppsala stift utgjorde då valkretsar. De namn som fick högst röstetal i respektive valkorporation fick vardera en röst. Det akademiska konsistoriet i Uppsala liksom professorerna vid den teologiska fakulteten i Uppsala, hade rösträtt i ärkebiskopsvalen till och med 1934.⁴⁰ Biskopsvalet var fram till 1963 främst prästernas angelägenhet. Lekfolkets medverkan gällde endast dem som var representanter i domkapitlet. Efter många års utredningar och diskussioner trädde en ny lag för biskopsval i kraft den 1 januari 1965.⁴¹ Eftersom den i praktiken kom att få betydelse för biskopsvalens utformning och i sin tur också för själva utnämningarna av biskopar, behöver vi ha vidare kännedom om varför biskopsvalslagen förändrades. Således skall förspellet och genomförandet av denna lag ägnas närmare uppmärksamhet.

Införande av 1963 års biskopsvalslag

Upprinnelsen till 1963 års biskopsvalslag handlade om huruvida lekfolket skulle få delta i större utsträckning än vad som gällt tidigare. Diskussionen i ärendet hade pågått sedan det första kyrkomötet hölls 1868.⁴² Kritik framfördes vidare mot den rådande valordningen vid kyrkomötena 1915–1929 och motioner framlades i ärendet.⁴³ Göran Lundstedt menar att lekfolkets rätt att få vara med och säga sitt i biskopsvalen utgjorde en viktig symbolfråga i kyrkans demokratisering. I tillsättningen av de ledande positionerna inom fältet fanns intresse från flera håll att vara med och påverka utfallet. Biskopsvalen som händelse gjorde att de inbördes fältstriderna om vilken teologisk riktning som skulle vara den dominerande blev uppenbara. En typ av pretenderer som gjorde sig gällande inom det kyrkliga fältet var liberalteologerna, som stod för en teologisk riktning som utmanade de ortodoxa företrädarna.⁴⁴ Liberalteologernas syfte med att få till en lagändring var helt

39 I 1759 års kungliga förordning stadgas att det är tre kandidater som den utnämmande statsmakten skall välja mellan. Se vidare 1809 års RF §29; SFS 1971:271:29; SFS 1982:942:11.

40 På samma sätt hade professorerna vid teologiska fakulteten i Lund haft rösträtt vid biskopsval i Lunds stift. Se Imberg 1991, s. 20. Prokanslerinstitutionen avskaffades 1934. I och med detta upphörde professorernas rätt att delta i biskopsvalen i Uppsala och Lund. Se Kjällerström 1952, s. 229.

41 SFS 1963:633; *Kyrkolagarna* III, 1973, s. 65–72.

42 Se Lundstedt 2006, s. 44. Vidare hänvisning till *Allmänna kyrkomötet 1868*, s. 84, 103, 325–334.

43 Kjällerström 1952, s. 176; Lundstedt 2006, s. 46.

44 Se Hammar 1972.

enkelt att ha möjlighet att välja en ny biskopstyp. Deras främste förespråkare var i professor Magnus Pfannenstill som vid kyrkomötet 1909 hade framfört kritik mot biskoparna för att inte vara aktiva i det arbete som byggdes upp inom kyrkan. ”Ansvarstagandet ansåg han ske vid ’sidan av kyrkan’ och utan biskoparnas aktiva medverkan.”⁴⁵ Pfannenstill såg lekfolkens medverkan vid biskopsval som enda möjligheten till att en ny biskopstyp skulle kunna komma fram, en biskopstyp som var mer ansvarstagande och angelägen om kyrkans demokratisering än vad han menade dittills varit fallet.⁴⁶ Men det fanns fler skäl till att lagen infördes.

Anledningen till att diskussionen på allvar kom upp på dagordningen, var de biskopsval som hölls i Göteborgs stift 1929 och 1948. Samtliga kandidater vid dessa val hörde till kyrkans konservativa falang.⁴⁷ Regeringen hade därför inget annat val än att utse en av dem, vilket från olika håll ansågs hindra kyrkans modernisering. Betecknande nog kom initiativet till själva lagändringen slutligen från statligt håll och syftet var främst att motverka ensidighet och att en ”betydande minoritet” också skulle kunna göra sig gällande bland de röstande vid valet.⁴⁸ Frågan om en ny biskopsvalslag behandlades som en motion vid 1949 års riksdag och motionärerna efterfrågade en statlig utredning i ärendet.⁴⁹ Det dröjde dock till 1953 innan en utredningskommitté tillsattes och det avgörande skälet blev den så kallade Helanderaffären.⁵⁰ Dick Helander, då nyvigd biskop i Strängnäs stift, hade anklagats och blivit dömd för att ha påverkat utgången av biskopsvalen, genom att själv ha skrivit och spridit brev som talade ofördelaktigt om motkandidaterna. Detta skulle ha medfört att Helander själv kunnat dra fördelar i utgången av valet.⁵¹ Göran Lundstedt pekar på hur Helanderaffären blev en pådrivare för att behovet av en lagändring verkligen skulle bli taget på allvar. ”Flera debattörer menade att det som inträffat tydligt visade på nöd-

45 Lundstedt 2006, s. 45.

46 Lundstedt 2006, s. 45. Hammar 1972, s. 214–219.

47 1929 utnämndes Carl Elis Block till biskop, övriga kandidater var Ivar Wallerius och C.H. Thölén. 1948 utnämndes Bo Giertz till biskop, övriga kandidater var Kjell Barnekow och Gösta Nelson. Liknande problem återkom i biskopsvalet i Göteborgs stift 1970. Detta diskuteras vidare i avhandlingens kapitel 6.

48 Även Rune Imberg menar att detta var en av anledningarna bakom att diskussionen om biskopsvalslagen togs upp på allvar. Se Imberg 1991, s. 20, 146. Se också Sjödahl 1971, s. 251.

49 Motionen inlämnades av de två riksdagsmännen Edgar Sjödahl (s) och Sven Ohlon (fp) som tillika var ledamöter i Göteborgs domkapitel. *Bihang till Riksdagens protokoll vid 1949 års riksdag*, FK, motion nr 1, s. 1–3; *Tvåkammarriksdagen 1867–1970* 1990, s. 131f., 150f. Se vidare Lundstedt 2006, s. 47; Kjällerström 1952, s. 177. Statliga utredningar i ärendet återfinns i *Biskopsvalkommitténs betänkande*, del 1–2, 1957.

50 *Bihang till Riksdagens protokoll år 1953*, FK, motion nr 61, s 5; *Riksdagens protokoll år 1953*, FK, nr 8, s. 50–52.

51 Brohed 2005, s. 207f. Om händelseförloppet se Helander 1955 och 1957.

vändigheten av en demokratisering av biskopsvalen och ett inflytande för lekfolket som sträckte sig bortom de röster lekfolket hade haft i domkapitlen.⁵² Samtidigt framfördes kritiska röster mot en eventuell reform som i sin tur skulle kunna innebära ”att biskopsvalen nu skulle komma att stå under starkt inflytande av riksdagspartierna och anpassas efter samhällsliga demokratiska principer om lekfolkets insyn och deltagande i valprocessen”.⁵³ I själva verket innebar detta att de ortodoxa förespråkarna ville begränsa lekfolkets inflytande för att försäkra sig om att fältets rådande doxa inte skulle omskapas. För att värna sina intressen anlade de ett strategiskt agerande som innebar att hänvisa till prästernas specialisering och att avgörande funktioner inom fältet (som till exempel att delta i biskopsval) enbart var förbehållna denna grupp. Lekfolkets uppgifter och inflytande skulle därmed begränsas för att inte störa den rådande och enligt dem, den enda giltiga ordningen.

Kommitténs betänkande lades fram 1957 och bemötte däri farhågor som hade framförts: ”risken för en ’politisering’ av biskopsvalen, uppfattningen att biskopsvalen var och skulle förbli en prästerlig rättighet och att lekfolket skulle sakna de nödvändiga förutsättningarna för att kunna bedöma olika kandidater i biskopsvalen.”⁵⁴ Kommittén ansåg att betänkligheterna i grunden handlade om att man ifrågasatte lämpligheten av lekfolkets deltagande i kyrkliga styrelser över huvudtaget. Kommittén poängterade dock att prästerna och lekfolket hade ett delat ansvar i frågan om biskopsval och skulle ”betraktas såsom en organisk enhet representerande kyrkans intressen”.⁵⁵

Den nya lagen medförde tre stora förändringar. Valkorporationen skulle utgöras av domkapitlets ledamöter, tjänstgörande präster i stiftet och elektorerna för stiftets lekfolk.⁵⁶ Dessa skulle utses i varje pastorat i förhållande till antalet prästtjänster. Tidigare hade lekfolkens representation i biskopsval, enbart bestått av de representanter som fanns i domkapitlet. I praktiken innebar detta att lekfolkets röster ökade från några få procent till att utgöra cirka hälften av alla röstberättigade. Därmed fick de större inflytande och bidrog i sin tur till att förutsättningarna för vem som skulle väljas till biskop både breddades och förändrades.⁵⁷

52 Lundstedt 2006, s. 49, 55.

53 Lundstedt 2006, s. 51.

54 Lundstedt 2006, s. 53f.

55 *Biskopsvalkommitténs betänkande*, del 1, 1957, s. 58; Lundstedt 2006, s. 54. För vidare utredning av frågan om 1963 års biskopsvalslag se Lundstedt 2006, s. 43–70.

56 Från 1936 hade domkapitlet sex ledamöter bestående av biskop, domprost, en präst och tre lekfolksrepresentanter. Fram till 1971 ingick i Uppsala och Lunds stifts domkapitel även två professorer från den teologiska fakulteten.

57 Andrén 1967, s. 79.

Vidare infördes en graderad röstberäkning som innebar att alla röstberättigade fortfarande kunde rösta på tre kandidater, men rösterna värderades olika.⁵⁸ Dessutom ändrades röstberäkningen vid ärkebiskopsval, vilket innebar att prästernas röster i Uppsala stift vägdes annorlunda vid sammanräkningen. Syftet med detta var att prästerskapet i Uppsala stift garanterat skulle få med åtminstone sitt första namn i det slutliga ärkebiskopsförslaget.⁵⁹ Fortfarande gällde lottning om det blev lika röstetal. Domkapitlet avgav senare ett förslag med de tre personer som fått de högsta röstetalen. Förslaget skickades till regeringen tillsammans med de merithandlingar som respektive kandidat blivit anmodad att lämna.⁶⁰

Enligt min tolkning tillkom 1963 års biskopsvalslag för att legitimera en kursändring inom det kyrkliga fältet. Påtryckningar från andra fält men också inbördes fältstrider, gjorde att den nya biskopsvalslagen fungerade som en strategi för att omskapa förutsättningarna på fältet. Lagen breddade inte enbart möjligheterna för fler aktörer att vara med och bestämma vilka som skulle bli biskopar. Den innebar också att staten, genom att lagfästa, gett sitt stöd till de nya krafter som ville modernisera kyrkan och likaså begränsa de konservativa krafternas inflytande. De konservativa blir i bourdieuska termer de ortodoxa, som agerade för att befästa och försvara den rådande ordningen. De förlorade dock sin dominans i samband med att förutsättningarna ändrades. Pretendenterna hade lyckats övertyga staten om behovet av en förändring, vilket gjordes genom att framföra behovet av kyrkans modernisering. En del i denna var att bredda möjligheterna för fler att få vara delaktiga i beslutsfattandet för verksamheten. Vilka utslag gav då införandet av den nya lagen? Vad hände i praktiken – förändrades mönstren bland de personer som blev utnämnda till biskopar efter 1963? Frågeställningen besvaras genom att undersöka vilka typer av kapital de blivande biskoparna hade tillgång till vid sin utnämning. För att analysera kapitalens betydelse och deras inbördes viktning, måste först biskopens praktiska uppgifter klargöras samt om och i så fall hur de förändrades under seklet. Vilka förväntningar fanns på biskoparna? Hur såg de själva på uppdraget att vara biskop?

58 Det första namnet på röstsedeln fick en hel röst, det andra namnet en halv röst medan det tredje namnet enbart värderades till en tredjedels röst.

59 Den ärkebiskopskandidat som hade fått flest röster fick sex poäng, andranamnet tre poäng och tredjenamnet två poäng.

60 *SFS* 1963:633, *Kyrkolagarna* III 1973, s. 65–72; Imberg 1991, s. 21f.

BISKOPARNAS UPPGIFTER

Stiftsbiskoparnas formella uppgifter och skyldigheter

Biskoparnas lagstadgade uppgifter kan delas in i två områden: dels var biskopen stiftets högste andlige ledare, dels dess administrative chef.⁶¹ I biskopens roll fogades dessa olika delar samman. I sin tur gav detta positionen ett starkt symbolvärde i egenskap av både andlig och världslig auktoritet inom fältet.⁶² Biskopens uppgifter blev därför ett uttryck för den symboliska makten inom fältet, och flera av handlingarna är också just typiska symbolhandlingar som manifesterar att de endast är ämnade och avgränsade för den ledande positionen.⁶³ Vad detta i praktiken innebar skall diskuteras närmare.

Biskopens uppgifter som andlig ledare kan också delas in i två områden. Dels innebar det att uttolka och övervaka att kyrkans lära efterföljdes, dels att förvalta sakramenten och vigningshandlingarna. Båda områdena hade starka symbolvärden på fältet och var avgränsade för den högste ledaren. Det första gäller biskopens rätt att fastställa och uttolka vad kyrkans lära innebar, samt att denna förkunnades genom undervisning. Vidare hade biskopen det högsta ansvaret för att denna lära efterföljdes. Stiftet var biskopens tjänstgöringsområde och utgjorde den administrativa enhet där biskopen och domkapitlet skulle ha tillsyn över församlingarna och hur prästerna förvaltade sina ämbeten.⁶⁴ Uppsikten över prästerna och deras församlingar genomförde biskoparna genom visitationer i stiftet vilka de var ålagda att utföra.⁶⁵ Biskoparnas uppsiktsskyldighet gällde inte enbart inom det kyrkliga fältet. Enligt angivelser i 1686 års Kyrkolag skulle biskopen också övervaka skolor och gymnasier samt deras lärarpersonal. Därför innehade de också titeln eforus, som betyder att de var uppsyningsmän över de allmänna läroverken i sina stift.⁶⁶ Biskoparnas eforala åligganden begränsades i och med skolöverstyrelsens tillkomst 1918. Biskopens uppsikt över skolväsendet upphörde definitivt som en följd av den nya skolstyrelsereformen som genomfördes 1958.⁶⁷ Det förekom alltså en maktindelning inom fältet mellan

61 *KL* 1686 kapitel 24:1–16; *KyL* kapitel 28.

62 Davies & Guest 2007, s. 177.

63 Se vidare Rey 2007, s. 94–99.

64 *KL* 1686 kapitel 24:1, s. 84; Stenström 1959, s. 134f.; Andrén 1967, s. 79f.; Göransson 1993, s. 165; Bexell & Hellström 2001, s. 31f., 119.

65 *KyL* 28:1. Denna uppgift var dock inte reserverad enbart för biskopen, utan även kontraktsprostar kunde på biskopens uppdrag utföra denna syssla. Se Göransson 1993, s. 165; Bexell & Hellström 2001, s. 119. Se även Göransson 1993, s. 163 om biskopen som stiftsmyndighet.

66 *KL* 1686 kapitel 24:3, s. 85; Thelin 1981, s. 30. Se även "eforus" i *Nordisk familjebok*, bd 6 1907, sp. 1401.

67 *SFS* 1956:614; *SFS* 1957:575; *SFS* 1957:576. Andrén 1967, s. 80. Se också Stenström 1959, s. 109f.; Brilioth 1946, s. 341f.

biskopen och domkapitlet. Det senare var ytterst en statlig myndighet som hade ansvar inför regeringen. Fram till 1948 hade domkapitlet enligt lag domsrätt över stiftets präster. Domkapitlets uppgift var också att handlägga ärenden som rörde kyrkoväsendet, ekonomin och skolans undervisning. Biskopen var självskriven ordförande i domkapitlet och domprosten vice ordförande.⁶⁸

Det andra området innebar uppgiften att förvalta sakramenten och att utföra de kyrkliga vigningshandlingar som var reserverade för biskopen.⁶⁹ Till och med 1992 fällde biskopen ensam det slutliga avgörandet om vem som fick vigas till präst. Beslutet kunde inte överklagas.⁷⁰ En ny regel tillkom i och med 1992 års kyrkomöte som hindrade biskopen att viga en präst utan att domkapitlet givit sitt godkännande. Men fortfarande fattade biskopen eget beslut om vem som skulle vigas till präst, varför biskopen ändå kunde utöva sin vetorätt genom att vägra vigung, trots domkapitlets godkännande. Domkapitlet avgjorde dock vilka som kunde antas till tjänst som präster inom stiftet.⁷¹ Även i detta fall förekom således en maktindelning mellan domkapitel och biskop. Ett annat uppdrag som ålåg biskoparna var att utnämna kontraktsprost, vars uppgift var att bistå biskopen med hjälp att övervaka prästerskap och verksamhet i stiftet. Biskopen beslutade också om att vissa förtjänta präster skulle få prosts titel.⁷²

Från 1960-talet tilltog den kyrkliga byråkratiseringen, vilket medförde nya arbetsformer och arbetsområden inom stiftet.⁷³ Biskopens uppgifter som administrativ chef tilltog således i omfattning. Det innebar att biskopen blev ordförande i de olika organ som inrättades för att organisera det frivilliga församlingsarbetet på stiftsnivå.⁷⁴ Biskopens roll som administrativ stiftschef förefaller under 1900-talets sista decennier ha blivit mer framträdande än rollen som andlig ledare. Undersökningen av biskoparnas karriärvägar bör ge svar på om meriteringen inför uppgifterna följer detta mönster.

68 Se Bexell & Hellström 2001, s. 110, 119; Göransson 1993, s. 155–160.

69 Den enda liturgiska akt som var reserverad enbart för biskopen var prästvigningen. Vigningar av diakoner och missionärer kunde förrättas av en särskilt förordnad präst. Liknande förhållande gällde för kyrkoherdeinstallation samt kyrko- och kyrkogårdsinvigningar. Se Andrén 1967, s. 80; Stenström 1959, s. 117–120.

70 Under 1970- och 1980-talen växte det i stiftet fram antagningsnämnder som gjorde att biskopens rätt att besluta om vigung alltmer kunde liknas vid en vetorätt.

71 Göransson 1993, s. 250f.

72 Brilioth 1946, s. 339.

73 Andrén 1967, s. 80.

74 Andrén 1967, s. 87f.; Göransson 1993, s. 46, 106; Ekström 1999, s. 98; Bexell & Hellström 2001, s. 118f.

Ärkebiskopen och biskopsmötet – episkopatets språkrör

Ärkebiskopens position har vanligtvis setts som skild från övriga stiftsbiskopars. Den har av hävd betraktats som den högsta och främsta positionen inom det kyrkliga fältet, omgärdad av stor symbolisk makt. Trots det hade ärkebiskopen ingen formell särställning. I 1686 års Kyrkolag tillskrivs ärkebiskopen likväl uppgiften att åtvarna en biskop som inte sköter sitt ämbete.⁷⁵ I 1992 års Kyrkolag finns däremot inte någon formulering som formellt legitimerar ärkebiskopens särställning.⁷⁶ I praktiken har dock ärkebiskopens position, som *primus inter pares*, inneburit att ärkebiskopens ställning framhävts inom Svenska kyrkan. Han var den självklare talesmannen för kyrkliga uttalanden och ställningstaganden.⁷⁷

Ärkebiskopens roll blev viktigast som ordförande i biskopsmötet. Trots att biskopsmötet formellt saknade beslutanderätt och till sin karaktär var informellt, ingick instansen som en tung och viktig del i den kyrkliga organisationen. Biskoparna förde själva fram behovet av att ha ett samlat organ för att diskutera inomkyrkliga frågor. Deras efterfrågan hade samband med att det saknades ett samlat organ på central nivå som kunde fungera som talesman å kyrkans vägnar. Tankarna på ett biskopsmöte hade börjat spira redan under 1890-talet. En sådan sammanslutning skulle förhindra att det blev som följande citat beskriver: ”Då skulle ej hennes biskopar sitta som nu, var i sin vrå, splittrade och därför vanmäktiga, utan de skulle uppträda samlade och enigt som en man och därigenom veta att skaffa gehör åt kyrkans allvarligaste krav.”⁷⁸

Biskopsmötet i Sverige växte fram under en period när det blev allt vanligare med sammanslutningar och möten på olika nivåer inom kyrkan.⁷⁹ Detta var dock inte unikt för den kyrkliga sfären. Sammanslutningar skedde inom olika intressesfärer, till exempel bildades Landsorganisationen 1898 och den Frisinnade landsföreningen 1902.⁸⁰ De första biskopsmötena som ägde rum kring sekelskiftet var tillfälliga konferenser, samlade med anledning av specifika och aktuella frågor. Sedan 1919 sammanträdde biskopsmötet en eller flera gånger per år. Det var av inofficiell karaktär och fanns inte reglerat i någon författning. Därför har biskopsmötet inte heller haft några juridiska uppgifter.

75 KL 1686 kapitel 24:14, s. 88.

76 Göransson 1993, s. 168.

77 Andrén 1967, s. 88f. *Primus inter pares* betyder *den främste bland jämlikar*. Se Ekström 1999, s. 58.

78 Jergmar 1970, s. 10.

79 Jergmar 1970, s. 1f.; Nilsson 1964, s. 6f. Angående framväxten av stiftsmöten och stiftsråd se Aldén 1989.

80 ”Landsorganisationen” i *Nordisk familjebok* 15 1898, sp. 1050; ”Frisinnade landsföreningen” i *Nordisk familjebok* 8 1902, sp. 1459.

Det har främst fungerat som ett nätverk där biskoparna utövat inofficiella rådslag om kyrkans angelägenheter. Nätverket blev dock av stor betydelse för att biskoparna skulle kunna försvara och manifesteras sin position i samhället. I offentliga uttalanden från biskopsmötet var det fram till 1970-talet otänkbart att gruppen skulle framföra skilda åsikter. Inbördes var dock biskoparna långt ifrån alltid eniga. Men samstämmigheten gentemot omvärlden var viktig för att nätverket skulle uppehålla sin trovärdighet och fungera som den identitetsstärkande och legitimerande faktor som var dess syfte.⁸¹

Även regeringen efterfrågade en central instans på nationell nivå som kunde fungera som ett remiss- och rådgivningsorgan i kyrkliga frågor. 1932 blev biskopsmötet en sådan instans, vilket därmed gav biskoparna en kanal att föra fram sin samlade åsikt i olika frågor.⁸² Genomgångar av biskopsmötenas protokoll mellan åren 1902–1960 visar att biskoparna diskuterade och yttrade sig såväl i inomkyrkliga frågor som i andra ärenden med etisk och moralisk karaktär där biskoparnas åsikt efterfrågats.⁸³ Biskopsmötets uppgift har också varit att utöva tillsyn över biskoparnas verksamhet i form av ett kollegialt tillsynsansvar.

Ärkebiskopens arbetsuppgifter ändrades i samband med den organisatoriska utvecklingen inom det kyrkliga fältet. Dels krävde det ökade engagemanget bland lekfolket en central organisering, dels ställde det moderna samhällets framväxt nya krav på det kyrkliga arbetet. Alltmer riktades det mot diakoni, mission samt arbete bland svenskar utomlands. Det gjorde att nya typer av centrala kyrkliga styrelser inrättades. Som innehavare av den symboliskt viktigaste positionen fick ärkebiskopen beträda de främsta posterna i de nyinrättade organen, vilket i praktiken innebar ordförandeposterna. Ledamöterna i de kyrkliga styrelserna var utsedda av kyrkomötet, men styrelsernas stadgar var fastställda av regeringen.⁸⁴ Ärkebiskopen var därför tvungen att som ordförande ta hänsyn till de förordningar som staten angett för verksamheten. Ärkebiskopens liksom biskoparnas särställning i kyrkomötet förändrades efter 1982 års kyrkomötesreform då ärkebiskopen inte längre blev självskriven som ordförande. Likväl hade ärkebiskopen fortfarande både insyn och inflytande i de organ på nationell nivå som i praktiken beslutade om kyrkans

81 Lagerlöf Nilsson 2005a, s. 313f. Om nätverkets syfte se Hreinsson & Nilson 2003.

82 Andrén 1967, s. 95; Bexell & Hellström 2001, s. 106; Göransson 1993, s. 46, 76.

83 Biskopsmötets arkiv (BMA) innehåller bland annat protokoll med bilagor för åren 1902–1912 och 1919–1989. Jag har gått igenom volymer för åren 1902–1912, 1919–1926, 1927–1929, 1950, 1951–1952, 1953, 1954, 1955, 1956, 1957, 1958 januari, juni, augusti, 1959, 1960 januari, april samt 1963 januari.

84 *KyL* 29:7–9, kapitel 30; Göransson 1993, s. 45.

verksamhet genom att han var dess ordförande. Det är också detta som bland annat gett ärkebiskopen en symbolisk särställning gentemot övriga biskopar.

DEN EPISKOPALA AUKTORITETEN GENOM VIGNING

Biskopsvigningen är den symboliska handling som bemyndigar biskopen med andlig fullmakt. Konkret manifesteras detta genom att insignier i form av kräkla, mitra och biskopskors överlämnas till biskopen.⁸⁵ Dessa markörer har en stark symbolik och fungerar som ett viktigt symboliskt kapital i utövningen av positionen inom fältet.⁸⁶ Ordningen som skulle gälla för biskopsvigningen finns angiven i den svenska kyrkohandboken. Under 1900-talet utkom den i tre olika upplagor. Vigningsritualen för åren 1917, 1942 och 1987 har studerats för att undersöka om det däri finns angivet hur biskopens uppdrag har förändrats. För att täcka hela 1900-talet har även 1894 års kyrkohandbok studerats.⁸⁷ Göran Lundstedt har gjort en ingående analys av innehållet i vigningsritualerna i 1942 och 1987 års kyrkohandböcker, för att utifrån ett liturgivetenskapligt och kyrkorättsligt perspektiv studera om demokratiseringsprocessen inom Svenska kyrkan har påverkat vigningsordningen för biskopar.⁸⁸ Hans slutsats är att demokratiseringen har påverkat innehållet i dessa ordningar. Från att ha varit inriktat på att Gud viger den enskilde ämbetsbäraren riktades fokus mot att Gud viger alla, såväl ämbetsbärare som lekfolk till tjänst inom kyrkan, vilket Lundstedt tolkar som ett direkt utslag av en demokratiseringsprocess.⁸⁹ Min uppgift är att i en begränsad delstudie av vigningsritualerna analysera hur formuleringarna har ändrats och hur deras innebörd kan relateras till det kyrkliga fältets ändrade förhållande till övriga fält. I studien uppmärksammas hur den förändringen har påverkat synen på biskopens position och hur det

85 För vidare utredning angående biskopsvigningens liturgiska tradition se Eckerdal 1985, s. 377–427.

86 Om den utnämnde biskopen var innehavare av en biskopstjänst inom ett annat stift behövde inte någon ny biskopsvigning ske. Göransson 1993, s. 262. Se även Brilioth 1946, s. 334. Vidare diskussion om vigningsuccessionen förs hos Kjollerström 1974, s. 179–187. Se även Fichter 1961, s. 258; Morgan 1969, s. 302.

87 *Handbok för Svenska kyrkan stadfäst af Konungen år 1894 1907*, s. 210–220; *Handbok för Svenska kyrkan. Stadfäst av Konungen år 1917 1917*, s. 237–247; *Den svenska kyrkohandboken gillad och stadfäst av Konungen år 1942 1942*, s. 330–342; *Den svenska kyrkohandboken. Vignings-, sändnings-, mottagnings- och invigningshandlingar. Antagen för Svenska kyrkan av 1987 års kyrkomöte*, del II 2003, s. 8–14.

88 Lundstedt 2006, kapitel 4.

89 Lundstedt 2006, s. 127.

formulerades i ordningen som gällt för den legitimerande vigningen till biskop.

Innan biskopsvigning kunde ske skulle statsmakten förkunna sitt beslut och vidareförmedla fullmakt om utnämningen.⁹⁰ I samtliga versioner av biskopsvigningsritualen intar därför förmedlingen av statsmaktens fullmakt en primär placering. Samtliga upplagor av vigningsritualen inleds med en bön som efterföljs av att fullmakten upplästes. Därmed hade statsmakten legitimerat vederbörande att underställa sig kyrkans vigningsordning. Den blivande biskopen skulle vidare besvara ett antal frågor, där svaren innebar en försäkran om att fullfölja uppdraget. Frågorna ställdes av ärkebiskopen, vilket pekar på att denne hade en överordnad position gentemot stiftsbiskopen. Trots att lagstiftningen inte särskilde ärkebiskopens uppgifter från stiftsbiskopens, hade fältet sin egen hierarkiska ordning och inom den var ärkebiskopen placerad överst.

Frågorna var formulerade i enlighet med de ansvarsområden och uppgifter som ålåg den blivande biskopen. I takt med att biskopens uppgifter blev mer kopplade till administrativt ledningsarbete på central nivå inom stiftet märks också en viss förändring i frågornas formulering. Detta kan också vara ett uttryck för att förordningars språkbruk generellt har moderniserats. Min tolkning är dock att dessa två faktorer har samspelat i revideringen av formuleringarna. Biskopens viktigaste ansvarsområde var att övervaka att den rätta läran predikades och att sakramenten förvaltades enligt föreskriven ordning. Därför ställdes den frågan direkt efter det att biskopen svarat ja till att inträda i ämbetet.⁹¹

Fram till 1900-talets sista decennier framhölls biskopens personliga ansvar för ämbetsutövningen.⁹² Positionen som biskop innebar att uppbära ett ideal, att vara en förebild främst för prästerna men också för övriga stiftsbor. Detta ideal skulle illustreras med biskopens eget liv och leverne som typexempel. Vigningsritualen fungerade därför på samma gång som en slags programförklaring angående vilka förväntningar och

90 KL 1686 föreskrev att utnämningen till biskop skulle ske genom förmedling av fullmakt, varefter biskopen fick avlägga ämbetsed. Enligt 1992 års Kyrkolag tillsattes biskopstjänster med fullmakt och dag för tillträddande av tjänsten angavs av regeringen. Se KL 1686 kapitel 23:2, s. 75; KyL 33:25.

91 *Handbok för Svenska kyrkan stadfäst af Konungen år 1894* 1907, s. 216; *Handbok för Svenska kyrkan. Stadfäst av Konungen år 1917* 1917, s. 243; *Den svenska kyrkohandboken gillad och stadfäst av Konungen år 1942* 1942, s. 334; *Den svenska kyrkohandboken. Vignings-, sändnings-, mottagnings- och invigningshandlingar. Antagen för Svenska kyrkan av 1987 års kyrkomöte*, del II 2003, s. 9.

92 I de två äldsta ordningarna placeras frågan om biskoparnas uppgift att vara en förebild näst sist och frågan om biskopens övervakande funktion sist. I 1942 och 1987 års vigningsritual byter frågornas placering plats. *Handbok för Svenska kyrkan* 1907, s. 215f.; *Handbok för Svenska kyrkan* 1917, s. 233; *Den svenska kyrkohandboken*, 1942, s. 334f.; *Den svenska kyrkohandboken. Vignings-, sändnings-, mottagnings- och invigningshandlingar. Antagen för Svenska kyrkan av 1987 års kyrkomöte*, del II 2003, s. 9f.

fordringar som fanns på ämbetsinnehavaren. I 1987 års vigningsritual står inget om att biskopen som person har några krav på sig att leva på annat sätt än att han blir ett vittne om Guds kärlek. Vad detta i praktiken skall innebära omtalas dock inte. Formuleringen är vagare än tidigare versioner och ger större tolkningsmöjlighet.⁹³

Det kyrkliga fältets minskade handlingsutrymme innebar att biskoparnas övervakande funktion tonades ner under seklet. I 1987 års ordning efterfrågas inte längre att biskopen skall övervaka ett heligt levnadssätt. Frågans ändrade innehåll visar följaktligen att biskopens handlingsutrymme å ena sidan har blivit inskränkt, å andra sidan att ”ett heligt levnadssätt” har blivit svårare att efterfråga eftersom innebörden i uttrycket inte var lika klar som den varit tidigare. I 1987 års ordning betonas istället att biskopens uppgift är att se till att enheten i Kristus främst främjas och värnas.⁹⁴ Den senare formuleringen av frågan visar att det nu snarare var handlingsutrymmet inom det kyrkliga fältet som var aktuellt.

Jämförelsen av vigningsritualerna pekar på en förskjutning i innebörden att vara biskop, och då inte enbart vilka uppgifter som gällde denne. Snarare handlar det om att biskopens personliga ansvar och betydelse som ämbetsbärare har tonats ned. Som det framställs i frågorna verkar det som att biskopens symboliska betydelse framhållits som viktigare än dess praktiska funktioner. Det tydligaste exemplet är att det personliga ansvaret för att inneha biskopsrollen har dämpats, åtminstone som det uttrycks i ritualen. Förändringen i biskopsvigningsritualen speglar därmed den större förändring som har skett inom kyrkan under seklet och hur det kyrkliga fältets handlingsutrymme har minskat.

Så här långt har vi fått veta hur den formella processen av biskopsutnämningen skulle gå till och vilka formella uppgifter som var ålagda biskopen. Vi har också fått klarhet i att utnämningen gav biskopen tillträde till positionen men att det var själva vigningsakten som gav biskopen det legitima mandatet att utöva uppdraget. Men hur såg biskoparna själva på sitt uppdrag och hur formulerade de sina tankar om vad ämbetet innebar? En studie av deras herdabrev ger oss delvis svar.

93 Den avslutande frågan formuleras: ”Vill du leva så bland människor, att du blir ett vittne om Guds kärlek och om församlingens hemlighet?”, *Den svenska kyrkohandboken. Vignings-, sändnings-, mottagnings- och invigningshandlingar. Antagen för Svenska kyrkan av 1987 års kyrkomöte*, del II 2003, s. 10.

94 I de två äldre ordningarna står: ”Vill du ock vaka däröfver, att allt i församlingen tillgår ordentligt och skickligt, afböja all ofärd och främja allt, hvar med Kristi rike varder uppbyggt?” (1907, s. 216; 1917, s. 243 språkl. rev.) Motsvarande fråga är i 1942 års ordning formulerad: ”Vill du ock vaka över att kristlig ordning och helig vandel främjas i församlingen, och stödja allt verk varigenom Kristi rike varder uppbyggt?” (s. 334) I 1987 års ordning frågas istället: ”Vill du i din tjänst följa, upprätthålla och värna vår kyrkas ordning och främja enheten i Kristus?” (s. 10)

BISKOPARNAS SYN PÅ SITT UPPDRAG OCH SIN UPPGIFT GENOM HERDABREVEN

Biskoparnas herdabrev utgjorde under hela 1900-talet en tryckt skrift i vilken de utnämnda biskoparna formulerade en hälsning till stiftet. De kan närmast ses som ett manifest och förväntades komma från de nytillträdde biskoparna. En del biskopar författade flera herdabrev under sin ämbetsperiod. Andra valde att inte skriva något.⁹⁵ Som källmaterial har herdabreven främst bearbetats utifrån teologiska frågeställningar, men lämpar sig också för andra typer av undersökningar.⁹⁶ Till exempel kan herdabreven ge svar på hur biskoparna formulerade sin egen syn på biskopsrollen och uppdraget. De visar också vad som var det lämpliga och också förväntade sättet att uttrycka sig i dessa offentliga skrifter. Genrebundenheten är tydlig när det gäller denna litteratur. Därför kan det vara svårt att särskilja vad som är personliga tankegångar och vad som är uttryck för ett förväntat sätt att formulera sig. Men den likartade formuleringen *kan* också ses som uttryck för en gemensam kyrklig logik, ett uttryck för fältets doxa och för det som är den gemensamma nämnaren för det kyrkliga fältets aktörer. Materialet uppvisar den bild som biskoparna återgav av uppdraget, oavsett om den var förväntad eller personlig.⁹⁷ Den i sin tur följer mönstret att inta en lågmäld ton och ett ödmjukt förhållningssätt.

Som genre har herdabreven förändrats under 1900-talet. Under seklets första hälft var breven från de nytillträdde biskoparna skrivna till prästerskapet i stiftet. I brevet presenterade vanligen den nye biskopen sin personliga bakgrund och delgav också sin uppfattning i teologiska frågor och kanske viktigast vilken plats/ställning han menade att kyrkan skulle inta i samhälle och kulturliv. Under seklets senare decennier minskar betoningen på biskopen och dennes syn på sin uppgift. Herdabreven riktades inte längre främst till prästerskapet utan till stiftet, det vill säga medarbetare, lekfolk och ”vanliga” församlingsbor. Breven utformades därför alltmer som ett diskussionsmaterial, med ämnen och frågor som biskopen ansåg var angelägna för stiftets församlingsbor att diskutera.

95 Lundstedt 2006, s. 71. Under 1900-talet har följande biskopar inte utgivit herdabrev: Ragnar Askmark, Lars Carlzon, Lars Eckerdal, Caroline Krook, Martin Lind, Christina Odenberg, Krister Stendahl, Ingmar Ström, Henrik Svenungsson, Karl-Johan Tyrberg och Gunnar Weman.

96 Se Aggedal & Nilsson 2006; Weman 2006; Lundstedt 2006. Susanne Gorne har i sin C-uppsats i idéhistoria använt herdabreven som källmaterial för att undersöka Svenska kyrkans föreställningar i ett antal olika frågor under åren 1900–1940. Se Gorne 1997. Weman använder materialet för att analysera hur biskoparna ser på gudstjänstlivet medan Lundstedt undersöker hur biskoparna behandlat fenomenet demokrati i materialet.

För utförligare diskussion om herdabrevens innehåll och variationer i deras syften under senare hälften av 1900-talet se Aggedal 2006, s. 72, 76; Lundstedt 2006, s. 71–73.

97 Se även Lagerlöf Nilsson 2008, s. 409–423.

Herdabreven handlade alltmer om kyrkans verksamhetsformer och hur man skulle nå ut med kyrkans budskap.⁹⁸ En brytpunkt inträffade i samband med att Martin Lönnebo (biskop i Linköpings stift 1979–1994) skrev två herdabrev i broschyrform som distribuerades på olika sätt: ett som skickades ut till samtliga hushåll i Linköpings stift och ett som var avsett för prästerna i samma stift.⁹⁹ Ungefär samtidigt blev det inte längre självklart att biskopen skulle skriva något herdabrev. Men hur beskriver de utnämnda biskoparna i herdabreven sin syn på sin egen position och uppgift och vad säger de om sig själva?

I de 36 herdabrev som har undersökts, finns ett antal teman som är återkommande angående hur biskoparna ser på sitt uppdrag.¹⁰⁰ Genomgående intar de alla rollen som ödmjuka tjänare vilket följer det inledande resonemanget om att detta utgör en strategi för att legitimera sin egen och fältets position. Flera anger att de hade en rädsla och bävan inför uppdraget att vara biskop. Uppgiften ansågs mödosam, svår och närmast omöjlig att utföra.¹⁰¹ Flera av biskoparna anger därför att de kände sig personligt otillräckliga och svaga för att fullgöra uppdraget. Följaktligen reserverar de sig i herdabreven för att de kanske inte skulle lyckas att uppfylla de förväntningar som stiftet hade på sin biskop. Det framhålls också att de upplever det svårt att ta över rollen efter den föregående biskopen. I några fall uttrycks också tydligt att de inte har strävat efter att nå detta ämbete.¹⁰² Detta framstår som en gemensam strategi angående vilket förhållningssätt man skulle inta i förhållande till sin position. I sin tur utgör detta grunden för den genrelogik som finns i dessa resonemang och som stämmer väl överens med den kristna kallelsetanken. Det grundläggande perspektivet är att det ytterst är Gud som kallar människor till uppgifter inom kyrkan. Därför blir det omöjligt för biskoparna att framhålla sin egen styrka och färdighet. Deras sätt att formulera sig följer därmed en stilistisk genrelogik. Samtidigt finns det ett paradoxalt drag i biskoparnas syn på sin roll och på sitt uppdrag. De var alla medvetna om vilka förväntningar som fanns på dem och var i de flesta fall rikt meriterade för att kunna utföra sitt uppdrag. Ändå uttrycker de i ord

98 Hallgren 1984, s. 7.

99 Lönnebo 1980a; Lönnebo 1980b; Lundstedt 2006, s. 72.

100 Undersökningen av herdabreven har inriktats på de biskopar som var verksamma år 1925, 1950, 1975 och 1999. Under dessa år fanns 57 biskopar, av vilka 50 har skrivit herdabrev. Av dessa har jag bearbetat 36 herdabrev, vilka specificeras i bilaga 5.

101 Rodhe 1888, s. 2, 25; Lönegren 1909, s. 3f.; Lindberg 1917, s. 2f.; Billing 1920, s. 13; Rodhe 1925, s. 4; Josefson 1959, s. 8, 20; Palmqvist 1968, s. 84; Kastlund 1972, s. 13.

102 Se till exempel Rodhe 1888; Billing 1898; Eklund 1907, s. 5; Lönegren 1909, s. 4; Rodhe 1925; Josefson 1959, s. 9; Palmqvist 1968, s. 20; Gärtner 1971, s. 104. I regel var biskoparna verksamma ganska länge på sin post, vilket gjorde att deras personlighet präglade ämbetet. Se Brilioth 1946, s. 335. Se även Personne 1910, s. 4; Hellsten 1967, s. 10.

en rädsla för att inte lyckas med uppdraget. Detta innebar att de följde den förväntade ordningen och formulerade sig som närmast ovärdiga uppdraget. Den logiska ordningen blir en hänvisning till den gudomliga hjälpen. Att framställa sig som den ödmjuka tjänaren legitimerar i sin tur förmågan att företräda Gud. Lösningen blir därmed att hänvisa till att det är Gud som kallat till uppdraget och att det således också är med Guds hjälp som det skall utföras. Detta föranleder att åtminstone några av biskoparna i de undersökta herdabreven uttrycker glädje inför uppdraget.¹⁰³ Från slutet av 1950-talet börjar också begreppet "frimodighet" anges som ett "redskap" för hur det skall bli möjligt att utföra det, enligt de utnämnda biskoparna, krävande uppdraget.¹⁰⁴

Biskoparnas ambivalenta förhållande till sin överordnade ledarposition framkommer således också i herdabreven och följer den logiska ordning som tidigare diskuterats. I herdabreven framhåller de inte i första hand biskopens roll som överordnad de andra prästerna, även om det var detta uppgiften i huvudsak innebar. Snarare betonas att man var varandras medhjälpare, medarbetare och medmänniska. Det talas också om vikten att prästerna skall hålla samman och att det skall finnas ett förtroende präglat av öppenhet och gemenskap mellan biskopen och prästerna.¹⁰⁵ De utnämnda personerna ville inte förknippas med ett ämbetsverk utan snarare var det identiteten som präst, själasörjare och på samma gång herde och tjänare, som framhölls.¹⁰⁶ J.A. Eklund (biskop i Karlstads stift 1907–1938) skrev om att det enda egentliga viktiga var identiteten som präst:

Jag är så öfvertygad om en församlingspastors höga kall, att det skulle vara en bedröflig förändring, om den nya ställningen skulle innebära en "uppflyttning" i juridikens och ämbetsmannaförvaltningens förment högre sferer. Men jag hoppas, att så icke behöfver ske, utan att man förblifva pastor på biskopsstolen. Att föra *ordets ämbete* är i vår evangeliska församling enligt bekännelsens anda och bokstaf det egentliga ämbetets verk, och det, som nödvändigt hör med till Kristi kroppes uppbyggelse.¹⁰⁷

Att vara själasörjare innebar ett av de främsta symboliska kapitalen på fältet och fungerade som en sorts inträdesbiljett till den kyrkliga karriärvägen. Douglas Davies och Mathew Guest kallar detta för ett andligt

103 Till exempel Lönegren 1909, s. 3f.; Nystedt 1970, s. 7.

104 Hellsten 1967, s. 11; Josefson 1959, s. 20f.

105 Lönegren 1909, s. 4; Eklund 1907, s. 1, 5f.; Lindberg 1917, s. 2; Billing 1920; Hellsten 1967, s. 10; Brattgård 1969, s. 199; Kastlund 1972, s. 9.

106 Billing 1920, s. 6; Josefson 1959, s. 20f.; Hellsten 1967, s. 10; Brattgård 1969, s. 197, 199; Gärtner 1971, s. 5.

107 Eklund 1907, s. 6.

kapital som verkar vara grundläggande inom det kyrkliga fältet.¹⁰⁸ Men det behöver utredas vad det andliga kapitalet i praktiken innebar, vilket i sin tur visar att det andliga kapitalets innebörd som symboliskt kapital kunde skifta under seklet.

Den auktoritära, hierarkiska ordning som funnits i början av seklet avlöstes under kommande decennier av ett mer demokratiskt system, vilket exempelvis synliggjordes genom att olika grupper och organisationer växte fram inom det kyrkliga fältet. I takt med den demokratiska utvecklingen kunde den nytillträdde biskopen inte framhålla sin egen persons betydelse och lämplighet för att uppdraget skulle kunna genomföras. Snarare handlade det om att lyfta fram samarbetet och ”tillsammansaspekten”, det vill säga att biskopen tillsammans med stiftets präster och även övrigt lekfolk, var ansvariga för arbetet som kyrkan skulle utföra. Samtidigt betonades vikten av att det skulle finnas ett förtroende präglad av öppenhet och gemenskap mellan biskopen och prästerna. Helge Brattgård (biskop i Skara stift 1969–1984) sammanfattar detta med orden:

Men det är min önskan och blir min strävan att som biskop med er dela ”omsorg om alla församlingarna”, att fortsätta att vara präst, inte ett vandrande ämbetsverk, lyhörd för vad Anden säger till församlingarna, där tjänsterna äro många-handa men Herren en och densamme. Inneslutna i *varandras förtroende* (min kurs.) har vi gemensamt ansvar för kyrkans samling och sändning i Skara stift.¹⁰⁹

Andemeningen är densamma som i Eklunds herdabrev från början av seklet, men Brattgård lyfter tydligare fram hur arbetet för kyrkans sak skulle ske genom ett samarbete mellan biskopen och församlingsmedlemmarna. Det verkar dock som om detta även kan säga något om hur logiken förändrats inom fältet. Det förväntade sättet att uttrycka sig var å ena sidan i enlighet med den kristna kallelsetanken, att Gud ytterst kallar till uppdraget. Å andra sidan hade logiken omskapats i takt med demokratiseringsprocessen inom fältet. För att lyckas med att skapa förtroende och fortsatt legitimitet för sin ledande position, var biskopen tvungen att uttrycka sig i enlighet med den ordning som gällde. Detta kan tolkas utifrån två olika perspektiv; det kan antingen ses som att biskopen anpassade sitt uttryckssätt efter tidens strömningar som också blev märkbara inom kyrkans område, eller så kan det ses som ett uttryck för att själva doxa omskapats inom fältet, det vill säga att det legitima uttryckssättet hade förändrats.

108 Davies & Guest 2007, s. 4–8.

109 Brattgård 1969, s. 199, min kursivering.

En del biskopar inleder sina herdabrev med att ursäkta att innehållet kan vara bristfälligt på grund av att de författats under tidspress.¹¹⁰ Även detta utgör ett exempel på hur de inordnade sig i den förväntade formen. De formulerade sig underkastande och lågmält, på gränsen till ursäkande. Den förhävande tonen hörde inte hemma i sammanhanget, det gjorde däremot det ödmjuka förhållningssättet. Arne Palmqvist (biskop i Härnösands stift 1967–1975 och Västerås stift 1975–1988) uttryckte detta enligt följande:

Varken på riks-, stifts- eller lokalplanet får vi emellertid glömma, att frimodighetens ande är oskiljaktigt förbunden med kristen tro. Den har inte sitt ursprung inom oss själva. Dess orsak finns i den verklighet, som Jesus Kristus uppenbarar, och i den sanning, som Han står för. Frimodighetens ande är en gåva från Gud. Den är lika skild från självsäkerhetens övermod och den lättköpta optimismen som från det smygande missmodet och den ruvande pessimismen. Den kristna frimodigheten har sin utgångspunkt i Herrens nåd och präglas genomgående av hänsynslös realism. [--] Som kristna har vi att gå, dit vi blir kallade, och stå där vi blir ställda.¹¹¹

Palmqvists sätt att uttrycka sig påminner om Nivenius' formulering i avhandlingens inledande citat. Kallelseperspektivet var viktigt för biskoparna och hindrade att de formulerade sig på ett sätt som fick dem att framstå, som att de själva gjort anspråk på eller strävat efter att nå denna position. I de undersökta herdabreven anger de utnämnda biskoparna under hela 1900-talet genomgående ett förhållningssätt till sin position och sitt uppdrag som överensstämmer med den fältspecifika logik, vars grund finns i den kristna trosordningen. Det paradoxala i sammanhanget är dock, att deras uppgift innebar att de på samma gång skulle vara både chef och tjänare för prästerna. Likaså blir det paradoxalt att detta uttrycks av de ledare som varit verksamma inom en av de mest hierarkiska organisationerna som har funnits genom historien, nämligen kyrkan. Biskopens position har inneburit en maktposition inom kyrkan, men likväl har det inte varit legitimt att diskutera denna position i makttermer. Biskopens makt legitimerades å ena sidan av att den var av Gud given, å andra sidan handlade det om att personen som fått uppdraget, var utnämnd av statsmakten och på så sätt hade ett statligt ämbetsuppdrag. Det behövde inte innebära att man inte ville ha uppdraget, snarare kunde det vara tvärtom, att man gärna ville ha uppdraget. Men det innebar att överträda och bryta den förväntade ordningen och förhållningssättet inom fältet, för den som explicit uttryckte och eftersträvade

110 Lundstedt 2006, s. 72; Aggedal 2006, s. 85.

111 Palmqvist 1968, s. 11.

en makt- och ledarposition. För att uttrycka sig på ett sätt som låg i linje med vad som förväntades inom det kyrkliga området behövde detta istället kläs i en religiös språkdräkt.

DET KYRKLIGA FÄLTETS AMBIVALENS OCH KOMPLEXITET.

KAPITELSAMMANFATTNING

Det kyrkliga fältet var under hela 1900-talet präglad av både ambivalens och komplexitet. Detta hade i huvudsak två orsaker. Dels berodde det på att andra fält ifrågasatte och gjorde anspråk på fältets gränser, dels på att inomkyrkliga fältstrider blev allt tydligare och mera definitiva. Detta blev i sin tur en komplicerad företeelse som gjorde att det kyrkliga fältet befann sig i olika typer av konflikter samtidigt. Konflikterna har på ett sätt samspelat och gav gemensam konsekvens. Detta visades till exempel både genom införandet av den nya biskopslagen och religionsfrihetslagen. Det kyrkliga fältet omskapades och därtill blev biskoparnas praktiska uppgifter förändrade. Under hela seklet var ansvaret för kyrkofrågor delat mellan kyrka och stat. I praktiken innebar det att det statliga fältet hade ansvar för de formella ramarna som styrde den kyrkliga verksamheten, på samma gång som det kyrkliga fältet hade eget ansvar för att prägla själva innehållet i verksamheten. Biskoparnas symboliska maktposition inom fältet var dock oförändrad under hela seklet. Men ambivalensen har genomgående också präglad hur biskoparna har förhållit sig till sin position. På samma gång som den gett tillgång till redskap att utöva den högsta överordnade symboliska makten inom fältet, har biskoparna genomgående framhållit ett ödmjukt och nästintill underkastande förhållningssätt till sin uppgift. Detta pekar på ett strategiskt förhållningssätt för att följa fältlogiken.

I de två inledande kapitlen har vi nu fått klarhet i vad som kännetecknar den fältspecifika kyrkliga logiken samt hur de formella vägarna och förutsättningarna såg ut för att nå biskopsstolen. I följande kapitel skall det undersökas, vilka mönster som uppvisas när det gäller biskoparnas sociala bakgrund. Vad har karakteriserat den sociala rekryteringen och hur kan den tolkas i förhållande till de formella förutsättningarna? Kan mönstren som framkommer i kommande kapitel, tolkas som generella för en elits formering, eller är mönstren fältspecifika? Kan det rent av ses som ett uttryck för både och?

KAPITEL 3

SLÄKT OCH SOCIAL REKRYTERING INOM DET KYRKLIGA FÄLTET

I de tre följande kapitlen ställs avhandlingens huvudpersoner, biskoparna, i fokus. Det övergripande syftet är att utifrån olika perspektiv analysera och diskutera vad som utmärkt biskoparna som social grupp. Genom att studera rekryteringsmönstret, med avseende på biskoparnas familjebakgrund, geografiska bakgrund, giftermålsmönster, utbildnings- samt karriärvägar framträder den kyrkliga elitens sociala struktur. Utifrån detta förs resonemang huruvida den sociala rekryteringen till biskopspositionen under 1900-talet har varit smal eller bred. Undersökningarna i kapitel 3 till 5 efterfrågar de generella mönstren och eventuella markanta avvikelser bland biskoparna. Mönstren problematiseras och illustreras med exempel, som visar hur det kunde se ut på individnivå. Resultaten relateras till tidigare forskning och likaså till diskussionen om den generella formeringen av en elit. Följande övergripande frågor skall besvaras i de tre kapitlen:

- o Vilka typer av kapital bidrog till att de blivande biskoparna gjorde karriär inom det kyrkliga fältet?
- o Vilka typer av sociala relationer framträder som ett viktigt kapital för biskoparnas karriärväg?
- o Hur har sammansättningen av olika kapital ändrats i samband med det kyrkliga fältets förändring under 1900-talet?

ATT UNDERSÖKA SOCIAL BAKGRUND – PROBLEM OCH MÖJLIGHETER

Källmaterialet till studien av det sociala rekryteringsmönstret bland biskoparna utgörs av biografiskt kalendermaterial.¹ I databasen har biskoparnas föräldrar, hustrur och svärföräldrar registrerats och namngivits. Då yrkes- eller examenstitlar föremommit har även dessa angivits.² Kalendermaterialet ger även utförliga uppgifter om biskoparnas geografiska hemvist samt utbildningsvägar. De flesta efterfrågade uppgifterna har kunnat återfinnas och till skillnad från undersökningar av förhållanden före 1900-talet är tillgången på uppgifter relativt fullständig.³

Att socialgruppera personer efter titlar (vanligtvis yrkestitlar) innebär ett antal metodiska problem.⁴ Det första dilemma handlar om att det är osäkert vid vilken tidpunkt uppgifterna är lämnade. Kyrkohistorikern Ragnar Norrman påvisar i sin avhandling att uppgifterna för fädernas och, då de förekommer, mödrarnas titlar är lämnade i samband med att sonen inträdde prästämbetet. Hans tolkning förefaller rimlig och jag ansluter mig till den.⁵ Det andra dilemma är undersökningens långa tidsperiod. Eftersom 1900-talet präglades av en omfattande samhällsförändring påverkades och förändrades själva innebörden i yrkesuppgifterna samt deras sociala och ekonomiska status. Historikern Carl Göran Andræ tar upp ämnet i artikeln ”Ett socialhistoriens dilemma” och menar att problemet att kategorisera i socialgrupper inte har *en* lösning, utan snarare flera. Ytterst är valet av grupperingsmetod dock avhängigt vilken fråga som skall besvaras.⁶

Historikerna Sten Carlsson och Tobias Wirén har i skilda undersökningar studerat prästers, biskopars och superintendenters sociala bakgrund.⁷ Wirén har dock en del invändningar mot Carlssons undersökning. För det första påpekar han att Carlsson har förbisett ett antal stiftschefer i sin undersökning.⁸ För det andra framhåller Wirén pro-

1 Se bilaga 3 för specificering av databasens källmaterial. Metoden att sammanställa uppgifter i en databas har använts tidigare vid liknande studier. Se till exempel Morgan 1969, s. 296.

2 Uppgifterna om titlar för biskoparnas mödrar och svärmödrar är begränsade men har registrerats då de funnits.

3 Se Linders 1925; Carlsson 1973 [1949], s. 199–208.

4 *Historisk tidskrift* hade ett temanummer i ämnet 1978. Se Andræ 1978, s. 1–9; Söderberg, s. 283–309.

5 Norrman 1970, s. 206f.

6 Andræ 1978, s. 7. För en kritik av Andræns artikel, som främst går ut på att det ”socialhistoriska dilemma” anses behöva fördjupas ytterligare, se Fredriksson 1980, s. 15–49.

7 Carlsson 1973; Wirén 2006.

8 Enligt Carlsson utnämndes 117 biskopar och superintendenter 1700–1865. Se Carlsson 1973, s. 201. Wiréns beräkning för perioden 1680–1800 anger 98 personer. Wirén menar att det är orimligt att enbart 19 stiftschefer skulle ha utnämnts under perioden 1800–1865. Se Wirén 2006, s. 248. Enligt Stolt utnämndes och vigdes 45 biskopar under perioden 1800–1864. Se Stolt 1972, s. 133f.

blemet att Carlssons indelning bortser från den sociala och hierarkiska indelning som förekommer inom och mellan yrkesgrupper. Wirén menar således att det blir problematiskt att undersöka den sociala reproduktionen av stiftschefer utifrån Carlssons kategorisering, varför han valt en annan typ av socialgruppsindelning. Den innebär bland annat att han har specificerat kategorin kyrklig tjänst för att det skall bli möjligt att följa vilka typer av prästsöner som lyckats att avancera.⁹ Jag har också gjort en liknande indelning, men när det gäller den övergripande sociala grupperingen av yrkesgrupper har jag valt en mer generell indelning än den Wirén har gjort. Således är det, i linje med Andreæ's argument, syftet med undersökningen som styrkt mitt val av kategorisering.¹⁰

Syftet med att undersöka biskoparnas sociala bakgrund är dels att utreda inom vilka sociala skikt biskoparna växte upp, dels att studera hur den interna sociala självreproduktionen, som Sten Carlsson menar har funnits inom prästyrket, återspeglas i rekryteringen till det kyrkliga fältets ledande positioner. Detta kombineras med en studie av biskoparnas geografiska bakgrund, för att undersöka om det finns ett samband mellan social och geografisk reproduktion. I kapitel 3 skall således följande frågor besvaras:

- o Hur har det sociala och geografiska rekryteringsmönstret sett ut bland biskoparna under 1900-talet?
- o I vilken mån har det funnits en social självreproduktion bland biskoparna och i vilken utsträckning har det skett ett tillskott från andra sociala skikt?
- o Vilken betydelse har hem och uppväxtmiljö haft för vidare karriärmöjligheter?

ELITENS SOCIALA BAKGRUND

När man studerar en elitgrupp är det viktigt att undersöka hur öppen eller sluten rekryteringen har varit. Genom att kartlägga från vilka socialgrupper positionsinnehavarna rekryterats framkommer om det finns grupper som systematiskt utestängts samt om vissa grupper, exempelvis yrkesgrupper, familjer och släkter, är överrepresenterade.¹¹ Det gör det också möjligt att analysera vad den sociala reproduktionen innebär

9 Se Wirén 2006, s. 209–217.

10 För vidare specificering och motivering till indelningen se bilaga 4.

11 Göransson 2007b, s. 77.

i just det här sammanhanget. Reproduktionen av en position kan tolkas på olika sätt, och här används begreppet ur två olika aspekter. Dels avses hur elitpositionen har återskapats och därmed uppehållit legitimitet i förhållande till andra positioner såväl inom fältet som i samhället som helhet. Dels används begreppet för att beteckna återskapandet av rekryteringen från en viss bakgrund. I denna studie *förutsätter* reproduktionsbegreppets två aspekter varandra, för att kunna diskutera vad den sociala reproduktionen har inneburit för biskopsrekryteringen. Samtidigt *påverkar* de också varandra, eftersom positionen ger ett symboliskt positivt värde åt innehavaren som ger denne symbolisk makt och status, främst inom det kyrkliga fältet. Parallellt har positionsinnehavaren i bästa fall positivt laddade egenskaper som gör att positionen förstärks. Som exempel kan nämnas att det under århundradet har funnits biskopar som har utmärkt sig för att vara ”populära”, som goda predikanter, aktiva i samhällsdebatter eller specifika samhällsfrågor och som allmänt haft lätt för att kommunicera med såväl kyrkans som ”vanligt” folk. Göran Lundstedts forskning visar att och hur biskopsrollen formellt har förändrats under 1900-talet. Frågan är om biskoparnas sociala bakgrund ändrats i takt med detta. Medförde den ändrade statusen hos positionen också att biskoparnas sociala bakgrund ändrades?

Undersökningar inom olika samhällsområden och tidsperioder har också pekat på familjens och släktens betydelse för framgång i den vidare karriären.¹² I boken *Maktens kön. Kvinnor och män i den svenska makteliten på 2000-talet* skriver Anita Göransson:

Via familjen och släkten förmedlas viktiga samhälleliga resurser mellan generationer. Det gäller ekonomiskt kapital men också kulturellt och socialt kapital. I familjen präglas individens habitus, det vill säga livsstil, språk, vanor, ambitioner och värderingar, som övertas mer eller mindre självklart och som disponerar individen för senare val och reaktioner på erfarenheter. I familjen lär man sig sin plats i samhällets hierarki. Man lär sig hur relationer skall se ut, inte minst mellan könen. [...] Familjen förmedlar de sociala skiktens olika ideologier och kulturer och påverkar exempelvis röst- beteende, umgängesmönster, yrkesambitioner och tillgången till sociala arenor.¹³

Allt detta sammantaget utgör grundläggande förutsättningar, och kan fungera som tillgångar eller belastningar i det kommande livet, allt beroende på hur det kommer att användas. Vilka mönster av allt detta som kan spåras hos personer som gör karriär, och när de högsta positionerna inom ett bestämt fält, skall vidare undersökas.

12 Se exempelvis Sabean & Medick 1984; Sabean 1990.

13 Göransson 2007b, s. 87.

Intern social rekrytering inom det kyrkliga fältet

Med tanke på att en individs habitus präglas redan från barnsben, är det inte en tillfällighet att en intern social rekrytering förekommit inom flera yrkesgrupper. Snarare verkar det som ett förväntat mönster som beror på att specifika värden reproducerats över generationsgränser. Olika studier har visat att den interna rekryteringen varit särskilt tydlig inom prästyrket.¹⁴ Från 1600-talet fram till 1800-talet var det vanligt att prästsöner följde i sina fäders fotspår. Eftersom teologi tillsammans med medicin och juridik hörde till de yrkesinriktade vetenskaperna ansågs den teologiska utbildningen länge som en lämplig karriärväg för personer med ”läshuvud”. Tobias Wirén har i sin undersökning av biskopar och superintendenter under perioden 1580–1759 visat att cirka hälften av dem kom från prästhem.¹⁵ Sten Carlssons undersökning av det svenska prästerskapet visar att ungefär 45 procent av prästerna och cirka 60 procent av prästfruarna under mitten av 1700-talet kom från prästhem. Därtill har han konstaterat att det under perioden 1700–1865 också var lättare att bli befordrad till högre prästtjänster om man var prästson. 67 procent av de då befintliga stiftscheferna var prästsöner.¹⁶ För äldre tid kan vi därför konstatera att det var högst vanligt inom prästyrket att mönstret präglades av en intern social rekrytering, som dessutom visade sig vara gynnsam för vidare karriär inom yrket. Under 1900-talet bredades utbildningsutbudet och de möjliga karriärvägarna blev flera för de studiebegåvade. Prästbanan var inte längre ett lika självklart val som tidigare. Eftersom prästyrket fortfarande var stängt för kvinnor, var det inte särskilt angeläget för det begränsade antalet prästdöttrar som fick möjlighet att studera att välja teologins område även om det fanns ett fåtal som gjorde det. Ett exempel på en prästdotter och därtill ”biskopssystemer” som studerade teologi och vigdes till präst är Anna Karin Hammar, syster till KG Hammar (biskop i Lunds stift 1992–1997, ärkebiskop 1997–2006). Enligt KG Hammars utsago hade fadern, kyrkoherdern Hans Bernhard Hammar, en ”traditionell och konservativ” inställning ”och han grymtade väl lite när hon började läsa teologi. Men han hade inget direkt emot det. När min syster väl blev präst blev han glad för det”. Dessutom berättar KG Hammar att även modern, Ann-Mari Hammar, läste in en teologie kandidatexamen efter sin pensionering.¹⁷

14 Se exempelvis Linders 1925; Hyrenius 1954; Björck 1967; Norrman 1970; Carlsson 1973, s. 199–208; Wirén 2006, s. 246f.

15 Wirén 2006, s. 251, 256f.

16 Carlsson 1973, s. 201f.

17 Hammar & Lönnroth 2004, s. 28f.

Det sociala rekryteringsmönstret av präster ändrades dock under 1900-talet: självreproduktionen inom yrket minskade och prästernas sociala bakgrund breddades jämfört med tidigare århundraden.¹⁸ Religionssociologen Anders Bäckström har studerat den sociala bakgrunden och rolluppfattningen som fanns bland svenska prästkandidater under slutet av 1970-talet. Med sin studie visar han att man inte längre kunde tala om en "social rundgång", med en intern rekrytering inom prästkåren.¹⁹ Hans resultat är dock frapperande – endast 7,8 procent av prästkandidaterna 1978 kom från prästhem, vilket "visar att den prästerliga självrekryteringen aldrig i Svenska kyrkans historia har varit så låg som under 1970-talets senare hälft".²⁰ Den omfattande internationella forskningen om prästkårens sociala bakgrund har dock, trots den sociala breddningen, pekat på att det ändå har förekommit en social snedrekrytering. Framför allt har detta visat sig gälla för USA och Västeuropa trots att det funnits en del nationella och konfessionella skillnader. Sammantaget pekar forskningen på att prästerskapet främst haft sin sociala bakgrund inom de högre sociala samhällsskikten; i akademiker- och högre tjänstemannahem.²¹ Utifrån engelska och tyska forskare, menar Bäckström därför att det är "den höga självrekryteringen under bondesamhällets tid" som har gjort

[...] att man faktiskt kan tala om en viss social rundgång vad avser rekryteringen till prästbanan. Prästerskapet rekryteras ur prästerskapet, utbildas av prästerskapet för att till sist ingå i prästerskapet. Rekryteringstillskottet från bonde- och andra yrkesgrupper assimileras genom giftermål med prästdöttrar.²²

Ett annat anmärkningsvärt resultat är att rekryteringen från bondegruppen verkar ha varit relativt hög under hela 1900-talet, trots att yrkesgruppen minskade avsevärt under seklet.²³ Kanske kan detta förklaras med att prästens status och maktposition längre förblev hög på landsbygden, medan konkurrensen blev större i staden när fler och nya positioner etablerades. Moderniteten verkar ha tagit sig olika uttryck – i staden i en sekulär form medan den på landsbygden under längre tid förknippades både med prästens person och position.

Bäckströms egen studie visar dock att det har skett en avsevärd förändring i mönstrets konturer. Frågan är då hur mönstret har sett ut bland

18 Norrman 1970, s. 248f.; Bäckström 1983, s. 40–42, 187.

19 Bäckström 1983, s. 187.

20 Bäckström 1983, s. 41.

21 För en vidare översikt se Bäckström 1983, s. 28–32. Se vidare Dahm 1974, s. 89; Towler & Coxon 1979, s. 1–4; Morgan 1969, s. 308; Russell 1984, s. 233–251.

22 Bäckström 1983, s. 32.

23 Bäckström 1983, s. 31f.

biskoparna och vilka rekryteringsmönster som funnits där. Var det till exempel främst prästsönerna som blev biskopar under 1900-talet? Ett rimligt antagande borde vara att den sociala bakgrunden hos biskoparna och deras fruar blev bredare i takt med att det kyrkliga fältets förhållande till andra fält förändrades under seklet. Som visats i kapitel 2 innebar det att kyrkans inflytande över sina ”egna” frågor förändrades. Men trenden kan också ha varit tvärtom, att ju mer begränsad kyrkans beslutanderätt blev, desto viktigare var det att personer med ”rätt” bakgrund fanns på fältets ledande positioner. ”Rätt” i det här fallet innebar att personerna var väl förankrade och ”kända” inom fältet, med andra ord att de hade tillgång till ett socialt kapital som var erkänt inom fältet. Det kunde till exempel innebära att man växt upp i en prästsläkt som sedan generationer hört till yrkesgruppen. Man kunde också ha gift in sig i en prästsläkt och därmed blivit en del av en familj med goda kapitaltillgångar på fältet.

Inom det kyrkliga fältet har biskopsstolarna innehafts av personer som dels bevakat kyrkans intressen och autonoma strävanden gentemot andra fält, dels varit företrädare för den teologi som, för tillfället, varit dominerande. Därtill visar biskoparnas familjebakgrund under 1900-talets första hälft att det generellt funnits flera släkt- och familjerelationer.²⁴ Kopplingen mellan släkt och position minskade däremot under seklets andra hälft. Det blir dock allt för snävt att diskutera rekryteringen till biskopspositionen enbart i ljuset av biskoparnas släkt- och familjeförbindelser. Här riktas först uppmärksamhet på hur många av biskoparna under 1900-talet som kom från biskops- eller prästfamiljer. Om argumentet att yttre hot samlar de egna inre krafterna är hållbart innebär det att rekryteringen blir snävare och att man slår vakt om att skydda en form av intern rekrytering bland sina egna. För att undersöka detta studeras det sociala mönstret hos de utnämnda biskoparna.

BISKOPARNAS SOCIALA BAKGRUND

D.H.J. Morgan och Kenneth Thompson har i sina studier av biskoparna inom Church of England visat att samtidigt som den sociala bakgrunden bland prästerskapet breddades tenderade biskoparnas sociala rekrytering att bli snävare. Morgan menar att biskopsrekryteringen i England varit tämligen konstant, men visat inslag som tyder på att en viss förändring

²⁴ Se Bexell 2003b, s. 353; Imberg 2004, s. 53–75.

förekommit. Biskoparnas sociala bakgrund ser ut att ha blivit snävare över tid, så till vida att allt fler prästsöner blev biskopar.²⁵

In terms of parental occupation we see a shift from the old landed ruling class to a more professional background; especially worthy of note is the increase in the number of bishops whose fathers were themselves clergymen in the Church of England. Speaking generally, we may characterize the change in the backgrounds of bishops as depicting a shift from a situation where the episcopacy was part of a broader social elite to one where it is a more narrowly defined ecclesiastical elite.²⁶

Morgan framhåller alltså att biskoparnas position, med anledning av deras snävare sociala rekrytering, tenderade att bli en mer sluten och från den övriga elitgruppen avgränsad elit – en kyrklig elit, präglad av det kyrkliga fältets specifika ordning och logik.²⁷ Men detta kan också tolkas tvärtom, nämligen att det i takt med att man blev mer avgränsad ansågs angeläget att alltmer sluta sig samman och försvara sin position. På det sättet enades krafterna för att kunna bemöta ifrågasättandet och kritiken som uppstod gentemot kyrkans tidigare självklara och inom vissa sfärer dominerande plats. Kenneth Thompson har byggt vidare på Morgans undersökning och resonemang, men vill framför allt lägga tonvikten på vilken betydelse förändringen i rekryteringen av biskopar haft för elitens struktur och möjligheter att utöva makt.²⁸ Thompson menar också att det är biskoparnas sociala bakgrund som gör dem till en exklusiv grupp i förhållande till det övriga prästerskapet.

Whereas the main trend in recruitment to the clergy has been one of increasing variety with regard to their backgrounds [--], this trend has not yet made an impact on the Episcopal elite. Of course, there is bound to be a certain time lag even if the trend does spread, for the simple reason that the episcopate is recruited from the more senior sections of the clergy. But this still means that in recent years there has been a trend (however temporary it may turn out to be) towards increasing divergence in the composition of the two groups – Episcopal elite and parochial clergy.²⁹

Thompsons undersökning och tolkning utfördes inom anglikanska kyrkan i början av 1970-talet, men trenden verkar ha hållit i sig. Douglas J. Davies och Mathew Guest kunde utifrån sin undersökning i början av 2000-talet konstatera att majoriteten av de engelska biskoparna, verk-

25 Morgan 1969, s. 297–299. För redovisning av antalet prästbarn bland biskoparna se tabell 1 i Morgan 1969, s. 297 eller tabell 2 i Thompson 1974, s. 201.

26 Morgan 1969, s. 299.

27 Morgan 1969, s. 295–310; Thompson 1974, s. 198–207.

28 Thompson 1974, s. 198.

29 Thompson 1974, s. 200.

samma under andra hälften av 1900-talet, kom från antingen ett mellanskikt (kategoriserades som mellantjänstemän) eller från en högutbildad familjebakgrund. Av dem var cirka en femtedel prästsöner.³⁰ Hur har det då sett ut när det gäller rekryteringen till biskopspositionen inom Svenska kyrkan? Breddades biskoparnas sociala bakgrund eller blev den i likhet med brittiska förhållanden snarare snävare? Vi börjar med att titta på hur den sociala fördelningen har sett ut för episkopatet som helhet under 1900-talet.

Fädernas yrkesposition ...

Indelningen av tidsperioder, som används i kommande tabeller, är utformad efter syftet att undersöka om det förekom en eventuell förändring i den sociala rekryteringen av biskopar före och efter att den nya biskopsvalslagen infördes 1963. Tidsperioderna som används är 1900–1963 och 1964–1999. I den första perioden ingår de nio biskopar som utnämndes under slutet av 1800-talet och som var verksamma under 1900-talet samt de biskopar som utnämndes fram till och med 1963. I den andra perioden ingår biskopar som utnämndes 1964–1999. Därtill sammanställs hela seklet i en kolumn.

Tabell 3.1 *Biskopsfädernas yrkesbeteckningar fördelade efter samhällsgrupp.*
Absoluta tal.

Fädernas yrkesbeteckningar (samhällsgrupp)	1900–1963	1964–1999	Hela seklet
Högre tjänstemän och fria yrken	36	24	60
därav präster	29	13	42
-----	-----	-----	-----
Företagare	6	7	13
-----	-----	-----	-----
Mellantjänstemän	11	4	15
-----	-----	-----	-----
Lantbrukare	3	6	9
-----	-----	-----	-----
Lägre tjänstemän och arbetare	6	2	8
-----	-----	-----	-----
<i>Summa</i>	<i>62</i>	<i>43</i>	<i>105</i>

Källa: Databas BISFIL.

Tabellen visar ett tydligt mönster. 16 procent av biskoparna kom från jordbruksmiljöer, lägre tjänstemannahem eller arbetarbakgrund. Drygt en fjärdedel hade vuxit upp i företagarfamiljer eller i mellantjänstemannahem. Majoriteten av biskopar kom från ett högre socialt samhällsskikt med fäder som i huvudsak varit verksamma som högre tjänstemän eller inom fria yrken. Bland dessa var majoriteten präster, vilket alltså visar att

³⁰ Davies & Guest 2007, s. 31f.

40 procent av biskoparna under hela seklet kom från prästfamiljer. En förändring inträffade dock efter att den nya biskopsvalslagen trädde i kraft 1963. Den relativa skillnaden innebar att antalet biskopar som var prästbarn minskade med 14 procentenheter. Således kan en minskning i den interna kyrkliga biskopsrekryteringen konstateras för svenska förhållanden efter 1963. Här bör vi också ha i åtanke att biskopsvalslagen givit nya förutsättningar för valproceduren, vilket också tycks ha fått konsekvensen att den inomkyrkliga rekryteringen till biskopspositionen inte är lika omfattande som tidigare. Det viktigaste resultatet är dock följande: trots att antalet prästsöner minskar bland biskoparna efter 1964 kvarstår den höga rekryteringen från de högre samhällsgrupperna. Studier över engelska biskopar under perioden 1860-talet till slutet av 1990-talet, som utförts av Morgan, Thompson, Davies och Guest, är intressanta att relatera till svenska förhållanden. Morgans undersökning för perioden 1900–1960 visar att ungefär hälften av biskoparna kom från prästfamiljer och att mönstret verkade vara konstant.³¹ Rekryteringsmönstret, angående antalet prästsöner bland biskoparna i Svenska kyrkan, visar sig fram till 1960-talet vara ganska samstämmigt med vad som gäller inom Church of England.³² Davies och Guests undersökning av engelska biskopar visar dock att rekryteringen från prästfamiljer till biskopspositionen procentuellt sjunker med tiden.³³ Samtidigt kan det konstateras att för senare delen av seklet har den interna kyrkliga rekryteringen varit tydligare i Sverige än i England, men siffrorna bör beaktas med viss reservation. Davies och Guests undersökning är inte främst av kvantitativ art och underlaget för beräkningarna är sparsamt presenterat. Istället lägger de tonvikten på att analysera vilken betydelse uppväxten i en prästfamilj kan ha haft för den vidare karriären.³⁴

Trots att rekryteringen från prästfamiljer till biskopspositionen minskade har dock inte rekryteringsmönstret i stort ändrats. Mönstret är tydligt: en majoritet av biskoparnas fäder hörde till det högre sociala skiktet, varav en betydande majoritet kom från prästfamiljer. Detta gällde för både biskoparna i Church of England och Svenska kyrkan.

... och mödrarnas

Biskoparnas mödrar, fruar och svärmödrar är i viss utsträckning dokumenterade med namn, födelseår och vigselår. För en del finns titlar

31 Morgan 1969, s. 297; även redovisad i Thompson 1974, s. 201.

32 Prästsönerna bland biskoparna utgjorde 49 procent inom Church of England och 46 procent inom Svenska kyrkan.

33 Davies & Guest 2007, s. 32.

34 Se Davies & Guest 2007, kapitel 6.

angivna, men detta gäller främst för den senare perioden av seklet då de flesta biskopinnorna hade ett eget yrkesarbete. Mörkertalet är stort i den här delundersökningen och medför att det är svårt att dra klara slutsatser. Men de resultat som framkommer är värda att diskutera och visar en del intressanta aspekter som är viktiga i resonemanget om vad som karakteriserar biskoparnas sociala familjebakgrund.

Först skall biskoparnas mödrar diskuteras. Eftersom 42 av 105 biskopsfäder var präster eller biskopar vet vi att lika många biskopsmödrar var prästfruar eller biskopinnor. Av dessa 42 biskopsmödrar hade 7 dessutom en egen titel som lärare eller farmacie kandidat. Både genom sin makes ställning och sin egen titel kan de alltså räknas till de högre sociala skikten. Utöver dessa 7 har ytterligare 10 biskopsmödrar en utbildnings- eller yrkestitel. Mestadels rör dessa yrken inom utbildning eller konstnärlig verksamhet. De är således relativt högt upp på den sociala skalan.³⁵ Denna bild förstärks ytterligare om man kompletterar med makarnas/biskopsfädernas yrkestitel: de finns inom grupperna högre tjänstemän och fria yrken samt mellantjänstemän. De biskopar som alltså hade mödrar med en angiven yrkes- eller utbildningstitel hade således vuxit upp i miljöer där man kan tänka sig att utbildningen värderades som ett viktigt kapital och där det i hemmiljön funnits ett stöd för vidare studier.

För återstående 53 biskopsmödrar saknades yrkesbeteckning, examen eller titel. Också här kan en undersökning av i vilka samhällsgrupper makarna/biskopsfäderna hörde hemma vara en möjlig väg att studera inom vilka sociala skikt dessa kvinnor fanns. Fördelningen visar följande:

Tabell 3.2 *Antalet biskopsmödrar utan yrkesbeteckning kategoriserade efter biskopsfädernas samhällsgrupp. Absoluta tal.*

Fädernas yrkesbeteckningar (samhällsgrupp)	1900–1963	1964–1999	Hela seklet
Högre tjänstemän och fria yrken	7	6	13
Företagare	6	7	13
Mellantjänstemän	8	2	10
Lantbrukare	3	6	9
Lägre tjänstemän och arbetare	6	2	8
<i>Summa</i>	30	23	53

Källa: Databas BISFIL.

³⁵ Titlarna som finns angivna är diakonissa, farmacie kandidat, filosofie kandidat, filosofie magister, folkskollärarinna, konstnär, läroverksadjunkt, småskollärarinna, talpedagog, teologie kandidatexamen, vävlärarinna och ämneslärarinna.

De flesta biskopsmödrarna som saknade yrkesbeteckning hade män som rankats bland högre tjänstemän, fria yrken samt företagare. Nio biskopar kom från jordbruksmiljö, där ett rimligt antagande är att kvinnorna tillsammans med männen utgjorde en viktig del av produktionen. Mönstret följer för övrigt det som angivits för fäderna.

Sammantaget vet vi nu att de biskopar som har vuxit upp med en mor och en far som i källmaterialet har angivits med titlar, främst hört hemma inom de högre sociala skikten. Därefter har företagarhus och familjer som räknats till ett mellanskikt utgjort uppväxtmiljöer för blivande biskopar. Minst antal biskopar kom alltså från jordbrukarfamiljer eller lägre sociala skikt. Det tyder alltså på att endast ett mindre antal av biskoparna har utfört en typ av klassresa. Eftersom en stor andel av biskoparna var prästbarn, och att dessutom relativt många hörde hemma inom det högre sociala skiktet, finns det anledning att fundera vidare kring hur uppväxten kunde bli ett viktigt kapital för den kommande karriären.

UPPVÄXTENS BETYDELSE

I en biskops- eller prästfamilj ...

Det är ett känt faktum att det har funnits ett antal biskopssläkter inom Svenska kyrkan. I en artikel från 2004 har Rune Imberg visat att fenomenet dock var som vanligast under 1600- och 1700-talen.³⁶ Företeelsen levde emellertid kvar under 1900-talet, och under seklets första hälft fanns flera släkt- och familjeband mellan biskoparna. Några av dem var ellan far och son, andra var ingiften och svåggerskap.³⁷ Här skall vi först koncentrera oss på vilken betydelse uppväxten i ett biskops- eller prästhem kan tänkas ha haft för en vidare kyrklig karriär.

Uppväxten inom en biskops- eller prästfamilj innebar att individen redan under sin uppväxt fick kunskap om vilka förväntningar som fanns inom det kyrkliga området och vilka redskap som behövdes för att bemöta dem. Individens habitus präglades således från uppväxtåren av den ”rätta” koden, som gjorde det möjligt att inhämta de resurser som behövdes för att förhålla sig till den förväntade rollen och uppgiften.

³⁶ Imberg 2004, s. 53–75.

³⁷ Oloph Bexell har ingående skildrat de släktförhållanden som inbegriper familjerna Bring, Billing, Rodhe, Ehrenborg, Posse och Odencrants under 1800-talets senare hälft. Släkterna skulle med fog kunna räknas till den kyrkliga eliten och har på flera sätt påverkat utvecklingen inom Svenska kyrkan under nästintill en hundraårsperiod (ca 1850–1950) av Svenska kyrkans historia. Se Bexell 2003b, s. 353. Se också Imberg 1991, s. 102–104.

Faderns offentliga roll gav prästfamiljen ett speciellt signum vilket Davies och Guest formulerat enligt följande:

What we have with clergy families, however, is something quite distinctive: a family led by a father whose life is meant to be an embodiment and expression of a religious tradition, at once leader by instruction as well as by example, and whose formal religious vows include his family's lifestyle. He is frequently engaged in teaching the values he is expected to embody, and this expectation is heightened in parochial ministry by the priest's geographical proximity and frequent contact with those who look to him for guidance. The clergyman is made constantly aware of the values by which he works and lives, and may therefore be expected to organize his family life with them clearly in mind. Consequently, the process of childrearing may be described as in part an ideological process, although the clergyman's orientation to family life may lead him to express his values in a variety of ways.³⁸

Faderns prästyrke präglade hela familjens tillvaro, både vad gällde dess status, roll och samhällsfunktion. Familjen förväntades inta rollen som moraliskt föredöme, och skulle utgöra en sorts prototyp över hur en "riktig" familj skulle vara. Detta påverkade både familjens uppfattning om sig själv, och omgivningens syn och förväntningar på prästfamiljen. Allt detta präglade barnen som växte upp i familjen. Såväl koder som redskap förmedlades i hemmet för att de skulle kunna besvara de uppställda förväntningarna.

En uppväxt i en prästfamilj, och kanske ännu tydligare i en biskopsfamilj, medförde både ett socialt och kulturellt kapital som gavs erkännande inom fältet. Prästfamiljens offentliga och centralt placerade roll medförde att de fanns inom i flera olika nätverk. Tillgången till dessa möjliggjorde att flera olika kapitaltyper både förmedlades och förätades. I *En julbok till församlingarna i Göteborgs stift* 1928 tillfrågades tio biskopar "Varför valde Ni prästens kall?" Fem av de tio biskoparna var prästsöner och dessa framhöll att de egentligen aldrig hade haft några andra reella alternativ. Även de fem biskopar som inte kom från prästhem framhöll att de själva inte avgjort valet utan att andra personer, eller händelser avgjort deras yrkesinriktning. Flera framhåller också specifikt fädernas önskan om att sönerna skulle bli präster. Följande citat från först en biskopsson och en prästson, därefter från en bondson och en son från det övre sociala skiktet exemplifierar detta:

Einar Billing: Att jag skulle bli präst, respektive teolog, betraktades i mitt hem, med dess utomordentligt starka kyrkliga och prästerliga traditioner, ända från början såsom något självklart, i den tanken växte jag upp och i den växte jag också så småningom utan någon som helst motsträvighet in. Jag tror knappt, att

³⁸ Davies & Guest 2007, s. 110f.

jag sammanlagt under en dag i mitt liv har ens övervägt möjligheten av någon annan väg.

Erik Aurelius: Förhållandena, under vilka jag växte upp, lade för mig så enkelt och naturligt till rätta den prästerliga banan, att jag icke minns ett enda ögonblick, då jag tänkt på något annat levnadskall. [---] Nog tror jag att en viss hänsyn till hela kedjan av prästerliga förfäder på sitt sätt hemligen var med, när tankarna gingo till prästkallet. Man skulle vara trogen! Men först och främst brände sig in hos mig ett intryck från mitt föräldrahem av så avgörande art, att det alltjämt för mig är som en gruva, ur vilken jag till sena år kan hämta nytt och nytt av uppbyggelse och värmande kraft.

Olof Bergqvist: De inflytelser och intryck, jag under uppväxten fick motaga av kristendom och kyrka dels i hemmet, dels i konfirmationsskolan, blevo av stor betydelse för mitt val av levnadsbana. Mina föräldrar voro ett enkelt småbondefolk, som visserligen icke gjorde anspråk på att äga någon högre grad av religiositet, men som dock hyste djup och uppriktig vördnad för kyrkan och luthersk tro. [---] Jag blev därför redan under skoltiden tämligen avgjord för den prästerliga banan, varför jag icke heller hade någon tvekan rörande val av studier, när jag kom till universitet.

Edgar Reuterskiöld: Det kortaste svaret är: min Far. Min Far och jag voro mycket goda vänner, som resonerade om allt. [---] Han var angelägen att diskutera igenom frågorna, som han bedömde utifrån sin klart kristna, ljusst färgade livsåskådning. I sin kristendom var han klart bekännelsestrogen. [---] Han önskade alltid, att en av hans söner skulle bli präst, och denna sin önskan koncentrerade han på den yngste så ivrigt, att ett av hans sista förnimbara yttranden på dödsbädden gällde den saken.³⁹

Biskoparna beskriver sitt yrkesval med den retorik som förväntades inom det kyrkliga fältet, och det viktigaste för dem att poängtera förefaller vara att de själva inte har eftersträvat att bli präster. Detta uttrycks genom att hänvisa till att andra har avgjort deras livsväg, någon annan har önskat deras livsuppgift eller att de alltid har vetat vad deras liv var ämnat till. Samtliga dessa tankegångar återges särskilt i Sam. Stadeners svar:

Det förmedade valet har aldrig ägt rum. Jag har alldeles icke träffat något val. Frågan beror på något misstag. Jag har icke ens varit i tillfälle att välja. Den enkla sanningen är, att andra hava förutbestämt mig till präst. Andra hava gjort valet och beslutat i saken och träffat sådana åtgärder, att min enda gångbara stig genom livet var prästens.⁴⁰

Biskoparnas svar om sin kallelse och hänvisning till sin uppväxtmiljö bekräftar därmed mitt antagande att det sociala kapitalet i form av upp-

39 Norborg 1928, s. 105–114, citat s. 109, 105f., 112f., 110.

40 Norborg 1928, s. 107f. I kapitel 6 görs en närmare studie över Sam. Stadeners sätt förhålla sig till sin karriär och hur han uttrycker detta.

växtmiljö, familj och kontakter var en viktig tillgång för vidare karriär. Att tillgångarna från en uppväxt kunde användas som ett viktigt symboliskt kapital, har visat sig även för andra grupper inom prästerskapet, till exempel för kyrkoherdarna. I en tidigare studie har jag visat att 24 procent av kyrkoherdarna i Göteborgs och Uppsala stift under 1900-talet kom från prästfamiljer.⁴¹ Likaså har Ragnar Norrman genom sin undersökning av prästrekryteringen till Uppsala stift under perioden 1786–1965 konstaterat att de präster som rekryterades från akademikerhem haft en mer framgångsrik karriär än vad som generellt gällde för prästerna under perioden. Norrman menar också utifrån sin undersökning ”att det har förelegat ett samband mellan socialt ursprung och möjligheten att göra en kyrklig karriär och att detta fr.a. gäller de präster som inträdde i tjänst fram till början av 1900-talet”.⁴² Sten Carlsson framhåller dock att de främsta skälen till att dessa grupper gjorde karriär var tillgången till ekonomiska resurser och ett allmänt försprång i bildningstraditioner, som han menar saknades hos övriga grupper.⁴³ Norrman betonar snarare betydelsen av att prästsonerna tidigt kom i kontakt med prästyrket och på olika sätt tidigt kände en samhörighet med den sociala gruppen.⁴⁴ Resultaten av mina hittills utförda undersökningar pekar på att både kulturellt kapital i form av bildningstradition samt socialt kapital i form av familj, släkt och olika kyrkliga nätverk blev bidragande orsaker till sönerns fortsatta yrkesval.

Uppväxten i en hemmiljö där fältets doxa och värderingar av denna var tydliga kunde, om de accepterades inom fältet (vilket de över lag gjorde), fungera som ett symboliskt kapital. Den viktiga betydelsen av att ha tillgång till just det symboliska kapitalet har den engelska sociologen Beverly Skeggs formulerat med följande ord:

Det symboliska kapitalet är ett mäktigt kapital: det ger makt. Om ens kulturella kapital inte ges legitimitet så kan det inte användas som en tillgång att göra affärer med; det kan inte omsättas (trots att det kan behålla sin betydelse och innebörd för den enskilde) och dess makt är inskränkt.⁴⁵

Skeggs resonemang visar en av Bourdieus tydligaste utgångspunkter i hans konstruktion av kapitalbegreppen: De är verkningslösa i konkurrensen om att nå de dominerande positionerna så länge de inte erkänns som en tillgång av fältet. Om det sociala kapitalet skall fungera som ett

41 Lagerlöf Nilsson 2001, s. 48f. Siffran är beräknad på det totala antalet befintliga kyrkoherdar i Uppsala och Göteborgs stift 1949, 1977 och 1999, vilket var 598. Av dessa var 144 prästsoner.

42 Norrman 1970, s. 245, 248.

43 Carlsson 1973, s. 202.

44 Norrman 1970, s. 248.

45 Skeggs 2000, s. 24.

symboliskt kapital måste det alltså bli erkänt av fältet. Det gjorde det först om det var kombinerat med företrädare för ”rätt” teologisk ståndpunkt. Att inneha ”fel” ståndpunkt eller uppfattning i frågor som för tiden var aktuella gjorde att det sociala kapitalet blev verkningslöst och till och med hindrande för en vidare karriär. Detta ges närmare exempel på i avhandlingens kapitel 6. Agerade man således i motsatt riktning än den ”giltiga” blev vägen till karriärmöjlighet i praktiken stängd och alternativa strategier och vägar behövde kompensera detta. Om dessa då erkändes av fältet kunde de utgöra en ny typ av symboliskt kapital.

... i en akademiker- eller bondefamilj

Det kulturella kapitalet, i form av utbildning och kunskap om det kyrkliga fältets doxa, förmedlades naturligtvis inte enbart inom prästfamiljen. De flesta biskoparna hade ju vuxit upp i familjer där fadern inte varit biskop eller präst. Dessa familjer kunde också ha den kristna trosutövningen som en naturlig del av vardagen, som också kom att påverka deras egen tolkning av Gud och sin omvärld. Det fanns också biskopar som vuxit upp i hem där den kristna tron inte förmedlats explicit till barnen. Ett exempel på detta är Bo Giertz (biskop i Göteborgs stift 1949–1970), som beskriver sin far som ateist och sin mor som agnostiker. ”I mitt hem diskuterades allt – förutom religion. Jag kan aldrig erinra mig att detta ämne togs upp till debatt. Det var liksom tabu. Och likväl låg det religiösa arvet kvar under ytan.”⁴⁶ Giertz uppväxt präglades av både idealistiska värderingar och en moral som var ”helt präglad av vårt tusenåriga kristna liv – även om de inte trodde på Gud”.⁴⁷ Dottern Birgitta Giertz återger faderns reflektioner över sin uppväxt:

Pappas tankar gick ofta tillbaka till hans egen uppväxt och ursprungsfamilj – så som naturligtvis ofta sker när man bli äldre. Att det var mönster och värderingar därifrån som präglat honom och format grunddragen i hans förhållningssätt var tydligt. Den rättskänsla och rättrådighet som styrde hans handlande senare i livet hade sin grund där. [---] När pappa under studenttiden blev kristen innebar det inte att han bröt med sin bakgrund eller lämnade tidigare livsmönster, utan att han upptäckte en bakomliggande sanning som snarare än att ogiltigförklara tidigare förhållningssätt och handlingsmönster gav dem en djupare mening och motivering. [---] Pappa hade förmåga att kombinera en bred humanistisk bildning och ett fritt tänkande med en djup kristen tro.⁴⁸

Kanske var det dessa tankar som påverkade Bo Giertz att som biskop hävda och driva rätten till tankens frihet. Konkret handlade det om att

46 Mattsson 1991, s. 15f., citat s. 31. Se också Gustavsson 2005, s. 20f.

47 Mattsson 1991, s. 32.

48 Giertz 2005, s. 25.

exempelvis även de som inte stod bakom beslutet om kvinnliga präster skulle få plats inom Svenska kyrkan. Bo Giertz blev den samlande gestalten kring kvinnoprästmotståndet och var initiativtagare till att organisera nätverket *Kyrklig samling kring bibel och bekännelse*, som utifrån programmet ”Riktlinjer utarbetade av Kyrklig samling”, även kallat de sjuutton punkterna, argumenterade hur man praktiskt skulle agera mot kvinnliga präster.⁴⁹

Giertz kom från ett hem ur det högre sociala skiktet, och familjen hade ett stort socialt umgänge om vilket Bo Giertz berättar:

Till vardags levde man enkelt i vårt hem, men idkade också ett umgängesliv i gammal stil. Detta ingick så att säga i bilden när man tillhörde den grupp av människor som hade någon position i samhället. Mina föräldrar hade ofta stora bjudningar. Inte minst min fars kollegor och tillfälliga besökare söderifrån var firade gäster.⁵⁰

Familjen hade god tillgång till kulturellt och ekonomiskt kapital. Här fanns till exempel den kände uppfinnaren Lars Magnus Ericsson, grundare av storföretaget Ericsson, som var Giertz' morfar.⁵¹ Det var också under sommarvistelserna hos morföräldrarna som Bo Giertz och hans syskon gick i kyrkan.

Hemma gick familjen aldrig i kyrkan eftersom våra föräldrar var skeptiska mot religionen. Men när vi på somrarna kom till morföräldrarna var det en självklarhet att vi skulle gå i kyrkan. [---] ingen ville – eller vågade – säga emot när morfar bestämde att det var kyrkdags.⁵²

Att skaffa sig en akademisk utbildning sågs närmast som en självklarhet. Fadern Knut Harald Giertz, som var läkare, hade stora förväntningar att sonen Bo skulle följa i hans fotspår. Om det var den underliggande förväntan eller praktikperioderna hos fadern som gjorde att Bo Giertz blev övertygad att studera medicin, är svårt att avgöra. Men det var inom detta område som han blev student i Uppsala.⁵³ Det var också fadern som stöttade Bo Giertz med ekonomiska medel för att studierna skulle kunna bedrivas. Då det stod klart för honom att sonen skulle avbryta de medicinska studierna och istället studera ämnena latin, grekiska och antikens historia för att förvärva en examen som filosofie kandidat meddelade fadern att om sonen bytte studiebanan ytterligare en gång, så skulle den ekonomiska hjälpen tas ifrån honom. Det dröjde således innan han fick

49 ”Riktlinjer utarbetade av Kyrklig samling”, *Svensk pastoraltidskrift* 4 1960.

50 Mattsson 1991, s. 30f.

51 Mattsson 1991, s. 17–27.

52 Mattsson 1991, s. 26f.

53 Mattsson 1991, s. 45f., 56.

vetskap om sonens teologiska studier, men då det blev känt för honom upphörde ändå inte stödet.⁵⁴ Ett annat exempel på liknande uppväxt ger Krister Stendahl (biskop i Stockholms stift 1984–1988) i en intervju i maj 2006. Stendahl berättar följande angående stöd hemifrån till att bedriva vidare studier:

Jag kommer ihåg när jag ville gå på latinlinjen. Far var ju civilingenjör och kemist och jag hade väl bra betyg i kemi så far hade väl fått sitt hopp om att jag skulle gå den vägen. Och då fick jag ju lov att klämma fram varför jag ville gå på latin. Det var uppdelat på latin och reallinjen. Och då fick man ju lov att tala om varför och då ja, det kom väl lite, han hade väl kanske sina misstankar. Han var så där misstänksam ... och ja, man är ju då 14 år och då blev han ju så väldigt supportande, så han köpte till nästa jul ett jättestort, ett jättestort grekiskt lexikon och grekiskt nya testamentet som jag inte blev färdig med förrän jag blev docent.⁵⁵

I både Bo Giertz' och Krister Stendahls fall var hemmet präglad av en stark bildningstradition. Bo Giertz' far var läkare och professor medan Krister Stendahls far civilingenjör. Illustrationerna med de bådas uppväxtförhållanden visar exempel på att inställningen till utbildning avgjorde eventuella vidare studier. Uppmuntringen till fortsatta högre studier var alltså viktig även om den inte alltid explicit var till teologiska studier.

I resonemanget som förts här har kulturellt kapital karakteriserats som ett bildningskapital, och specifikt i form av högre akademiska studier. Tillgången till denna typ av kulturellt kapital kunde också finnas inom familjer som karakteriserats som ett mellanskikt. Inom denna grupp fick bildningsidealet ett allt starkare fäste från 1800-talets slut och vidare in på 1900-talet. Även bland företagargruppen fanns tillgång till kulturellt kapital, men framförallt torde där ha funnits ekonomiskt kapital som också utgjorde en viktig del för att vidare studier skulle kunna bedrivas.⁵⁶ Om man saknade ett så kallat "prästmfamiljskapital" eller en bildningstradition inom familjen, kunde detta kompenseras på andra sätt. Ett exempel utgör Martin Lönnebo. Han växte upp i en jordbrukarfamilj i Skellefteåtrakten, som yngste brodern av åtta barn. De ekonomiska omständigheterna var knappa, men hemmiljön präglades av "en djup och nära relation till naturen, till Gud, till varandra och till byn där de levde. Det bidrog till en känsla av trygghet och glädje".⁵⁷ Nästan i rak

54 Mattsson 1991, s. 56f.

55 Intervju med Krister Stendahl 23.5.2006.

56 Om bildningstraditionen hos företagare se Nilson 2007, s. 13–38; Tjeder 2007, s. 39–64; Nilson 2009, s. 57–78.

57 Lerner 2007, s. 18.

motsats till hur Giertz och Stendahls familjer ställde sig till detta med religion, skildras Martin Lönnebos uppväxtmiljö:

Barndomshemmet präglades av innerlig lågkyrklig fromhet, något som av tradition hörde släkten till. Religionen var något självklart. Om tillfälle gavs åkte familjen till kyrkan, fast dit var det en och en halv mil. I byn, liksom på många andra håll i Västerbotten, anordnades ofta i stället så kallade bybönemöten. Någon av de äldre männen läste en predikan och följde den gudstjänstordning som fanns angiven i psalmboken. Så sjöng man några psalmer. Martin upplevde tidigt religionen som något positivt.⁵⁸

Utbildningstradition saknades i hemmet, och tanken var att Martin Lönnebo efter avslutad sexårig folkskola skulle arbeta hemma på gården.⁵⁹ De äldre bröderna, som själva arbetade ute på byggen eller inom skogsbruket, uppmuntrade dock den yngste brodern till att läsa vidare ”för att skapa sig en bra framtid. Ingen i släkten hade utbildat sig, så tanken var till en början lite främmande för honom”. Med hjälp av ett lån från en äldre bror påbörjade han sina studier till präst.⁶⁰ I Lönnebos fall visar det sig att det kulturella kapital som saknades i hemmiljön i form av utbildningstradition kompensades av att hans uppväxtmiljö präglades av den lågkyrkliga fromheten. Olika typer av teologiska skolbildningar kan också ses som en form av kulturellt kapital. Lönnebos uppväxt inom en lågkyrklig miljö gav honom således tillgång till en annan typ av kulturellt kapital än den i form av utbildningstradition. Via hemmet fick han del av ett andligt kapital, som i ett senare skede kunde transformeras till ett symboliskt kapital. Detta präglade Lönnebos fortsatta prästgärning, som slutligen innebar att han fick frågan från dåvarande kyrkoministern Karl Boo om han ville anta biskopsstolen i Lund eller Linköping. Lönnebo hade blivit placerad på första förslagsrum i båda stiftet.⁶¹

Bo Giertz, Krister Stendahl och Martin Lönnebo har här fått utgöra exempel på biskopar som inte vuxit upp inom prästfamiljer. Men eftersom antalet prästsöner bland biskoparna var relativt många, undersöks vad som karakteriserade de biskopsfäder som var präster.

Prästfaderns position i den kyrkliga hierarkin

Vilka prästsöner nådde toppen inom Svenska kyrkan under 1900-talet? Blev komministerns son biskop, eller var det söner till präster som själva klättrat framgångsrikt i den kyrkliga hierarkin? I de senare fallen kan

58 Lerner 2007, s. 20.

59 Lerner 2007, s. 23–26.

60 Lerner 2007, s. 26–31, citat s. 26.

61 Lerner 2007, s. 40.

man tänka sig att dessa fick tillgång till kontakter och sammanhang som blev viktiga då sönerna skulle göra sitt yrkesval och finna sig till rätta inom yrkesmiljön. Följande tabell ger svar på frågan.

Tabell 3.3 *Biskopsfäder som var präster, fördelning efter prästposition. Absoluta tal.*

Biskopsfädernas prästposition	1900–1963	1964–1999	Hela seklet
Ärkebiskop	—	—	—
Stiftsbiskop	3	—	3
Domprost	—	—	—
Kontraktsprost	10	5	15
Prost	2	1	3
Kyrkoherde	10	7	17
Komminister	—	2	2
Prästvigd lärare	3	—	3
<i>Summa</i>	<i>28</i>	<i>15</i>	<i>43</i>

Källa: Databas BISFIL.

Anmärkning: Titlarna prost och kontraktsprost kräver en kommentar. Prost är en hederstitel som utdelas av biskopen till förtjänstfulla församlingspräster, oftast kyrkoherdar. Detsamma gäller för kontraktsprostar, vilka utses av biskopen att övervaka och samordna kyrkans arbete i kontraktet. Det kan vara så att någon av de personer som har uppgetts som prost även var kontraktsprost.

Majoriteten av fäderna som var präster finns uppgivna som kontraktsprostar, prostar och kyrkoherdar. Med andra ord är det präster som haft en chefsposition inom yrket. Det bör dock poängteras att dessa präster har varit i tjänst under lång tid och därför hunnit att göra kyrklig karriär. En annan aspekt som bör beaktas är om fadern varit verksam inom en landsbygds- eller stadsförsamling. I en undersökning över präster i Uppsala stift har Ragnar Norrman visat att det under 1800-talet och början av 1900-talet var relativt vanligt att just bondsöner valdes till kyrkoherdar på landsbygden. Han har också funnit flera exempel på bondsöner som blivit befordrade till kyrkoherdar i just sin hemsöcken. Norrmans slutsats är att det verkar ha funnits en fördel att prästen var bondson och hade egna erfarenheter av hur ett jordbruk skulle skötas eftersom prästerna, fram till 1910, var ansvariga för prästgårdens jordbruk.⁶² Slutsatsen av Norrmans resultat betyder i så fall att det stora antalet kyrkoherdar bland biskopsfäderna har samband med att de kunde göra karriär relativt enkelt om de var verksamma inom en landsbygdsförsamling och kända i sin närmiljö. Undersökningen över Uppsala stift

⁶² Norrman 1970, s. 248.

har också visat att det i takt med att det totala antalet präster minskade i stiftet också blev vanligare med befordran till kyrkoherdetjänst.⁶³

I tabellen finns tre biskopsfäder som representerar de tre biskopsfamiljerna Billing, Rodhe och Danell. Einar Billing (biskop i Västerås stift 1920–1939) var son till Gottfrid Billing (biskop i Västerås stift 1884–1898 och i Lunds stift 1898–1925), Edvard Magnus Rodhe (biskop i Lunds stift 1925–1949) var son till Edvard Herman Rodhe (biskop i Göteborgs stift 1888–1929) och Sven Danell (biskop i Skara stift 1955–1969) var son till den tidigare biskopen i samma stift, Hjalmar Danell (biskop i Skara stift 1905–1935). Dessa tre biskopsfamiljer är var och en värda att ägna närmare studier, men eftersom Edvard Magnus Rodhe utgör ett exceptionellt exempel på en biskop med omfattande tillgång till både socialt och kulturellt kapital som visat sig få stor betydelse för hans kommande karriär presenteras han närmare här. Oloph Bexell skriver om Edvard Magnus Rodhe: ”Genom sin bakgrund, bildninggång och ställning i kyrkan hade han sedan barnsben en närmast unik inblick i det han skildrade. Han fanns själv i en släktkrets där han var nära befryndad med en lång rad av de ledande aktörerna.”⁶⁴ Edvard Magnus Rodhe var alltså biskopsson, gift med biskopsdottern Ruth Billing och därmed måg till Gottfrid Billing, under sin biskopstid en av de mest inflytelserika biskoparna i det svenska episkopatet.⁶⁵ Edvard Magnus Rodhe var därmed svåger med Einar Billing. Båda svågarna var framträdande teologer och var professorer i teologi.⁶⁶ Edvard Magnus Rodhe var inte bara unik bland biskoparna när det gällde att besitta ett stort socialt kapital, som bland annat kom honom till del via sitt äktenskap med Ruth Billing. Han var också den ende av biskoparna som först varit verksam som professor vid den teologiska fakulteten i Uppsala och därefter i Lund. I Lund innehade han dessutom samma professur som svärfadern Gottfrid Billing innehaft. Edvard Magnus Rodhes karriär är så tydligt kopplad till hustruns släkt att det är svårt att bortse från att detta utgjort ett bidragande och viktigt symboliskt kapital i hans erövring av elitpositioner inom både det akademiska och det kyrkliga fältet. Rodhes kyrkliga karriär kröntes till sist av att han blev utnämnd att efterträda sin svärfar på biskopsstolen i Lunds stift efter dennes död 1925.⁶⁷ Trots att Edvard

63 Norrman 1970, s. 249.

64 Bexell 2005, s. 18.

65 Edvard Magnus Rodhe var den ende biskopsson bland biskoparna under 1900-talet som gifte sig med en biskopsdotter.

66 Einar Billing var också en framträdande teolog, som innan han blev biskop innehaft professuren i dogmatik och moralteologi i Uppsala.

67 Se *Lunds stifts herdaminne* 1980, s. 400–416; Bexell 1998, s. 268–276; Bexell 2005, s. 5–24.

Magnus Rodhe hade stort socialt och kulturellt kapital blåste vindarna en hel del runt hans utnämningar, inte minst runt biskopsutnämningen i Lunds stift 1925.⁶⁸ Hans skilda kapitaltillgångar erkändes dock av fältet som ett symboliskt kapital och förstärkte hans position i de olika konkurrenssituationerna och gav honom framgång i hans kyrkliga karriär.

För avhandlingens huvudfråga är det ett intressant resultat att följande mönster kan konstateras: de flesta biskopar med fäder som varit verksamma inom prästyrket hade haft positioner som inneburit chefsansvar. Fäderna hade således gjort någon form av karriär inom sitt yrkesområde. En karriärklättring kunde innebära att en flyttning behövde ske, och det var inte ovanligt att just prästfamiljer flyttade ofta. Det har blivit dags att gå vidare i undersökningarna och titta på en annan viktig komponent i den sociala bakgrunden, nämligen hur den geografiska spridningen och rekryteringen har sett ut.

DEN GEOGRAFISKA BAKGRUNDEN

Finns det ett karakteristiskt geografiskt rekryteringsmönster för biskoparna under 1900-talet och hur såg det i så fall ut? Var i landet föddes de och var växte de upp? Utmärker sig några specifika stift och i vilken utsträckning kom biskoparna från storstäderna?

Både Ragnar Norrman och Anders Bäckström har studerat den geografiska bakgrunden hos de prästgrupper som de undersökt. Den här typen av studie motiverar Norrman utifrån franska forskare, som framhållit ”ett samband mellan geografiska områden med s k ’vital och kraftig kyrklighet’ och god prästrekrytering”.⁶⁹ När det gäller biskoparnas geografiska bakgrund är det främst aktuellt att se om något eller några stift avviker som rekryteringsbas. Därför är studien övergripande och görs främst för att iaktta tendenser. En mer ingående studie inom detta område är en uppgift för vidare forskning.

I en undersökning av geografiska förhållanden finns flera olika faktorer som påverkar och delvis begränsar vilka slutsatser som kan dras. En första faktor är att folkmängden har varierat i olika landsdelar och stift. Ju högre folkmängden var, desto fler potentiella biskopskandidater fanns, kvantitativt sett. Den här faktorn bör givetvis beaktas när de redovisade resultaten skall tolkas, men utgör inget egentligt hinder för att tendenser i rekryteringen kan registreras. Om det visar sig vara fallet

68 Vidare om denna utnämning i kapitel 6.

69 Norrman 1970, s. 253; Bäckström 1983, s. 66. För franska referenser se Norrman 1970, s. 253.

att fler biskopar kommer från stift där det finns storstäder, blir det en av de omständigheter som bör diskuteras. Den andra faktorn är de förändringar som har skett i stiftsindelningen, varav de senaste har ägt rum under 1900-talet. En tredje faktor är att de olika stiftens representanter av olika typer av teologiska riktningar, som i sin tur har påverkat den kyrkliga, sociala och kulturella miljön i stiftet.⁷⁰ Ett exempel på ett tämligen homogent stift utgör Göteborgs stift som på flera sätt har präglats av den schartauanska väckelsen, vilken påverkat stiftets kulturella och kyrkliga miljö.⁷¹ Ett exempel på dess motsats, ett stift med flera parallella teologiska riktningar, är Växjö stift.⁷² Därför blir det intressant att studera om det finns stift, med en utpräglad teologisk hållning, som varit uppväxtmiljö för flertalet biskopar. Det är också relevant att uppmärksamma den geografiska rekryteringen från Uppsala och Lunds stift. Hade en födelse eller uppväxt i någon av universitetsstäderna, med närhet till de teologiska fakulteterna, och allt vad det innebar, betydelse för skapandet av framtida betydelsefulla nätverk? Möjligheter att etablera olika typer av sociala nätverk och kontakter, inte sällan med äldre teologer som vid avslutad tjänst flyttat tillbaka till universitetsstäderna, blev för flera av de blivande biskoparna ett mycket viktigt kapital. (Om detta diskuteras vidare i kapitel 5.) Vad visar undersökningen av biskoparnas geografiska bakgrund och hur skall resultaten tolkas?

Undersökningen är utförd utifrån det biografiska material som presenterades i kapitlets inledning. Metodiskt har jag valt att göra indelningen av biskoparnas geografiska bakgrund efter Svenska kyrkans stiftsindelning.⁷³ Ragnar Norrman har istället valt att göra sin undersökning efter länsindelningen. Grupperingen skulle också kunna ha gjorts efter landskapstillhörighet. Både stifts- och länsindelning innebär ett dilemma eftersom gränserna för båda kategorierna delvis har ändrats över seklet. Mitt syfte är främst att söka efter om något eller några stift utmärker sig som rekryteringsbas under seklet, särskilt de med utpräglade teologiska riktningar. Därför är det inte aktuellt att använda länsindelningen som kriterium för att kartlägga den geografiska spridningen. Genom att studera fördelningen efter stift kan man diskutera huruvida det finns något stift som verkar ha haft ett större symboliskt kapital än andra stift, och som i kombination med studien av biskoparnas sociala familjebakgrund kan svara på om och i så fall hur den sociala reproduktionen

70 Se Åberg 1996; Åberg 2007.

71 Bexell 2003b, s. 204.

72 Bexell 2003b, s. 205f.

73 Se Bäckström 1983, s. 66.

tionen har kombinerats med en geografisk reproduktion. Den senare förutsätter dock att det har funnits ett mönster i biskoparnas geografiska hemvist, både vad gäller födelseort och var de har tagit studentexamen. Detta skall nu utredas närmare.

Födelseort, studentexamen och social stratifiering

I det undersökta materialet finns samtliga biskopars födelseorter angivna, varför det går att fastställa inom vilka stift de är födda. Materialet ger dock ingen upplysning om hur lång tid personerna bodde i ”födelsestiftet”. Därför har stiftet där vederbörande tog sin studentexamen eller motsvarande också kartlagts. Skälet till den undersökningen har varit att det är under tonåren som dessa individer befunnit sig vid läroverk och då kan ha kommit i kontakt med personer eller grupper som senare kan ha blivit betydelsefulla för deras yrkesval.⁷⁴ Följande tabell visar den geografiska spridningen.

Tabell 3.4 *Biskoparnas födelsestift*. Absoluta tal.

Stift	1900–1963	1964–1999	Hela seklet
Uppsala	5 (5)	4 (1)	9 (6)
Linköping	7 (4)	3 (2)	10 (6)
Skara	4 (1)	1 (1)	5 (2)
Strängnäs	5 (3)	—	5 (3)
Västerås	2	2	4
Växjö	2	3	5
Lund	12 (5)	8 (5)	20 (10)
Göteborg	11 (6)	8 (4)	19 (10)
Karlstad	3	3	6
Härnösand	1 (1)	3	4 (1)
Luleå	1 (1)	5	6 (1)
Visby	—	—	—
Stockholm	7 (1)	3	10 (1)
Kalmar	1 (1)	—	1 (1)
<i>Summa</i>	<i>61 (28)</i>	<i>43 (13)</i>	<i>104 (41)</i>

Källa: Databas BISFIL.

Anmärkning: Antalet prästsöner anges inom parentes. En prästson var född utomlands, vaför antalet prästsöner och det totala antalet biskopar i denna tabell blir en mindre än i övriga beräkningar.

⁷⁴ Angående banden mellan läroverken och kyrkan se Thelin 1981.

Enligt Anders Bäckström finns det ett övergripande mönster för prästrekrytering som följer vilken typ av kyrklighet som präglar stiftet. Han menar ”att stift med inomkyrkliga väckelserörelser inom sina gränser och med hög kyrkogång också har en god prästrekrytering medan stift utan inomkyrkliga väckelserörelser och låg kyrkogång, särskilt i Svealand, med vissa undantag, också kan sägas ha en svag prästrekrytering”.⁷⁵ Den första beskrivningen gäller, något generaliserad, Götalandsstiftet och Norrlandsstiftet, den andra Svealandsstiftet.⁷⁶

När det gäller biskoparnas födelsestift skiljer Lunds och Göteborgs stift ut sig. Nästan 38 procent av biskoparna under seklet var födda i dessa stift, och fördelningen har varit konstant. I förhållande till Bäckströms studie följer biskoparnas geografiska bakgrund ett tidigare liknande konstaterat mönster – Lunds och Göteborgs stift beskrivs som ’religiöst vitala’ områden, som under 1900-talet haft en tämligen hög tillgång på präster.⁷⁷ Även när det gäller tillgången på biskopar, utmärker sig alltså dessa stift. Därefter förekommer också en jämn fördelning av antalet biskopar som var födda i Linköping, Stockholm och Uppsala stift.⁷⁸ Den relativa fördelningen över seklet visar inte heller här några större förändringar.

Biskoparna som var prästsöner var också främst födda inom Göteborgs och Lunds stift. Den relativa fördelningen mellan dessa stift och Uppsala och Linköping var dock marginell. Avvikande i sammanhanget är däremot Stockholms stift, före 1942 konsistorium, där endast en biskop var född inom en prästfamilj. Få prästsöner kom från de norra stiftet, vilka i sin tur uppvisar en förändring i mönstret över tid: åtta av de tio biskoparna som var födda i Härnösand och Luleå stift utnämndes efter 1964. Ett par avvikelser förvånade i mönstret, i förhållande till det ovan förda resonemanget att kyrkligheten skulle kunna spela roll. Den ena avvikelserna utgör Växjö stift, som utifrån sin kyrksamhet borde ha kunnat förväntats vara födelsestift för fler biskopar än vad som var fallet. Det andra fallet är Stockholms stift vilket, enligt Bäckströms kategorisering tillhör de områden som inte präglades av en inomkyrklig väckelse, och som enligt Bexell har haft en relativt låg kyrkogångsfrekvens. I det här fallet bör man nog ta befolkningens mängd i beaktande samt fundera vidare

75 Bäckström 1983, s. 73. För en översikt av stiftens kyrkliga prägel se Bexell 2003b, s. 202–210.

76 Bäckström 1983, s. 73.

77 Bäckström 1983, s. 73, 187 samt för vidare referenser s. 214.

78 I dessa siffror är Stockholms konsistorium inräknat. Av de 10 biskopar som föddes i huvudstaden var 8 födda före 1942. För 4 av dessa 10 biskopar finns inte någon församlingstillhörighet angiven, varför det är svårt att avgöra vart dessa skall räknas. Jag har antagit att de är födda inom Stockholms stad och således ingår i konsistoriet.

kring vilka sociala skikt dessa biskopar kom från. Kan en koncentration till det högre sociala skiktet konstateras vad gäller huvudstadens område?

Hur såg då den kombinerade sociala och geografiska fördelningen ut för de 63 biskopar som inte kom från prästhem?

Tabell 3.5 Social och geografisk fördelning för biskopsfäder som inte var präster. Absoluta tal.

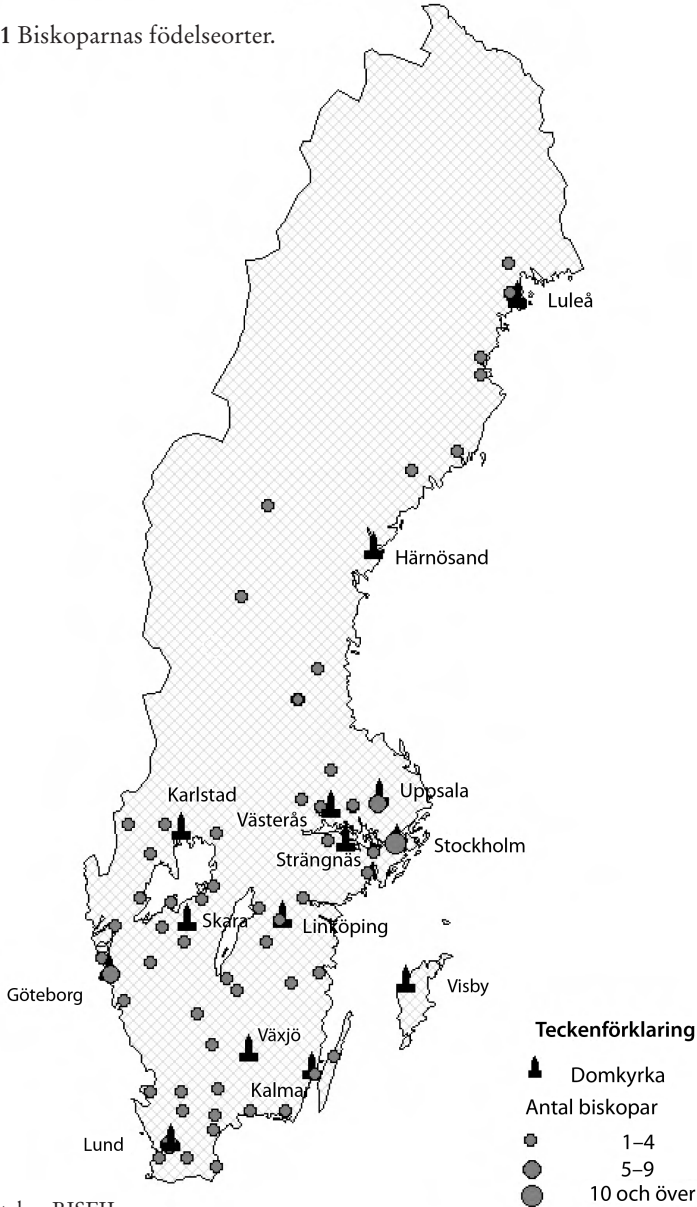
Stift	Högre tjänstemän och fria yrken	Företagare	Mellan- tjänstemän	Lantbrukare	Lägre tjänstemän och arbetare
Uppsala	3	–	–	–	–
Linköping	1	–	3	–	–
Skara	–	–	1	–	2
Strängnäs	–	–	1	–	1
Västerås	1	1	–	–	2
Växjö	2	2	1	–	–
Lund	4	–	4	–	2
Göteborg	3	6	–	–	–
Karlstad	–	–	2	4	–
Härnösand	–	–	–	3	–
Luleå	1	–	1	2	1
Visby	–	–	–	–	–
Stockholm	3	4	2	–	–
Kalmar	–	–	–	–	–
<i>Summa</i>	<i>18</i>	<i>13</i>	<i>15</i>	<i>9</i>	<i>8</i>

Källa: Databas BISFIL.

Jordbrukarsönerna var födda inom Karlstad, Härnösand och Luleå stift. Företagarfamiljerna finner vi främst i Göteborgs, Stockholms samt enstaka från Västerås och Växjö stift. Störst spridning bland stiftens grupperna högre tjänstemän och fria yrken (prästsöner ej medräknade) samt gruppen mellantjänstemän, där alla stift utom Härnösand och Visby finns representerade. Dock skall här beaktas att siffrorna är låga och att skillnaden i antalet för varje stift är marginell. Det intressantaste att ta fasta på här är att av det stora antalet biskopar som kom från Lunds och Göteborgs stift var ungefär hälften också prästsöner. De övriga kom från ett medelskikt, ett högre socialt skikt eller en företagarbakgrund. Här kan en skillnad konstateras då inga företagarfamiljer fanns hos biskoparna födda i Lunds stift, medan det fanns sex sådana familjer i Göteborgs stift. Att de tio biskoparna från Stockholms konsistorium/

stift skulle kunna höra till ett högre socialt skikt stämde bara delvis. Fyra biskopar kom från ett högre skikt (varav en var prästson) medan fyra kom från företagarfamiljer och två från medelskiftsfamiljer. Vidare finns det anledning att ställa frågan om det går att se ett mönster när det gäller den geografiska spridningen av biskoparnas födelseorter och om det finns en koncentration till storstäderna. Följande karta illustrerar detta:

Karta 3.1 Biskoparnas födelseorter.

Källa: Databas BISFIL.

De flesta biskoparna kom från landets mellersta och södra delar. En viss koncentration fanns som väntat till storstäderna, vilket alltså är förklarligt utifrån tidigare förda resonemang om folkmängden och befolkningkoncentrationen. Ytterligare ingående studier hade krävts för att konstatera om personerna var födda inom en stads- eller landsortsför-samling, vilket kunde ha gett svar på frågan om biskoparna kommer från en rural eller urban miljö. Av tidsekonomiska skäl har den typen av undersökning inte varit möjlig att genomföra. Dock kan det konstateras att ungefär en tredjedel av biskoparna var födda i storstäderna Stockholm, Göteborg och Malmö. Dit har även Uppsala och Lund räknats i egen-skap av universitetsstäder. Bland dessa var majoriteten icke-prästsöner. Av de sammanlagt 43 prästsönerna kom enbart 12 från storstadsområ-dena, några fler från Uppsala än från övriga städer. För övrigt var sprid-ningen av prästsöner tämligen jämnt fördelad över stiftet.

Vi kan alltså konstatera att det har funnits en spridning av den geo-grafiska rekryteringen till biskopar. Samtidigt utmärker sig Lunds och Göteborgs stift, och något mer förvånande, Linköpings stift. Resultaten vad gäller de två förstnämnda stiftet verifierar tidigare forsknings anta-ganden att det finns ett samband mellan områden som präglats av ”reli-giös vitalitet” och biskoparnas geografiska bakgrund. Följande tabell visar fördelningen av de biskopar som var födda i storstäder före och efter 1963 samt indelade efter prästsöner/icke-prästsöner.

Tabell 3.6 *Antalet biskopar födda i stor- och universitetsstäder. Absoluta tal.*

Städer	Prästsöner	Icke-prästsöner	1900–1963	1964–1999	Hela seklet
Stockholm	2	9	7	4	11
Göteborg	2	7	5	4	9
Malmö	1	—	—	1	1
Uppsala	5	1	4	2	6
Lund	2	3	2	3	5
<i>Totalt</i>	<i>12</i>	<i>20</i>	<i>18</i>	<i>14</i>	<i>32</i>

Källa: Databas BISFIL.

Det geografiska födelsemönstret är nu kartlagt. Frågan är vidare om biskoparna har växt upp inom samma stift som de föddes. Med tanke på att ett relativt stort antal av biskoparna kom från prästfamiljer kan man tänka sig att en viss omflyttning har skett. Det som talar mot att prästfamiljen skulle byta stift var att det så kallade stiftsbandet kvarhöll prästerna i tjänst inom det stift där de var prästvigda. Denna bestä-melse gällde fram till och med 1957, då den ändrades i samband med

införandet av 1957 års prästvalslag.⁷⁹ (Av intresse är att stiftsbandet upphörde 1958, samma år som bestämmelsen om kvinnors rätt att bli vigda till präster antogs.) Samtidigt pågick under 1900-talets första hälft en urbanisering och allt fler människor lämnade landsbygden för att söka sig till städerna. Med tanke på att ett relativt stort antal av biskoparna var födda i stift med storstäder som var försedda med universitet och högskola kan man tänka sig att dessa, även om en flyttning skett under uppväxtåren, sökt sig tillbaka till dessa städer för att gå i läroverk och ta studentexamen. Först kartläggs antalet biskopar som tog studentexamen inom stiftet där de var födda. Därefter undersöks hur detta mönster förhåller sig till det sociala familjemönstret. Finns det ett mönster när det gäller vem som flyttar och vem som blir kvar i samma stift? Till detta blir det snart anledning att återkomma.

Tabell 3.7 *Biskoparnas studentexamensstift*. Absoluta tal.

Stift	1900–1963	1964–1999	Hela seklet
Uppsala	3 (2)	8	11 (2)
Linköping	6 (3)	2 (1)	8 (4)
Skara	6 (2)	3 (1)	9 (3)
Strängnäs	6 (3)	—	6 (3)
Västerås	3 (1)	3 (1)	6 (2)
Växjö	2 (1)	3	5 (1)
Lund	11 (3)	9 (5)	20 (8)
Göteborg	10 (6)	6 (3)	16 (9)
Karlstad	3	2	5
Härnösand	4 (4)	—	4 (4)
Luleå	—	3 (1)	3 (1)
Visby	1 (1)	1 (1)	2 (2)
Stockholm	5	4 (1)	9 (1)
Kalmar	1 (1)	—	1 (1)
<i>Summa</i>	<i>61 (28)</i>	<i>44 (14)</i>	<i>105 (42)</i>

Källa: Databas BISFIL.

Anmärkning: Antalet prästsöner anges inom parentes.

Den tidigare nämnde biskop som var född utomlands avlade studentexamen i Sverige.

Nästan 70 procent av biskoparna tog sin studentexamen inom det stift där de var födda. Ungefär en tredjedel av biskoparna flyttade därmed från födelsestiftet då det blev dags att gå på läroverk. I de flesta fall kan

⁷⁹ Norman 1970, s. 255f. samt där angivna referenser.

flyttningen förklaras. I en del fall kan det ha handlat om att fadern fick annat arbete. En del av biskoparna var också födda nära gränsen till ett annat stift, varför det tedde sig ”naturligt” att flytta till en lärostad som låg närmare hemmet, men som låg i ett annat stift. Mönstret visar att för ungefär hälften av biskoparna var så fallet. I de allra flesta fall handlade det om att biskoparna flyttat från exempelvis Göteborgs stift till Skara stift, från Härnösands stift till Uppsala stift och så vidare. Det kan inte konstateras någon större skillnad mellan gruppen prästsöner och andra vad gäller flytt från födelsestiftet för studier.⁸⁰

Något bör också nämnas om den Fjellstedtska skolan, som fanns i Uppsala och som hade som ett av sina syften att utbilda blivande präster. Därför fanns en tonvikt på just de språkliga ämnena. Ett annat av skolans ändamål var ”att hjälpa fram fattiga, begåvade ynglingar till mogenhets-examen och akademiska studier”.⁸¹ Endast fem av de 105 undersökta biskoparna hade varit studenter på Fjellstedtska skolan, samtliga från jordbrukarfamiljer. Skolan var en viktig plats, men fungerade inte som en utmärkande utbildningsväg för blivande biskopar. Däremot var platsen en typ av karriärväg, då sex av biskoparna varit föreståndare för skolan.⁸²

DET SOCIALA OCH GEOGRAFISKA REKRYTERINGSMÖNSTRET. KAPITELSAMMANFATTNING

Den övergripande frågan för kapitlet har varit att studera hur den sociala och geografiska rekryteringsbasen har sett ut bland svenska biskopar under 1900-talet. I takt med att det kyrkliga fältets förhållande till andra fält ändrades under 1900-talet, förväntades också ett ändrat socialt rekryteringsmönster. Den sociala bakgrunden bland prästerskapet breddades under 1900-talets senare hälft. Frågan var om samma mönster gällde för biskoparna. Undersökningen har visat att å ena sidan var det sociala mönstret homogent, å andra sidan innehöll det skiftningar som tyder på att det har förekommit förändringar i mönstrets innebörd, vilka är tydligast efter att den nya biskopsvalslagen infördes 1964. Det sociala rekryteringsmönstret innebar att nästan 60 procent av biskoparna kom från högre sociala skikt varav majoriteten från prästfamiljer. Inom flertalet av dessa fanns fäder som varit verksamma på en chefsposition inom prästyrket. De övriga biskoparna fördelades enligt

80 15 prästsöner och 13 icke-prästsöner.

81 Palmqvist 1994, s. 23–28, citat s. 27.

82 Databas BISFIL.

följande: 27 procent kom från ett mellanskikt och enbart 16 procent från jordbruksmiljö eller lägre samhällsgrupp. Därmed kan det konstateras att såväl Sten Carlssons undersökning av prästerskapet under 1700-talet och Ragnar Norrmans resultat angående prästrekryteringen i Uppsala stift 1786–1965 sammanfaller med det sociala mönster som gäller för biskopsrekryteringen under 1900-talet. Mönstret med rekrytering från högre sociala skikt har varit konstant, men har däremot innefattat en viss förändring då antalet prästsöner bland biskoparna minskade efter 1964. Det har därför funnits skäl att resonera kring vilken betydelse en uppväxt inom de högre sociala skikten kan ha haft för en vidare karriär inom fältet. Carlsson och Norrman har framhållit ekonomiska resurser, bildningstraditioner och nätverkskontakter inom den sociala gruppen som förklaring till detta. Denna undersökning visar att det finns anledning att instämma i deras antaganden. Det mest troliga är att det har skett ett samspel mellan dessa faktorer och att det inom dessa skikt funnits tillgång till kulturellt kapital i form av kunskap, som främst förmedlades via utbildning. Det fanns också tillgång till viktiga kontakter – förmedlade via familjen, släkten och andra nätverk som kom att utgöra ett viktigt socialt kapital. Det sociala kapitalet förmedlades genom nätverken, där olika typer av kapital ackumulerades och förtätades. Detta verkar ha spelat en roll för vidare framgång och karriär. Detta kan också vara en förklaring till att det förekommer en koncentration till Lunds och Göteborgs stift i det geografiska rekryteringsmönstret, som delvis samspelar med det sociala mönstret då de flesta biskopar som var prästsöner kom från dessa stift. Här framkommer en av avvikelserna för biskopsrekryteringen i förhållande till mer allmänna demografiska mönster. Men fler perspektiv behöver belysas och fler komponenter diskuteras för att få en samlad bild av vad som karakteriserade rekryteringen till biskopspositionen under 1900-talet. Det har nu blivit dags att vända blicken mot kvinnorna som fanns vid biskoparnas sida, förutom vilka uppdraget enligt biskoparna själva hade varit nästintill omöjligt att utföra. Det handlar om biskopinnorna och vilka dessa kvinnor var. I följande kapitel analyseras biskoparnas giftermålsmönster och hur genusordningen har sett ut i gruppen.

KAPITEL 4

BISKOPARNAS GIFTERMÅLSMÖNSTER – ÄKTENSKAPET SOM KAPITAL

I detta kapitel är syftet att diskutera biskoparnas giftermålsmönster. Studien visar vilka kapital kvinnorna kunde förmedla till männen via äktenskapen. Kapitlet är indelat i två teman: det första behandlar den sociala bakgrunden och giftermålsmönstret, och det andra diskuterar hur praktiska förhållanden bidrog till att forma genusrollerna hos biskopsparet.

Äktenskapsmönstret studeras i två större delundersökningar: en över biskopinnornas sociala bakgrund och en som visar hur detta sammanföll med biskoparnas sociala bakgrund – vem gifte sig helt enkelt med vem? Har det funnits en social mobilitet bland de män som blev biskopar, som haft samband med deras äktenskap? Har giftermålsmönstret varit konstant eller förändrades det över tid? På vägen fram till biskopsstolen vigdes de flesta biskoparna inte enbart samman med en kvinna, de vigdes också till präster. De allra flesta biskopinnor som har funnits under 1900-talet har därför under kortare eller längre perioder varit prästfruar innan de via sin makes utnämning blev biskopinnor.¹ I kapitlet diskuteras också vilka förväntningar som fanns på biskopsfrun under 1900-talet, vad som skilde den från prästfruns roll samt hur den har förändrats under seklet. Detta ställs i relation till de allmänna förändringar som har skett för kvinnors juridiska och arbetsrättsliga ställning.

---

1 Den enda biskopinna som inte hann vara prästfru i egentlig mening var Manfred Björkquists fru Ruth, eftersom Björkquist utnämndes till biskop utan att vara prästvigd (se vidare i avhandlingens kapitel 5). Han valde att prästvigas innan biskopsvigningen, men innehade inte någon prästjänst innan han tillträdde som den förste biskopen i det nybildade Stockholms stift 1942. Fyra biskopinnor har gift sig med en utnämnd biskop, och har inte varit prästfruar tidigare. I samtliga dessa fall har det handlat om omgiften efter att första hustrun har dött.

ELITENS GIFTERMÅLSMÖNSTER

Ett, av flera, livsvillkor som över tid har utgjort en viktig del av det sociala kapitalet är äktenskapet.² Familjeförhållandena för elitens män och kvinnor har dock sett olika ut. Över tid har männen i hög utsträckning betonat familjeförhållanden, framför allt hustruns stöd, som närmast en förutsättning för karriären. Kvinnorna inom eliten anger mindre ofta familjens betydelse för sin karriär, snarare framhålls hur yrkeskarriär och familjeliv kan kombineras. Livsvillkorens betydelse för hur eliten rekryteras har delvis varit ett förbisett ämne i undersökningar av elitrekrytering. Under senare år har dock några elitstudier tagit fasta på den aspekten, bland annat den omfattande studien *Gendering Elites* (2000), som utifrån ett genuskomparerande perspektiv skildrar elitens livsvillkor i 27 länder.³ Ett generellt resultat är att de kvinnliga cheferna i högre grad än männen varit ogifta, skilda eller barnlösa. Om de var gifta eller sammanboende, hade maken i regel också en topposition. Samtidigt bör det poängteras att mönstret är tydligast för sydeuropeiska länder medan de nordiska länderna uppvisar delvis andra mönster.⁴ För svenska förhållanden konstaterar sociologen Gunnar Andersson i *Kvinnomaktutredningen* (1997) att skillnaden ter sig mest markant för elitens kvinnor, som i hög utsträckning hade familj och levde i relationer där maken också innehade en topposition, som innebar ett heltidsarbete. Männen levde alltså i hög grad

i samlevnadsformer som lånar många av sina drag av den klassiska karriärlivsformen. Majoriteten av männens partners tar ansvar för hem och familj antingen de är hemmafruar, deltidsarbetar eller kontinuerligt yrkesarbetar och gör karriär. Det är en minoritet av männen som lever i dubbla karriärer och en mindre del av dem som lever i symmetriska äktenskap.⁵

Det traditionella familjemönstret framstår tydligt när det gäller biskoparnas familjeförhållanden. En förändring är att vänta över tid, i takt med att de generella förhållandena för gifta kvinnor förändras. Frågan är dock vilka mönster som går att skönja och hur de kan förklaras. Samtliga manliga biskopar var gifta. Blev de änkemän gifte de i regel om sig ganska snart. De två kvinnliga biskoparna som var verksamma under slutet av seklet levde ogifta. I kapitlet skall giftermålsmönstret analyseras i förhållande till parternas sociala bakgrund och hur rollens könskodning förändrats över tid.

2 Djerf-Pierre 2007a, s. 279f.

3 Vianello & Moore 2000.

4 Kuusipalo, Kauppinen & Nuutinen 2000, s. 177–188.

5 Andersson 1997, s. 107.

Äktenskapet som strategi och kapital

Äktenskapet har traditionellt fungerat som en strategi och ett verktyg för att försäkra reproduktionen av resurser till en avgränsad grupp, och bevaka vidmakthållandet av gruppens placering som socialt skikt. Via äktenskapet kunde materiella, ekonomiska samt symboliska resurser tillvaratas och bidra till att enskilda aktörers kapital förstärktes och förtätades, vilket bidrog till att gruppens totala resursinnehav ökade.⁶ Det nya släktskapet gav både paret och deras familjer vidgade kontaktnät, och bidrog därmed till fler och nya kapitalformer som kunde försäkra gruppens position. Historiker har främst diskuterat äktenskapets betydelse utifrån ekonomiska och sociala aspekter i samband med överföringar av ekonomiska och materiella resurser. Därför har speciellt äktenskapsstrategier inom handel och företagande granskats tämligen ingående, och man har konstaterat att det generellt under äldre tid var vanligast med giftermål inom den egna gruppen.⁷

Anita Göransson har studerat giftermålsstrategier inom borgerligheten under 1800-talets första hälft. I huvudsak, menar hon, att det har funnits två typer av giftermålsstrategier under perioden. Den ena strategin betecknas som *reduktiv*, med syftet att bevara familjens tillgångar intakta och minska risken för spridning utanför familjens kontroll. Den andra innebar en *expansiv* strategi, där syftet var det motsatta. Giftermålet sågs som en tillgång som medförde mer kapital, nya kontakter och i bästa fall ny kompetens vilket förbättrade familjens existerande verksamhet.⁸ I bästa fall kunde detta bli till fördel för hela familjen och generera fler tillgångar genom att familjernas tidigare resurser förtätades via äktenskapet. Resonemanget grundas på empiriska studier över företagare, men förefaller vara relevant även i studiet av andra samhällsgrupper.⁹ De empiriska studierna kan således visa vilka strategier som användes i olika sociala skikt, det vill säga vilka olika logiker och vilka specifika intressen och tillgångar som fanns inbäddade i valet av äktenskapspartner.

Äktenskapen som studeras här ingicks mellan det sena 1800-talet och 1900-talets mitt. Generellt blev känslornas betydelse för vilka äktenskap som skulle ingås viktigare från 1700-talet och framåt.¹⁰ Att de äktenskap som studeras här präglades av denna idé är troligt. Men det är en svår och

6 Bourdieu 1996, s. 272–274, 278–281; Malmström & Winton 2003, s. 9; Djerf-Pierre 2007a, s. 284f.

7 Se till exempel Göransson 1990, s. 525–544; Åberg 1991; Hasselberg 1998; Stenlås 1998; Karlsson Stider, 2000; Nilson 2003a, s. 267–300; Nilson 2004; Lundqvist 2008, s. 122f.

8 Göransson 1990, s. 540.

9 Se exempelvis Göransson 1990, s. 525–544; Åberg 1991, s. 102–112; Nilson 2004, s. 117–141.

10 Se exempelvis Giddens 1992; Bjurman 1998.

nästintill omöjlig forskningsfråga att undersöka vilka faktiska orsaker – känslomässiga eller rationella – som var avgörande för äktenskapen som ingicks. Uttryckt i den bourdieuska terminologin var valet av make/ maka en strategi som påverkades av individens habitus samt förmågan att välja det som passade bäst för egna önskemål och behov. I äktenskapen som studeras här kan detta ha varit avgörande, men de möjliga tillgångarna, i form av socialt och kulturellt kapital kunde också inverka som en avgörande faktor i valet av gemål. Det mest troliga är dock att dessa två faktorer samspelade, vilket också komplicerar analysen. I tolkningen av giftermålsmönstret och dess innebörd måste man också ha i åtanke vilka sociala arenor som stod till buds för att träffa en partner. De sociala skikten var under 1900-talets första hälft tämligen differentierade, vilket gjorde att man i regel umgicks med dem som befann sig inom samma sociala grupp. Under 1900-talets senare del sjönk de sociala skrankorna i samhället och möjligheterna att mötas på andra arenor blev fler. Men om det nu fanns ett eller kanske flera mönster – vad innebar de i så fall och förändrades deras innehåll över tid? Resultaten från kapitel 3 visar att majoriteten av biskoparna hade sin bakgrund i högre sociala skikt, varav flertalet från prästfamiljer. Om äktenskap kunde fungera som en maktförstärkande, statusmarkerande och legitimerande strategi för att behålla kontrollen över gruppens sociala position, borde man kunna anta att det funnits giftermålsmönster inom biskopsgruppen, som visar att äktenskap har skett mellan en man och kvinna som båda har vuxit upp inom samhällets högre sociala skikt. Specificerar man gruppen ytterligare borde det framgå ett mönster, som pekar på att äktenskap mellan prästdöttrar och prästsöner är att vänta, framför allt under 1900-talets första hälft. Likaså borde det bli ett mer expansivt giftermålsmönster under senare hälften av 1900-talet med tanke på att biskoparnas sociala familjebakgrund breddades något. Sammantaget skulle det i så fall verifiera att liknande giftermålsmönster, som främst konstaterats för grupper som varit angelägna om att överföra ekonomiska resurser till nästa generation, även är giltiga för andra grupper som hanterat andra typer av kapital.

Kvinnor som resursförmedlare

Under århundraden har familjen som produktionsenhet levt i en traditionell hushållsgemenskap, inrättad efter hustavlans ordning. Den innebar att varje individ hade sin bestämda och förväntade uppgift inom hushållet.¹¹ Hushållets alla medlemmar lydde under husfaderns auktoritet. Det

---

11 Pleijel 1970.

innebar både ansvar och skyldigheter mot honom, men också beskydd och försäkran om att höra till en hushålls- och produktionsgemenskap. Det traditionella hushållet, byggt på denna ordning, levde kvar olika länge inom olika sociala skikt och yrkesgrupper. Inom präst- och biskopsfamiljen levde systemet kvar under ovanligt lång tid, vilket pekar på att fältet präglats av en seg struktur vars former förändrats sakta. Det intressanta är dock att klargöra hur systemet, som bland annat innebar att rollerna var tydligt genuskodade, lever kvar med hjälp av fältlogiska argument. Ordningen med prästen som familjens överordnade legitimeras med hjälp av bibelord, och skulle därför ses som ett utslag av en gudomlig ordning snarare än ett system och en rest av en historisk kvarleva. Delvis är det också just denna historiska rest som lever kvar när det under århundraden gällt att legitimera kvinnors villkor. Forskning inom olika områden och tidsperioder har belagt att kvinnor genomgående haft en social underordning, som exempelvis befasts genom lagstiftning om giftermål, myndighet och arv.¹² Både män och kvinnor kunde vara maktförmedlande, men när det gällde att inneha den dominerande maktpositionen var detta förbehållet männen.¹³ Kvinnans befogenheter var hela tiden relaterade till den man som stod henne närmast. Historikern Catarina Lundström visar i sin avhandling om landshövdingefruar ett konkret exempel på detta. Under 1930-talet propagerades det för att landshövdingefruen i Jämtlands län, Hanna Rydh, skulle överta sin makes position i samband med att han pensionerades.¹⁴ Förslaget stoppades och förverkligades inte, vilket Lundström menar berodde på att områden som krävde auktoritet och ledarskap var undantagna kvinnor. Ett av argumenten som framfördes var att yrket skulle förlora i status om kvinnor fick tillträde. Diskussionen om yrkets eventuella devalvering, menar Lundström, är ett tydligt uttryck för att den strukturella könsordningen satte sina tydliga gränser och var överordnad formella meriter och kunskap.¹⁵ Samma förhållanden rådde inom det kyrkliga fältet. Prästyrket i likhet med sysslor som militär och domare ansågs som auktoritativa yrken som skulle förlora sin ”myndighet” om kvinnor fick tillträde, och som tidigare har framhållits tilldelades inte biskopsstolen en kvinna förrän 1997.

Både landshövdingens och biskopens uppgifter var symboliskt starkt markerade och laddade inom sina avgränsade områden. Uppgifterna var manligt kodade och innebar således att den symboliska makten inom

12 Göransson 1990, s. 541; Sjöberg 1997, s. 165–192.

13 Sjöberg 1997, s. 172f., 183f.

14 Lundström 2005, kapitel 5.

15 Lundström 2005, s. 196; Markusson Winkvist 2003.

fälten länge var avgränsad att gälla enbart för män, något annat var inte tänkbart. Men kvinnorna var högst verksamma i männens karriär – om än de inte kunde inta den maktskapande positionen. Det slitna talesättet att bakom varje framgångsrik man finns en stöttande kvinna, kan exemplifiera vad det konkret handlade om. Kvinnornas resurser och tillgångar var viktiga, och i vissa fall avgörande för att männen skulle kunna nå de ledande positionerna inom fältet. Men kvinnorna kunde i högsta grad vara resursförmedlande även efter att männen hade nått sina positioner, och var viktiga för att männen skulle kunna utföra sina uppgifter. Kvinnor som makt och resursförmedlare sågs som något legitimt, så länge de höll sig inom det strukturella mönstret. Men när det gällde att vara den officiellt makthavande var detta långt fram på 1900-talet alltså förbehållet männen. För att kunna fortsätta diskutera biskoparnas och biskopinnornas roller och förutsättningar behöver vi veta hur utvecklingen för den gifta kvinnan såg ut under 1900-talet. Därför följer nu en kortare redogörelse över detta.

Den gifta kvinnans möjligheter och begränsningar

Den gifta kvinnans villkor och möjligheter förändrades i flera avseenden under 1900-talet, och innebar bland annat att kvinnor bemyndigades i både politiskt och juridiskt hänseende. 1919 beslutade riksdagen om lika rösträtt för kvinnor och män, vilken genom grundlagsändring trädde i kraft 1921. År 1920 blev den gifta kvinnan formellt myndig, och makarna fick därmed samma rättigheter och skyldigheter.¹⁶ Debatten om kvinnors tillträden till olika yrkesområden och positioner var särskilt aktuell under seklets första decennier. Det är också under den perioden som diskussionen om kvinnors tillträde till prästtjänst sätter igång på allvar, och kom att diskuteras med olika intensitet fram till beslutet 1958.¹⁷ Överlag präglades debatten om den gifta kvinnans yrkesverksamhet av ett klassperspektiv och olika typer av argument användes.¹⁸

I samband med utbyggnaden av det svenska folkhemmet under 1930- och 1940-talet, tilltog argumenteringen för vad som kan kallas den professionella husmodern. Utvecklingen av tekniska produkter skulle hjälpa och underlätta hushållsarbetet och bidrog till att kvinnors hushållsarbete teknifierades.¹⁹ Den professionella husmodern skulle också ha kunska-

16 Lundström 2005, s. 36; Carlsson Wetterberg 2000, s. 62f.; Niskanen 2001, s. 131f.

17 För en överblick av hur frågan om kvinnors tillträde till prästtjänst har behandlats se Lagerlöf Nilsson 2001, s. 29–36; Hössjer Sundman 2008b, s. 7–20.

18 För en övergripande skildring av kvinnors juridiska och ekonomiska villkor under 1800- och 1900-talet, se Göransson 1995 [1993], s. 133–167; Wieselgren 1969; Frangeur 1998.

19 Se vidare Nyberg 1989.

per i ämnen som exempelvis näringslära, textilkunskap och pedagogik. Därför var det också dessa ämnen tillsammans med yrken inom vård och skola som i mitten av 1900-talet utgjorde de huvudsakliga utbildningsområdena för kvinnor. Från 1960-talet blev det allt vanligare att kvinnor utbildade sig och började lönearbeta i högre utsträckning än tidigare. Under århundraden hade kvinnor både deltagit i produktionen (om än som obetald och i statistiken under lång tid osynlig arbetskraft) och haft huvudansvaret för barnen. I takt med att kvinnorna blev juridiskt, politiskt och ekonomiskt alltmer självständiga blev det också allt tydligare att kvinnan genom sitt arbete i både hemmet och produktionen hade dubbla ansvarsområden gentemot mannens enkla. Den andra vågens kvinnorörelse under 1960- och 1970-talet hade som mål att verka för att kvinnor och män skulle ha samma juridiska och ekonomiska rättigheter. En rad familjepolitiska åtgärder vidtogs under decennierna för att möjliggöra detta, exempelvis genom att barnomsorgen byggdes ut.

I kapitel 3 nämndes kort om hur det i materialet kunde spåras en antydning till förändring när det gällde angivna titlar för biskopsfädernas mödrar. Nu blir det intressant att få veta mer om den sociala bakgrunden för biskopinnorna och deras mödrar.

BISKOPINNORNAS SOCIALA BAKGRUND

Inledningsvis nämndes att alla de manliga biskoparna som ingår i studien var gifta medan de två kvinnliga biskoparna var ogifta. I likhet med det generella resonemang som varit vanligt för de kvinnliga ledarna inom eliten anger de två kvinnliga biskoparna liknande skäl, att barn och familj inte var en bra kombination med uppdragets arbetsuppgifter, varför man valt att avstå från att bilda familj.²⁰ På samma sätt följer de manliga biskoparna mönstret för vad som generellt gällt för den manliga delen av eliten. Alla manliga biskopar var gifta under seklet. Två biskopar var frånskilda, men hade gift om sig innan biskopsutnämningen. Av de tio biskopar som blev änkemän gifte alla utom en om sig. Denne var Gunnar Hultgren (biskop i Visby stift 1947–1951, Härnösands stift 1951–1958 och ärkebiskop 1958–1967), som varit gift med Astrid Hultgren (dotter till J.A. Eklund). Paret var bosatt i Härnösand där hustrun avled 1958. Gunnar Hultgren antog samma år erbjudandet att kandidera i det stundande ärkebiskopsvalet, efter det att Yngve Brilioth (biskop i Växjö stift 1937–1950, ärkebiskop 1950–1958) avlidit. Han utnämndes också till

²⁰ Thunberg 2003, s. 16f.

uppdraget. Det verkar dock ha varit otänkbart för en änkeman att klara av representationsuppgifterna utan att ha en kvinna vid sin sida. Gunnar Hultgrens syster Carin Lögberg var änka efter historikern och tidigare läraren på Lundsberg, C.A. Lögberg. Hon erbjöd sig att finnas vid sin brors sida och att fungera som värdinna i ärkebiskopsgården. Gunnar Hultgren inbjöd henne därför att tillsammans med sina barn flytta in i ärkebiskopsgården – ett erbjudande hon antog. Därmed fick Carin Lögberg i uppgift att ta hand om de uppgifter som ålåg en biskopinna. Främsta uppgiften var att agera värdinna vid representationstillställningar i ärkebiskopsgården.²¹

På samma sätt som biskoparnas sociala uppväxtmiljöer kartlades i kapitel 3 redovisas här biskopinnornas sociala bakgrund. I följande tabell redogörs först för den sociala fördelningen av biskopinnornas fäders yrken, fördelade efter samhällsgrupper.

Tabell 4.1 Biskopinnornas fäders yrkesbeteckningar fördelade efter samhällsgrupp. Absoluta tal.

Biskopinnornas fäders yrkesbeteckningar (samhällsgrupp)	1900–1963	1964–1999	Hela seklet
Högre tjänstemän och fria yrken därav präster	38	16	54
	14	8	22
Företagare	15	6	21
Mellantjänstemän	4	8	12
Lantbrukare	1	1	2
Lägre tjänstemän och arbetare	4	10	14
<i>Summa</i>	<i>62</i>	<i>41</i>	<i>103</i>

Källa: Databas BISFIL.

Mönstret för biskopinnornas sociala hemvist är, liksom för biskoparna, tydligt. Biskopsfruarna kommer dock i något mindre utsträckning från det högre sociala skiktet, och andelen prästdöttrar bland biskopinnorna är betydligt lägre än antalet prästsöner bland biskoparna. Knappt 20 procent av biskopinnorna var prästdöttrar, medan drygt 40 procent av biskoparna var prästsöner.

Den inbördes fördelningen visar att mer än hälften av kvinnorna kom från ett högre socialt samhällsskikt. När det gäller rekryteringsmönstret för biskopar och biskopinnor som har vuxit upp inom en lägre socialmiljö, var antalet relativt lågt inom båda grupperna. Fördelningen mellan

²¹ Ryman 2006, s. 152–170.

biskopar och biskopinnor visar inte heller här några större skillnader.²² Däremot är det viktigt att uppmärksamma att relativt sett ökade andelen fruar som kom från ett lägre socialt skikt avsevärt efter 1964, vilket gör att mönstret för biskopinnornas sociala bakgrund avviker i förhållande till biskoparnas. När det gäller rekryteringen från mellanskiktet kom lika många biskopar som biskopinnor, drygt en tiondel, från det skiktet. Men utvecklingen för män och kvinnor över tid visar på motsatta tendenser. Fler biskopar kom från ett mellanskikt under seklets första period än under senare hälften, medan motsatt mönster gällde för biskopinnorna. Trots att trenden är tydlig – biskoparna och deras fruar kom i hög grad från ett högre samhällsskikt och många av dem hade vuxit upp i den högreståndsmiljö som skulle bli deras egen sociala hemvist som biskopspär – har biskopinnornas sociala bakgrund breddats i högre utsträckning än biskoparnas under senare hälften av perioden.

Tidigare har diskuterats hur uppväxten inom en präst- eller biskopsfamilj kunde fungera som ett specifikt symboliskt kapital, varför det här är av särskilt intresse att titta närmare på de 22 biskopinnor som var prästdöttrar. Var inom den prästerliga hierarkin fanns deras fäder, och vilka tillgångar kunde de i egenskap av svärfar delge svärsonen som senare blev biskop? I följande tabell visas fördelningen av biskopinnornas fäders titlar inom prästyrket.

Tabell 4.2 *Biskopinnornas fäder som var präster, fördelning efter prästposition. Absoluta tal.*

Biskopinnornas fäders prästposition	1900–1963	1964–1999	Hela seklet
Ärkebiskop	4	—	4
Stiftsbiskop	7	—	7
Domprost	1	—	1
Kontraktspäst	1	3	4
Prost	—	—	—
Kyrkoherde	1	3	4
Komminister	—	1	1
Regementspastor	—	1	1
<i>Summa</i>	<i>14</i>	<i>8</i>	<i>22</i>

Källa: Databas BISFIL

Anmärkning: Till stiftsbiskop har även räknats en superintendent.

²² Av 103 biskopinnor kom 13 från en lägre klassbakgrund, medan fördelningen för biskoparna i det fallet var 8 av 105.

I likhet med biskoparnas prästfäder, innehade majoriteten av biskopinnornas prästfäder en chefsposition inom yrket. Däribland finns 11 biskopsdöttrar, vilket innebär att hälften av biskopinnorna som var prästdöttrar alltså själva var biskopsdöttrar! Här är det på sin plats att notera att tre av dem var döttrar till ärkebiskop Nathan Söderblom. Under 1950-talet fanns samtidigt tre mågar inom det svenska episkopatet: i ordning Algot Anderberg (biskop i Visby stift 1951–1962), Arvid Runestam (biskop i Karlstads stift 1937–1957) och Yngve Brilioth – makar till Yvonne, Lucie och Brita Söderblom.²³

När det gäller biskopinnornas mödrar har jag kunnat identifiera samtliga med namn. Titlar finns angivna för fem av dem: fyra var folkskollärarinnor och en filosofie magister. Endast en far var uppgiven som hemmansägare, vilket innebär att enbart en av de angivna mödrarna, vad vi hittills känner till, varit aktiv inom jordbrukssektorn. Det skall dock inte förglömmas att 22 mödrar var prästfruar, varav 11 alltså biskopinnor.

Vem gifte sig med vem?

Forskningen har tidigare konstaterat att det vanliga historiska mönstret är att personer främst tenderar att gifta sig inom sin egen socialgrupp. De avgörande faktorerna synes främst vara att man delar kulturella värderingar och kommer ifrån någorlunda liknande ekonomiska förhållanden. Samtidigt visar annan typ av forskning att det också har förekommit en tydlig koppling mellan äktenskap och social mobilitet.²⁴ Vilka mönster går då att utläsa av biskoparnas giftermål i förhållande till den sociala skiktningen? Utmärker sig giftermål inom samma eller liknande samhällsskikt eller förekommer mönster som pekar på att äktenskap över socialgruppsgränserna lett till social mobilitet? I forskning om företagare har såväl Anita Göransson som historikerna Tomas Nilson och Mikael Svanberg i skilda studier visat hur det sociala kapitalet som kvinnor förfogade över fick stor betydelse för makens framgång med företaget. Speciellt var det viktigt för mannen att få tillgång till svärfaderns nätverkskontakter.²⁵ Det finns skäl att anta att så även kan vara fallet när det gällde de blivande biskoparna.

Här visas nu hur giftermålsmönstret explicit såg ut och inom/mellan vilka grupper det fanns äktenskapsband. Därefter förs ett resonemang angående vilka typer av kapital som kan tänkas ha förmedlats och/eller förtätats via äktenskapen. Undersökningen visar således om det finns

23 Se Lagerlöf Nilsson 2005a, s. 311.

24 Se Nilson 2004, s. 130; Pappi 1981, s. 112; Kaelble 1985, s. 119–135.

25 Göransson 1988; Nilson 2003a; Nilson 2003b; Nilson 2004; Svanberg 1999.

biskopar som gjort en ”klassresa” från sitt eget sociala ursprung, möjligen med hjälp av sin frus bakgrund. Det metodiska tillvägagångssättet för undersökningen har varit att först dela in undersökningsgruppen i fem kategorier: Siffrorna 1–5 gäller för biskoparnas sociala ursprung och bokstäverna A–E gäller för biskopinnornas. Dessa har i sin tur kombinerats och gett 25 möjliga kategorier som äktenskapen kan inordnas i.²⁶ Resultatet blev följande:

Tabell 4.3 Giftermålsmönstret för biskopar och biskopinnor 1900–1963, utifrån samhällsgrupp. Antal äktenskap.

Samhällsgrupp män	Samhällsgrupp kvinnor				
	A	B	C	D	E
1	25+5	7	2	–	2+1
2	3+1	2+1	1	–	–
3	8	3	–	–	–
4	1	1	+1	1	–
5	1	2	1	–	2
Summa			62+9		

Källa: Databas BISFIL.

Anmärkning: Siffrorna 1–5 representerar männens sociala samhällsskikt. Motsvarande för kvinnorna gäller A–E.

Högre tjänstemän, fria yrken, inkl. präster = 1, A; Företagare = 2, B; Mellantjänstemän = 3, C; Lantbrukare = 4, D; Lägre tjänstemän och arbetare = 5, E.

Siffran efter +tecknet i tabellen anger antal omgiften.

Tabell 4.4 Giftermålsmönstret för biskopar och biskopinnor 1964–1999, utifrån samhällsgrupp. Antal äktenskap.

Samhällsgrupp män	Samhällsgrupp kvinnor				
	A	B	C	D	E
1	11+1	4	4	1	3
2	2	1	–	–	3
3	–	–	–	2	2
4	3	–	–	1	2
5	–	1	1	–	–
Ogifta			2		
Summa			43+1		

Källa: Databas BISFIL.

Anmärkning: Se tabell 4.3

²⁶ Liknande metodiskt grepp används i Åberg 1991, s. 107; Nilson 2003a, s. 294; Nilson 2003b, s. 117; Nilson 2004, s. 130–134.

Undersökningen visar några tydliga resultat. I 34 procent av äktenskapen kom både mannen och kvinnan från det högre sociala skiktet. Tidigare forskningsresultat om att giftermål i hög utsträckning sker inom den egna gruppen kan således anses delvis bekräftade. Den här typen av äktenskap ingicks mestadels fram till 1963, och avtog därefter relativt sett.²⁷ Ett mindre markant, men ändå noterbart, resultat är att det verkar ha funnits ett mönster bland 17 procent av paren, som visar att män som kom från en hög social bakgrund har gift sig med kvinnor från en medelklassmiljö (hit räknas nu även företagarna). Det omvända perspektivet verkar också vara giltigt, om än i något mindre utsträckning, att männen som vuxit upp inom en medelklass eller inom en företagarfamilj i högre utsträckning gifte sig med kvinnor som kom från det högsta sociala skiktet (12 procent) än med kvinnor från sina egna grupper (7 procent). Skillnaderna är dock inte stora varför resultaten bör tolkas med viss försiktighet.

Trots att det är knappa siffror skall det dock noteras att 10 procent av biskoparna som kommit från en bondemiljö eller ett lägre socialt skikt har ingått äktenskap med kvinnor från det högsta eller mellersta sociala skiktet (företagargruppen inräknad).²⁸ Tendensen verkar också vara näst intill likadan (12 procent) när förhållandet gäller att några av männen från en högre eller medelklassbakgrund gifter sig med kvinnor från lägre skikt eller lantbrukarmiljö.²⁹ Siffrorna är även här så låga att det är svårt att kalla detta för ett utmärkande mönster, men tendenserna bör noteras. Sten Carlsson har framhållit äktenskapens betydelse som en förutsättning för att den sociala omformeringen skulle kunna ske inom prästyrket under 1700- och 1800-talen.³⁰ Äktenskapet kunde fungera som en språngbräda till vidare karriär. Som exempel nämner Carlsson en bondsons giftermål med en prästdotter eller annan ståndsperson som kunde underlätta bondsonens möjligheter att assimileras i den nya gruppen. I sin tur skapade detta gynnsamma förutsättningar för hans barns utsikter till nya karriärvägar.³¹ En tolkning av resultatet skulle därför kunna vara att i de fall männen gifte sig uppåt inom den sociala hierarkin hade de, liksom Sten Carlsson visar i sin undersökning, vinsten att hämta av det

27 Den relativa andelen äktenskap i förhållande till det totala antalet under åren 1900–1963 utgjorde 40 procent, medan motsvarande siffra för perioden 1964–1999 utgjorde cirka 26 procent.

28 11 äktenskap hade ingåtts mellan män som kom från lantbrukarhem eller lägre sociala skikt och kvinnor som kom från det högre sociala skiktet, företagarfamiljer eller medelklassgruppen.

29 13 äktenskap hade ingåtts mellan kvinnor som kom från lantbrukarhem eller lägre sociala skikt och män som kom från det högre sociala skiktet, företagarfamiljer eller medelklassgruppen.

30 Carlsson 1973, s. 20; Carlsson 1962, s. 82f.

31 Carlsson 1973, s. 204.

nya släktskapet. Ett exempel utgör det äktenskap Arvid Runestam, som kom från en lantbrukarfamilj, ingick. 37 år gammal gifte han sig 1924 med den 15 år yngre ärkebiskopsdottern Lucie Söderblom. I kapitel 6 återkommer jag till vilken betydelse detta släktskap fick för Arvid Runestams beslut att prästvigas först vid 45 års ålder.

Ett exempel på den omvända ordningen, att mannen från ett högre socialt skikt gifte sig med en kvinna med lägre social bakgrund, utgör prästsonen KG Hammar som 1964 gifte sig med kommunalarbetardottern Inger Löfgren. Paret utgör ett ganska typiskt exempel på hur den sociala bakgrunden verkar bli mindre väsentlig i valet av make och maka under 1900-talets senare decennier. De sociala skrankorna upphörde, eller åtminstone sjönk, på flera håll i samhället och fler arenor blev möjliga mötesplatser, till exempel vid universiteten. I fallet med paret Hammar var det därtill så att Inger Hammar inte hade någon direkt kyrklig bakgrund. KG Hammar beskriver sin frus bakgrund på följande sätt:

Hon hade inte på samma sätt som jag en kyrklig tradition att luta sig mot, men genom konfirmeringspräst och kristendoms lärare blev hon intresserad av kyrkan, och när hon bestämde sig för att bli lärare var kristendoms kunskap ett av ämnena hon skulle läsa vid universitetet. Det var så vi träffades på Theologen i Lund.³²

Trots att det förekom en social breddning är undersökningens tydligaste mönster ändå att de flesta äktenskap, med båda parter från samma sociala skikt, befanns inom det högsta sociala skiktet. Därmed bekräftar undersökningen teorin om att det är angeläget för gruppen att bevara kontrollen över det för gruppen viktiga kapitalet. I tidigare kapitel har klargjorts att tillgången till ett omfattande (och rätt) teologiskt kapital var viktig för att ta sig fram inom det kyrkliga fältet. Därför ställs nu frågan: hur många av dessa män och kvinnor som gifte sig inom det högre sociala skiktet, var också prästbarn? Hur såg giftermålsmönstret ut för dessa? Tabellen visar resultatet:

---

32 Hammar & Lönnroth 2004, s. 29.

Tabell 4.5 *Fördelning av antal äktenskap relaterat till familjebakgrund.*
Antal äktenskap.

Biskoparnas familjebakgrund	Biskopinnornas familjebakgrund	1900–1963	1964–1999	Hela seklet
Prästfamilj	Prästfamilj	9	5	14
Prästfamilj	Ej prästfamilj	20	8	28
Ej prästfamilj	Prästfamilj	4	4	8
Ej prästfamilj	Ej prästfamilj	29	24	53
<i>Summa</i>		62	41	103

Källa: Databas BISFIL.

Anmärkning: Fördelningen av de 28 biskopinnor som inte kom från prästfamilj var följande: 15 högre tjänstemän och fria yrken, 6 företagare, 3 mellantjänstemän och 4 lägre tjänstemän och arbetare. Fördelningen av de 8 biskopar som inte kom från prästfamilj var följande: 2 högre tjänstemän och fria yrken, 1 företagare, 2 mellantjänstemän, 3 lantbrukare.

I drygt hälften av biskoparnas äktenskap kom mannen, kvinnan eller båda från en prästfamilj. Det i kapitel 3 diskuterade prästfamiljskapitalet verkar alltså finnas anledning att återknyta till. Etnologerna Jonas Frykman och Birgitta Meurling har använt begreppet ”prästerlig kultur” för att beteckna både omgivningens och prästerskapets uppfattningar om vad det innebar att vara präst, prästfru och prästfamilj.³³ På samma sätt har det också funnits förväntningar vad det innebar att vara biskop, biskopinna och biskopsfamilj. I denna kultur ingår *kontrollen* som ett viktigt redskap vilket också verkar ha påverkat prästernas möjligheter att göra karriär:

Den prästerliga kulturen utmärks vidare av sin tjänstehierarki, av sin redovisningsplikt och kontroll inom yrkeskåren samt av flytande gränser mellan yrkesliv och privatliv. Kontrollen ingår som ett viktigt instrument såväl beträffande ämbetsplikterna som privatlivet. En god vandel och ett vinnande sätt har fungerat som goda tillgångar för den som önskat klättra uppåt på karriärstegen, inte minst tidigare när valförandet var avgörande vid tjänstetillsättningar. Tilläggas kan att denna goda vandel även bör omfatta prästens familj. En lämplig hustru och välartade barn kan så att säga vara en tillgång i tjänsten.³⁴

Utifrån detta perspektiv menar Birgitta Meurling att valet av prästfru har skett med stor omsorg. Men likadant gäller omvänt, även de blivande prästfruarna har tänkt genom sitt val av livspartner, eftersom det inte enbart har handlat om att välja en man, utan en hel livsstil. Meurling och Frykman menar att det därför är förklarligt att den interna reproduktionen har varit tämligen omfattande bland prästfamiljer. Prästdöttrarna är redan insatta i ordningen inom fältet och vet vilka uppgifter som väntar dem.³⁵ Men även högreståndsflickor var inskolade i de uppgifter som

³³ Meurling 1996, s. 118f.

³⁴ Frykman 1986, s. 67–70.

³⁵ Meurling 1996, s. 120f. Se även Frykman 1986, s. 70.

väntade fruarna inom det högre sociala skiktet, och kan förklara det relativt höga antalet fruar som kom från en högre social bakgrund, förutom de som kom från prästfamilj.

För att få en tydligare bild av hur giftermålsmönstret såg ut och om det finns en skillnad mellan äktenskap med någon av parterna från prästfamilj och andra visas följande tabeller.

Tabell 4.6 Giftermålsmönster fördelat efter äktenskap där ingendera parten kom från prästfamilj 1900–1999. Antal äktenskap.

Samhällsgrupp män	Samhällsgrupp kvinnor				
	A	B	C	D	E
1	5	5	3	–	1
2	4	3	1	–	3
3	6	3	–	2	2
4	1	1	–	2	2
5	1	3	2	–	2
Summa	52				

Källa: Databas BISFIL.
Anmärkning: Se tabell 4.3

Tabell 4.7 Giftermålsmönster fördelat efter äktenskap där båda eller ena parten kom från prästfamilj 1900–1999. Antal äktenskap.

Samhällsgrupp män	Samhällsgrupp kvinnor				
	A	B	C	D	E
1	31	6	3	1	4
2	1	–	–	–	–
3	2	–	–	–	–
4	3	–	–	–	–
5	–	–	–	–	–
Summa	51				

Källa: Databas BISFIL.
Anmärkning: Se tabell 4.3

I äktenskap där varken mannen eller kvinnan kommit från prästhem, var spridningen över den sociala bakgrunden bred. När någon eller båda parter har kommit från prästfamilj visar mönstret däremot att man tenderar att söka sin make/maka inom det högsta sociala skiktet. Man håller sig alltså inom sin sociala grupp. Det har tidigare klarlagts att det bland

dessa prästsöner och prästdöttrar också har funnits 13 biskopsfäder. Därför undersöks också hur det såg ut på den absoluta toppen inom det kyrkliga fältet – vilka äktenskapsmönster kan klarläggas där?

Tabell 4.8 *Fördelning av antal äktenskap mellan biskopar och biskopinnor med bakgrund i biskopsfamilj till och med 1963. Antal äktenskap.*

Biskoparnas familjebakgrund	Biskopinnornas familjebakgrund	Antal äktenskap
Biskopsfamilj	Biskopsfamilj	1
Prästfamilj	Biskopsfamilj	6
Biskopsfamilj	Prästfamilj	1
Ej biskopsfamilj/ prästfamilj	Biskopsfamilj	4
Biskopsfamilj	Ej biskopsfamilj/ prästfamilj	1
<i>Summa</i>		13

Källa: Databas BISFIL.

Det fanns enbart biskopsdöttrar eller biskopssöner bland biskoparna och biskopinnorna fram till 1963, varför enbart en kolumn i tabellen har visats. I sig är det ett intressant resultat som pekar på att den interna reproduktionen inom biskopsgruppen avtog efter att den nya biskopsvalslagen infördes. Detta stärker ytterligare uppfattningen att giftermålet som en strategi att få del av viktigt kapital avtog i betydelse under seklet. Andra former och vägar tog istället plats, vilket utvecklas i kapitel 5. Samtidigt bör det poängteras att bland biskopsfamiljerna i 11 av 13 äktenskap, stod kvinnorna för ”biskopsfamiljskapitalet”. Biskopinnornas fäder bidrog högst påtagligt i samtliga fall med kapital, såväl kulturellt som socialt, som männen kunde tillgodoräkna sig och ha nytta av i sin vidare framgång på fältet. Naturligtvis skedde detta i kombination med mannens egna, ofta mycket framstående och omfattande meriter. Men det vidgade kontaktnätet, som kunde innebära tillträde till fler och skiftande former av nätverk, gjorde att det blev möjligt att förtäta redan förvärvade tillgångar. På så sätt ökade och förstärktes tillgångarnas värde, vilket innebar en konkurrensfördel i kampen om fältets ledande positioner.

BISKOPSPARET – IDEALETS PRAKTIK

I samband med att mannen vigdes till präst och senare biskop fick hustrun per automatik en ny titel, hon blev prästfru och biskopinna och fick del av ett livslångt ”uppdrag” som sedan århundraden varit präglat

av olika föreställningar och förväntningar.³⁶ I förhållande till exempelvis positionen som landshövdingefru var uppdraget att vara prästfru eller biskopinna inte tidsbegränsat, eftersom prästen och biskopen var vigda till sina ämbeten.³⁷ Uppdraget var livsbestämt, både biskopen och biskopinnan behöll sina titlar efter avslutad yrkesverksamhet. ”Frupositionen” innebar en bestämd social status som medförde förväntningar både från inomkyrkligt håll och den övriga omgivningen. Att vara fru till prästen och biskopen innebar att vara en del av eliten, men på olika nivåer i samhället. Prästfrun hörde till eliten inom lokalsamhället medan biskopinnan var en del av den regionala eller nationella eliten. Biskopinnans position kan därför jämföras med exempelvis landshövdingefrurs. Man bör dock ha i åtanke att de ekonomiska förutsättningarna för såväl präster som biskopar och deras familjer kunde variera mycket mellan skilda stift och mellan landsbygd och stadsmiljö. Under seklets första decennier kunde till exempel den materiella standarden variera avsevärt. Titlarnas sociala anseende var dock inte avhängigt den yttre materiella levnadsstandarden, utan berodde på fältets erkännande av positionen som präst och biskop. De innehade stora tillgångar av både kulturellt och symboliskt kapital, främst i form av utbildning och som andlig auktoritet. De här kapitalformerna blev i dessa fall överordnade de materiella tillgångarna.

Å ena sidan verkar förväntningarna på vad rollen som prästfru eller biskopinna innebar ha varit personligt relaterade, å andra sidan framkommer drag som verkar ha varit konstanta över tid. Enligt kyrkohistorikern Hilding Pleijel formades ett prästfruideal i samband med att den svenska prästgårdskulturen växte fram under 1600-talet. Denna kulturform utmärktes av dess unika förmåga att fungera som en länk mellan allmogen, vars levnadsvillkor präglades av jordbruket, och den miljö som var präglad av ”ämbetsmannavärldens högreståndsmässiga levnadsvanor”.³⁸ Under 1600- och 1700-talen liknades prästfrun vid församlingens ledande husfru. Hon var ansvarig för handfasta uppgifter inom både hem (jordbruk) och församling.³⁹ Historikern Solveig Widén skriver: ”Så återverkade alla prästens specialuppgifter ytterst på prästfrun, som skulle hålla trådarna i sin hand på det praktiska planet.”⁴⁰

I de förväntningar och uppdrag som ålåg en prästfru eller biskopinna fanns en kontinuitet som under tidens gång blivit ett med titeln. Trots

36 Se Meurling 1996, s. 121. Se även Finch 1983.

37 Lundström 2005, s. 79.

38 Pleijel 1970, s. 180.

39 Stadin 1993, s. 190; Widén 1994, s. 59f.

40 Widén 1994, s. 63.

att mycket förändrats under århundradena mellan 1600-talet och 1900-talet, var ansvarsområdena och uppgifterna inom hem och församling fortfarande förbehållna prästfrun under stora delar av 1900-talet.⁴¹ Detta menar jag kan tolkas utifrån resonemanget som fördes ovan angående kvinnan som den maktförmedlande parten. Prästfrurollen innebar att inneha det övergripande praktiska ansvaret, och prästfrun bidrog med ett ”praktiskt kapital” som möjliggjorde för prästen att utföra sitt uppdrag, som ytterst innebar att fungera som en maktfaktor i lokalsamhället. Det var dock prästfrun som i realiteten förmedlade denna makt, eftersom hon ytterst ansvarade för att den praktiska verksamheten skulle kunna genomföras.

Den historiska förändringen av prästfrurollen är en process som skett i flera steg. Prästfruarnas sysslor var fram till början av 1800-talet helt ägnade områdena familj och församling. Men i samband med att utbildningsmöjligheterna öppnades för kvinnor under slutet av 1800-talet, hade allt fler prästfruar någon typ av utbildning när de gifte sig, som sedan kunde användas i rollen som prästfru.⁴² Under första hälften av 1900-talet innebar prästfrurollen främst att bistå maken som obetald arbetskraft i det kyrkliga arbetet. Prästfruarna kunde vara ledare inom olika kyrkliga verksamheter, som syföreningar och i barn- och ungdomsarbete. För en del kvinnor verkade detta närmast emanciperande. De kunde ansvara för sina egna områden och dessa gav dem möjlighet till en sorts yrkesarbete, om än obetalt. Gerd Reimers hänvisar till en uppsats av en prostdotter som beskriver hur hennes mor, prostinnan Ester Plym Forshell i Vetlanda, behövde ha både handlag och intelligens för att kunna sköta en prästfrus sysslor:

”Hon, den forna blåstrumpan som tjuvläst latin och drömt om forskningsfärder i fjärran länder, hade fått lägga sin intelligens i grytorna.” Men när dottern fortsätter att berätta om moderns många mödor, alla installationskalasen, alla bjudningar för kyrko- och skolråd och hela lärarkåren, alla ystekalasen och konfirmandhögtiderna, arbetsföreningar och syföreningar i det oändliga, så förstår vi också, att det fordrades inte bara gott handlag i köket utan också ett betydande mått intelligens och inte så lite kunskaper, i synnerhet som Ester Plym Forshell också hjälpte till med konfirmandundervisningen, bildade föreningar som Jultomtarna och Vita Bandet, fungerade som organist och söndagsskollärare. Visst hade hon hjälp av duktiga armar som Rök-Johannas eller Amanda Skraddares, men hon var som dottern uttryckte det ”likväl huvudet och delvis handen som ordnade allt”. Det är ett omdöme som verkar kunna gälla för de flesta svenska prästfruar.⁴³

41 Meurling 1996, s. 22; Meurling 1998, s. 290.

42 Meurling 1996, s. 23f.; Meurling 1998, s. 289.

43 Reimers 1993, s. 208.

Citatet beskriver hur prästfrun förväntades vara något av en tusenkonstnär! Engagemanget var dock inte enbart kopplat till att uppfylla en förväntan på själva rollen. I materialet anges också att en av de främsta anledningarna till kvinnornas aktivitet var att avlasta makens arbetsbörda.⁴⁴ Med andra ord skulle hustruns insats underlätta för mannen att utföra sina åligganden. Att kvinnorna utförde en del av männens arbete ingick i tanken om den gemensamma kallelsen; att prästen och hans hustru tillsammans hade fått ett uppdrag som de skulle utföra.⁴⁵ Davies och Guest har i sin undersökning också diskuterat prästfruarnas roll och sociala bakgrund. De ställer frågan om uppdraget att vara prästfru i praktiken innebar att *dela* mannens ämbete (ministry).⁴⁶ I sin studie har de funnit ett mönster som visar att kvinnorna i regel utgår från en komplementaritetstanke, och ser sig själva som en viktig del i makens arbete och uppgifter.

In some circles it is an understanding shaped by the evangelical tradition that wives should submit to their husbands, which among clergy is extended into a duty to submit to the needs of the husband's formal vocation as well. According to this understanding, the 'clergy wife' is as much a part of her husband's ministerial identity as this artificial title suggests. Her responsibilities are utterly defined by his position.⁴⁷

Samma tendenser råder för svenska förhållanden. Återigen verkar det som att det i grunden är den traditionella synen på hur hushållet skall vara organiserat som slår genom. Vill man dra detta till sin spets kan man säga att detta alltså inte är specifikt utmärkande för prästerskapet och deras familjer, snarare är det en kvarleva eller rest från en äldre organisering av själva hushållsgemenskapen. Vad man däremot har skäl att fråga sig är varför detta system lever kvar bland just dessa familjer under så lång tid framöver. Först i samband med att det blev allt vanligare att kvinnorna började förvärvsarbete förändrades ordningen inom präst- och biskopsfamiljen. Det finns flera möjliga förklaringar till detta, men jag finner en vara särskilt relevant att diskutera här, nämligen de fältspecifika argument man använder i legitimeringen av systemet. Både mannen och kvinnan utgår ifrån att det är själva uppgiften som skall utföras inom detta avgränsade område, i det här fallet kyrkan, som avgör hur man skall förhålla sig till sina roller. Eftersom fältet har uppstått runt den trosordning som är gällande, och som man menar finns förtecknad

44 Kyhlberg Engvall 1998, s. 166.

45 Meurling 1996, kapitel 3. Se särskilt s. 140f. I Meurlings undersökning benämner inte prästfruarna sin roll som ett kall, men Meurling konstaterar ändå att denna roll varit identitetsskapande för flera av dem. Angående prästfrusyslan som obetald se Reimers 1993, s. 189f.

46 Davies & Guest 2007, s. 89.

47 Davies & Guest 2007, s. 95.

i Bibeln, är det tolkningen av denna som också utgör den yttersta grunden för hur man ser på sin uppgift/roll. I takt med tidens gång har andra typer av tolkningar fått plats inom fältet, som fått följder för biskopens och biskopinnans plats och uppgift. Argumenteringen för könens olika uppgifter var således under lång tid präglad av en äldre tolkning av fältets grundläggande postulat. När dessa omtolkades sågs det, av de ortodoxa, som ett hot mot den ordning som under lång tid varit den enda giltiga. Vad det i själva verket handlade om var att moderniseringen inom det kyrkliga fältet tog längre tid än inom det sekulära samhället, eftersom strukturen var seg, vilket i sin tur berodde på att man legitimerade den utifrån en gudomlig ordning. När den omtolkades uppfattades det som ett ifrågasättande, det krävdes tid innan fältet kunde anpassa sig till dessa nya förhållanden.

För att det skall bli möjligt att föra en vidare diskussion angående betydelsen av äktenskapet för makens karriär behöver vi veta när i karriären giftermålet inträffade. Det ger också en uppfattning om vilken position mannen hade när äktenskapet ingicks, med andra ord till vilken titel och roll som kvinnan gifte sig. Samtidigt besvaras frågan hur lång tid kvinnorna var prästfruar innan de blev biskopinnor. I följande tabell visas hur många år kvinnorna var prästfruar och biskopinnor.

Tabell 4.9 Förteckning över antalet biskopinnors period som prästfru respektive biskopinna. Absoluta tal.

Antal år	Antal biskopinnor	
	som prästfru	som biskopinna
0-5	3	16
6-10	0	27
11-15	10	22
16-20	14	22
21-25	22	6
26-30	33	3
31-35	15	3
36-41	5	3
Summa	102	102

Källa: Databas BISFIL.

Anmärkning: Undersökningen är utförd på biskoparnas första giftermål. Vigselår saknas för en biskop.⁴⁸

48 För att få fram antalet år som biskopinnorna hade varit prästfruar har jag kartlagt vilka biskopar som gifte sig före prästvigningen (GFP), vilka som gifte sig samma år som prästvigningen (GSP) samt vilka som gifte sig efter prästvigningen (GEP). För GFP har utnämningåret istället subtraherats med prästvigningsåret, för GSP har prästvigningsåret subtraherats med vigselåret, för GEP har utnämningåret subtraherats med vigselåret.

Från 1960-talet har det funnits en ökad trend att prästerna inom Church of England gifte sig strax före eller strax efter prästvigningen.⁴⁹ Av 103 svenska biskopar gifte sig 31 före prästvigningen, 11 samma år som de prästvigdes och majoriteten, 61 biskopar, gifte sig efter prästvigningen. Fördelningen är jämn över seklet, och inga skillnader kan noteras i mönstret före eller efter 1963.⁵⁰ De trender som Davies och Guest konstaterar bekräftas alltså inte när det gäller den svenska biskopsgruppen. Nästintill samtliga fruar hade alltså under kortare eller längre tid varit prästfruar innan de blev biskopinnor.⁵¹

En legitimerad kristen könskonstituering?

Att prästfruarna under 1900-talets första hälft vanligtvis gav upp sina eventuella egna yrkeskarriärer för att stötta sin make i hans arbete, innebar inte enbart att bistå med praktisk arbetsinsats i det kyrkliga arbetet. Det handlade också om att ge mentalt stöd och uppmuntran i den, vad kvinnorna framhåller som tunga uppgift som ålägg männen. I ett brev daterat den 20 mars 1927 skriver Brita Brilioth från Åbo till sina föräldrar, ärkebiskopsparet, Nathan och Anna Söderblom i Uppsala: ”Hela Yngves nervositet går ut från att han vantrivs så oerhört här. [---] Alltnog detta får inte bli någon klagan. Vi ha det så bra. Min livsregel har blivit ’glöm dig själv och tänk på att du lever bara en gång, gör det bästa av livet’.”⁵² Trots att Yngve Brilioth, av olika anledningar inte trivdes i Åbo, framstår det i brevet som att hustrun Brita Brilioth försökte att uppmuntra sin make och göra det bästa av läget. I sitt ”glöm dig själv” avspeglas hur det är Yngves uppgift och hans tillstånd som var det primära, och hon själv intar rollen som den stöttande och uppmuntrande hustrun. Formuleringen kan vara ett spontant utfall av hustruns välvilja för sin make och familj. Uttrycket är dock präglad av drag från tidens borgerliga kvinnoideal. I en svensk etikettbok från 1905 framhålls att: ”Sjelfbeherskning innebär alltid i sig en hög grad af sjelfförnekelse, och att ’förneka sig sjelf’ vill säga detsamma som glömma sig sjelf för andras vilja, en dygd, som utgör ett af de vackraste dragen hos en ädel kvinnokaraktär.”⁵³ I det övriga materialet framstår inte Brita Brilioth ha varit särskilt överlagd i sina formuleringar, snarare var hennes karaktär

49 Davies & Guest 2007, s. 92.

50 Databas, BISFIL. 41 biskopar hade gift sig ett år före, ett år efter eller samma år som prästvigningen. Av dessa ingick 19 äktenskap före 1964 och 22 efter.

51 Eftersom männen i regel utnämndes ganska sent i livet blev uppdraget som biskopinna i de flesta fall inte lika långt som det att vara prästfru. Biskoparnas utnämningssålder diskuteras i kapitel 5.

52 UUB, Anna Söderbloms brevsamling, Brev från Brita Brilioth till Anna Söderblom 27.3.1927.

53 Correas 1905, s. 240; Ekenstam 2000, s. 85.

av det mera spontana slaget, speciellt i breven till sina föräldrar. Det är därför inte så troligt att hon har formulerat sig enligt ovan för att framstå i en bättre dager än vad som var fallet. Hon ger uttryck för att det var en kämpig tid men att hon skulle göra sitt bästa för att familjen skulle ta sig genom den. Däremot finns det skäl att anta att hon präglats av hur kvinnor i hennes samhällsgrupp förväntades uttrycka sig. Det bör också påminnas att hon själv vuxit upp i en högre ståndsfamilj och högst sannolikt fått erfara vad som förväntades av henne både som kvinna och biskopinna! Till detta räknades att vara dygdefull, och etikettboken beskriver hur självförnekelsen är ett sådant idealtillstånd som bör eftersträvas med ”en måttfull jemvigt”.⁵⁴ I sitt brev från Åbo 1927 formulerar Brita Brilioth sig i enlighet med detta ideal.

Även i andra källor framkommer hur männen periodvis var nedstämda och på olika sätt kämpade med sin kallelse och uppgift. Ofta angivna exempel på biskopar som gav tydliga uttryck för detta är Einar Billing och Erling Eidem (ärkebiskop 1931–1950). Båda var verksamma under seklets första hälft, och jag återkommer något till hur man kan tolka deras beskrivningar av sina känslotillstånd. I exemplet Einar Billing framträder tydligt hur en av fruarnas viktigaste uppgifter var att stödja sina män med ständig uppmuntran. Gerda Billing (född Lundqvist) och Einar Billing beskrevs som ett omaka par när de tillkännagav sin förlovning. Om detta skriver Gustaf Aulén (biskop i Strängnäs stift 1933–1952) i sina memoarer:

När sedan Einar Billing och Gerda Lundquist längre fram eklaterade sin förlovning, kom det nog som en överraskning för åtskilliga i bekantskapskretsen: olikheten dem emellan var frapperande: den grubblande Einar och så denna sprittande livliga flicka. Men ingen som sedan fick möta dem i deras hem skulle någonsin kunnat falla på idén att här tala om ett omaka par. Jag har svårt att tänka mig två människor som passade bättre samman än dessa två.⁵⁵

I artikeln ”Några glimtar från biskopsgården i Västerås” skriver Gerda Billing om hur hennes makes liv ”genom sitt temperament och en viss klenhet” präglades av ett ”upp- och nedgående, ofta i djup depression, men mycket ofta också på svindlande underbara inspirationshöjder”. I ett brev till Yngve Brilioth i augusti 1932 skriver Einar Billing om sina periodvisa depressioner och svaga hälsa:

Imorgon reser jag till kyrkomötet med mycken olust och bäfvan. Oändligt stark känns i detta sammanhang tomheten efter Söderblom. Och för egen del är jag så djupt nere i trötthet och nervös depression, att jag frågar mig, hur jag öfver-

54 Correus 1905, s. 240

55 Aulén 1976 [1975], s. 24f.

hufud skall orka med det, och i hvarje fall måste med oro säga mig, att jag på intet sätt kan fylla min plats ens någorlunda som jag borde.⁵⁶

I sin låga framtoning anger inte Gerda Billing att hon själv bidrog till att lyfta maken ur dessa perioder av svårmod. Men hennes beskrivning av hur hon utförde uppgifterna i biskopsgården låter förstå hur hon skötte det praktiska med fast hand, och trots makens frånvaro och perioder av depressioner, såg till att uppdrag som förväntades av en biskopsfamilj utfördes.⁵⁷

Under 1900-talets senare decennier finns ett annat exempel på liknande förhållande. Anna Ström, barnbarn till biskopsparet Karin och Ingmar Ström (biskop i Stockholms stift 1971–1979), beskriver deras karaktärer med följande ord: ”I äktenskapet med Ingmar utgjorde hon en motvikt till hans sinnelag. Han oroade sig för sina uppdrag, hon sporrade honom. Han var lättretlig och ibland nedstämd, hon var tålmodig och oftast glad.”⁵⁸ Själv säger Karin Ström om sitt äktenskap: ”Det är nödvändigt i ett äktenskap att veta sitt värde som kvinna. Ingmar är beroende av mig. Jag har hjälpt honom mycket. Utåt är det han som är stark och slagfärdig.”⁵⁹ Detta sammanfaller med vad Birgitta Meurling menar är centrala delar i det gamla prästfruidealet, som även senare tiders prästfruar och biskopinnor haft att förhålla sig till. Dessa karakteriseras framförallt ”av nyckelord som idealitet, lågmäldhet och ödmjukhet. ’Riktiga’ prästfruar bör enligt detta ideal vara kristna kvinnor, lojala hustrur, goda mödrar, församlingsverksamma (det vill säga att helst inte ha ett eget yrkesliv) och gästfria”.⁶⁰

Könsperspektivet här blir närmast övertydligt, sett i en första traditionell mening. Kvinnorna ansvarade i huvudsak för den privata sfären med hushåll och familj medan männen intog den offentliga rollen som förkunnare, ledare och familjeförsörjare. Men utifrån senare tids forskning om manlighet generellt och kristen manlighet i synnerhet kan man fundera kring hur det traditionella könsmonstret och dess former av kvinnlighet respektive manlighet också skulle kunna tolkas som kapitaltillgångar av nytta för framgång.⁶¹

Studierna av biskoparnas egna livsberättelser och brevsamlingar ger flera exempel på hur deras uttryckssätt färgats av fältets specifika logik

56 UUB, Yngve Brilioths samling, Einar Billing till Yngve Brilioth 11.8.1932. Se också Malmeström 1969, s. 86–97.

57 Billing 1945, s. 29.

58 Ström 1995, s. 80.

59 Ström 1995, s. 81.

60 Meurling 1998, s. 294.

61 Se bl.a. Ekenstam, Johansson & Kuosmanen 2001; Lorentzen & Ekenstam 2006; Werner 2008.

och språkbruk. Men sättet att formulera sig verkar också vara tidsbundet. Under första hälften av 1900-talet finner vi flera skildringar av hur biskoparna brottades med teologiska spörsmål, tvivel och depressioner. I flera fall uppstod dessa i samband med att de teologiska studierna påbörjades. Men man anar här att de, liksom i fallet med uttryckssättet i herdabreven, var bundna till en genrelogik angående vad som var det giltiga, men också det förväntade sättet att beskriva sig. Det förekommer inte lika många explicita exempel över nedstämda och deprimerade biskopar under senare hälften av seklet. Fältlogiken för uttryckssättet finns kvar, men man väljer att beskriva sitt tillstånd med andra ordalag, främst med ett språkbruk som framhåller ödmjukheten som ett genomgående tema, och att man delade på ansvaret tillsammans med andra. Fortfarande gäller att uttrycka sig med en låg framtoning och knapp betoning på egna personliga resurser, men inte i samma ”gråtmilda” ordalag som under första hälften. Andan är mer positiv och tillsammans med andra skall uppdraget kunna genomföras.

I sin artikel ”Det manliggörande tvivlet” visar historikern David Tjeder hur tvivlet runt sekelskiftet 1900 kom att fungera som en identitetsstärkande faktor. Det var genom att berätta om och framförallt att ta sig genom sina problem som dessa män visade hur en riktig kristen man skulle vara och på vilket sätt hans tro skulle formuleras.⁶² Tjeder ger exempel på hur unglyrkorörelsens portalfigurer och senare biskopar: J.A. Eklund, Nathan Söderblom och Einar Billing samtliga formulerat och legitimerat sina tvivel.⁶³ Utifrån mina studier över fler biskopar finner jag Tjeders resonemang rättmätiga, men i förhållande till dem vill jag också framhålla hur kvinnornas roll och identitet konstruerades. Idéhistorikern Lena Eskilsson knyter i en artikel om manlighet och det nordliga rummet an till idéhistorikern Claes Ekenstams resonemang angående att det borgerliga manlighetsidealet utsattes för en identitetskris runt sekelskiftet 1900.⁶⁴ Detta sker under samma period som kyrkan som helhet tvingades agera för att försvara och legitimera sin position.

Eskilsson menar att en av orsakerna till att den borgerliga manligheten ifrågasattes, berodde på att kvinnorna började kräva ett större handlingsutrymme och att få tillträde till traditionellt manliga domäner. ”Den traditionella patriarkala manligheten med strukturell bas i kyrka, bruk och bondgårdar behövde stärkas med nya egenskaper för att bemöta den nya tidens hot och krav.” I sin artikel visar Eskilsson hur bland annat de ”vetenskapliga hjältarna” fungerade som ett viktigt bildande ideal för att

62 Tjeder 2008, s. 99.

63 Tjeder 2008, s. 100–116.

64 Ekenstam 2000, s. 57–96.

befästa och återskapa en manlighet som innehade de karaktärsdrag som man ansåg krävdes för att bemöta tidens förändring.⁶⁵

En annan strategi verkar dock ha varit att männen vände på steken, och istället använde sig av 1800-talets borgerliga kvinnoideal med egenskaperna att vara mjuk, sårbar och ömsint för att legitimera just ett kristet manlighetsideal. I resonemanget förefaller den bibliska metaforen om ett omvänt perspektiv utgöra en typ av sinnebild för vad som gällde för att anses som en riktig och trovärdig kristen man och kvinna. Om männen genom att framhålla sin svaghet blev sinnebilderna för ett kristet manlighetsideal, utgjorde kvinnorna genom att uppträda med styrka – som männens stöttepelare, jordnära och ständigt beredda att bistå med praktiska och handfasta råd – som förmedlare av en typ av kristet kvinnoideal. Kanske var det i praktiken tydligare än just ett specifikt prästfruideal? Könskonstitueringen verkar således vara avhängig hur man formulerade att man skulle uppträda i sin roll. Jag skulle vilja dra Tjeder's resultat om en "kristen könskonstituering" ett steg längre och hävda att de inte bara utgjorde sinnebilderna för vad som legitimerade och skapade bilden av en riktig kristen man eller kvinna. De omsattes också i praktisk handling.

I ett annat sammanhang har Tjeder diskuterat hur borgerlighetens manlighet utgjordes av själva *karaktären* som "ur ett maktperspektiv bäst förstås som legitim överordning". Att manlighet kopplades samman med att ha karaktär, menar Tjeder, var ett 1800-talsfenomen som inte ifrågasattes under seklet: "Att ha karaktär var att vara manlig. Och att vara manlig innebar en sund välvillig och legitim maktposition över såväl andra män som kvinnor."⁶⁶ Detta rimmar väl med hur männen som blev biskopar uppträdde och uttryckte sig. Men hur och vad som definierade karaktären berodde på förhållningssättet med den för tiden rådande tolkningen av fältets doxa. Jag hävdar alltså att själva grunden för hela diskursen om kristen könsidentifikation beror på fältet där den utformas. Uttryckssättet och innehållet i begreppen som används måste därtill vara i enlighet med vad som värderas som symboliskt kapital på fältet. Det är i praktiken fältets logik som påverkar hur man förväntas uttrycka sig, och dessa formuleringar ligger alltså till grund för hur de i ett längre förlopp kan utgöra ett symboliskt kapital av värde i konkurrensen om maktpositioner. Genom att uttrycka sig i enlighet med den förväntade diskursen ökade chanserna för att också nå maktpositionerna inom fältet. Uttryckssättet skapade med andra ord förtroende och legitimitet för att personen ifråga skulle anses ha rätt kvalifikationer för

65 Eskilsson 1996, s. 9f., citat s. 9.

66 Tjeder 2006, s. 48–76, citat s. 62.

att besitta en ledande position. Och detta gällde i praktiken för både biskoparna och biskopinnorna. Agerade man eller uttryckte sig i motsatt riktning blev konsekvenserna också de motsatta. David Tjeders resone-mang gäller männen inom den kyrkliga eliten runt sekelskiftet 1900. I min studie har jag kunnat spåra den här grunden för könskonstitueringen, om än uttryckt i andra ordalag. Istället för att använda beteckningar som anger ett skört tillstånd, väljer man alltså att framhålla hur man är beroende av andra och uttrycker sig med ett ödmjukt språkbruk. Återigen betonas att det inte är utifrån egna ambitioner, eller för sina egna meriters skull som biskoparna har blivit utnämnda. De betonar också att det inte är av egen kraft som man verkar eller att man har haft ambitioner att nå positionen som biskop. Det är för att personerna ifråga har blivit kallade och utvalda, vilket återigen talar för att detta med att framhålla sin svaghet som ett ”styrkemedel” mer ger uttryck för ett fält-specifikt uttryckssätt än att det var specifikt tidsbundet. Både männen och kvinnorna uttrycker sig på ett sätt, som gör att de kan fogas in i den logik som var rådande på fältet.

Från prästfru till biskopinna

Vad innebar det då att bli biskopinna? Vad skilde denna uppgift från prästfruns? Vad hände när kvinnorna, via sin makes nya position, blev en del av den regionala och nationella eliten? Att bli biskopsfamilj innebar i ett socialt perspektiv att klättra ett steg upp i samhällshierarkin och positionen tillhörde samhällets överklass. Guest och Davies poängterar att trots flera likheter mellan prästfruns och biskopinnans roll, finns flera skillnader som hör ihop med rollens identitet, sociala position och följaktligen förväntningarna från andra. Störst skillnad utgjorde den makt och auktoritet som förknippades med biskopinnans position. Ett stort dilemma, som Davies och Guest också framhåller i sin studie, var hur biskopinnorna skulle veta vad som förväntades av dem och vad rollen i praktiken innebar. Hur gick kunskapsförmedlingen till angående detta? Davies och Guest skriver:

This is a complex phenomenon, not least because the status accorded to the bishop's wife is, as with the role of the vicar's wife, learnt through experience rather than inscribed in official documents or imparted through ritual. Though never formally taught nor legally prescribed, it nevertheless comes with a set of narrowly defined and keenly held expectations on the part of the church hierarchy, civic dignitaries, diocesan bureaucracy, parochial clergy and local parishes.⁶⁷

⁶⁷ Davies & Guest 2007, s. 92.

Den övergripande uppgiften, att stötta sin make i hans uppdrag, skilde sig inte från prästfruns roll. Däremot märktes en förändring i hur den praktiskt artikulerades. Biskopinnan hade i uppdrag att samla och leda, vilket i praktiken innebar att hon i likhet med sin make intog, om än en informell, chefsposition gentemot prästfruarna, för vilka hon förväntades vara en samlande gestalt och förebild. Bland annat innebar detta att hon skulle samla dessa kvinnor i prästfruföreningar. Ett av de första prästfrumötena anordnades i Linköpings stift i mars 1929, och biskopinnan Julia Aurelius var en av initiativtagarna.⁶⁸

Även biskopinnorna samlades i de så kallade biskopinnemötena. De hade tillkommit som ett svar på männens biskopsmöten. Syftet var detsamma – att uppmuntra, stärka och bekräfta varandra i uppgiften att vara biskopinna. I augusti 1946 skickade den dåvarande ärkebiskopinnan Elisabeth Eidem ut ett uppprop till stiftsbiskopinnorna med de inledande raderna:

En allmän önskan bland oss biskopinnor är att vi någon gång alla samtidigt finge råkås, så som våra män ofta få göra. Vid senaste kyrkomöte kom endast en del av oss till Stockholm, men om vi nu i tid planlägga ett sammanträffande, så vore det väl möjligt att under höstens stundande kyrkomöte få till stånd ett par dagars "biskopinne-möte".⁶⁹

Biskopsfruarna verkar tidigare ha framfört önskemål om tillfällen att träffas och dela erfarenheterna av sin uppgift och sina åligganden. Biskopinnemötet blev kvinnornas nätverk, som dock inte i likhet med männens biskopsmöten kom att fungera som ett efterfrågat remissorgan. I sin förfrågan inför det första biskopinnemötet ville Elisabeth Eidem få in förslag på ämnen och likaså respons på den föreslagna tidpunkten. På dagordningen stod också att planera för det nordiska prästfrumötet som skulle hållas i Sverige året därpå.⁷⁰ Samlingen skulle ske i biskopinnan Ruth Björkquists hem och en av kvällarna skulle man tillbringa tillsammans med männen. Elisabeth Eidem skriver: "En afton äro Manfreds vänliga att vilja samla oss i sitt hem tillika med våra män." Som avslutning skriver hon följande:

Ja, kära vänner, jag hoppas på förståelse för detta uppslag som uttalats av flera av Er och som jag själv längtat efter, fastän jag känner ansvar vid att vara den

68 Till sin hjälp hade hon lektorsfrun Elin Jacobsson "som hade många kontakter och som obestridligen var utrustad med befälssegenskaper och organisationstalang". Se Brev från Bengt Gustaf Aurelius till författaren 5.3.2007. Om Julia Aurelius se vidare i Lagerlöf Nilsson 2009.

69 UUB, Brita Brilioths brevsamling, 540 C:1 1983/50, Brev från Elisabeth Eidem till Brita Brilioth 7.8.1946.

70 Föredragen från detta möte finns samlade i *En prästfrubok*, 1948.

sammankallande. Med good will hos oss alla och med Guds hjälp tro vi att ett planlagt sammanträffande kan gagna oss alla.⁷¹

Träffen hölls i Stockholms biskopshem i november 1946, som påannonserats, med Ruth Björkquist som värdinna. Biskopinnemötena blev ett identitetsstärkande forum för kvinnorna, med tillfälle för dem att bekräfta och uppmuntra varandra, alltså att befästa sin roll. Mötet uppmärksammades med ett reportage i *Svenska Dagbladet*, varigenom också kvinnornas maktposition inom det kyrkliga fältet manifesterades, dock som alltid vid sidan av sina män.⁷²

Representationsfru och värdinna

Biskopinnans faktiska uppgifter var fram till 1970-talet i hög grad kopplade till de ideal som rådde för den borgerliga kvinnan. Hon skulle som framgått ovan inte yrkesarbeta utanför hemmet utan främst ansvara för hem och familj. Biskoparnas arbetsuppgifter innebar att de ofta var ute på resor. Under tiden hade biskopinnan det huvudsakliga ansvaret för att verksamheten i biskopsgården skulle fungera. Rent praktiskt förändrades detta till viss del under seklet, men faktum kvarstod – kvinnan hade det övergripande ansvaret för rulljansen i biskopsgården och för familjen. Sven Danell skriver i biografen över sina föräldrar, biskopsparet Hjalmar och Maria Danell:

Med lindrig överdrift brukade Maria säga, att hennes make var en sällsynt men gärna sedd gäst i sitt hem. Det trägna arbetet i stiftet gjorde att han mycket ofta var på resande fot. De rikskyrkliga uppgifterna, missionsstyrelsen, diakonianstalten, biskopsmötet, kyrkomötet, påfordrade ofta att han reste till Stockholm eller Uppsala.⁷³

Men det handlade inte bara om att ansvara för den praktiska verksamheten i biskopsgården. Det fanns också ett borgerligt ideal som präglade biskopinnans faktiska uppgifter. Catarina Lundström har i sin avhandling använt ett citat av landshövdingefruen Hanna Rydh som fångar centrala delar av vad elitkvinnornas uppgift handlade om: "To be the wife of a governor is a job in itself with an overwhelming number of responsibilities that may be called social in both senses of the word.[---] This includes purely social functions, dinners, receptions and such."⁷⁴ I likhet med andra gifta elitkvinnor hade biskopinnan en rad representa-

71 UUB, Brita Brilioths brevsamling, 540 C:1 1983/50, Brev från Elisabeth Eidem till Brita Brilioth 7.8.1946.

72 "Sveriges biskopinnor församlade", *Svenska Dagbladet* 24.11.1946.

73 Danell 1976, s. 160.

74 Lundström 2005, s. 60. Uttalandet är gjort av landshövdingefruen Hanna Rydh under en resa till Sydamerika 1934.

tiva uppgifter men samtidigt förväntades hon, som stiftets ledande dam, att vara den samlande gestalten för stiftets frivilligarbete, den kyrkliga filantropiska verksamheten.

De representativa uppgifterna hörde samman med makens uppgifter som ofta innebar att representera i olika sammanhang. Vanligtvis förväntades han då också att ha sin fru vid sin sida. Biskopinnans uppgift innebar således att både ta del av och att anordna representationer.⁷⁵ Under 1900-talets senare hälft fick prästfru- och biskopinnerollen en ny innebörd i takt med att förutsättningen för kvinnors utbildning, yrkesarbete, ekonomi och föräldraskap förändrades. Hur påverkade detta praktiskt såväl de kyrkliga som de samhällseliga förväntningarna på biskopsfruns uppgift? Biskopinnorna Brita Werkström och Anna Lisa Hallgren har förmedlat sin syn på vad rollen innebar och hur den förändrats under 1900-talet. Båda dessa var biskopinnor i Härnösands stift. Bertil och Brita Werkström var biskoppar i Härnösand åren 1975–1983, då Bertil Werkström utnämndes till ärkebiskop och paret flyttade till Uppsala, där de stannade till 1993. Bengt Hallgren efterträdde Bertil Werkström som biskop i Härnösands stift. Anna Lisa och Bengt Hallgren var biskoppar i Härnösands stift till 1991. Både Brita Werkström och Anna Lisa Hallgren nämner själva bostället, biskopsgården, som en central del i vad som förväntades av biskopsparet. ”Till tjänsten hörde att man skulle bo där. Hyran betalade vi genom att en av statliga myndigheter bestämd summa lades till den beskattningsbara inkomsten.”⁷⁶ Bostadsytan var uppdelad mellan en privat och en offentlig del. Trots detta innebar biskopsgården i likhet med prästgården att det offentliga blev en del av det privata och vice versa. Uppdelningen i en privat och en offentlig del var främst till för att avskilja rum för representation. Men köket var på samma gång privat och officiellt. I biskopsgårdarna fanns interiörer som möbler, tavlor och en del föremål, vilka tillhörde byggnaden. Både Anna Lisa Hallgren och Brita Werkström berättar hur de fick hjälp med städning, fönsterputsning och skötsel av huset och den yttre miljön. Biskopinnans uppgift var dock att se till att detta blev gjort – och gjort i rätt tid.

Outtalat förväntades jag ta hand om de stora husen och dess inventarier, se till att möbler kläddes om, gardiner och mattor tvättades och eventuellt förnyades, och likaså outtalat förväntade man sig att jag skulle organisera och delvis själv arbeta med representationen.⁷⁷

75 Bilden bekräftas bland annat via e-brev från Anna Svenson, dotterdotter till Yngve och Brita Brilioth, till författaren 11.2.2005.

76 Kyhlberg Engvall 1998, s. 73.

77 Kyhlberg Engvall 1998, s. 243.

Här ger Brita Werkström ett konkret exempel på hur biskopinnans uppgift inte fanns ”angiven” i något dokument, utan formulerades efter praxis och tradition. År 1976 beslutades att stiftet skulle bekosta städningen av biskopsgårdarnas representationsvåningar. Städtjänsten hjälpte också till med tvätt och mangling efter representationstillställningar.⁷⁸ De officiella representationsuppgifterna innebar bland annat för biskopsparet att anordna middagar i samband med prästvigningar, prost- och prästmöten. Det förväntades också att det skulle hållas ett antal kaffebjudningar för föreningar och personal.⁷⁹ Biskopen fick en ”symbolisk” summa i representationsanslag, som under 1980-talet innebar cirka 8 500 kr. Antalet gäster var ungefär 1000 per år, varför anslaget inte räckte till. Biskoparna var därför tvungna att använda egna skattade pengar för omkostnader i samband med representation.⁸⁰ Ytterligare en outtalad förväntan fanns därför att biskopinnorna skulle se till att dessa tillställningar kunde genomföras med knappa medel. Inte minst hade biskopinnorna denna förväntan på sig själva eftersom det i grunden handlade om familjens ekonomi. Genom att bidra med egen arbetskraft hölls omkostnaderna nere.

För att vi inte skulle behöva lägga till allt för mycket av privata pengar lagade jag maten och bakade själv. Detta hade jag inte klarat om inte min syster, som blivit pensionär, rest upp från Göteborg och hjälpt mig. Som serveringspersonal ställde ofta goda vänner upp, men jag måste också anställa sådana. Det var stor diskussion om dessa krav på biskopinnan (som man fortfarande kallades) och även biskop, som t ex fick hjälpa till att bära bord och stolar.⁸¹

1991 ändrades reglerna och det tillfördes större representationsanslag till biskoparna, vilket möjliggjorde att cateringfirmor kunde ta hand om bland annat olika typer av middagar och kaffebjudningar. Men troligen ville flera biskopinnor ändå vara med och ”ha ett finger med i spelet”. Brita Werkström säger om sig själv: ”I Uppsala var det oftast en firma som skötte allt – men duka, sätta in blommor och placera ville jag göra själv, och ibland stod jag för till exempel desserten.”⁸² Förtäringen ansågs vara väl så viktig i biskopsgården som den andliga spisen. Genom att visa gästfrihet och bjuda på mat och dryck öppnade biskopen sin dörr, och därmed också kyrkans dörr till det omkringliggande samhället. På så sätt visades att kyrkan var en del av samhället och mötet skedde i biskopsgården i skärningspunkten mellan privat och offentligt.

78 Kyhlberg Engvall 1998, s. 243.

79 Kyhlberg Engvall 1998, s. 73.

80 Kyhlberg Engvall 1998, s. 243f.

81 Kyhlberg Engvall 1998, s. 73.

82 Kyhlberg Engvall 1998, s. 244.

Den yrkesarbetande biskopinnan

Biskopinnornas ställning fick under senare hälften av 1900-talet en ny innebörd. I likhet med vad som gällde för kvinnor generellt blev det allt vanligare att biskopinnorna yrkesarbetade, antingen inom området där de utbildat sig innan de gifte sig eller inom nya yrkesområden. För de 103 biskopinnor (första äktenskapet) som ingår i studien har jag identifierat utbildnings- eller yrkestitlar för 47. I de 11 omgiften som har skett, har titlar kunnat registreras i 5 fall.⁸³ Bortfallet är därmed stort och innebär att slutsatser måste förses med viss reservation. Bland de titlar som finns angivna hos biskopinnorna dominerar områdena utbildning och sjukvård. 19 kvinnor hade titlarna filosofie licentiat, filosofie magister, filosofie kandidat, politics magister, juris kandidatexamen eller teologie kandidatexamen. 15 kvinnor hade olika typer av lärartitel. Inom vårdsektorn var 8 kvinnor sjuksköterskor, en socioterapeut och en tandläkare. En biskopinna var revisionskonsult och avvek från övriga yrkesområden. Avsaknaden av uppgivna titlar är också ett tecken på att kvinnors uppgift som fruar, först till prästen och sedan till biskopen, nästintill sågs som ett yrke i sig om än obetalt. Detta kan kanske också vara en förklaring till att det endast är ett fåtal av biskopinnorna som har titlar som direkt kan knytas till det kyrkliga fältet. En tidigare studie av kyrkoherdars fruar under 1900-talet har visat att dessa prästfruar i hög utsträckning ofta hade yrken som direkt var knutna till det kyrkliga fältet.⁸⁴ Så är alltså inte fallet bland de kartlagda biskopinnorna. En kantor och en missionsdirektor är de yrken som närmast kan sägas höra till det kyrkliga fältet. Det finns dock exempel på biskopinnor under senare decennier som har haft svårt att helt inordna sig i den förväntade rollen som fru till biskopen. Ingmar Ström utnämndes till biskop 1971, och i samband med detta flyttade paret Ström in i biskopsvåningen på Östermalm. Enligt Ingmar Ström sa hans fru Karin då:

Jag kan inte gå här som någon slags fru! Efter sin utbildning på AMS fick hon en tjänst på Riksåklagarens kansli som växeltelefonist och receptionist. Hon arbetade halvtid, för att kunna ordna representationsmiddagar och mottagningar. Det ingick i de uppgifter jag, eller vi, fick när jag blev biskop. Hon var road av att ordna bjudningar men ville också ha en egen yrkesidentitet.⁸⁵

Senare decenniers biskopinnor förväntades således inte ge upp sin egen yrkesverksamhet, utan fortsatte en parallell karriär vid sidan om biskopinnerollen. Det som tidigare varit så självklart var inte längre det.

83 Dessa var adjunkt, filosofie licentiat, folkskollärare, församlingsdiakonissa och sjuksköterska.

84 Se Lagerlöf Nilsson 2001, s. 59f.

85 Ström 1995, s. 87.

För att återvända till de två tidigare nämnda biskopinnorna Anna Lisa Hallgren (född 1922) och Brita Werkström (född 1930), var de utbildade till sjuksköterska respektive lärare. Båda två anger att de såg det som ett privilegium att ha haft ett eget yrkesliv, vilket Anna Lisa Hallgren själv uttrycker: ”Det är av stor betydelse att ha ett ’eget liv’, som inte är beroende av mannens tjänst.”⁸⁶ På samma gång säger Brita Werkström att utvecklingen har gått fort. ”På båda platserna var jag den första biskopinnan som yrkesarbetade; i Härnösand med vårdämbesundervisning och som distriktssköterska, i Uppsala som skolsköterska, allt på halvtid – för att hinna och orka med husens skötsel och representation.”⁸⁷ Biskopinnornas yrkesarbete utanför hemmet anpassades därmed efter de uppgifter som skulle utföras inom uppdraget som biskopspår. Det var enbart några få biskopinnor som yrkesarbetade i mitten av 1970-talet, men när Brita Werkström flyttade från ärkebiskopsgården 1993 hade alla biskopinnor egna arbeten utanför hemmet. Ungefär samtidigt anställdes de första värdinnorna i en del biskopsgårdar:

I några fall arvoderas biskopens fru, men flera har full tjänst i sina yrken och ser sig inte hinna och orka ansvara också för representationen och värdinneskapet till vardags i biskopshuset. En helt nödvändig, och riktig, utveckling. Under tiden i Uppsala genomdrev jag – som ett första steg på den här vägen, vill jag gärna tro – att vi biskopinnor fick sätta upp arbetstimmar à 70 kronor på räkning i samband med representation, som betalades av makens representationsanslag. [---] Jag är lite stolt över detta: på några papper någonstans i Kammarkollegiet står det faktiskt att jag utfört några timmars arbete!⁸⁸

Under 1900-talet blev biskopinnerollen allt mer institutionaliserad. I praktiken innebar det att de sysslor som tidigare varit självklara för biskopinnan, utan ekonomisk ersättning, nu gavs ett ekonomiskt värde och arvoderades. Sysslor som biskopinnan tidigare hade haft ansvar för övertogs av anställd personal. Biskopinnans uppgift var således inte längre knuten till hennes position utan kunde utföras av andra kvinnor. Prästfruns såväl som biskopinnans uppgifter i församlings- och stiftsarbetet togs under senare decennier i allt högre utsträckning över av utbildad professionell personal. Detta möjliggjorde för biskopinnorna att utveckla sin egen yrkesidentitet och en intressant studie vore att se om 2000-talets biskopinnor följer mönstret som kapitlet inleddes med, att elitmännens fruar kunde ha parallella karriärer med sina män, det vill säga att de är innehavare av en elit- eller chefsposition, inom samma eller ett annat fält.

⁸⁶ Kyhlberg Engvall 1998, s. 74.

⁸⁷ Kyhlberg Engvall 1998, s. 243.

⁸⁸ Kyhlberg Engvall 1998, s. 245.

Diskussionen om jämställdhet ser också ut att ha påverkat hur biskopinnorna hanterade sin roll. Återigen får paret Hammar utgöra ett exempel. KG Hammar blev biskop i Lund 1992 och paret flyttade till Uppsala i samband med ärkebiskopsutnämningen 1997. I boken *Jag har inte sanningen, jag söker den* säger han följande om sin fru:

Efter att under mer än tjugofem år ha haft en egen yrkesidentitet i skolan blev det nog en påfrestning för henne när jag blev biskop i Lund. Nu blev hon någons fru mer än tidigare. Detta och mycket annat ledde till att hon bytte fokus, och från 1994 påbörjade hon en forskarutbildning i historia med stort engagemang. Fem år senare disputerade hon och har sedan fortsatt att forska, främst i kvinnohistoriska frågeställningar. Det är en otrolig styrka för mig att hela tiden möta hennes konsekventa hävdande av ett eget självständigt liv. Hon är skeptisk till bjudningar som gäller ärkebiskopen med fru. 'Vad har jag där att göra om de inte orkar ta reda på vad jag heter?'⁸⁹

Inger Hammar utgör ett exempel på hur de traditionella förväntningarna på biskopinnerollen krockade med den självständiga och yrkesarbetande frun till biskopen. Äldre tiders prästfruideal, som gav sig till känna också i biskopinnerollen, krävde en omprövning i takt med den tilltagande möjligheten för kvinnorna att bli både ekonomiskt och socialt mer självständiga.

Under 1900-talet var biskopinnans position fylld av en rad outtalade förväntningar som endast skulle/kunde förmedlas via praxis och tradition. Risken för missförstånd och att betraktas som ointresserad eller oengagerad var därför stor. I början av seklet innebar biskopinnerollen att kvinnorna via makens position fick del av privilegier och uppdrag som var förbehållet samhällets elitskikt. Inte minst gav det dem tillträde till den offentliga arenan. Under senare hälften av seklet kvarstår dessa offentliga uppgifter och uppdrag, men i takt med att fruarna i de flesta fall hade ett eget förvärvsarbete och karriärsområde har en omdefiniering skett i de praktiska uppgifterna. Likaså innebar de inte längre en "möjlighet" att få tillträde till annars stängda arenor. Kvinnors villkor hade förändrats och med det också innebörden i att vara biskopinna. Troligen fanns dock de outtalade förväntningarna kvar på biskopinnorna långt fram på nittioalet. Men förändringarna inom det kyrkliga fältet har inte gått fort, och för att få klarhet i hur det explicit har sett ut i det här fallet krävs vidare forskning, exempelvis i intervjuform med biskopinnor under seklets sista decennier.⁹⁰

⁸⁹ Hammar & Lönnroth 2004, s. 30.

⁹⁰ Etnologen Birgitta Meurling håller för närvarande på med en sådan undersökning.

DE KVINNliga BISKOPARNA

Två biskopar står utanför giftermålsmönstret och det är de två kvinnliga biskoparna som båda levde ogifta. Dessa kvinnor kom att bli epokgörande då de bröt den manliga hegemonin inom biskopsgruppen under seklets allra sista år. Därmed inträffade ett sorts paradigmskifte både vad gäller biskopspositionens könsidentifikation och koppling till civilstånd. Samtliga hade varit män och samtliga hade varit gifta.

Det finns ganska mycket historisk forskning som har studerat såväl strategier som praktiska utfall i samband med att kvinnor gjort entré inom manligt dominerade områden.⁹¹ Här handlar det om att övergripande belysa vilka könsmarkeringar som kan spåras inom det kyrkliga fältet då kvinnor tog sig in på toppositioner som varit totalt förbehållna män. Biskopspositionens könsidentifikation omkodades som en följd av kvinnornas inträde på den manliga arenan, och även diskussionen om biskopens civilstånd ändrades. Därför finns det anledning att ytterligare diskutera civilståndets symboliska och praktiska betydelse för just dessa kvinnor. Om det tidigare hade varit en förutsättning för de manliga innehavarna att vara gift, framförde de första kvinnliga biskoparna motsatta argument. Forskning har alltså visat att liknande paralleller och argument finns inom andra samhälls- och yrkesområden och detta förefaller vara en generell företeelse då områdets och yrkens könsmarkering omkodas. Samma argument framfördes också i debatten om kvinnornas tillträde till prästämbetet. De tre första kvinnorna som blev prästvigda 1960 var ogifta. En av dem, Elisabeth Djurle Olander gifte sig nio år efter prästvigningen. Hon födde därefter tre barn och avancerade till kyrkoherde. När ett fastslagt könsmonster håller på att brytas upp kan det förekomma en del lustiga episoder och som exempel berättas hur Elisabeth Djurle Olanders man Nils-Gustav, som gift med en stockholmspräst, ”något överraskande” blev inbjuden ”till Prästfruföreningen där han välkomnades med värme som den förste mannen någonsin”.⁹² Efter 2000 har ytterligare tre kvinnor blivit *valda* till biskopar. Det är dock intressant att beakta att dessa kvinnor har andra och sinsemellan olika civilstånd, vilket jag återkommer till nedan.

Det framstår som att olika typer av manlighet och kvinnlighet gällde för kategorierna den manlige biskopen, den kvinnliga biskopen *och* biskopinnan. I avhandlingen har genomgående diskuterats att för att bli en tänkbar kandidat till en topposition har det krävts att man har haft ett förhållningssätt och en tolkning av fältets grundläggande värderingar

91 Se exempelvis Florin 1987; Lundgren 1990; Nilsson 1996; Markusson Winkvist 2003; Ottosson 2005; Dahlgren 2007.

92 Sjöberg 2008b, s. 23–28.

(doxa) som sammanfaller med vad som för tiden varit accepterat av dem som har makten att dela ut dessa positioner. När kvinnor kommer in på områden som varit traditionellt manliga, är det därför intressant att notera om de främst betonar sin kvinnlighet som ett komplement till männen eller om de snarare försöker att infoga sig i den ordning som redan gäller, det vill säga den manliga ordningen. Kanske krävdes det en speciell typ av kvinnlighet hos dessa första kvinnliga biskopar som kunde anpassas till de förhållanden och spelregler som gällde för rollen, och för att bli medspelare på männens arena. I två skilda intervjuer har Caroline Krook och Christina Odenberg framfört sin egen uppfattning om sig själva. Troligen är det inte en tillfällighet att båda två väljer att beskriva sig som ”pojkflickor”. När journalisten Karin Thunberg ställde frågan till Caroline Krook: ”Hur var du själv som barn?” svarade hon: ”En pojkflicka. Som älskade att leka med bilar. Så vitt jag minns hade jag inga dockor, bara några mjuka igelkottar.”⁹³ Även Christina Odenberg beskrivs ha varit ”en busig ’pojkflicka’” som härjade på Gärdet i Stockholm när hon växte upp.⁹⁴

När biskoparna under 1900-talet framför sin syn på betydelsen av äktenskap och familj visar det sig att man i förhållande till kön anger samstämmiga uppgifter. Kvinnorna framhåller att de har avstått från att bilda familj för att helhjärtat kunna ägna sig åt sitt uppdrag. Ingen manlig biskop har, vad jag har funnit, angivit liknande skäl för att kunna utöva sitt ämbete och uppdrag. Frågan är dock om beslutet att välja bort äktenskap och familj snarare var ett pris dessa kvinnor fick betala för att bli en del av makten på fältet. Caroline Krook säger i den tidigare nämnda intervjun:

Genom åren har jag gått i bräschan för kvinnliga präster. Men jag har inte försökt visa att yrkesliv kan kombineras med föräldraskap. Det hade jag själv inte klarat av. Eller rättare: jag har inte velat göra det. (Journalisten frågar: ”Varför?”) Jag tror att det finns en ambivalens hos alla kvinnor mellan yrkesliv och föräldraskap. Jag har också mött avund bland dem som slitit sig halvt fördärvade för att få ihop sina liv. Men naturligtvis är det inget eftersträvanvärt att behöva välja bort barn. Här på stiftskansliet har vi nu en chef som också är småbarnsmamma och jag är den första att stödja henne. Men när jag var ung var det inte så. Jag tror det symptomatiskt att varken Lunds biskop Christina Odenberg, Margit Sahlin eller jag själv har familj. Det är priset vi har fått betala.⁹⁵

I en annan intervju säger Christina Odenberg: ”Hade jag gift mig och skaffat barn så hade jag inte kunnat leva det arbetsliv jag har gjort, säger hon sakligt. Jag har slitit hårt och dessutom haft en hobby som

93 Thunberg 2003, s. 16.

94 Sjöberg 2008b, s. 41.

95 Thunberg 2003, s. 16.

tagit ganska mycket tid.⁹⁶ Det går inte att säga att civilståndet ytterst avgjorde att dessa kvinnor blev utnämnda till biskopar. Men, som de båda också anger, gav deras situation som ensamstående dem möjlighet att meritera sig och engagera sig i sitt arbete i en omfattning som de enligt egen utsago inte skulle ha kunnat om de haft familj att ta hänsyn till. Här är det dock på sin plats att notera att en utveckling har skett när det gäller familjeförhållandena för de tre kvinnliga biskopar som valts under 2000-talet. Valsystemet är numera förändrat. Efter 2000 väljer och tillsätter stiftet sin egen biskop, och staten har ingen kontroll över tillsättningsproceduren. Efter Christina Odenbergs pensionering 2006 valdes Antje Jackelén till hennes efterträdare i Lunds stift. Jackelén blev därmed den första kvinnliga biskopen som var gift och hade familj. Därtill hade hon en diger utbildning, var disputerad och hade akademisk karriär.⁹⁷ I Stockholms stift valdes 2009 Eva Brunne till biskop, och efterträdde därmed Caroline Krook efter det att hon pensionerats. Brunne blev också den första och hittills den enda biskopen, som öppet deklarerade att hon lever i registrerat partnerskap.⁹⁸ Båda de första kvinnliga biskoparna efterträddes alltså av kvinnor. Den tredje kvinnan (eller om man så vill den femte i ordningen) som valdes under 2009, var Tulikki Koivonen-Bylund, numera biskop i Härnösands stift. Hon är fränskild och lever ensamstående.⁹⁹ En förändring har alltså skett, och villkoren för de kvinnliga biskoparna har förändrats. Detta skulle kunna ses som ett tecken på att civilståndet inte längre har någon betydelse för själva uppdraget, vilket i så fall är en avsevärd förändring gentemot de förhållanden som gällde under stora delar av 1900-talet.

Så länge biskopspositionen och rollen av tradition, omgivning och egna förväntningar, var manligt kodad var det otänkbart att en gift, fränskild eller homosexuell kvinna skulle kunna vara biskop. Vad som har hänt med just synen på biskopsrollen och dess könskodning är en uppgift för vidare forskning att titta på, för att något har hänt har händelserna och resonemangen runt tillsättningarna av biskoparna Jackelén, Brunne och Koivonen-Bylund visat. Skall de kvinnliga biskoparna och deras förändrade familjesituationer ses/räknas som anomalier inom biskopsgruppen, eller är de snarare ett uttryck för det kyrkliga fältets anpassning till det mer sekulariserade samhällets normer? Med hänsyn till utvecklingen

96 Rudvall, <http://www.original.se/filer/biskopen.html>, 2009-11-03.

97 Antje Jackeléns man, Heinz, är präst. Se Håggström, <http://sydsvenskan.se/omkretsen/article190295/-Antje-JackelprocentC3procentA9n-ny-biskop-i-Lund.html>, 2009-11-02; Järved 2007; Råssjö 2006.

98 Cervin, <http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?di=248784>, 2009-11-10.

99 Cervin, <http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?di=231747>, 2009-11-10; Alvarsson, <http://www.dagen.se/dagen/article.aspx?id=192639>, 2009-11-10.

inom fältet borde det kunna förväntas att även en ensamstående eller homosexuell man kan bli biskop. Hur länge det dröjer är dock omöjligt att förutse.

DET GEMENSAMMA UPPDRAGET. KAPITELSAMMANFATTNING

Kapitlet om biskoparnas giftermålsmönster har visat vad som karakteriserade deras civilstånd, hur biskopinnornas sociala bakgrund såg ut samt vilka äktenskapsband som har funnits mellan de olika samhällsgrupperna. Det kunde konstateras att biskopinnorna i hög grad kom från det högre sociala samhällsskiktet. Det förväntade mönstret, att det skulle finnas tydliga giftermålsband mellan biskopar och biskopinnor från den här gruppen kunde också konstateras. Detta kan tolkas som att det har förekommit en reduktiv strategi inom gruppen. Det fanns färre prästdöttrar bland biskopinnorna än vad som var fallet med prästsöner bland biskoparna. Men både prästsönerna och prästdöttrarna har i tämligen hög utsträckning valt att gifta sig inom sin egen grupp. Läger man därtill att det har funnits ett tämligen utpräglat giftermålsmönster mellan prästdöttrar och prästsöner bland biskoparna och deras fruar förstärks det reduktiva perspektivet. Mönstret är mest framträdande före 1963, men finns fortfarande kvar efter att den nya biskopsvals lagen infördes. I några fall kunde det också konstateras att männen gjort en klassresa med hjälp av giftermål med kvinnor från högre samhällsskikt. Det finns fall där detta förekommer, men antalet är begränsat och utgör inte underlag för att kunna tolkas som ett regelrätt mönster. Det förekommer också kvinnor som kom från lägre samhällsskikt, som gifte sig med män ur det högre skiktet. Den sociala mobiliteten hos biskoparna, via äktenskapen, var således begränsad.

Majoriteten av biskoparna kom dock inte från prästfamiljer, och gifte sig med kvinnor som inte heller hade den bakgrunden. Fördelningen av den sociala bakgrunden i dessa äktenskap visar ett mer expansivt och över olika samhällsgrupper mer jämnt fördelat giftermålsmönster. Det kan tolkas som att ett vidgat giftermålsmönster gav möjlighet till fler och nya tillgångar som i sin tur kunde ge mervärde. Det tolkningsmönster som tidigare har visats för exempelvis företagare synes därför i ett strukturellt perspektiv och utifrån en undersökning av fältets positioner kunna användas för att också tolka giftermålsmönstret bland eliten inom det kyrkliga fältet.

Studien över biskoparnas giftermålsmönster har också visat hur genus konstruerades genom biskopsparets praktik. Det verkar som att det

fram till 1900-talet senaste decennier fanns en könskonstituering, som byggde på att olika typer av manlighet och kvinnlighet gällde för manliga respektive kvinnliga biskopar samt biskopinnor. I likhet med det generella mönstret inom eliten, som också verkar ha varit konstant över tid, hade fruarna det stöttande och praktiska ansvaret för att de delar av biskopsuppdraget som inte handlade om det direkta chefskapet över präster och församlingsbor, skulle kunna utföras. I takt med att diskursen angående kvinnors arbete och egen karriär ändrades, omvandlades, om än i sakta mak, synen på biskopinnornas roll. Detta kan också tolkas som ett utslag av att moderniseringen generellt var sen inom det kyrkliga fältet i förhållande till andra fält.

Under århundradets första hälft var synen på mäns och kvinnors specifika roll formad i enlighet med det kyrkliga fältets doxa. Historiskt sett var denna ordning en kvarleva av ett äldre hushållssystem, som byggde på hur uppdelningen mellan manliga och kvinnliga sfärer var gjord. Prästen intog husfaderns position såväl i hemmet och familjen som i församlingen. Systemet levde kvar i reell form långt fram på 1900-talet. Det är intressant att särskilt lägga märke till att biskopspar fram till 1900-talets senare decennier, utgjorde ett ideal präglat av ett tvärtom-perspektiv – där mannen framstod som svag, bräcklig och ödmjuk medan kvinnan intog rollen som den jordnära, starka och praktiska. Bilden är förstås generaliserad och ger utrymme för personliga avvikelser. Men att diskursen om könsrollerna på fältet var så tydligt sammanflätad med fältets logik visar att det för att kunna utföra biskopsuppdraget i sin helhet krävdes ett komplementärt par. Då kvinnor blev utnämnda till biskopar behövdes dock ingen man eller familj, snarare ansågs sådant hindrat både en fortsatt karriär och yrkesutövning.

KAPITEL 5

VÄGEN TILL BISKOPSTOLEN

– BISKOPARNAS UTBILDNINGS- OCH KARRIÄRVÄGAR

I följande kapitel undersöks vad som har karakteriserat biskoparnas meriteringsbakgrund samt om och i så fall hur den förändrats under seklet. Även i detta kapitel uppmärksammas om det förekommer en skillnad mellan biskopar som kommit från prästhem och övriga samt om den sociala bakgrunden har inverkat på tillgången av framför allt utbildningskapital. Syftet med kapitlet är således att granska de blivande biskoparnas professionella kapital, främst genom att analysera deras utbildnings- och karriärvägar och de mönster som framträder. Följande frågor skall besvaras:

- o Hur har de blivande biskoparna samlat sitt professionella kapital, och vad innebar det?
- o Förekommer det skillnader i utbildnings- och karriärvägar för de biskopar som vuxit upp i prästfamiljer gentemot övriga?
- o Biskopsrollen fick delvis en ändrad innebörd under 1900-talets senare hälft. Hur har detta avspeglats i biskoparnas meriteringsbakgrund?

MERIT OCH ELIT

I förhållande till andra befattningar har rekryteringen till elitpositioner i regel följt en egen ordning. Eftersom biskoparna under hela 1900-talet var statliga ämbetsinnehavare finns det i Regeringsformen reglerat hur utnämningen till dessa ämbeten skall gå till (se kapitel 2). För att nå ledande positioner krävdes att vederbörande hade meriterat sig för

uppgiften och tilltron till ett meritokratiskt system som grund för rekryteringen har varit stark under hela seklet. Vad som menas med en merit kan variera. Det kan innebära en förtjänst, en kvalifikation eller olika former av kompetens. Det kan också vara ett betyg för en förvärvad kunskap inom ett speciellt område. Min definition av begreppet merit är bred. Framst handlar det dock om vilka olika examina och tjänster som vederbörande har innehaft, men också om uppdrag och aktiviteter som funnits vid sidan om de officiella tjänsterna. Genom att betona att själva meriteringen är avgörande för vidare karriär, kan det framstå som att alla med liknande meriter har lika goda möjligheter.¹ Sannolikt är att så inte har varit fallet. Utöver god meritering torde andra former av kapital, inte minst ett ”rätt” socialt kapital, vara av betydelse för att nå framgång. Att få stöd och uppbackning från rätt sorts personer kan bli avgörande för en persons vidare avancemang. Nuförtiden betonas allt oftare vikten av att ha både formella och informella nätverkskontakter, mentorskap samt social kompetens för att lyckas göra en framgångsrik karriär. Detta är dock inte något nytt, företeelsen verkar ha varit giltig för de flesta fält och tider. I utnämningarna av biskopar har detta mönster visat sig under hela seklet. Uppgiften här är nu att visa vad som har räknats som en merit, vad som har varit meriterande för en karriär inom det kyrkliga fältet och hur detta har förändrats över tid.

Karriär och rekrytering inom det kyrkliga fältet

När det gäller utnämningar av biskopar under 1900-talet och vad som ligger till grund för dem framträder i huvudsak två motstridiga uppfattningar. Den officiella hållningen har varit att dessa har skett på strikta meriteringsgrunder.² Den företräds främst av personer som officiellt haft ansvar för bedömningarna av meriterna. En historisk tillbakablick på biskopsrekryteringar visar dock att flera faktorer har legat till grund för utnämningarna. Det skulle annars vara nästintill omöjligt att vid vissa utnämningar skilja kandidaternas snarlika meritering åt. Den andra riktningen, företrädd av bland andra Rune Imberg, pekar på att staten varken behövt utnämna den kandidat som kyrkan genom biskopsval gett flest röster, eller att utnämmande departementsråd har behövt motivera sitt ställningstagande i utnämningens ärendet.³ Det skulle kunna tala för att det funnits utrymme för olika nätverk och enskilda aktörer att utöva påtryckningar innan utnämningarna beslutades, och att meriterna inte enbart avgjort utgången mellan kandidaterna.

1 Jordansson 2007, s. 164.

2 Telefonintervju med Marianne Soop 8.12.2005.

3 Imberg 1991.

I den val- och utnämningssprocess som föregår biskopstillsättningen ingår delar som generellt gäller vid tillsättningar av toppositioner. Historikern Birgitta Jordansson har skrivit om vad som förefaller vara allmängiltiga drag, oberoende av fältkategori, inför den här typen av rekrytering:

Bakom en utnämning kan det mycket väl ha försiggått en formell meritbedömning. Men till själva "kandidatgruppen" är det inte ens möjligt att själv söka sig. Valproceduren framstår som ett mellanting. Man måste stå till förfogande men vad som därefter sker, äger rum på grunder som inte nödvändigtvis är direkt relaterade till personliga meriter. Styrkeförhållanden inom en organisation kan till exempel få avgörande betydelse när ordföranden skall tillsättas. Kollegiala val kan på liknande sätt ha föregåtts av olika former av lobbying.⁴

Detta problematiserar således det första förhållningssättet, som främst statliga och politiska företrädare framhållit som grund för att en viss person blivit utnämnd till biskop. Som Jordansson påpekar, finns det delar i processen som meriteringsbakgrunden inte rör på. Den informella delen har också haft betydelse och handlar bland annat om att ha rätt kontakter och i detta fall rätt tillhörighet till den för stunden giltiga teologiska riktningen. I praktiken kanske denna del spelade en större och till och med avgörande roll för händelseutvecklingen. De olika förespråkarnas argument för vad som legat till grund för biskopsutnämningarna följer de intressen dessa haft att bevaka. I det första fallet handlar det om att legitimera att den statliga utnämningen gått rätt till och inte påverkats av informella förehavanden. I det andra fallet är intresset att visa att staten *inte* har varit objektiv i sin bedömning utan låtit sig påverkas av andras och egna intressen och låtit detta styra utnämningarna. Därmed vill man hävda att statens inblandning i tillsättningarna av kyrkans högsta positioner gjort att staten också påverkat i vilken riktning kyrkan utvecklats under 1900-talet. Detta blir ett direkt uttryck för de inbördes fältstrider som förekom då fältets toppositioner skulle tillsättas. I själva verket var ingendera parten neutral och objektiv. Samtliga intressenter hade egna positioner och intresseområden att bevaka.

Den tidigare forskningen om biskoparnas utbildnings- och karriärvägar är mycket begränsad. Det finns en del redogörelser för enskilda biskopar samt för episkopatet som helhet vid enstaka tidpunkter, men för hela gruppen saknas denna typ av undersökning. Rune Imberg har gett en generaliserad bild av vad som karakteriserat biskoparnas karriär- och rekryteringsvägar, och har funnit ett antal gemensamma faktorer för de biskopar som utnämndes under perioden 1866–1989. Imberg delar in

4 Jordansson 2007, s. 166.

meriterna i 13 kategorier: formella meriter, valutslag, oskrivna meriter, gynnade respektive missgynnade kyrkliga riktningar, förtroendeuppdrag, fackliga meriter, förankring på riks- och stiftsplanet, ”kontakter”, miljö, ålder, hovpredikanter, frimurare och trenderna.⁵ Indelningen är oprecis och skall främst ses som en första indelning utefter förmodade antaganden om vad som kan ha karakteriserat de blivande biskoparnas karriärvägar. Exemplet liksom resonemangen under respektive rubrik är begränsade. Imbergs kategorisering har som främsta syfte att bevisa hur man från statligt håll använt sin utnämningssätt för att utestänga kandidater som inte överensstämde med den utveckling av kyrkan som staten önskade. Resultaten behöver vidareutvecklas för att ge en mer mångfasetterad bild av problematiken runt biskopsutnämningarna. Därför skall det prövas om mina resultat överensstämmer med en del av de slutsatser Imberg har presenterat, och om så är fallet hur de kan relateras till fler faktorer än dem han lyft fram. Detta för att få fram nya och kompletterande perspektiv på vad som har karakteriserat biskoparnas karriärgång.

DEPARTEMENTSHANDLINGARNAS KARAKTÄR OCH MÖJLIGHETER

Materialet som använts för undersökningen i detta kapitel består av handlingar från biskopsval, som finns samlade i konselj- och regeringsakter och som har legat till grund för besluten om biskopsutnämningar. Dessutom har personbiografiskt kalendermaterial använts, där uppgifter om biskoparnas karriärvägar vanligtvis finns väl förtecknade.⁶ Materialet från departementet är mycket informativt och tjänste- och meritförteckningar ger en god överblick över kandidaternas karriärvägar. Materialet visar också om det finns en skillnad mellan de kandidater som blev utnämnda till biskopar och de som inte blev det. I regel verkar dock kandidaterna uppvisa så snarlika karriärvägar och meritering att det är mer troligt att andra orsaker avgjort utnämningen, till exempel röstantalet, placeringen i rangordningen eller hur många gånger vederbörande varit placerad på förslagsrum. Frågan är dock i vilken utsträckning personliga kontakter och uppfattningen om enskilda personers lämplighet för uppgiften påverkat utgången. Den frågan berörs längre fram i kapitlet.

Merithandlingarna som finns i departementsakterna är sammanställda och inlämnade av respektive kandidat. De bör därför tillskrivas ett högre

5 Imberg 1991, s. 83–108.

6 Under 1900-talet hölls 96 biskopsval, för vilka handlingar från 42 val har undersökts. I förteckningen i bilaga 2 finns dessa markerade med en * vid stiftet.

källvärde än kalendermaterialet.⁷ Handlingarna visar också hur materialet som skickades från domkapitlet till departementet kunde variera i omfång och innehåll. Regelverket runt biskopsvalen tolkades helt enkelt på olika sätt. Själva ordningen för hur de skulle utföras kunde dock inte ifrågasättas eller omtolkas, lagen om biskopsval fastställde detta. Därför finns det i handlingarna obligatoriska delar som enligt lag var tvungna att ingå. Det innebär att samtliga handlingar inleds med en redogörelse över när beslut om datum för biskopsval fastställts samt när de hållits. Därefter följer en sammanställning över hur rösterna utfallit.⁸ Därpå rangordnas de tre namnen efter röstetal, vilket utgjorde domkapitlets förslag till det utnämmande statsorganet. I flera fall finns också röstetalet redovisat fördelat efter kontrakt. Röstsiffrorna i dessa fall kan ge upplysning om huruvida man i kontraktet (eller stiftet) har enats runt att rösta fram någon särskild kandidat. Ibland kan det även finnas redovisning över hur många av namnen som har blivit placerade i första, andra respektive tredje förslagsrum. I ett antal fall har domkapitlet skickat in sigillerade kuvert med röstsedlar från samtliga kontrakt till departementet.⁹ Utifrån dessa kan det undersökas om och i så fall vilka strategier som förekommit för hur prästerna röstade i valet. Röstsedlarna i kuverten var i regel vita lappar, vanligtvis med handskriven text, noterade med tre namn i numrerad ordning. Det förefaller vara anmärkningsvärt med tanke på att valet var konfidentiellt och att domkapitlet läste och registrerade valsedlarna. Till prästernas arbetsuppgifter hörde ju att till vardags skriva utlåtanden och skrivelser åt bland annat domkapitlet. Anonymiteten borde därför ha varit svår att upprätthålla, med tanke på att antalet präster i ett kontrakt var relativt begränsat och att det därmed borde ha varit tämligen lätt att avslöja vilken präst som hade skrivit på röstsedeln. Samtidigt finns ett relativt stort antal maskinskrivna röstsedlar, vilket utifrån detta resonemang är förklarligt. Mer förvånande var det att upptäcka att det vid ett antal biskopsval förekommit förtryckta röstsedlar. Så var till exempel fallet vid biskopsvalet i Strängnäs 1927, då Sam. Stadener placerades på andra förslagsrum och utnämndes till stiftets biskop.¹⁰ Företeelsen visar således att det förekommit förberedande gemensamma strategier bland de röstande i biskopsvalen.

7 I några enstaka fall överensstämmer inte uppgifterna i akterna och det biografiska kalendermaterialet. Främst handlar de om dateringsuppgifter. I de fallen har jag konsekvent använt de personligt lämnade uppgifterna i departementshandlingarna.

8 I de flesta handlingar som undersökts finns en sammanställning av det totala röstetalet. Den upptar samtliga namn som har funnits med på någon röstesedel.

9 Till exempel från biskopsvalen i Strängnäs 1927, Göteborg 1929 och Karlstad 1956.

10 Se t.ex. RA, E-dep., 1927 7 okt 65–85.

Det finns också en del annat material av skiftande karaktär samlat i akterna. Detta visar bland annat hur det under seklets gång blev allt vanligare att man på olika sätt försökte påverka vem som skulle bli utnämnd.¹¹ Bland annat finns det från 1950-talet brev i akterna, som skickats till ministern som var ansvarig för utnämningen. Det rör sig om brev från både lekmän och anställda inom kyrkan, som av olika anledningar ville plädera för en speciell kandidat. Som exempel kan nämnas materialet i samband med biskopsvalet i Skara stift 1951. I dessa handlingar återfinns det första pläderingsbrevet som skickats till ecklesiastikministern i samband med biskopsval. En lekman förordade att Sven Danell, som stod i andra förslagsrum, skulle utnämnas. Istället blev Yngve Rudberg, som fått flest röster och som därmed placerats i första förslagsrum av domkapitlet, utnämnd.¹² Men det kunde också handla om kollektiva aktioner, där skrivelser med namnlistor insamlats för att framhålla en speciell kandidat. Vanligtvis rörde det sig om att det var någon av prästerna i stiftet man vill se som biskop. Att vederbörande kände till stiftet och dess karaktär väl, framhålls som en av de tyngsta meriterna för hans lämplighet. Som exempel kan här nämnas biskopstillsättningen i Härnösands stift 1958. Lekmännen hade samlat in namnlistor och skickat dem till ecklesiastikministern för att plädera för den dåvarande domprosten i stiftet David Lindquist.¹³ Ecklesiastikministern tog dock inte hänsyn till dessa önskemål utan tillsatte Ruben Josefson. Josefson hade då närmast varit rektor för Fjellstedtska skolan i Uppsala och blev efter åren i Härnösand (1958–1967) utnämnd till ärkebiskop (1967–1972). Imberg tolkar utnämningen av Josefson som ett ”tack” för hans delaktighet i förarbetet till lagen om kvinnliga präster. Sitt antagande stöder Imberg på röstetalets fördelning, där David Lindquist, med övervägande majoritet, placerats i första, Ruben Josefson i andra och Ragnar Askmark i tredje förslagsrum.¹⁴ Eftersom det var femte gången som Askmark stod på ett biskopsförslag anser Imberg att ”det naturligaste varit att utnämna Askmark, eller möjligen Lindquist”.¹⁵ Nu blev det dock Ruben Josefson, utan vidare motivering i de officiella handlingarna. Att utnämningen skall ses som ett tack för en ”god” insats i arbetet med ämbetsfrågan kan vara en av flera möjliga tolkningar. En annan kan tänkas vara att Ruben Josefson varit redaktionssekreterare i Svensk Kyrkotidning, en position

11 Exempelvis kan det finnas tidningsurklipp från lokala tidningar i de stift som valen berör.

12 RA, E-dep., Konseljakter 1951 30 mars 77–112.

13 RA, E-dep., 1958 28 nov 27–66.

14 David Lindquist var verksam som biskop i Växjö stift 1962–1970 och Ragnar Askmark i Linköpings stift 1959–1980.

15 Imberg 1991, s. 65f.

från vilken fler rekryterades till biskopar. Båda dessa uppgifter hade gett en god administrativ erfarenhet, något som ansågs viktigt hos en biskop och som också premierades alltmer över tid. Detta finns anledning att återkomma till nedan.

Lekmännens tilltagande engagemang i biskopsutnämningarna kan kopplas samman med utvecklingen som helhet inom Svenska kyrkan. Första gången denna företeelse påträffas är under 1950-talet, och det kan ses som en följd av att kyrkan då höll på att demokratiseras i den meningen att den inte längre kunde karakteriseras som en ”prästkyrka”. Lekmännens roll och plats inom kyrkan blev allt viktigare och detta uttrycktes på olika sätt, bland annat genom att valet av stiftschef alltmer blev en angelägenhet för hela stiftet och inte enbart för prästerna. Därför är det också då som diskussionen om den nya biskopsvalslagen tog ordentlig fart, även om det skulle dröja till 1963 innan den blev lagfäst och därmed gav lekfolket en avgörande plats som röstberättigade i valen.¹⁶ Engagemanget tyder också på att kyrkans folk inte accepterade att staten ensam skulle avgöra vem som skulle utnämnas. Genom att aktivt engagera sig i utnämningen (exempelvis genom brev och artiklar) markerades att området tillhörde kyrkans folk och inte var ett bland flera statliga beslutsområden.

Flera av de undersökta handlingarna från biskopsvalen visar att de tre kandidater som blivit placerade i de första förslagsrummen oftast varit mycket välmeriterade och skillnaderna mellan kandidaternas meritering var i flera fall hårfin. Som tidigare har diskuterats kunde det kulturella kapitalet även fungera som ett betydelsefullt symboliskt kapital inom det aktuella fältet. En viktig del av det kulturella kapitalet är utbildningen. Därför följer nu först en diskussion om utbildningskapitalets innehåll, betydelse och symboliska värde för en kommande kyrklig karriär.

UTBILDNINGSVÄGAR OCH UTBILDNINGSKAPITAL

Under 1800-talet var prästbanan ett lämpligt yrkesval för personer som ansågs ha ”läshuvud”.¹⁷ Begåvningsreserven blev först präster och bland dem hämtades sedan biskoparna. Bland de 22 biskopar som var verksamma under perioden 1900–1920 kom tio från en högre social bakgrund, varav sju från prästfamiljer, medan övriga fördelade sig på ett

¹⁶ Se avhandlingens kapitel 2.

¹⁷ Se Wiesegren 1969, s. 152; Florin & Johansson 1993, s. 152–157.

mellanskikt, lägre yrken och bönder.¹⁸ Den sociala bakgrunden avgjorde alltså inte per automatik om man skulle bli en del av begåvningsreserven och ha möjlighet till en vidare framgång inom det kyrkliga fältet. Som visats tidigare och som kommer att diskuteras längre fram i kapitlet, gav andra typer av resurser viktig hjälp för att möjliggöra en vidare utbildning. Det kunde handla om ekonomiskt och praktiskt stöd att utveckla vederbörandes förmåga till vidare studier. I takt med 1900-talets samhällsutveckling ändrades förutsättningarna för prästyrket. De grundläggande uppgifterna att predika och vara själasörjare kvarstod, men att inneha en statlig kontrollerande uppgift minskade i samband med att kyrkans plats i samhället förändrades. I takt med att förutsättningarna ändrades fick prästen nya uppgifter och prästrollen förändrades. Samtidigt ökade yrkesutbudet i takt med att välfärdssamhället byggdes ut. Därmed breddades möjligheterna att välja andra typer av yrken som krävde utbildningar, exempelvis jurist, läkare, tandläkare et cetera.¹⁹ Det var därför inte längre självklart att begåvningsreserven skulle bli präster eller lärare (och ur denna grupp senare ”möjliga” biskopar).

Uppsaliensisk kontra lundensisk teologi

Landets två teologiska fakulteter fanns i stifts- och fram till mitten av 1900-talet de två enda universitetsstäderna, Uppsala och Lund. Där utbildades i stort sett alla de blivande biskoparna under längre eller kortare tid. En del av biskoparna hade också varit studenter i Göteborg. Göteborgs högskola grundades 1891 och redan från början kunde man studera ämnen som ledde fram till en teologisk-filosofisk examen. Den innebar studier i de klassiska språken latin, grekiska och hebreiska samt historia och filosofi. Från det att högskolan inrättades företrädde dessa ämnen av professorer. För att utbildningen skulle leda fram till en teologie kandidatexamen krävdes ytterligare studier som fick genomföras vid Lunds eller Uppsala universitet.²⁰

Landets två teologiska fakulteter präglades av olika skolbildningar, vilka i stor utsträckning var beroende av till vilka professorer som var verksamma vid fakulteterna. Skillnaderna var tydligast när det gällde bibeltolkning och kyrkosyn. Traditionellt hade man kunnat karakterisera och dela in de båda fakulteterna utifrån en ”upsaliensisk konfessio-

18 De övriga 12 biskoparna fördelade sig enligt följande: 3 från företagarfamiljer, 3 från mellantjänstemän, 2 från lantbrukarfamiljer och 4 från lägre yrkesgrupper. 9 av de 22 biskoparna var utnämnda under 1800-talet.

19 Florin & Johansson 1993, s. 250.

20 Lindberg & Nilsson 1996, s. 51f. Först 1998 fick Göteborgs universitet rätt att utfärda teologie kandidatexamen. Se Bernrtson 2002, s. 27. Teologie kandidatexamen kunde dock aldrig slutföras vid Stockholms högskola och senare universitet.

nellt färgad lågkyrklighet och en lundensisk högkyrklighet av lutherskt snitt”.²¹ Från slutet av 1800-talet påbörjades dock ”en teologisk förändring” som innebar att den tidigare uppdelningen mellan fakulteternas olika inriktningar inte längre var lika självklar. Detta hörde samman med att synen på och tolkningen av Bibeln hade börjat debatteras utifrån nya perspektiv. I sin tur ledde det till att olika nätverk formerade sig för och emot den nya vetenskapssyn som växte fram kring bibeltolkningen. Positionsförändringar inträffade således inom det teologiska fältet.²² Den nya teologiska riktningen kallades för liberalteologi, och hade sin främsta upphovsman i den tyske professorn Albrecht Ritschl. Hans teologiska ståndpunkt, med vilken han ville ”åstadkomma en ny reformation där hans etiska och andliga grundparadigm blev bestämmande för vad som”, enligt honom skulle betraktas som ”kristendomens egentliga innehåll”.²³ Han betonade hur människan hade ett etiskt ansvar med en kristen filosofi som mål. De aktuella samhällsfrågorna skulle tolkas från ett nytt perspektiv och fokus riktades mot verkligheten här och nu istället för vad som skulle ske hinsides.²⁴ En av flera teologer som inspirerades av liberalteologin, och som också kom att bli en av dess ivrigaste förespråkare, var Nathan Söderblom. Vid den här brytpunkten kom han att spela en viktig roll, både som inspiratör och brobyggare. Han blev avgörande för den fortsatta yrkesverksamheten för flera studenter och för deras teologiska grundsyn.²⁵ Ett antal av biskoparna anger också Söderblom som en av de viktigaste inspiratörerna för sitt fortsatta arbete. Främst gällde detta hans mågar, men även andra namn anger honom som sin främste mentor. En av dem var Tor Andræ (biskop i Linköpings stift 1936–1947), som var elev till Söderblom. Andræ disputerade på en religionshistorisk avhandling och blev sedermera professor i ämnet. Jag återkommer till Andræ:s beskrivning av Söderbloms betydelse för hans vidare karriärväg. Flera av de blivande biskoparna har angett hur de mer eller mindre tydligt tog ställning, för eller emot, denna nya skolbildning. Tidigare nämnde Hjalmar Danell presenterade sin uppgörelse med denna riktning i sin avhandling.²⁶ En annan var Otto Ahnfelt (biskop i Linköpings stift 1907–1910), som utvecklade sin syn i skriften *Är ritschilianismen en fara, som hotar vår svenska kyrka?* I den klargjorde Ahnfelt sin åsikt att denna

21 Bexell 2003b, s. 271–279, citat s. 271.

22 Bexell 2003b, s. 271–279; Fehrman, Westling & Blomqvist 2004, s. 206.

23 Bexell 2003b, s. 271.

24 Bexell 2003b, s. 271.

25 Bland annat anordnade Söderblom studentträffar i sitt hem. Se Liedgren 1985, s. 62–68.

26 Danell 1892.

nya forskningsinriktning reducerade kristendomen till att bli en filosofi bland andra.²⁷

Även i Lund fanns förespråkare för ritschilianismen, främst genom domprosten och professorn Pehr Eklund (svärfar till Erling Eidem). Eklund fick avgörande betydelse för utvecklingen inom lundateologin efter att hans elev Torgny Segerstedt 1903 disputerat i Uppsala på ett religionshistoriskt ämne, med Nathan Söderblom som opponent. Då avhandlingen skulle betygsättas befanns den dock inte godkänd. (Fem mot tre professorer röstade nej.) Huvudkritiken låg i att man ifrågasatte om den var en avhandling i teologi eftersom Segerstedt ”inte ville ta ställning till de religiösa sanningsfrågorna och inte hade ett apologetiskt syfte”.²⁸ Händelsen var i själva verket ett utslag av en strid mellan olika teologiska uppfattningar om hur teologisk vetenskap skulle bedrivas och var gränserna för ämnet skulle gå. Som en tydlig markering för den liberala synen på ämnets gränser och som ett bevis på att Segerstedts avhandling höll god kvalitet och borde blivit godkänd, kallade Pehr Eklund Segerstedt till docent i det nyinrättade ämnet ”religionshistorisk teologi”. Händelsen utgör alltså ett tydligt exempel på de inomfältliga strider som förekom inom svensk teologisk forskning decennierna strax före och efter sekelskiftet 1900. En annan stor fråga var hur relationen mellan akademien och Svenska kyrkan skulle se ut och var gränserna mellan områdena skulle gå. Segerstedts avhandling gjorde därför att denna fråga ställdes på sin spets. Lika mycket som avhandlingens innehåll diskuterades, lika viktig symbolfråga blev den för vilken vetenskapssyn som skulle gälla inom teologins område, ”det vill säga om vetenskapen skall vara självstyrande och oberoende av andra inflytanden än sina egna förutsättningar eller om den har till uppgift att främja andra värden, till exempel samhällsnyttan”.²⁹ I det här fallet handlade det om hur vetenskapen skulle vara till nytta för utbildningen av Svenska kyrkans präster.

Utvecklingen av den svenska teologin fortskred och professorerna vid de teologiska fakulteterna intog olika positioner i debatten. Ragnar Persenius diskuterar i sin avhandling *Kyrkans identitet. En studie i kyrkotänkandets profilering inom Svenska kyrkan i ekumeniskt perspektiv 1937–1952* hur den teologiska reaktion och ”omsvängning” som sker i Sverige under 1920- och 1930-talet främst skall ses som en reaktion mot liberalteologin, som snarare var en teologisk tendens än ett teologiskt system.³⁰ Två olika skolbildningar utkristalliserades alltså, med

27 Bexell 2003b, s. 273.

28 Bexell 2003b, s. 274f.

29 Bexell 2003b, s. 274.

30 Persenius 1987, s. 21–26.

varsin bas i Lund respektive Uppsala. De olika riktningarna påverkade både den teologiska debatten och företrädarna vid de olika fakulteterna, av vilka flera kom att bli biskopar. Grovt generaliserat kan sägas att Uppsalaskolan drev en kyrkosyn som grundade sig på folkkyrkotanken som utarbetats efter unglyrkorörelsens idéprogram om en kyrka tillgänglig för alla. Den utgjorde också själva grunden för det kyrkopolitiska program som biskoparna formulerat i 1929 års biskopsmotion (se kapitel 2). Einar Billing hade varit den store teologen bakom unglyrkorörelsens kyrkosyn och tillsammans med Yngve Brilioth, Torsten Bohlin (biskop i Härnösands stift 1934–1950), Arvid Runestam och Manfred Björkquist (biskop i Stockholms stift 1942–1954) utgjorde han gruppen som försvarade folkkyrkosynen. I Lund utarbetades den så kallade "Lundateologin". Skillnaden mellan de olika teologiska skolorna låg främst i synen på kyrkan. Den nytolkning eller om man så vill omtolkning som skedde av kyrkans vara presenterades i de två böckerna *En bok om kyrkan* (1942) och *Den nya kyrkosynen* (1945) där flera teologer återgav sin syn på detta. Drivande i deras teologiska arbete var främst behovet av en vetenskaplig teologi. I förordet till *Den nya kyrkosynen* skriver Yngve Brilioth:

Det gäller icke ett entydigt begrepp, som skulle kunna fastslås genom en dogmatisk formel. Det är snarare fråga om en väg, på vilken den teologiska forskningen i vår tid liksom av ett inre tvång förts fram, än om ett slutgiltigt resultat. De nya problemställningarna böra stimulera till ett fortsatt, allvarligt och besinningsfullt meningsutbyte, men icke ge anledning till kategoriskt avvisande domar eller okritiskt accepterande deklamationer.³¹

Skillnaderna mellan de två teologiska skolorna var främst metodiska, vilket också gjorde att slutsatserna blev olika. De olika teologiska ståndpunkterna skapade tidvis häftig debatt och fick följder på såväl ett professionellt som ett personligt plan. Med några exempel illustreras detta längre fram i detta kapitel samt i kapitel 6. Den vetenskapliga teologiska debatten fick även praktiska följder inom det kyrkliga fältet där prästerna praktiserade de teologiska ståndpunkter de tagit ställning för under sin studietid. Men det skulle dröja innan dessa fick ordentlig genomslagskraft, och det tog sin tid innan de nya tankarna etablerades och fick fäste hos prästerna ute i stiftet. Däremot diskuterades de flitigt i tidningar och inom den allmänna kulturdebatten.³²

31 Brilioth m.fl. 1945, s. 7f; Persenius 1987, s. 75.

32 Bexell 2003b, s. 271.

Studieort

Många av biskoparna återger också i olika typer av skildringar att deras teologiska grundsyn grundlades under studietiden. Innan vi går vidare in på hur den teologiska utbildningen förändrades under seklet, följer först en tabell som redovisar vid vilka universitet biskoparna har varit studenter.

Tabell 5.1 *Biskoparnas studieort. Absoluta tal.*

Studieort	1900–1963	1964–1999	Hela seklet
Uppsala	37 (20)	18 (3)	55 (23)
Lund	12 (4)	12 (6)	24 (10)
Uppsala, Lund	2 (1)	2 (1)	4 (2)
Göteborg, Uppsala	3 (3)	2	5 (3)
Göteborg, Lund	2	5 (2)	7 (2)
Göteborg, Uppsala, Lund	2 (1)	1	3 (1)
Stockholm, Uppsala	2	3 (1)	5 (1)
Göteborg, Stockholm, Uppsala	1	–	1
Uppsala, Stockholm, Lund	1	–	1
<i>Totala antalet biskopar</i>	<i>62 (29)</i>	<i>43 (13)</i>	<i>105 (42)</i>

Källa: Databas BISFIL.

Anmärkning: Antalet prästsöner anges inom parentes.

Majoriteten av biskoparna hade varit studenter under kortare eller längre tid vid Uppsala universitet. Främst finner vi Uppsalastudenterna bland biskoparna under första hälften av 1900-talet. Under andra hälften är de fortfarande i knapp majoritet. Biskoparna som studerat i Lund är till antalet färre, men ökar relativt sett under periodens senare hälft. Fortfarande är det dock den teologiska fakulteten i Uppsala som har bistått med flest biskopar. Ett mindre antal biskopar har också studerat i Göteborg, men som nämntes krävdes vidare studier vid Uppsala eller Lunds universitet. Det var inte heller ovanligt att biskoparna under kortare eller längre period bedrev studier vid utländskt universitet. Under århundradet har den teologiska utbildningen förändrats både till form och innehåll och därför följer här en kortare översikt över den utvecklingen.

Den teologiska utbildningens förändring

Även om det inte fanns något formellt krav att en biskop skulle vara prästvigd, var nästintill samtliga blivande biskopar detta när de utnämndes till sin position.³³ Den teologiska utbildningen var den vanligaste utbild-

³³ Den som inte var prästvigd vid sin utnämning var Manfred Björkquist.

ningsvägen, men var inget avgörande krav för att bli biskop. Det är också viktigt att ha i åtanke att innebörden i den teologiska utbildningen har förändrats väsentligt från mitten av 1800-talet till 1972 då den siste blivande biskopen tog sin teologie kandidatexamen. Till och med 1903 års examensordning var kandidat- och licentiatexamen i teologi inte en del i en ”ordinär” prästutbildning. De skulle snarare ses som ”högre lärdomsexamina” med breda och omfattande kunskapskrav. Detta grundade sig på ett gammalt krav från 1600-talet att humanistiska studier skulle utgöra en bas för akademiska studier i teologi.³⁴

1831 blev prästutbildningen för första gången en del av den teologiska fakultetens ansvarsområde. I Uppsala inrättades dimissionsexamen, i Lund kallad den teoretisk-teologiska examen. Skillnaden mellan Uppsala och Lund var att de praktiska övningarna ingick som en del av examen i Uppsala, medan de i Lund krävde en separat kurs. I praktiken innebar detta att de blivande teologistudenterna var tvungna att genomgå en förberedande examen, där de skulle examineras i de ämnen som tidigare ingått i den gamla studentexamen. Denna examen blev obligatorisk från 1877 och kallades teologisk-filosofisk examen (också kallad teolfilen).³⁵ I samband med 1903 års utbildningsreform förändrades dimissionsexamen och blev teologie kandidatexamen. Teolfilen fanns kvar till 1955 då en ny examensstadga infördes. Detta innebar att teologistudierna påbörjades direkt vid fakulteten med en översiktskurs på tre terminer.³⁶

Det teologiska examensväsendet har i likhet med universitetet i övrigt genomgått ett antal strukturella och organisatoriska förändringar under 1900-talets senare decennier. 1973 infördes en ny studieordning som markerar ett nytt skede i utvecklingen. Den tidigare konfessionsbundna utbildningen upphörde och de formella banden mellan de teologiska fakulteterna och kyrkan klipptes av.³⁷

Namnet på teologie kandidatexamen var fram till 1903 reserverat för den ”högre teologiska lärdomsgraden”, vilken sågs som en mycket svår examen som inte kan jämföras med den senare tidens teologie kandidatexamen. Ännu svårare var licentiatexamen, som avlades ytterst sällan. 1903 ändrades även detta och istället inrättades en vetenskaplig licentiatexamen, vilken avlades i tre, från 1954 i ett, av de åtta läroämnena som

34 Bexell 2003a, s. 9, 13.

35 Ämnena som ingick i en studentexamen var latin, grekiska, teoretisk filosofi, historia och godkänt latinskt stilprov. Se Bexell 2003a, s. 13. Denna sorts examen infördes även för medicinare och jurister.

36 Bexell 2003a, s. 20.

37 Bexell 2003a, s. 20.

fanns vid fakulteten. Ett av dessa ämnen skulle vara exegetik, kyrkohistoria eller dogmatik. Dessutom skulle licentianden skriva en vetenskaplig avhandling i ett av sina examensämnen och genomgå muntliga förhör i de övriga. Denna licentiatexamen avskaffades 1972, men återinfördes 1983. Då blev den en teologisk mellanexamen, utan förutsättning för vidare doktorsdisputation.³⁸

Den teologiska doktorsgraden har en del speciella drag, varför den behöver ägnas närmare genomgång. Till 1903 utdelades denna doktorsgrad av Kungl. Maj:t som en hederstitel och innebar därmed inte något tecken på att vederbörande avlagt ett prov som visade på vetenskaplig skicklighet. Enligt universitetskonstitutionerna skulle den teologiska doktorsgraden främst delas ut till dem som innehade högre kyrkliga ämbeten. Det kunde vara förtjänta akademiker, lärare och församlingspräster, som efter att ha blivit föreslagna av biskopen tilldelades denna titel. Från 1903 kunde denna grad också erhållas genom disputation, vilket visar att det teologiska ämnet förvetenskapligades. De kungliga utnämningarna av teologie doktorsgraden kvarstod dock fram till 1927.³⁹ 1968 infördes en ny doktorsexamen, som innebar att godkända kunskapsprov tillsammans med godkänd disputation gav rätt att ta ut doktorsexamen. Fram till 1974 var det själva ”promotionsaktens rituella handlingar som förlänade doktorsvärdigheten, allt annat var preludier”.⁴⁰

Biskoparnas utbildningsvägar

Eftersom innebörden i den teologiska utbildningen har förändrats över tid, är det relevant att visa hur fördelningen av biskoparnas examina ser ut. Tabellen visar antalet biskopar som har angett teologiska examina i sina meritförteckningar. Periodiseringen är gjord efter år som förändringar i examen har inträffat och har inget samband med vid vilka år biskoparnas utnämndes eller var verksamma.⁴¹

38 Brilioth 1946, s. 152; Bexell 2003a, s. 14f.

39 Brilioth 1946, s. 152f.; Bexell 2003a, s. 11. Den här typen av promotioner ägde rum ca tio gånger per sekel fram till 1897 och under 1900-talet skedde dessa utnämningar 1907, 1917 och 1927.

40 Bexell 2003a, s. 22.

41 Bexell 2003a, s. 13, 18f., 22.

Tabell 5.2 *Biskoparnas examina i teologiska ämnen. Absoluta tal.*

Examina	År	Antal biskopar
Teoretisk teologisk examen	1887–1903	4
Teologisk filosofisk examen	1869–1877	35
Teologie kandidatexamen	1845–1902	20
	1903–1954	55
	1955–1972	21
Teologie licentiat	–1902	0
	1903–1967	32
	1968–1987	18
Teologie doktor	1860–1902	14
	1903–1967	60
	1968–1987	12

Källa: Databas BISFIL.

Anmärkning: 1903 ny utbildningsreform, 1955 ny examensstadga och 1968 ny doktorexamen. Bexell 2003a.

Överlag utgjorde biskoparna under 1900-talet en mycket välutbildad skara. Det är värt att notera att trots att teologie kandidatexamen fram till 1903 var en mycket svår examen, hade 21 av de verksamma biskoparna genomfört den. Majoriteten av de utnämnda biskoparna hade dock tagit sin teologie kandidatexamen utifrån systemet som först krävde en teolfil. De senare decenniernas biskopar har utbildat sig efter den utbildningsgång som inte krävde förberedande humanistiska studier för teologutbildning. Som nämnts ovan fanns en ”historisk” koppling att teologistuderande även hade studerat andra filosofiska ämnen. Ett antal av biskoparna hade även examina inom dessa ämnen och i följande tabell redovisas fördelningen.

Tabell 5.3 *Biskoparnas examina i filosofiska ämnen. Absoluta tal.*

Examen	År	Antal biskopar
Filosofie kandidat	1841–1902	18
	1903–1955	23
Filosofie magister	1842–1954	4
	1955–1967	6
Filosofie licentiat	1881–1954	8
Filosofie doktor	1863–1907	8
	1908–1947	4

Källa: Databas BISFIL.

Ett relativt stort antal, 39 procent av de utnämnda biskoparna, hade en filosofie kandidat att lägga till sina utbildningsmeriter. Vidare är det viktigt att uppmärksamma att av de tolv som hade en doktorexamen inom ett filosofiskt ämne, hade åtta dessutom doktorsgraden i teologi.

Sammantaget kan det konstateras att det har varit en högt utbildad grupp som utnämnts till biskopar, vilket styrker det inledande resonemanget att det krävdes höga meriter för att bli utnämnd till uppdraget. Men tillgången till utbildning och akademiska examina avgjorde inte ensamt vem som blev biskop. Fler faktorer skall därför analyseras, däribland en typ av hedersutnämning – *honoris causa* – vanligen kallad hedersdoktor.

Honoris causa

En grundläggande förutsättning för att ett kapital skall fungera som verksam tillgång i konkurrensen om ledande positioner inom ett fält, är att det erkänns inom fältet – det är först då det räknas som ett symboliskt kapital. Utbildning och examina utgör en typ av kulturellt kapital, som om det är av ”rätt” sort erkänns av fältet och således kan fungera som ett symboliskt kapital. Ett annat viktigt sådant, som inte nödvändigtvis kräver en vetenskaplig meritering eller förtjänst, utgör olika typer av hedersutnämningar. Exempelvis gäller detta hedersdoktorer, som visar att vederbörande och dennes handlingar har varit betydelsefulla för fältet. Utnämningen förlänas som ett symboliskt erkännande. Det skall dock framhållas att de flesta av de biskopar som hade utnämnts eller skulle bli utnämnda till hedersdoktorer vanligtvis hade utfört betydande vetenskapliga insatser, men det är viktigt att påpeka att det inte var en förutsättning för att utmärkelserna skulle ske.

Under 1900-talet har 19 biskopar angivits som hedersdoktorer i det undersökta materialet, samtliga dock utnämnda som biskopar före 1963. De flesta är markerade som hc (*honoris causa*) eller hedersdoktor, vilket förmodligen innebär att de är utnämnda till detta i teologi. Några få har också blivit tilldelade titeln inom både det juridiska och filosofiska ämnesområdet, och i de fallen anges ämnet. I flera fall tilldelades hedersdoktorat också från utländska universitet, och det har skett både före och efter biskopsutnämningen. Detta tyder på att deras verksamhet rönt uppskattning även utanför landets gränser. Nathan Söderblom avviker markant från övriga biskopar genom att vid 13 tillfällen ha blivit utnämnd till hedersdoktor, både inom teologi, filosofi, juridik och medicin. Söderbloms digra aktivitet både inom det kyrkliga fältet och i samhället i stort, såväl nationellt som internationellt, gjorde att han erhöll dessa utmärkelser och visar att de också som ett erkännande var en viktig symbolmarkering.

DET TEOLOGISKA KAPITALET

Otydlig gräns mellan det kyrkliga och det akademiska fältet

Nästan alla biskopar under 1900-talet hade haft en lång yrkeserfarenhet inom det kyrkliga eller det akademiska fältet, ibland inom båda. Var gränsen skall gå mellan det kyrkliga och det akademiska fältet är svårt att säga, då områdena överlappade varandra under den första hälften av 1900-talet.⁴² En av biskoparna, Einar Billing, uttrycker förhållandet så här i sitt herdabrev från 1920:

’Sine libris vita nulla’: utan böcker intet lif, som är värdt att lefva, eller, i fri översättning och med tillämpning på mig själf: om jag ej längre finge studera teologi, vet jag ej, huru jag skulle kunna lefva! Likasom jag såsom teologisk universitetslärare alltid tillika känt mig fylla en kyrklig funktion, så kan jag såsom biskop aldrig upphöra att känna de förpliktelse, jag alltjämt har till mitt gamla universitet, och än mindre att på samma sätt som förr och lika obunden som förr fullfölja mitt teologiska arbete. Och såsom jag aldrig känt det prästerliga kall, som jag under hela min tid såsom universitetslärare förbundit med min lärareuppgift såsom en konkurrent till denna, än mindre såsom en boja, utan blott såsom en bundsförvant, så ser jag nu i det teologiska arbetet ej en plikt vid sidan af mitt biskopskall utan ett integrerande led i detta.⁴³

Akademien var för flera av de blivande biskoparna under kortare eller längre tid inte enbart deras studiemiljö, utan också deras yrkesmiljö. Samtidigt hade de flesta av dessa personer prästvigt innan de fortsatte sitt verk inom akademien. Därför skall deras prästerliga karriärgång redovisas och diskuteras innan det blir dags att närmare analysera vad tiden vid akademien innebar.

Att vara präst

Om den hierarkiska ordningen som har funnits inom det kyrkliga ämbetet har följt en logik borde de flesta biskoparna ha varit verksamma som präster innan de tillträdde biskopsstolen. Utbildningsnivån och erfarenheten från det akademiska fältet var omfattande, men har inte inneburit att man förbisett den praktiska prästgärningen. Snarare går det att belägga att flera av de personer som utnämndes till biskopar under seklet, trots att de hade haft en lång verksamhet inom akademien och i vissa fall betydligt längre än den praktiska prästgärningen, framhållit just detta med att ’vara präst’ som deras huvudsakliga kallelse. Detta behövde dock inte överensstämma med vad den praktiska yrkesverksamheten hade inneburit. Personerna kunde också komma att ägna sig åt andra

---

42 Bexell 2003b, s. 273.

43 Billing 1920, s. 27.

uppgifter än prästens. Därför är det viktigt att visa hur den ”prästerliga” bakgrunden har sett ut för gruppen.

Att prästvigningen skulle ha varit ’kronan på verket’ efter en genomgången teologisk utbildning, stämmer inte alltid överens med verkligheten. Det kunde finnas olika skäl till att de undersökta personerna prästvigdes. Flertalet verkar ha följt den gängse ordningen som innebär att prästvigningen skedde i anslutning till att den teologiska utbildningen avslutats. En rimlig slutsats verkar därmed vara att de hade för avsikt att verka som präster, och vanligtvis började de nyvigda prästerna att arbeta på lägre prästtjänster. Men det fanns också andra och ibland mer ändamålsenliga skäl till att personer valde att prästvigas. John Personne (biskop i Linköpings stift 1910–1926) och Nils Lövgren (biskop i Västerås stift 1900–1920) var båda verksamma som lektorer vid läroverk, men insåg efter hand betydelsen av att också vara prästvigd. I Personnes fall nämner han i sitt herdabrev hur han ville prästvigas för att kunna konfirmera sina elever.⁴⁴ Lövgren kom inte till ro med sitt arbete som lektor och ansökte om dispens för prästvigning, eftersom han saknade teologisk examen. Ansökan bifölls och han fick dispens för prästvigning.⁴⁵

I samtliga fall utom ett, var biskoparna prästvigda innan de utnämndes till sin position. Undantaget var Manfred Björkquist som dock prästvigdes innan han vigdes till biskop.⁴⁶ Med hjälp av de två följande diagrammen visas vid vilken ålder de blivande biskoparna prästvigdes samt hur många år de hade varit prästvigda innan de utnämndes till biskopar. Det bör dock poängteras att det är antalet år mellan prästvigning och biskopsutnämning som har undersökts. Diagrammet säger alltså inget om hur många år de blivande biskoparna varit verksamma i praktisk prästtjänst.

44 Personne 1910, s. 23.

45 Sjöqvist 1989, s. 31f.

46 I departementshandlingarna finns inget nämnt om planer på en eventuell prästvigning. Där finns heller inga noteringar angående att det skulle ha varit ett problem att Björkquist inte var prästvigd. Björkquist utnämndes 6 augusti 1942 till biskop. Han tillträdde tjänsten som biskop den 1 september, prästvigdes i Sigtuna den 6 oktober och biskopvigdes den 29 november. Se RA, E-dep., 1942 6 augusti I 1–5.

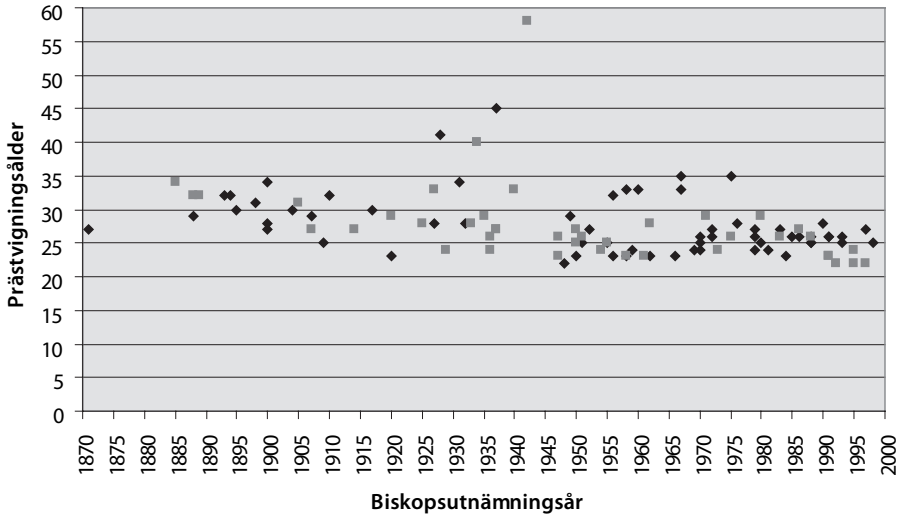

Diagram 5.1 Biskoparnas prästvigning ålder.

Källa: Databas BISFIL.

Anmärkning: Svart markering gäller icke-prästsöner, ljusgrå markering gäller prästsöner.

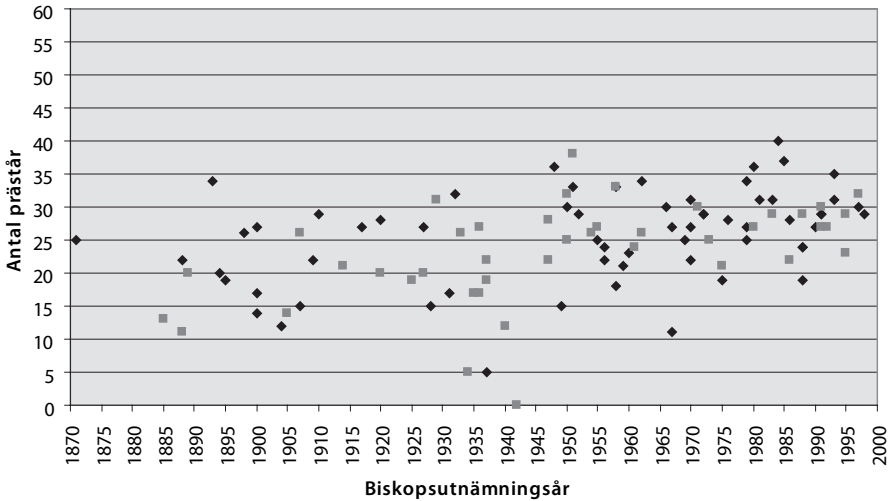

Diagram 5.2 Antal år mellan prästvigning och biskopsutnämning.

Källa: Databas BISFIL.

Anmärkning: Svart markering gäller icke-prästsöner, ljusgrå markering gäller prästsöner.

En förändring inträffade i samband med efterkrigstidens början. Diagram 5.1 visar att de flesta blivande biskoparna prästvigts då de var mellan 20 och 30 år, troligen i anslutning till att de avslutade sin teologiska utbildning. En förändring har dock skett över tid som innebär att prästvigningens ålder sjunkit något efter 1963. För de 62 biskopar som utnämndes före 1963 var medianen 28 år medan den för de 43 biskopar som utnämndes efter 1964 var 26 år. Studien visar också att det har skett en förändring när det gäller skillnaden mellan biskopar som var prästbarn och övriga. Före 1963 var medianen för dessa grupper närmast densamma: 27 år för prästbarnen och 28 år för icke-prästbarn. Utöver att den totala gruppens medelålder sjönk efter 1964 framkommer också en liten skillnad i medianvärdet hos de biskopar som var prästbarn; den visade sig sjunka efter 1964 – medianvärdet för prästbarnen var då 24 år vid prästvigningen medan det för övriga var 26 år.

Diagram 5.2 visar att karriärvägen från prästvigning till biskopsstol har blivit längre efter 1964. Medianvärdet visar att den förlängdes från 22 år före 1963 till 28 år efter 1964. Förklaringen till den förlängda ”vägen” kan vara dels att biskoparna hade prästvigts vid något lägre ålder än tidigare, dels att flera av biskoparna satt kvar länge på sina biskopsstolar, varför omsättningen blev lägre. Här kan också konstateras att det under hela seklet har gått något snabbare för prästsöner att bli biskopar än för dem som inte var det. Den följande tabellen visar den marginella skillnaden, men eftersom den är genomgående bör den uppmärksammas.

Tabell 5.4 Medianvärdet för antalet år mellan prästvigning och biskopsutnämning.

Antal år.

	1900–1963	1964–1999
Prästsöner	21	27
Icke-prästsöner	23	29
Alla	22	28

Källa: Databas BISFIL.

I båda diagrammen framkommer undantag. Den biskop som var 58 år när han utnämndes 1942 och som inte hade varit prästvigd något år är Manfred Björkquist, vars utnämning diskuteras i slutet av kapitlet. De två biskopar som varit präster i fem år när de blev utnämnda var de båda teologiprofessorerna i Uppsala, Torsten Bohlin och Arvid Runestam. För Torsten Bohlin var beslutet att bli prästvigd föregånget av en lång arbetsprocess. Han hade teologiska grubblerier och djupa funderingar över allvaret som detta skulle innebära. Kampen rörde inte minst präst-

löftet som skulle avläggas i samband med prästvigningen.⁴⁷ För Bohlin innebar prästlöftet samma allvar som en prästed. Han fann den förpliktigande och kämpade med hur han i praktiken skulle kunna leva upp till innebörden av det löfte som han var tvungen att avge. Den här delen av prästvigningssceremonin utgjorde länge ett hinder för honom. I samband med den tvååriga sonen Sverkers död, under professorstiden i Åbo 1928, genomgick Torsten Bohlin en livskris och efter detta beslutade han sig för prästvigning.⁴⁸ Han prästvigdes av Nathan Söderblom.⁴⁹ I ett brev till Yngve Brilioth tackar Bohlin för hälsningen som han fått på sin prästvigningdag, och han nämner också om hur stor och betydelsefull den dagen blev för honom.⁵⁰

Anledningen till att Arvid Runestam lät vänta med sin prästvigning är mer oklar, men han skriver i ett brev till sin svåger Yngve Brilioth den 14 maj 1932 hur han har bestämt sig för att bli prästvigd:

Jag har för länge sedan redan velat skriva till Dig om en annan sak. Det har nämligen stått klart för mig alltsedan vår svärfaders död, att jag nu skulle vilja låta prästviga mig. Det är vemodigt, att jag icke har kunnat göra det medan han levde. Men det kan inte betyda, att jag ångrar, att jag icke tidigare låtit det ske. Det skulle ha varit att gå händelserna i förväg. Och då skulle jag icke ha fått erfara det jag nu verkligen fått känna ibland: glädjen över att den stunden närmar sig. Under den sista tidens brådska har denna känsla visserligen ofta fördunklats och berett mig en del oro. Men den kan icke rubba mitt beslut. Jag har talat med Eidem om saken och även sagt honom, att det egentligen ändå är Nathan Söderblom som prästviger mig, ty det är ändå honom jag har att tacka för att det nu kan ske. Vilket alls icke betyder, att jag är någon bättre människa än förr. Dock är jag kanske friare.⁵¹

Yngve Brilioth besvarar Runestams brev redan nästa dag:

Hjärtligt tack för Ditt vänliga brev. Vad du skrev om din prästvigning glädde mig uppriktigt. Jag är övertygad om att det kommer att för Dig bli till välsignelse och låta Dig bli till än större välsignelse. Tyvärr blir det nog icke möjlighet att komma upp – så kärt det än skulle vara mig och så tacksam jag än är för att du uttryckt önskan därom.⁵²

47 Prästlöftet hade ersatt prästeden som tidigare ingick som en del av prästvigningen. Se Bexell 2003b, s. 185-195.

48 Om den inre vända och kamp som Torsten Bohlin hade inför prästvigningen se Bohlin 1950, s. 56. I samtal med Harald Bohlin (son till Torsten Bohlin) 20.4.2005 omtalades problemet med avläggandet av prästlöftet och sonen Sverkers död. Se också dagboksanteckningar UUB, Torsten Bohlins samling, signum NC 1179, 25.5.1927.

49 ”Tolv års kamp efter disputationen kostade det honom, innan Nathan Söderblom lade sina välsignande händer på hans huvud och vigde honom till präst i Sveriges kyrka, denna kyrka, som han kallat sitt hem, sitt allt.” Se Bohlin 1950, s. 56.

50 UUB, Yngve Brilioths brevsamling. Brev från Torsten Bohlin till Yngve Brilioth 17.10.1929.

51 UUB, Yngve Brilioths brevsamling. Brev från Arvid Runestam till Yngve Brilioth 14.5.1932.

52 UUB, Arvid Runestams brevsamling. Brev från Yngve Brilioth till Arvid Runestam 15.5.1932.

Arvid Runestams beslut att bli prästvigd hörde samman med hans relation till svärfadern Nathan Söderblom och det hade funnits samtal där Söderblom uppmuntrat Runestam att vigas till präst. Av obekant anledning hade han låtit det vänta och det var först i samband med, eller strax efter, svärfaderns död som han fattade beslutet om prästvigning. Under 1910- och 1920-talet var Runestams identitet främst att vara vetenskapsman. Han var en ofta anlitad föreläsare, men kom också under 1930-talet att predika, dock utan att hålla altartjänst. Enligt Runestams son, historikern Staffan Runestam, finns det goda skäl att tro ”att önskan om att kunna hålla gudstjänst kom att bli ett motiv för Runestam att prästvigas”.⁵³ Beslutet kan också ha påverkats av hans engagemang i den internationella ekumeniska rörelsen. Efter Nathan Söderbloms död fanns det ett antal teologer i Sverige, bland annat Gustaf Aulén, Anders Nygren (biskop i Lunds stift 1948–1958), Arvid Runestam och Yngve Brilioth, som var engagerade i den internationella ekumeniska rörelsen. Den internationella ekumeniska rörelsen var i huvudsak indelad i tre grenar: *Word Alliance*, *Life and Work* och *Faith and Order*. Söderblom och Runestam var främst aktiva inom *Life and Work*. Brilioth, Aulén och Nygren var i huvudsak aktiva inom *Faith and Order*.⁵⁴ Runestam och Brilioth kände också ett stort ansvar att föra Söderbloms arvet vidare. Det kan vara detta sammanhang som också har påverkat Runestams beslut om prästvigning. Sammantaget visar detta att både Bohlin och Runestam saknade erfarenhet av praktisk församlingstjänst när de blev utnämnda till biskopar. Andra sorters kapital hade varit avgörande för utnämningen, framför allt det akademiska.⁵⁵

Den som också avviker från mönstret, men åt andra hållet, det vill säga att ha varit prästvigd längst tid utan att ha blivit utnämnd till biskop var Krister Stendahl. Vid sin biskopsutnämning hade han varit prästvigd i 40 år. Krister Stendahl skildrar sin karriär på följande sätt:

Jag tyckte det var roligt att läsa teologi, men jag hade inga som helst akademiska aspirationer. Jag var och är väl fortfarande i grunden en präst och en predikant. Min identitet ligger i att vara präst. Det låter lite dumt, kanske i karriärsynpunkt, min akademiska karriär som jag hade vid universitetet i Harvard, som rektor för den teologiska avdelningen där, och jag har haft studenter som har varit inflytelserika genom sitt sätt att lära om Bibeln [---] Så min karriär är inget att skämmas för, men jag har alltid på något sätt och det är sant gjort det där med mänsklig handling,

53 Brev från Staffan Runestam till författaren 1.6.2007.

54 Se Brohed 2005, s. 160.

55 Se exempelvis Runestam 1938, s. 8.

för det är ju mycket också som går åt energimässigt. Ja, sen började jag då att doktorera när jag hade varit studentpräst i Uppsala ett tag. Jag var präst på landet i två år och det var väldigt viktigt för mig.⁵⁶

Här visas ett exempel på hur självbilden hos flera av de utnämnda biskoparna var just att vara präst. Trots detta fortsatte flera av dem sin yrkesbana inom akademien och den praktiska prästtjänsten fick stå tillbaka för forskningen. Jag återkommer till Krister Stendahls karriärväg längre fram i kapitlet eftersom den i flera avseenden är avvikande i förhållande till det övriga episkopatets.

Undersökningen av vid vilken ålder de utnämnda biskoparna hade prästvigts samt hur länge de hade varit prästvigda innan de utnämndes till biskopar visar att vägen från prästvigning till biskopsstol blev längre efter 1963 samtidigt som de då utnämnda biskoparna prästvigts vid en något yngre ålder. Den ovan redovisade undersökningen ger dock inget svar på hur länge dessa personer hade befunnit sig i praktisk prästtjänst. Emellertid finns det exempel som visar att det inte var avgörande för karriären att ha varit verksam som församlingspräst. Om vi till exempel tittar närmare på meritförteckningarna för kandidaterna som stod på förslagsrum i ärkebiskopsvalet 1950 var det enbart en av dem som hade haft ”ordinarie prästerlig tjänstgöring”.⁵⁷ Men hypotetiskt borde man kunna anta att det varit en fördel för de blivande biskoparna om de hade haft församlingstjänst som präst. Hur såg då den prästerliga karriären ut för de blivande biskoparna som varit i församlingstjänst? Ett sätt att mäta detta är att kartlägga vilka prästerliga tjänster de haft. I det här sammanhanget är det främst av intresse att undersöka deras chefsprästtjänster.

Prästerlig karriär

Eftersom lekfolket fick större inflytande över valproceduren efter att den nya biskopsvalslagen hade införts, finns det skäl att anta att det inte längre är ”prästernas chef” som röstades fram utan ”hela stiftets ledare”. Att vara en ”god predikant” eller en känd författare av vetenskapliga teologiska böcker eller andaktslitteratur gjorde att vederbörande var ett känt namn i stiftet. Frågan är om denna typ av merit blev viktigare över tid, än att biskopen skulle vara en vetenskapsman. Detta skulle i så fall tyda på att ett bredare spektrum av tillgångar hos den blivande stiftschefen ansågs mera eftersträvansvärt än vetenskapliga meriter, det vill

⁵⁶ Intervju med Krister Stendahl 26.5.2006.

⁵⁷ Kandidaterna vid det här tillfället var Torsten Ysander, Yngve Brilioth och Anders Nygren. Ysander är den ende av dem som står noterad som att ha varit innehavare av en kyrkoherdebefattning. Brilioth hade dock innehaft kortare prästtjänstgöring som pastorsadjunkt och regementspastor. Märkligt är dock att hans titel som domprost i Lund inte står noterad i handlingarna. Se RA, E-dep., 1950 24 febr 33–63.

säga att generalisten förespråkades istället för experten.⁵⁸ Nedan följer en kort redogörelse för hur den prästerliga karriärvägen kunde se ut. Mätningen grundar sig på vilka chefspositioner som i materialet angivits att biskoparna har innehaft inom prästyrket innan de blev utnämnda till den högsta chefspositionen inom stiftet, den att vara biskop.

Tabell 5.5 *Biskoparnas prästerliga karriärvägar. Absoluta tal.*

	1900–1963	1964–1999	Hela seklet
kyrkoherde	22 (12)	7 (1)	29 (13)
domprost	9 (4)	12 (3)	21 (7)
kyrkoherde och kontraktsprost	5 (2)	3 (1)	8 (3)
kyrkoherde och domprost	7 (2)	4 (1)	11 (3)
kyrkoherde, kontraktsprost och domprost	7 (4)	2 (1)	9 (5)
kontraktsprost och domprost	1 (1)	–	2 (1)
ingen chefsprästtjänst	11 (4)	14 (6)	25 (10)
<i>Summa</i>	<i>62 (29)</i>	<i>43 (13)</i>	<i>105 (42)</i>

Källa: Databas BISFIL.

Anmärkning: Antalet prästsöner anges inom parentes.

Antalet undersökta personer är få och det är svårt att dra generella kvalitativa slutsatser av materialet, men några tendenser framkommer. Det verkar ha inträffat en skillnad i biskoparnas karriärbakgrund, mellan dem som utnämndes före och efter 1963. Före 1963 hade 82 procent av biskoparna haft en chefsposition inom prästyrket, medan siffran sjönk med 15 procentenheter efter 1964. Antalet biskopar som enbart hade varit kyrkoherdar minskade också efter 1964. Istället visar mönstret en ökning av antalet domprostar som blev biskopar. Domprostpositionen verkar alltså under den perioden fungerat som en ”språngbräda” till biskopsstolen. Rune Imberg har konstaterat att ungefär hälften av de biskopar han undersökte under perioden 1866–1989 hade varit domprostar innan de utnämndes till biskopar.⁵⁹ Imberg framhåller att det ”åtminstone periodvis, varit mycket vanligt att rösta på domprostar i biskopsval, inte minst domprosten i det egna stiftet”. Under hela 1900-talet hade 41 procent av de blivande biskoparna varit domprostar innan de utnämndes till biskopar. Fördelningen av dessa är tämligen likvärdig före och efter 1963, 39 respektive 42 procent, dock med en liten ökning

58 Se Jordansson 2007, s. 164 angående resonemang om ledaren som generalist istället för expert. Se också Lundstedt 2006, s. 67.

59 Imberg 991, s. 85. 102 biskopsutnämningar ingår i Imbergs undersökning.

under senare delen av seklet.⁶⁰ Hade de utnämnda biskoparna som varit domprostar företräddesvis varit det i samma stift där de blev utnämnda till stiftschefer? Resultatet visas i följande tabell.

Tabell 5.6 *Fördelning av domprostar som har blivit biskopar under 1900-talet.*
Absoluta tal.

Stift	Personer som varit domprostar inom samma stift där de utnämndes till biskopar	Personer som varit domprostar inom andra stift än där de utnämndes till biskopar	Totala antalet domprostar från stiftet som utnämndes till biskopar inom samma eller annat stift
Uppsala	1	3 (2 Lund, 1 Härnösand)	4 (2)
Linköping	2	4 (2 Göteborg, 1 Uppsala, Härnösand)	5
Skara	2	3 (Göteborg, 1 Linköping, Strängnäs)	2 (1)
Strängnäs	1	2 (1 Stockholm, 1 Linköping)	3
Västerås	0	0	0
Växjö	0	4 (2 Härnösand, 1 Lund, Strängnäs+Göteborg ⁶¹)	2
Lund	4	0	7 (5)
Göteborg	1	0	6 (3)
Karlstad	1	2 (1 Kalmar, 1 Linköping)	1
Härnösand	2	1 (Växjö)	7 (5)
Luleå	2	1 (Växjö)	2
Visby	0	4 (2 Uppsala, 1 Härnösand, 1 Göteborg)	0
Stockholm	2	1 (Härnösand)	3
Kalmar	0	0	1
<i>Summa</i>	<i>18</i>	<i>25</i>	<i>43 (16)</i>

Källa: Databas BISFIL.

Anmärkning: I andra kolumnen anges inom parentes inom vilket stift vederbörande har varit domprost tidigare. I tredje kolumnen anges antalet prästsöner inom parentes.

Även här är siffrorna mycket låga och slutsatserna bör förses med reservationer. Mönstret visar att 18 av 43 biskopar utnämndes till biskopar i samma stift som de tidigare varit domprostar.⁶² Det var alltså vanligare att domprosten inte utnämndes till biskop i samma stift där han tidigare varit

60 Före 1963 utnämndes 24 personer som varit domprostar och efter 1964 utnämndes 19 personer som varit domprostar.

61 Elis Malmeström hade varit domprost både i Strängnäs och Göteborg när han 1950 utnämndes till biskop i Växjö stift.

62 För vidare redogörelse angående tillsättningen av domprosttjänst se Imberg 1991, s. 24–31; Brohed 2005, s. 17.

verksam än tvärtom. Det går att finna stift där domprosttjänsten ser ut att ha varit en betydelsefull karriärväg. I sammanhanget framstår domprosttjänsterna i Lunds och Härnösands stift som viktiga att föra ett kortare resonemang kring. Såväl i Lund som i Härnösand har sju av stiftets domprostar blivit biskopar, av dessa var fem också prästsöner. Skillnaden är dock att domprostarna i Lunds stift i något högre utsträckning blev stiftschefer inom samma stift, medan Härnösands domprostar rekryterades till biskopsstolen inom andra stift. Härnösands stift utmärker sig också när det gäller rekryteringen till de 11 ärkebiskopar som funnits under 1900-talet, varav tre "hämtats" från biskopsstolen i Härnösand. Ytterligare en biskop, Arne Palmqvist, rekryterades från Härnösands stift till Västerås stift 1975. Det ter sig alltså som att just Härnösands stift har fungerat som något av en plantskola för blivande biskopar, och därtill ärkebiskopar. Varför blev det så? Siffrorna är som sagt låga och flera faktorer har troligen samverkat för att stiftet har blivit utmärkande i detta sammanhang. Ett hypotetiskt resonemang kan dock föras när det gäller stiftets kyrklighet. Härnösands stift omfattar de fyra landskapen Jämtland, Härjedalen, Ångermanland och Medelpad. Av utvecklingen att döma verkar det som att stiftet har präglats av en öppen och tillåtande attityd. Det har saknats extrema riktningar, och svenskkyrkligheten har inte varit den dominerande kyrkligheten. Det har däremot på sina håll i stiftet den lågkyrkliga rörelsen EFS (Evangeliska Fosterlandsstiftelsen) och baptismen varit.⁶³ Risken att biskoparna skulle "göra bort sig" och bemötas med hårt motstånd om och när nya idéer infördes i verksamheten var således mindre än i ett stift där svenskkyrkligheten var hög, som till exempel i Göteborgs stift. Ett utslag av att man i Härnösand inte var rädd att anamma nya händelser var att biskop Ruben Josefson vigde en av de tre första kvinnliga prästerna, Ingrid Persson, till tjänst inom Härnösands stift våren 1960.⁶⁴ Möjligen var det också det nytänkande som man vågade prova i stiftet som också tilltalade andra stift, och som gjorde att man röstade på kandidater som hade varit verksamma i Härnösands stift.

Vad hade då de 20 biskopar som saknade erfarenhet från chefsprästtjänst med sig i sitt karriärbagage? Hade de haft chefspositioner inom andra områden än inom det kyrkliga fältet? Åtta av dem hade varit föreståndare eller direktor vid någon kyrklig institution, till exempel vid Ersta diakonianstalt, Fjellstedska skolan eller varit stiftsgårdsföre-

63 Aldén 1989, s. 216f.; Gustafsson 1971 [1957], s. 15–27.

64 Brohed 2005, s. 212f. Ärkebiskop Gunnar Hultgren prästvigde Margit Sahlin, och Helge Ljungberg (biskop i Stockholms stift 1954–1971) prästvigde Elisabeth Djurlé. Båda kvinnorna fick tjänst inom Stockholms stift.

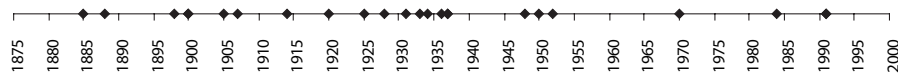
ståndare.⁶⁵ De hade alltså haft ett chefsansvar inom fältet och via sina positioner blivit bekanta namn.

Det kan alltså konstateras att majoriteten av de blivande biskoparna hade haft en chefsprästtjänst. För dem som inte hade haft en sådan tjänst kunde detta kompenseras genom att inneha en chefsposition inom en annan del av det kyrkliga fältet. Ytterligare fem av de 20 personer som inte innehaft chefsprästtjänst har främst haft sin karriär inom det akademiska området.⁶⁶ Detta för diskussionen vidare till vilken betydelse det akademiska kapitalet har haft för en kyrklig karriärväg.

DEN AKADEMISKA KARRIÄREN SOM EN DEL AV DET KYRKLIGA FÄLTET

Under första hälften av seklet var professurerna vid de teologiska fakulteterna viktiga rekryteringsbaser till biskopsstolarna. 24 av 105 biskopar var professorer i teologi innan de utnämndes till biskopar. Hälften av de 24 var prästsöner. Tre personer hade varit professorer i fler än ett ämne. Tidslinjen visar fördelningen över seklet.

Figur 5.1 Tidslinje över professorer som blev biskopar.

Källa: Databas BISFIL.

Anmärkning: På linjen finns 21 markörer. Under åren 1900, 1937 och 1991 utnämndes två biskopar samma år som var professorer.

Från 1950-talet avtar rekryteringen av biskopar från akademien. Brytningspunkten inträffar således innan biskopsvalslagen har införts och kan alltså inte bero på att väljarkåren har breddats. En förklaring till det höga antalet professorer bland biskoparna har varit att prästerna i hög grad röstade på sina gamla universitetslärare. Mönstret visar dock att om detta tidigare har varit en av faktorerna bakom hur röstetalet föll ut bland prästerna, så avtog det före 1963. En annan möjlig förklaring skulle kunna vara att kyrkan som helhet genomgick en förändringsfas under 1950-talet. Flera frågor och ett antal olika ”affärer”

65 De åtta utnämnda biskoparna som det handlar om var: Ingmar Ström direktor för Svenska Diakonistyrelsen, Bertil Werkström direktor för Stora Sköndal, Ruben Josefson direktor vid Fjellstedtska skolan, Jonas Jonsson föreståndare för Stiftsgården Rättvik, Dick Helander föreståndare för Ersta, Manfred Björkquist föreståndare Ångermanlands folkhögskola och senare Sigtuna folkhögskola, Tore Furberg missionsdirektor SKM, Arne Palmqvist prodirektor Stockholms teologiska institut.

66 Dessa biskopar är Torsten Bohlin, Arvid Runestam, Anders Nygren, Krister Stendahl och Lars Eckerdal.

gjorde att dess position blev ifrågasatt. Kyrkan utsattes helt enkelt för en förtroendekris till följd av bland annat Helanderaffären (se kapitel två) och tro- och vetandedebatten som uppstod i spåren av den så kallade Hedeniusdebatten. Ingemar Hedenius, professor i praktisk filosofi vid Uppsala universitet, publicerade 1949 boken *Tro och vetande*. Boken ifrågasatte kristendomen som helhet men innehöll även kraftig kritik mot bland annat Svenska kyrkans biskopar och teologer. Boken utgjorde således startskottet för en utdragen debatt angående hur man skulle tolka och förhålla sig till tro- och vetandeproblemet. Både Helanderaffären och Hedeniusdebatten orsakade att Svenska kyrkans ställning försvagades.⁶⁷ Dessutom var frågan om kvinnors tillträde till prästämbetet högst aktuell och utreddes av en kommitté, utsedd av regeringen 1946. Frågan debatterades ihärdigt ända fram till beslutet 1958.⁶⁸ Allt detta sammantaget gjorde att man möjligen ansåg det viktigare att välja biskopskandidater som hade förmåga att praktiskt hantera den situation som kyrkan befann sig i än att det var de högst meriterade akademiska personerna som skulle leda kyrkan under denna turbulenta period.

Inom vilka teologiska ämnesområden hade då dessa professorer varit verksamma? Har något eller några av dem varit mer framträdande som rekryteringsbas? Följande tabell visar var och inom vilka ämnesområden biskoparna hade varit professorer.

Tabell 5.7 Förteckning över teologiska ämnesområden och antal biskopar som har varit teologie professor före biskopsutnämning.

Antal biskopar som varit professorer i teologi	Ämnesområde	Universitet
4	praktisk teologi	Uppsala, Lund
7	dogmatik och moralteologi	Uppsala
1	pastoralteologi	Uppsala
3	systematisk teologi	Lund, Åbo
3	kyrkohistoria och symbolik kyrkohistoria och samfundsvetenskap	Lund Uppsala
4	teologiska prenotationer och encyklopedi (senare religionshistoria)	Uppsala
4	exegetik	Lund, Harvard USA
1	?	Tamilnadu Theological Seminary

Källa: Databas BISFIL.

Anmärkning: I tabellen uppges enbart biskopar som haft en ordinarie professur. Samtliga professorer som uppgivits i källmaterialet har angivits i tabellen. Därför är antalet 27 eftersom tre innehaft fler än en professur.

⁶⁷ Brohed 2005, s. 207f.

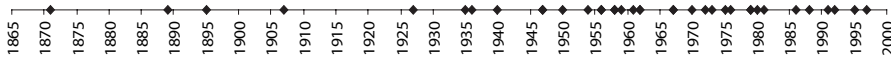
⁶⁸ Brohed 2005, s. 208–212.

Tolkningen av resultaten försvåras av några omständigheter: dels på grund av att siffrorna är små och att fördelningen av professorernas ämnesområden varit tämligen jämn, dels har ämnesbeteckningarna ändrats under seklet och dessutom inte varit samstämmiga mellan Lund och Uppsala, trots att ämnesinnehållet i princip varit detsamma. Sammantaget gör detta att det är svårt att dra några direkta slutsatser av materialet. Vid en närmare granskning framstår dock ett mönster som det kan resoneras vidare kring. 15 biskopar har varit professorer inom ämnen som främst varit inriktade på tolkningen av den kristna trons praktiska tendenser och konsekvenser. Dessa ämnesområden har varit praktisk teologi, dogmatik och moralteologi, pastoralteologi och systematisk teologi. De resterande, vilkas ämnestillhörighet är känd, var i tjänst inom ämnena kyrkohistoria, samfundsvetenskap, religionshistoria och bibelvetenskap. Om man tolkar detta i förhållande till tidslinjen ovan, förefaller det som att prästerna i huvudsak röstade på sina tidigare lärare (professorerna) från universitet. Med en viss övervikt var det dock lärare inom de praktiska teologiska ämnena som blev biskopar. Det pekar på trenden att man efterfrågade en praktisk erfarenhet av innebörden i kyrkans arbete. Här kan också nämnas att fyra av professorerna i dessa ämnen saknade erfarenhet av en chefsprästtjänst. Kanske kunde specialkunskapen om det praktiska ämnesområdet väga upp denna brist. Samtidigt skall det åter betonas att siffrorna är små och resultaten skall tolkas med försiktighet.

Docenter och doktorer

Trots att antalet professorer bland biskoparna minskade markant från 1950-talet var biskoparnas vetenskapliga meriter fortfarande höga. Under 1900-talet var 58 biskopar docenter innan de utnämndes.⁶⁹ Av dessa anges 21 även som professorer. Fördelningen av de 37 docenterna bland biskoparna visas på följande tidslinje.

Figur 5.2 Tidslinje över docenter som blev biskopar.

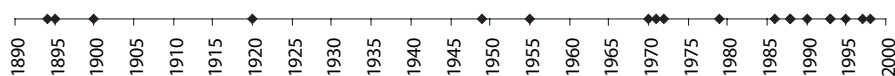
Källa: Databas BISFIL.

Anmärkning: På linjen finns 31 markörer. Under åren 1947, 1956, 1958, 1962, 1967 och 1979 utnämndes två biskopar samma år som var docenter.

69 Bland dessa fanns 30 prästsöner.

Mönstret stämmer väl överens med vad som visas i tidslinjen över utnämnda professorer, och tyder på att den vetenskapliga meriteringen bland de utnämnda biskoparna var fortsatt hög. Mest meriterande av de akademiska titlarna synes doktorstiteln i teologi ha varit. I departementsakterna med handlingar från biskopsvalen finns det noterat hur viktigt man ansåg det vara att vederbörande hade meriterat sig för en doktorstitel. Under 1900-talet var enbart 19 av de utnämnda biskoparna inte teologie doktorer. Av dessa var enbart fyra prästsöner, vilket tyder på att de flesta prästsönerna hade teologie doktorsexamen. Hur de biskopar som inte var teologie doktorer har fördelat sig över seklet visas i följande uppställning.

Figur 5.3 Tidslinje över biskopar som inte var teologie doktor.

Källa: Databas BISFIL.

Anmärkning: På linjen finns 17 markörer. Under åren 1988 och 1993 utnämndes två biskopar samma år som inte var teologie doktorer.

Vikten av att inneha en doktorstitel för att bli utnämnd till biskop avtog från 1970-talet och framåt. Frågan är om detta skall ses som ett uttryck för att den vetenskapliga meriteringen i form av höga akademiska examina och titlar minskade i betydelse till förmån för praktisk erfarenhet av att vara chef inom andra områden inom det kyrkliga fältet. Kanske kan det ses som ett uttryck för att fältet efterfrågade praktiskt erfarna ledare. Fortfarande framstod dock doktorstiteln som ett viktigt symboliskt kapital i konkurrensen, men den var inte lika viktig eller avgörande som den hade varit under tidigare decennier.

Mentorer

”Ellen Key har en gång fällt det sanna ordet, att det föga hjälper med begåvning och energi, om man inte får lyckan att möta en person i livet, som förstår ens djupaste intentioner helt, fullt och sakligt och i godhet öppnar dörrarna till framgång”.⁷⁰ Så skrev Tor Andrae om hur han hade erfårit betydelsen av att ha mött en person som fungerat som ledsagare och på olika sätt bistått med hjälp som blivit avgörande för den vidare karriären. Flera av biskoparna har angett personer som på olika sätt har varit viktiga för deras utbildnings- och karriärväg. Ofta har det varit äldre professorer, lärare, biskopar och präster som samlade yngre studenter

⁷⁰ Wellhagen 1947, s. 14.

runt sig. En av de personer som betydde mycket för flera blivande biskopar var Nathan Söderblom. Som ett exempel på hur Söderblom hade förmågan att ledsaga, inspirera och uppmuntra personer att våga fortsätta att utvecklas berättar Tor Andræ:

Ute i Stabby prästgård samlades på måndagseftermiddagarna en trängre krets av lärjungar och vänner vid professorns mottagningar. Kretsen var icke sluten, och i verkligheten stod dörren öppen för vem som ville. Men jag saknade mod att tränga mig in bland de utvalda, fastän jag hjärtligt avundades dem deras förmån. Jag blev därför mycket överraskad, då jag en dag, när jag avlagt min första teologiska examen, fick kallelse att infinna mig hos professorn och så fort jag kommit inom dörren hälsades med frågan, om jag hade lust att bli docent i religionshistoria. Jag stammade fram mitt tvivel, om jag kunde duga för uppgiften, men Söderblom avbröt mig med vänlig ironi: 'Det har jag inte frågat om, jag frågar om ni *vill*'. Så blev han för mig som för många andra en vänlig försyn, som med omtanke, ihärdighet och tålmod ledde mina steg på forskningens steniga väg.⁷¹

Tor Andræ lyfter främst fram Söderbloms egenskap att visa tilltro till den yngre studentens förmåga och att kunna entusiasmera honom till att våga gå vidare på karriärvägen. Mentorskapet kunde också innebära att äldre präster, biskopar och lärare bistod med olika sorters hjälp i arbetet. Till exempel kunde det handla om ekonomisk hjälp för att kunna bedriva studier. Det kunde också handla om möjligheten att få "praktik" hos äldre biskopar eller präster. Genom att periodvis bo i biskops- eller prästgården fick de kunskap om vad det praktiska arbetet inom dessa områden innebar. Ett exempel som kan nämnas är Nils Lövgren som kom från en fattig bondfamilj men som fick ekonomisk hjälp av prosten Edgren. Inte nog med att han fick ekonomisk hjälp och privatundervisning för att klara inträdesproven till utbildningarna, han fick också under sommarmånaderna bo i prostgården och ta del av det praktiska församlingsarbetet.⁷² Liknande erfarenheter hade J.A. Eklund. Liksom Lövgren kom han från ett fattigt hem, men hade lyckan att få kontakt med den dåvarande biskopen Anders Fredrik Beckman i Skara stift.⁷³ Beckman hade fått vetskap om att Eklund var en begåvad student, och när det kom till hans kännedom att Eklund skulle bli teolog inbjöd Beckman honom att bo i biskopsgården några sommardagar. "Från denna sommar blev JA Eklund en 'institution' på Brunnsbo, detta blev

71 Wellhagen 1947, s. 14. Att Andræ kom att bli en arvtagare efter Söderblom vad gäller den vetenskapliga inriktningen är ett i flera sammanhang omtalat faktum. Se till exempel Dahlquist 1947, s. 31.

72 Se Sjöqvist 1989, s. 19f. Även Lövgren fick ekonomisk hjälp från "några andra honom närstående personer", se s. 20.

73 Beckman var farbror till Skarbiskopen Hjalmar Danells andra hustru Maria Danell, född Beckman. Även Hjalmar Danell hade under sina studieår kontakt med biskop Beckman.

nu hans feriehem.⁷⁴ Eklund bistod biskopen med administrativa sysslor och fick god skolning i vad rollen som biskop innebar. Eklund fick också ekonomisk hjälp av Beckman.⁷⁵

Det är också viktigt att uppmärksamma de fall när det har funnits en typ av mentorskap mellan en blivande eller nyvigd präst och en äldre präst eller biskop, vars dotter var gift med den unge mannen som senare i livet blev biskop. Detta förhållande ser vi bland annat hos Yngve Brilioth, som var sekreterare hos Nathan Söderblom och som gifte sig med dennes dotter.⁷⁶ Ett annat exempel utgör Erling Eidem, vars fru Elisabeth var dotter till den tidigare nämnde domprosten och professorn Pehr Eklund, vilken spelat en viktig roll i utvecklingen av lunda-teologin under slutet av 1800-talet. Edvard Magnus Rodhe har redan nämnts tidigare i avhandlingen, och fler namn finns. Det kunde också bli aktuellt med ekonomisk hjälp från svärfadern, vilket exempelvis var fallet när Gunnar Hultgren under våren 1938 skulle skriva färdigt sin licentiatavhandling.⁷⁷

Under hela seklet verkar det ha varit ett genomgående och viktigt kapital att ha haft kontakt med en äldre kyrkoman. Företeelsen har förekommit på liknande sätt även under tidigare århundraden, vilket visar på en kontinuitet över tid.⁷⁸ Någon hjälper den yngre fram. Den typen av kontakt etablerades genom olika typer av relationer – släktskap, kollegialt eller under utbildningstiden. Andra sammanhang som lämpade sig väl för att gynna nätverks- och relationsbyggande var vid olika typer av möten, sammankomster och konferenser.

KYRKLIGA MÖTEN OCH INTERNATIONELLA SAMMANHANG

Att vara deltagare och aktiv vid olika kyrkliga möten har Rune Imberg definierat som förtroendeuppdrag, och han menar att den typen av uppdrag har utgjort betydelsefulla meriter vid biskopsutnämningar. Han menar att den typen av uppdrag visar att biskop och prästerskap i stiftet har haft förtroende för vederbörande att vara stiftets representant i olika

74 Malmeström 1950, s. 71f.

75 Malmeström 1950, s. 86.

76 Brilioth 1938.

77 UUB, J.A. Eklunds brevsamling, Brev från Gunnar Hultgren till J.A. Eklund 24.6.1938. "Sent omsider vill jag nu skriva några rader för att ge uttryck åt den stora tacksamhet jag känner över den studietid, som Far och Mor skänkt mig. Det var helt enkelt obeskrivligt skönt att få arbeta på avhandlingen i lugn och ro. Och jag anser mig ha skäl att vara ganska nöjd med resultatet."

78 Wirén 2006; Winton 2006.

sammanhang. I sin korta sammanfattning har Imberg inte angett några referenser eller undersökningar för sina antaganden.⁷⁹ Hans påståenden framstår dock som rimliga, då flera blivande biskopar varit aktiva inom olika typer av möten. Det kunde innebära att vara deltagare vid stiftens prästmöten, att vara föredragshållare eller deltagare vid Allmänna kyrkliga mötet eller att vara ombud i kyrkomötet.⁸⁰ Vad Imberg däremot inte diskuterar, men som också ser ut att ha varit viktiga sammanhang är internationella möten. Under första hälften av 1900-talet var ett antal av biskoparna, både före och efter sin utnämning, aktiva inom det internationella ekumeniska arbetet. De blev därmed kända och uppmärksammade för sitt arbete, som inte minst under mellankrigsåren innebar gemensamma strävanden för fredsbevarande insatser från kyrkans håll. I intervjuer med Krister Stendahl och KG Hammar angav de båda hur just internationella sammanhang varit viktiga för utvecklandet av deras teologiska ställningstaganden, etablerandet av nätverk samt också för deras respektive karriärväg. Därför lyfts detta sammanhang och dessa personer fram som ett exempel på vad de anger att dessa ”mötessammanhang” kunde betyda.

Internationella ekumeniska möten

Internationellt hölls också en rad olika kyrkomöten, i vilka Sverige ofta representerades av redan befintliga biskopar. Det fanns även personer som inte var biskopar som var högst aktiva i det internationella ekumeniska kyrkoarbetet. Nathan Söderblom hade varit en pådrivande och viktig aktör inom detta område. Efter Söderbloms död 1931 hade svenska teologer till uppgift att förvalta detta arv och föra den söderblomska andan vidare med dialog mellan olika kyrkoriktningar som tema.⁸¹ Krister Stendahl var student i Uppsala under 1940-talet och han menar att det under 1930–40-talen fanns ett utbrett och nästintill självklart engagemang i olika kyrkliga ”rörelser”, vilka inte sällan hade internationella anknytningar och syften. Rörelseaktiviteten sågs närmast som en teori eller filosofi i Uppsala under den här perioden. Internationella sammanhang och kontakter kunde alltså ge erfarenheter och meriter som kunde visa sig vara betydelsefulla vid biskopsutnämningarna.⁸²

79 Imberg 1991, s. 96.

80 Om det allmänna kyrkliga mötets uppkomst se Lenhammar 1977.

81 Persenius 1987.

82 I den samlade merit- och tjänsteförteckningen inför ärkebiskopsutnämningen 1950 finns det noterat i en specifik kolumn att Yngve Brilioth ”deltagit i det ekumeniska arbetet”. De tre kandidaterna som fanns vid det tillfället var i nämnd ordning Torsten Ysander, Yngve Brilioth och Anders Nygren. Se RA, E-dep., 1950 24 februari 33–63.

I dagens diskussion om betydelsen av internationella meriter för möjlighet till vidare karriär inom skilda områden är det intressant att notera vad som har sagts angående detta i de utnämnda biskoparnas fall. Redan under seklets tidiga decennier fanns det ett antal av de utnämnda biskoparna som under kortare eller längre perioder hade vistats utomlands. Att resandet inte var någon självklarhet visar sig bland annat genom att det i herdaminnena har noterats vilka resor dessa personer har utfört och vid vilken tidpunkt de har ägt rum. Resornas syfte kunde vara studieresor som ingick som en del av utbildningen. De kunde också vara resor som utfördes i tjänsten. För senare decenniers biskopar finns inte längre angivet vilka resor biskoparna har företagit. Detta är ett utslag av moderniseringen då resor blev mer vanliga och troligen ökade så i antal att de varken var möjliga eller lika intressanta att notera längre. Vad man däremot kan få fram är vilka utnämnda biskopar som har varit verksamma i internationella sammanhang. Jag har nämnt att det fanns ett antal biskopar och teologer som var internationellt verksamma i det ekumeniska arbetet under 1930- och 1940-talen. För senare decennier vill jag lyfta fram Krister Stendahl och KG Hammars berättelser om vad det internationella sammanhanget betydde för deras karriär inom det kyrkliga området.

Krister Stendahls karriärväg är utmärkande i det svenska episkopatets historia. Liksom Nathan Söderblom och Bertil Gärtner var han verksam som professor vid ett utländskt universitet.⁸³ Men till skillnad från dessa båda hade han under trettio års tid inte varit verksam i Sverige eller Svenska kyrkan. Krister Stendahl flyttade till USA 1954 och var verksam som professor där tills han blev utnämnd till biskop i Stockholms stift 1984. Efter sin pensionering 1988 återvände han till Harvard. Redan 1967 blev Stendahl placerad på tredje förslagsrum i dåvarande ärkebiskopsvalet, men Ruben Josefson som var andra namn utnämndes den gången. Hur kunde då Krister Stendahl bli en tänkbar biskopskandidat med tanke på att han varit borta från Sverige under så lång period? Själv besvarade Stendahl den frågan med att först poängtera att det då, ”under den tiden”, inte var meriterande att ha internationell erfarenhet. Det som gällde var antalet svenska tjänsteår och eftersom han enbart hade varit verksam som församlingspräst i Sverige i två år (inte på chefsnivå) innebar det bland annat att han i sin första löneutbetalning som biskop placerades i lägsta lönekategorin – den med minst svenska tjänsteår. Men

83 Söderblom var verksam vid Leipzig, Gärtner och Stendahl vid Harvard. Det skall också noteras att Yngve Brilioth och Torsten Bohlin var verksamma som professorer vid Åbo Akademi. Den teologiska institutionen där hade dock ett särskilt förhållande till den teologiska institutionen vid Uppsala universitet. Se Hallencreutz 2002, s. 75f. och där angivna referenser.

däremot hade Stendahl under en lång period varit ytterst aktiv i olika internationella sammanhang. Han hade suttit med som representant för den amerikanska lutherska kyrkan i Kyrkornas Världsråd och deltagit i ett stort antal internationella konferenser. Detta menade Stendahl gjorde att han ”varit synlig” och även fick möjlighet att, trots det stora avståndet till Sverige, träffa den svenska delegationen, som inte sällan bestod av ett antal biskopar, och kunde på så sätt hålla kontakten med de kyrkliga förhållandena i Sverige. De internationella konferenserna och mötena blev således viktiga mötesplatser där erfarenheter, utbyten och uppdateringar kunde göras. Dessa sammanhang medförde att Krister Stendahl inte blev bortglömd trots sin långa utlandsvistelse.⁸⁴

KG Hammar berättar i en intervju om sin egen karriärväg. På frågan vilka moment som hade haft störst betydelse för honom under denna nämnde han bland annat sina internationella meriter.

Och det ena var då att jag var teologie doktor, att jag liksom hade det akademiska. Det andra var att jag hade internationell erfarenhet, att jag hade varit ute i tre år i Singapore och arbetat en hel del med internationella frågor. Det vill jag återkomma till, så glöm inte det här, för det har med biskopskollegiets tid att göra. [...] Det ena är det här internationella, det har du ju märkt att vi var ju bara till för några biskopsval sedan väldigt många som hade varit missionärer och hade varit ute. Och vi var ju egentligen studiekamrater, vi är rätt många samtida, det hittar du ju väldigt lätt det där. Alltså, när jag kom till Biskopsmötet 92 så var ju hälften mina gamla studiekompisar från Lund och dom flesta av oss hade varit ute i tjänst och hade den här relativiserande synen på Svenska kyrkan som man får om man ändå har varit i en helt annan kultur och det är kanske den viktigaste erfarenheten man får att det kan vara på många olika sätt och det är klart att vi hade om än det inte var nätverk så hade vi ju, genom åren fanns ju dom här kontakterna som hängde ihop med kyrkans utlandsarbete och så. Vi träffades på såna där möten och så och en del av oss besökte ju varandra när vi var utomlands och det är ju speciellt starkt att träffas i Indien och sånt – så det är den ena biten, det här internationella som ju säkert har spelat en stor roll [...].⁸⁵

Både KG Hammar och Krister Stendahl poängterar hur utlandsvistelsen har bidragit till att deras syn på Svenska kyrkan och på den kristna tron har blivit relativiserad och vidgad. Utlandsvistelsen påverkade således deras teologiska ställningstaganden.⁸⁶ Både Stendahls och Hammars åsikter ansågs radikala och ibland även avvikande, för att uttalas av biskopar, varför dessa också tidvis ifrågasattes. De internationella sammanhangen hade dock gjort dem uppmärksamma på att samma fenomen kunde tolkas på flera olika sätt. Detta gjorde att deras egna tolkningsramar

84 Baserat på uppgifter lämnade under en intervju med Krister Stendahl 23.5.2006 och telefonsamtal 26.5.2006.

85 Intervju med KG Hammar 5.2.2006.

86 Se vidare Hammar & Lönnroth 2004, s. 33–38.

vidgades, och gav dem frimodighet att framföra sina åsikter, om än de kunde uppfattas som avvikande. De internationella sammanhangen var viktiga mötesplatser, som fick stor betydelse som kontaktytor och förmedlare av information och som lämpade sig väl för att bygga nätverk. Det går också att konstatera att olika former av utlandsvistelse har bidragit till att den teologiska ståndpunkten hos vederbörande i vissa fall har förändrats. För en del innebar detta att den blev bredare och mer vidsynt medan det för andra blev viktigt att hålla fast vid sin etablerade ståndpunkt, till exempel när det gällde kyrkosynen, som man haft med sig när man påbörjade arbetet i de internationella sammanhangen. Som tillgång för den kyrkliga karriären hade dock de internationella sammanhangen begränsad betydelse, om man här beaktar att det var antal svenska tjänsteår som räknades i den faktiska konkurrensen. I praktiken hade den här typen av erfarenhet dock en viktig betydelse för att dessa personer skulle våga framföra sina åsikter, om än de kunde uppfattas som avvikande.

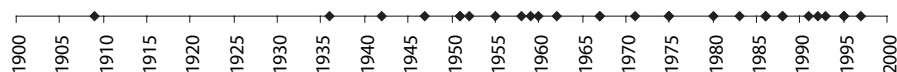
DET ADMINISTRATIVA OCH FACKLIGA KAPITALET

Det finns uppgifter och uppdrag i biskoparnas karriärbakgrund som kan karakteriseras som administrativa uppgifter. Visserligen skulle man kunna säga att uppdrag inom olika ekumeniska organisationer och vid olika typer av kyrkliga möten också kan beskrivas som administrativa uppgifter. Under den här rubriken har jag dock för avsikt att diskutera uppgifter som rör andra områden där personerna har gjort sig kända för en administrativ insats, till exempel som redaktör för olika kyrkliga tidskrifter eller som sekreterare inom kyrkliga organ.

Tidigare har nämnts att det blev en marginell förskjutning i karriärvägen från att de blivande biskoparna hade haft chefsprästtjänster till att det blev fler som varit föreståndare eller direktorer vid kyrkliga institutioner. Under hela seklet hade 29 biskopar haft den typen av tjänster. 16 av dessa 29 personer hade förutom sådant chefsarbete haft chefsprästtjänst som domprost eller kyrkoherde. Mer än hälften hade alltså chefs erfarenhet både i form av högre prästtjänst och från administrativ tjänst inom fältet. 15 av de 29 biskoparna var prästsöner, varav 10 också hade innehaft någon typ av chefsprästtjänst. Detta innebär att endast åtta av biskoparna som hade haft en chefsadministrativ tjänst inte därtill var prästson och/eller hade innehaft en chefsprästtjänst. En av dessa var Martin Lindström (biskop i Lunds stift 1960–1970). Från 1942 tills han blev utnämnd till biskop hade han varit rektor på Lundsbergs internat-

skola och inte innehaft någon specifik prästtjänst.⁸⁷ Biskopsutnämningen blev hans första tjänst inom kyrkan. Det innebar dock inte att han inte varit verksam inom det kyrkliga fältet. Som rektor hade han lett både skolgudstjänster och konfirmandgrupper, och han var prästvigd 1937. Exemplet med Lindström illustrerar dock att vägen till biskopsstolen kunde se ut på olika sätt, på samma gång som det måste betonas att hans karriärväg inte hörde till de vanligast förekommande. Följande linje visar fördelningen av utnämningar av biskopar som tidigare innehaft en administrativ chefs tjänst.

Figur 5.4 Tidslinje över biskopar som haft chefsadministrativ tjänst innan biskopsutnämning.

Källa: Databas BISFIL.

Anmärkning: Antalet markeringar på linjen är färre än 20. Detta beror på att det åren 1951, 1975, 1986 och 1988 skedde två utnämningar av personer med den här typen av tjänster bakom sig. På linjen har dessa blivit markerade med endast en markering.

Bilden visar att biskopar som har utnämnts med den typen av meriter är tämligen jämnt fördelade från 1930-talet och framåt. Den kyrkliga organisationens utbyggnad gjorde då att andra typer av tjänster inrättades. Det är på dessa nya administrativa tjänster som vi bland annat finner de blivande biskoparna som finns angivna i tidslinjen ovan.

Den fördelning över seklet som visas med hjälp av tidslinjen ovan måste dock ställas i förhållande till det totala antalet utnämningar som har skett, vilket innebär följande: Fram till 1963 utnämndes 62 biskopar, varav 12 hade en chefsadministrativ tjänst i sitt meritbagage, det vill säga 19,5 procent. Under perioden 1964–1999 utnämndes 42 biskopar, av vilka 17 hade den här typen av merit med sig. Det innebär att den relativa siffran då ökat till 40 procent. Det kan således konstateras att den här typen av merit har tilltagit i betydelse. En annan typ av kapital verkar ha blivit mer framgångsrik i den kyrkliga karriären, vilket tycks ha samband med att biskopsrollen som sådan förändrades under 1900-talets andra hälft. Men trots att ökningen blir tydlig under senare hälften av seklet, förekom utnämningar med den här meritbakgrunden även tidigare och här skall nu några sådana exempel diskuteras.

⁸⁷ *Lunds stifts matrikel 1955*, s. 388.

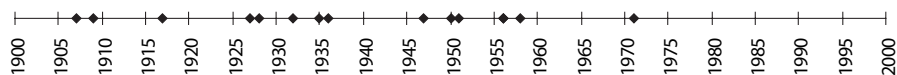
Den förste biskop som utnämndes under 1900-talet, med den här bakgrunden, var Ernst Lönegren. Vid tidpunkten för sin utnämning var han föreståndare för Ersta diakonianstalt. Lönegren blev biskop i Härnösand och verkade för att en filialanstalt till Ersta skulle finnas i Norrland. Diakonissanstalten Vårsta invigdes i Härnösand 1912.⁸⁸ De två följande utnämnda personerna är Torsten Ysander och Manfred Björkquist, föreståndare på Fjellstedtska skolan respektive Sigtunastiftelsen.

Allmänna svenska prästföreningen och Svensk Kyrkotidning

”En av de intressantaste organisationerna i Svenska kyrkan under 1900-talets början är Allmänna Svenska Prästföreningen, ASP”, anser Rune Imberg. Orsaken till detta menar han är att ”åtskilliga biskopar och domprostar tog under årens lopp plats i ASP:s styrelse, men ännu oftare var det fråga om det motsatta förhållandet – att biskopar och domprostar rekryterades ur A.S.P:s kretsar”.⁸⁹ Föreningen tillkom 1903, då präster från samtliga stift samlats för att bilda ”en fastare sammanslutning mellan prästerskapet till kyrkans bästa”.⁹⁰ I likhet med flera andra yrkesgrupper samlades nu också prästerna i en facklig sammanslutning.⁹¹ Syftet var att värna och förbättra prästernas villkor, vilket man menade skulle gynna hela kyrkan.⁹² Under 1950-talet slogs A.S.P. och SYPF, Sveriges yngre prästers förbund, samman till Svenska prästförbundet. 1905 började A.S.P. ge ut tidningen *Svensk Kyrkotidning*. Trots att tidningen ägdes av ett aktiebolag, fanns det täta band mellan A.S.P. och denna vilket framstår tydligt genom att till exempel Per Pehrsson (mer om honom i kapitel 6) från 1912 var tidningens störste aktieägare.⁹³

Mellan åren 1907 och 1971 skedde 15 utnämningar av biskopar som haft en aktiv roll inom A.S.P. Koncentrationen låg förklarligt under första hälften av seklet.

Figur 5.5 Tidslinje över biskopar som ingått i A.S.P:s redaktion eller styrelse.

Källa: Databas BISFIL.

Anmärkning: På linjen finns 14 markörer. 1956 utnämndes två biskopar som varit aktiva inom A.S.P.

⁸⁸ Bexell 2003b, s. 222; Pleijel 1975, s. 91f.

⁸⁹ Imberg 1991, s. 96–98, citat s. 97; Iverson 1955, s. 99–107.

⁹⁰ Malmberg 1955, s. 17.

⁹¹ Lindbom 1938, s. 9.

⁹² Malmberg 1955, s. 18–52; Bexell 2003b, s. 224–226.

⁹³ Mer om detta i Nilsson 1964, s. 92; Bexell 2003b, s. 226.

Av de 15 biskopar som varit verksamma inom A.S.P. antingen som stiftsrepresentant eller i centralstyrelsen hade samtliga varit aktiva innan de utnämndes. Av dessa hade 10 haft uppdrag i presidiet som ordförande, vice ordförande, förste eller andre vice ordförande. Tre av dessa hade också varit generalsekreterare, vilka var Ludvig Lindberg (biskop i Växjö stift 1917–1928, generalsekreterare i A.S.P. 1907–1928), Yngve Rudberg (biskop i Skara stift, generalsekreterare i A.S.P. 1942–1947 och Ivar Hylander (biskop i Luleå stift 1956–1966, generalsekreterare i A.S.P. 1948–1951).⁹⁴ Av de tio som haft uppdrag i presidiet hade sex haft det innan de blev utnämnda till biskopar.⁹⁵ Det fackliga arbetet gav administrativa erfarenheter och kunskap som ansågs meriterande för en blivande stiftschef. Sammanhanget fungerade också som en arena för att skaffa sig ett kontaktnät och synliggöra sina färdigheter. Mellan åren 1900 och 1970 utnämndes 69 biskopar, och av dessa hade 16 erfarenhet från arbete i A.S.P. Det innebär 22 procent. Under hela seklet utgjorde gruppen 15 procent och huruvida detta skall betraktas som ”åtskilliga biskopar” är en relativ fråga, vars tolkning beror på forskarens utgångspunkt.⁹⁶ Erfarenheterna från det fackliga arbetet fungerade som ett viktigt administrativt kapital och gav inte minst möjlighet till nätverksbyggande som kunde få betydelse då röstningen sedan skulle ske i biskopsvalen. A.S.P. kunde helt enkelt fungera som en reklamarena.

En annan arena som visar sig ha utgjort en rekryteringsbas är redaktionen för *Svensk Kyrkotidning*. Fyra av dess redaktörer har blivit biskopar: Ivar Hylander, Ruben Josefson, Per-Olov Ahrén och Bengt Wadensjö. Den sistnämnde anger även redaktionen i *Svensk Kyrkotidning* som ett viktigt forum för honom där han hade möjlighet att bygga betydelsefulla nätverk.⁹⁷ Imberg resonerar vidare kring vilka tänkbara förklaringar som kan finnas till att såväl några chefredaktörer som medarbetare har blivit utnämnda till biskopar efter att de varit verksamma i denna tidning. En tänkbar förklaring som han framför är att tidningen, med sin nära koppling till A.S.P., lyckades knyta till sig de inflytelserika personerna i Svenska kyrkan, vilka alltså bland annat fanns i A.S.P. I likhet med min tidigare angivna iakttagelse framför också Imberg synpunkten att tidskriften som arena gjorde medarbetarna kända, åtminstone för prästerna, vilket var till fördel då det blev dags för biskopsval.

94 Databas BISFIL; Imberg 1991, s. 97.

95 Dessa var Otto Ahnfelt, Ludvig Lindberg, Sam. Stadener, Elis Malmeström, Ivar Hylander och Yngve Rudberg.

96 Se Imbergs tolkning, Imberg 1991, s. 97, 100.

97 Intervju med Bengt Wadensjö 4.12.2007.

Det var dock inte enbart Svensk kyrkotidning som fungerade som en viktig plattform för nätverksbyggande. Det fanns fler tidskrifter där blivande biskopar gjorde sig kända som redaktörer. Exempel utgör såväl *Vår Lösen* som *Svensk teologisk kvartalsskrift*. Den senare etablerades med syftet att fungera som en arena där teologisk forskning skulle diskuteras, och var ett gemensamt projekt för de båda teologiska skolbildningarna i landet. Efter hand uppstod dock konflikter, vilka det finns anledning att återkomma till i kapitel 6. Även i denna redaktion fanns medarbetare som blev biskopar, exempelvis Gustaf Aulén, Yngve Brilioth och Arvid Runestam. Imberg menar dock att den huvudsakliga förklaringen till att biskoparna hämtades från A.S.P. och Svensk kyrkotidnings redaktion var kyrkopolitisk, och att dessa medarbetare var företrädare för teologiska ståndpunkter som efterfrågades hos kyrkans ledare, främst från statligt håll. Som argument för detta anger Imberg att det annars inte skulle kunna gå att förklara varför den konservativa *Svensk Pastoraltidskrifts* medarbetare, som Carl Strandberg, Per-Olof Sjögren och Carl Henrik Martling, inte blev utnämnda till biskopar trots att de stod på upprepade förslagsrum.⁹⁸ Imbergs förklaring kan delvis vara korrekt, men de biskopar som utnämndes hade inte alltid samstämmiga uppfattningar, och sinsemellan var de olika personligheter och hade olika erfarenheter med sig i sitt bagage. Vad som däremot förenade dem var att de antingen var professorer vid de teologiska fakulteterna eller en del av kyrkans högre prästerskap. Således utgjorde de ett skikt som hade fler typer av meriter än vad den ”vanlige” prästen hade. Detta i kombination med att de var verksamma på arenor som synliggjorde dem ökade chanserna för att skapa rätt kontakter och att i praktiken visa sina förmågor.

En annan typ av kapital som har framhållits som betydelsefullt och nästintill avgörande har varit det politiska kapitalet. Så långt det är möjligt utifrån det begränsade källunderlaget skall det därför granskas vad som kan konstateras angående denna kapitalarts betydelse för en karriär inom det kyrkliga fältet.

DET POLITISKA KAPITALET

Under hela 1900-talet pågick en ständig kamp om vem som egentligen skulle ha den beslutande makten över det kyrkliga fältet. De autonoma strävandena inom det kyrkliga fältet har varit tydliga under hela seklet, vilket på olika sätt har velat frigöra sig från det politiska fältets infly-

---

⁹⁸ Imberg 1991, s. 101f.

tande och dominans. Därför har det också funnits en ambivalent hållning till att kyrkliga företrädare samtidigt skulle vara aktiva inom det politiska fältet. Detta bidrar till att det är komplicerat att undersöka det politiska kapitalet bland de personer som blev utnämnda till biskopar under 1900-talet.⁹⁹

Parallellt med den kyrkliga organisationens utbyggnad fördes diskussioner på såväl ideologisk som teologisk nivå om vad en kyrka egentligen skulle vara och hur dess plats och roll i samhället skulle kunna legitimeras.¹⁰⁰ Det fanns i huvudsak två riktningar som båda värnade kyrkans självbestämmanderätt. Hur vägen dit skulle se ut var man dock inte ense om. Den ena gruppen, ofta karakteriserad som konservativ och med en teologiskt hög- eller gammalkyrklig hållning, värnade kyrkans självbestämmanderätt gentemot staten. På samma gång ansåg denna riktning det problematiskt att lekfolket fick ett allt större inflytande. Inte minst var man tveksam till förslaget om en ny biskopsvals lag. Det fanns dubbla farhågor med vad denna lag skulle kunna medföra. Man ville inte att personer utan egentligt intresse för kyrkans sak och uppgift skulle få inflytande och dessutom kunna fälla avgörandet i biskopsvalen. Följaktligen motsatte man sig också att partipolitiken skulle få ett avgörande inflytande över vilken ordning och teologisk hållning som skulle gälla i kyrkan. Sammantaget var man rädd för en politisering av hela den kyrkliga beslutsstrukturen. Samtidigt fördes inom den andra teologiska riktningen en diskussion om vad det i praktiken skulle innebära att Svenska kyrkan skulle vara en folkkyrka. Det handlade snarast om hur man kunde göra kyrkan till en kyrka i tiden och hur den skulle kunna kommunicera med det omgivande samhället.¹⁰¹ På samma gång hade staten intresse av att låta kyrkan vara en viktig del i uppbyggandet av det svenska välfärdssamhället efter andra världskriget. Staten hade i detta arbete intresse av att utvidga sitt verksamhetsfält. Detta blev också synligt genom att staten ”kopplade” greppet om kyrkan för att ha den så pass fast att den inte kunde vrida sig lös åt något ”hotfullt” håll, det vill säga att den skulle kunna gå sina egna vägar. I det arbetet var det därför av intresse att använda den teologiska diskussionen som pågick inom kyrkan om vad det innebar för Svenska kyrkan att vara en folk-

99 Om det komplexa förhållandet mellan kyrka och politik se t.ex. Alvunger 2006.

100 Se t.ex. Persenius 1987.

101 Se Lundstedt 2006, s. 67.

kyrka.¹⁰² Att lekmännen skulle ha plats och inflytande inom denna kyrka var självklart enligt denna kyrkosyn – frågan var vad utfallet skulle bli i praktiken.

Det finns de som menar att den tilltagande politiseringen inom det kyrkliga området har fått följderna för utnämningen av biskopar.¹⁰³ Problemet är att dessa resonemang och slutsatser saknar empirisk grund. Slutsatsen att staten via regeringen har använt sin utnämningssmakt till att få de biskopar som den kunde ha kontroll över anser jag inte är tillräcklig i sammanhanget. Mer intressant är att undersöka vilken bakgrund dessa personer haft. Går det exempelvis att styrka Imbergs uttalande att de personer som blivit utnämnda till biskopar har haft politiskt ”korrekta” åsikter? Det finns anledning att granska det eventuella politiska kapitalet som dessa biskopar haft med sig och som följaktligen skulle ha varit en tillgång i karriären.

Biskoparna och politisk aktivitet

Generellt sett har Svenska kyrkan, dess biskopar och präster framstått som konservativa förespråkare i de flesta frågor som stått på dagordningen i samhället. Att sitta i riksdagen hade sedan århundraden varit en viktig uppgift för biskoparna och det var först under 1800-talet som det på allvar började resas protester mot att de som statliga tjänstemän inom det kyrkliga området skulle ägna så mycket tid åt politiskt arbete.¹⁰⁴

Under 1900-talets första decennier hade kyrkan också en mycket ambivalent hållning till hur den skulle hantera den framväxande arbetarrörelsen. Hur skulle man kunna kommunicera med en rörelse som menade att kyrkan som institution var en förlegad och avdankad företeelse, vilken ledde människors tankar bort från kampen om de avgörande livsvillkoren i jordelivet? Arbetarrörelsen kämpade för att tiden, kraften och uppmärksamheten skulle riktas mot livsvillkoren här och nu istället för frågor som gällde det hinsides. Problematiken är dock långt mer komplicerad än vad den först synes vara. Det handlade inte bara om en ideologisk skillnad i synsätt. Det handlade också om att det framväxande urbana industrisamhället krävde att kyrkans plats och funktion blev en

102 I botten låg en splittring i synen på vad som karakteriserade en folkkyrka. Motparterna i denna fråga utgjordes av J.A. Eklund och Einar Billing. För att komma till rätta med problemet om hur en folkkyrka skulle karakteriseras och hanteras tillsattes den socialtiska delegationen mellan åren 1952–1972. Denna fick till uppgift att utveckla en evangelisationsmodell som skulle bidra till att kyrkan kunde kommunicera på ett nytt sätt med det framväxande industrisamhället. Om detta se Sandahl 1986.

103 Imberg 1991, s. 118–127; Sjögren 1975.

104 Ihse 2005; Winton 2006. Under 1800-talet sågs biskoparnas konservativa hållning som ”en damm mot tidens ström”. Se Evertsson 2003.

annan än vad den hade varit i det agrara bondesamhället. Hur kyrkans präster och dess ledare, biskoparna, skulle hantera denna nya situation blev en utmaning. Kring sekelskiftet blev kyrkan tvungen att finna nya vägar för att legitimera och uppehålla sin plats inom det nya samhälle som växte fram. Bland annat fick det till följd att kyrkan på flera sätt följde samma utveckling som arbetarrörelsen. Församlingsrörelsen tog fart, och som svar på Folkets hus började man bygga församlingshem där man kunde ha aktiviteter som vände sig till barn och ungdomar. I syföreningar och andra bildningsgrupper samlades människor för att förankras i den kristna tron samt för att dela den sociala gemenskapen.¹⁰⁵

Bland de utnämnda biskoparna var man inte enig om hur man skulle behandla arbetarrörelsen och den framväxande socialismen. Två exempel skall lyftas fram som visar hur biskoparna sinsemellan kunde ha olika uppfattning om detta. J.A. Eklund och Nathan Söderblom var både före och under sin biskopstid aktiva i den aktuella samhällsdebatten, så också när det gällde politiska frågor. Staffan Runestam konstaterar dock att vare sig J.A. Eklund eller Nathan Söderblom tillhörde något politiskt parti.¹⁰⁶ Eklund var en av de biskopar som var starkt kritisk till vänsterpartierna. Själv sympatiserade han med högern och hade en nationalistisk inställning som också fick genomslag i hans kyrkosyn.¹⁰⁷ Trots detta var han inte nöjd med hur högern som parti agerade, och menade att dess konservatism inte var tillräckligt radikal. Både Söderblom och Eklund stödde den framväxande arbetarrörelsens krav på bättre villkor för underklassen, men samtidigt hade båda en negativ inställning till socialismen.¹⁰⁸ Det var dock mot socialismen som doktrin som Eklund och Söderblom vände sig, inte mot arbetarrörelsen som sådan.

Eklund var biskop i Karlstads stift och där fanns en präst vid namn Harald Hallén. Han var tillika riksdagsman för socialdemokraterna under perioden 1912–1960 (med ett kortare uppehåll) och hade som sådan ett avgörande inflytande på hur socialdemokratin skulle förankra kyrkan i det framväxande folkhemmet; han värnade om ett öppet och demokratiskt folkkyrkoideal.¹⁰⁹ Hallén hamnade på kollisionskurs med Eklund vilket framkommer av brev som Hallén har skrivit till biskopen. Anledningen till deras olika åsikter var i grunden politisk men det handlade också om att de hade olika teologisk grundsyn. Eklunds teologiska grundsyn utgick från en nationalistisk uppfattning att Sveriges

105 Se Brohed 2005.

106 Runestam 2004, s. 51.

107 Brohed 2005, s. 29.

108 Runestam 2004, s. 51.

109 Brohed 2005, s. 36; Claesson 2004.

folk också var Guds folk.¹¹⁰ Hallén däremot var inspirerad av liberalteologin, vilken som nämndes ovan förordade en relativistisk bibelsyn.¹¹¹ Kollisionskursen var given. Eklund bad Hallén lämna sitt prästämbete om han skulle fortsätta med sin politiska verksamhet. I brev den 7 april 1914 skriver Harald Hallén till J.A. Eklund:

I anledning av herr Biskopens brev den 3 april med hemställen till mig huruvida jag ej på grund av mitt uppträdande i politiska frågor under de senaste månaderna vore villig att lämna mitt prästämbete inom kyrkan, ber jag att få avgiva följande svar. [---] jag för närvarande icke är villig att taga ett dylikt steg. [---] Inom församlingen bedriver jag ingen som helst politisk propaganda, ehuru jag kunde göra det i samförstånd med 9/10 av församlingsborna. [---] Med tanke härpå vill jag också erinra om, huru under den nu utkämpade valstriden flera schartauanske präster i Bohuslän och Dal tillåtit sig att inom ramen av sitt ämbete rikta hätska och våldsamma angrepp mot politiskt oliktankande, varigenom de verkligen ådragit sig en mängd församlingsbors ovilja.¹¹²

Eklund ansåg att det var en omöjlig kombination att samtidigt vara både präst och förespråkare för socialistiska idéer. Hallén menade dock att detta inte var något problem så länge man inte blandade ihop politik med vad som förkunnades i kyrkan.

En av de med Eklund och Söderblom samtida biskoparna var John Personne. I sitt herdabrev skrev han så här om prästerna och biskoparnas förhållande till det politiska engagemanget under 1900-talets första decennier:

En fråga, som hos oss nyligen har blifvit väckt och diskuterad, är frågan om en präst kan vara vänsterman eller t.o.m. socialist, eller om han alltid måste vara högerman. För min del tycker jag, att hela frågan är mer än besynnerlig. Ty socialismen är ju egentligen ingenting annat än en nationalekonomisk teori om sättet att avvägabringa allmänt välstånd och i och för sig ingalunda detsamma som samhällsomstörtning, om också de svenska socialisterna i ord och gärningar ofta gifva anledning till en sådan uppfattning. Men det behöfver visst icke vara så.¹¹³ [---] Och jag kan icke finna, att det strider mot det prästerliga ämbetet, att en präst, som är stadsfullmäktig eller riksdagsman, sluter sig till socialistpartiet, såvida han är socialist till sin öfvertygelse och han nödvändigt måste sluta sig till något parti. Men hvad jag däremot bestämdt anser oförenligt med hans ämbete, det är *politisk propaganda* åt höger eller vänster. Prästens kall är sådant, att han bör opartiskt tjäna alla samhällsklasser, lika samvetsgrant tjäna arbetsgivare och arbetare, rika och fattiga, höga och låga. Hans uppgift är *religiös* och *humanitär*, icke politisk, och denna uppgift är högre än all annan uppgift och bör höja honom öfver all politisk *partiverksamhet*, fastän han såsom människa och medborgare bör få hysa hvilken politisk öfvertygelse som helst.¹¹⁴

110 Hammar 1971; Brohed, s. 29f.

111 Brohed 2005, s. 33.

112 UUB J.A. Eklunds brevsamling, Brev från Harald Hallén till J.A. Eklund 7.4.1914.

113 Personne 1910, s. 52.

114 Personne 1910, s. 54.

Personne framhåller att det fanns en avgörande skillnad mellan att vara en politisk präst/biskop och att vara präst/biskop med politisk aktivitet. Han menade också att den politiska verksamheten var underordnad den andliga uppgiften som prästen/biskopen hade att utöva. Förhållandet mellan prästens uppgift och politiska inställning visade sig, med citatet från Hallén som ett exempel, dock inte vara riktigt så enkelt som Personne ville framhålla. Biskoparna var alltså sinsemellan inte överens om vad det innebar att vara politiskt aktiv och vilka följder detta skulle få i det praktiska livet. Därför uppstod det ständigt konflikter och ett enat synsätt om prästers politiska engagemang var svårt att uppnå.

Biskoparnas politiska hemvist

Under 1930-talet blev de två utnämnda biskoparna, Sam. Stadener och Tor Andrä utsedda till ecklesiastikministrar.¹¹⁵ Båda var liberaler. Deras ”sidosteg” från biskopsrollen in i den politiska sfären var inte helt oproblematiskt. Från kyrkligt håll ansågs detta mycket komplicerat. Många åsikter och uttalanden fördes fram angående detta, inte minst runt Stadeners agerande som minister över det kyrkliga fältet. Detta får vi anledning att återkomma till i kapitel 6.

Det är svårt att få en tydlig uppfattning om var på den politiska skalan biskoparna befann sig under mitten av 1900-talet. I alla fall är det klart att de inte var vänsterorienterade. Som en följd av den vänstervåg som drog in över universiteten under 1960-talet påverkades också en del av de teologistuderande alltmer i denna riktning. Kyrkan uppfattades också bli mer vänsterorienterad ideologiskt sett. Detta innebar bland annat att den under 1960- och 1970-talen blev en del av olika reform- och proteströrelser. U-landsfrågor och olika typer av diskrimineringsproblem fick stor uppmärksamhet. Martin Lind är ett exempel på en biskop, som kom från en borgerlig bakgrund, men som påverkades och blev en del av 68-rörelsens vänstervåg.¹¹⁶ Enligt Martin Lind var det internationella engagemanget och arbetet för solidaritet det viktigaste för de då aktiva. Som exempel kan nämnas hur Martin Lind fungerade som ledare för ett protesttåg som hölls i Lunds domkyrka 1968.¹¹⁷ En diplomatgrupp med

115 Sam. Stadener var ecklesiastikminister 1930–1932 och Andrä under perioden juni–september 1936 (han ingick i den s.k. semesterregeringen).

116 För en mer problematiserad bild av 68-rörelsen och dess vänstervåg se Ljunggren 2009; Almqvist 2008.

117 Martin Lind berättade om den s.k. domkyrkoaffären i en intervju med författaren 17.10.2006. Intervjumaterial finns hos författaren. Händelseförloppet beskrivs också i Westerberg 1970. I intervjun angav Lind sig själv som den faktiske ledaren för sammanhanget eftersom han var prästen som förrättade gudstjänsten i kryptan. I Westerbergs bok står dock att ”det inte fanns någon ledare för aktionen som var utsedd tidigare eller något sådant.” (se s. 169).

bland annat en sydafrikansk representant var på officiellt besök i kyrkan och skulle få en guidad visning. När detta hade blivit känt hade Lind blivit tillfrågad om han ville leda en gudstjänst för att visa sitt stöd för den apartheiddrabbade befolkningen i Sydafrika. Lind frågade domprost Yngve Ahlberg om tillstånd och fick det beviljat. Vart än den guidade visningen i kyrkan gick följde den gudstjänstfirande församlingen efter i ett processionståg där man samtidigt sjöng "We shall overcome" med så hög stämma att turistintendentens guidning inte gick att höra. Fem av 100 personer, däribland Lind, blev kallade till polisförhör för att ha stört visningen. Martin Lind ger i en intervju sin skildring av händelsen: "När polismannen frågade om vi tyckte att det var i sin ordning att störa en visning i kyrkan svarade jag: om man går in i kyrkan får man alltid räkna med att bli störd av kyrkans budskap. Du hör, vi var ganska naiva men fulla av ett helhjärtat engagemang." De fem blev dömda i domstol för förgärlig beteende och fick böta en symbolisk summa.¹¹⁸

Frågan är nu om biskoparna hade en mer uttalad vänsterorienterat partisympati under senare delen av 1900-talet än vad som varit fallet under tidigare decennier. Skedde detta i så fall i takt med att partipolitiken också fick fäste inom kyrkan? Var lekmännen som röstade i biskopsvalen i regel partipolitiskt valda och följde de därför den partipolitiska linjen även i biskopsvalen? Dessa frågor skall och kan inte besvaras här, men de är värda att ha i åtanke och bör uppmärksammas i vidare forskning. Jag menar att i den här frågan finns många åsikter som dock saknar empirisk grund, troligen främst på grund av att det är ganska svårt att fastställa personernas politiska hemvist.

Det finns flera källkritiska problem med att undersöka den politiska bakgrunden hos de blivande biskoparna. För det första är det väldigt svårt att avgöra hur många av dem som faktiskt har haft en uttalad partipolitisk åsikt. Som en följd av det ovan inledande resonemanget om problemkomplexet angående kyrklig och politisk verksamhet har det inte varit självklart att biskoparna offentligt deklarerat sin partipolitiska åsikt. Med anledning av att det i huvudsak är för de senare decennierna under 1900-talet som diskussionen har framfört att det är partiboken som kan ha varit avgörande för att dessa personer utnämndes till biskopar så har jag valt att något närmare studera de biskopar som utnämndes åren 1980–1999. Under denna period utnämndes 24 personer, och av dessa är elva personers partitillhörighet känd. Av de elva har fyra uppgett att de offentligt deklarerat sin partipolitiska uppfattning medan de övriga sju har hemlighållit var de hör hemma på den politiska skalan.

---

118 Intervju med Martin Lind 17.10.2006.

Fördelningen över partierna såg ut följande: sex röstade på socialdemokraterna, en på moderaterna, tre på folkpartiet och en på kristdemokraterna.¹¹⁹ Sammanlagt kan det konstateras att bland de biskopar, vilkas partisympatier vi känner till var fördelningen jämn mellan det socialdemokratiska partiet och de borgerliga.

Men var det verkligen så att de kandidater som ansågs ha ”lämplig” partifärg också blev de som blev utnämnda till biskopar? I denna undersökning är det också viktigt att ha i åtanke vilken minister som var ansvarig för utnämningarna. Utnämnde till exempel en socialdemokratisk regering i första hand kandidater med kända socialdemokratiska sympatier? Det är svårt att utföra en undersökning i syfte att försöka att fastställa detta då underlaget om uppgifterna om biskoparnas politiska hemvist är alltför vaga för liknande slutsatser. Men den antagna logiken att det skulle kunna finnas en överensstämmelse mellan partifärgen på den utnämmande ministern och den utnämnde biskopen, visar sig inte alltid stämma. Bland de elva utnämnda biskopar, vilkas partipolitiska sympatier vi känner till, fanns fyra personer som anslöt sig till socialdemokraterna som också utnämnts av en socialdemokratisk regering. Av övriga sju var fem personer utnämnda av socialdemokratisk regering medan de själva var borgerliga partisympatisörer. De två övriga biskoparna var socialdemokrater men utnämnda av en borgerlig regering. Utnämningarna av Caroline Krook, Christina Odenberg och KG Hammar får illustrera exempel över det som har diskuterats ovan. Samtliga dessa har offentligt deklarerat sin partipolitiska uppfattning. Krook var folkpartist och Odenberg moderat, båda utnämndes av en socialdemokratisk regering. Här ligger det nära till hands att anta att det var viktigare för regeringen att utnämna en kvinna till biskop än att få biskopar med rätt partitillhörighet. Hammar är lite mer problematisk. Han hade en offentligt deklarerad vänstersympati och blev 1992 utnämnd till biskop i Lund av en borgerlig regering, och det är här som ”logiken” bryts. När han 1997 blev utnämnd till ärkebiskop blev han det av en socialdemokratisk regering. KG Hammar säger själv så här om biskoparnas politiska hemvist och sin egen utnämning:

Nästan alla har ju varit borgerliga och vi är ju den första generationen som inte är borgerliga, men det är ju inte självklart att alla är vänster. Det är väl ungefär fifty fifty alltså och jag är utnämnd av en borgerlig regering som tur är brukar jag säga så jag har åtminstone inte den blacken om foten, så att nej, det hedrar ju

119 Enkätundersökningen *Ledarskap i förändring*. Undersökningen utfördes bland svenska makt-havare våren 2001. En av undersökningspersonerna har uppgivit sig röstande på olika partier vid olika tillfällen. Vederbörande går därför inte att kategorisera efter en bestämd partitillhörighet.

faktiskt det politiska systemet. Jag tror inte att det har skett någon utnämning av politiska skäl utan då har det varit sakfrågor som det här med ämbetet och så men inte därför att någon har varit en del utav ...¹²⁰

Det är viktigt att ha klart för sig förhållandet som Hammar hade till socialdemokratin och inte minst till Sören Ekström, som har kommit att betraktats som ”den store maktfixaren” inom kyrkan. Ekström var först politisk sakkunnig under Bo Holmbergs ledning av Civildepartementet och anställdes så småningom som statssekreterare inom samma departement.¹²¹ KG Hammar var anställd som utredare inom samma departement 1992–1993.¹²² De båda utvecklade en vänskap som var av betydelse för Hammar på hans karriärväg inom Svenska kyrkan. KG Hammar har berättat hur Sören Ekström varit en betydelsefull aktör som på skilda sätt agerat för att hjälpa honom och Martin Lind fram.

Han [Sören Ekström] bestämde sig nog på ett tidigt stadium vem han skulle hjälpa fram och både jag och Martin Lind fanns med i den kretsen. Och han var ju då, han var då på civildepartementet där Bo Holmberg var minister, civilminister då och liksom den som var kyrkominister. I två och ett halvt år jobbade jag med det så då rörde jag mig på departementsnivå så att säga. Och sen blev ju Sören, då jobbade han ju i politiken, sen kom han ju hit till huset så när jag kom hit till Uppsala så var han generalsekreterare här.¹²³

Hammars förhållande till socialdemokratin var känt och det går inte att förbise att det politiska sammanhanget blivit ett mycket viktigt och betydelsefullt kapital för hans karriärväg fram till biskopsstolen. Om han än utnämndes av en borgerlig regering vid det första utnämningstillfället, var han känd inom de politiska kretsarna, och inte minst känd på departementsnivå.

Utifrån det tillgängliga undersökningsmaterialet har det varit svårt att dra säkra slutsatser angående biskoparnas politiska hemvist och vilken inverkan den har haft för att de blev utnämnda till biskopar. De få fall som har kunnat studeras har dock visat att det långt ifrån per automatik var de politiska åsikterna som gav tillträde till biskopspositionen. Det går därför inte att fastslå att det politiska kapitalet överlag har varit ett bidragande kapital för att göra karriär inom kyrkan. Dock har ett antal fall exemplifierat att det också kunde vara ett ytterst verksamt kapital. I

120 Intervju med KG Hammar 2.2.2006.

121 Om Sören Ekströms karriär se Ekström 2003, s. 158f., 353. En närmare beskrivning av vad Ekströms karriärväg i praktiken innebar gav han i en intervju med författaren 3.6.2003. I det samtalet berättade Ekström också om sitt förhållande till KG Hammar, men nämnde inget om sin egen medverkan för Hammars karriärväg.

122 Se Ekström 2003, s. 329. Utredningen som Hammar ingick i hette ”Kyrkotillhörighetsberedningen”.

123 Intervju med KG Hammar 2.2.2006.

de fallen handlade det dock främst, återigen, om betydelsen av att skapa kontakter som kunde hjälpa vederbörande personer fram till den högre position de ansågs lämpliga för.

REKRYTERING GENOM ”HANDPLOCKNING”

Fler än en gång har personer utnämnts till biskopar utan att vara bäst meriterade i jämförelse med de två övriga kandidater som placerats på förslagsrum. I flera fall har meriteringen varit så jämn att andra orsaker har avgjort utfallet. Eftersom meriteringen och den mest lämpade framförts som officiella motiveringar för de biskopar som har utnämnts förefaller det intressant att ägna lite närmare uppmärksamhet åt en utnämning, som i flera avseenden var speciell. Det handlar om utnämningen av det nyinrättade Stockholms stifts (1942) förste biskop, Manfred Björkquist och turerna kring den utnämningen. Händelsen har diskuterats ur kyrkohistoriskt perspektiv, och det senaste bidraget utgör Oloph Bexells artikel ” ’Gud kan göra under också i Stockholm.’ Manfred Björkquist som biskop ” i en samlad antologi om Manfred Björkquist liv och verk.¹²⁴ I artikeln gör Bexell en ingående analys från det att Björkquist blev aktuell som biskopskandidat till att han utnämndes och hur han sedan kom att uppfylla sitt uppdrag. Ett material saknas dock i Bexells arbete och det är korrespondensen som fördes mellan kandidaterna och Yngve Brilioth, vilken Bexell inte haft tillgång till. Den används här. I den följande diskussionen koncentreras framställningen av händelsen utifrån parternas inbördes kollegiala korrespondens, och hur det informella samtalet fördes angående vem av de väl meriterade kandidaterna som skulle utnämnas till biskop och på vilka grunder det skulle kunna ske. Händelsen visar också prov på hur parterna inom fältet hanterade händelsen.

Nytt stift och ”ny” biskop

Manfred Björkquist var den ende lekmannen som under 1900-talet utnämndes till biskop. Oloph Bexell framhåller i sin artikel att detta ”var ovanligt, men inte unikt”, då detta varit fallet vid flera tillfällen under 1800-talet.¹²⁵ Eftersom utnämningen handlade om att tillsätta Stockholms stifts förste biskop rönt den stort intresse från flera olika grupper. Diskussionen om Stockholms stifts bildande hade förts sedan

¹²⁴ Bexell 2008, s. 156–225.

¹²⁵ Bexell 2008, s. 164.

1900-talets början.¹²⁶ Denna fråga var under krigsåren en ekonomiskt såväl som politiskt känslig fråga. I maj 1941 beslutades efter riksdagsdebatt att Stockholms stift skulle inrättas med en egen biskopstjänst. Tillblivelsen av Stockholms stift gynnades av att det fanns ett intresse av att uppvisa en nationell samling under kriget. Ingemar Brohed skriver: ”Svenska kyrkan användes som en symbol för nationens intressen. Det fanns en ’beredskapsreligiositet’, som värnade om de kristna värdena. Regeringen ville inte ha en konflikt med kyrkan under krigsåren.”¹²⁷

Så blev det dags för biskopsval. Ledaren för högerpartiet, Gösta Bagge, var ecklesiastikminister i samlingsregeringen 1939–1944 och bad i ett privat brev till ärkebiskop Erlig Eidem denne om hjälp att föreslå namn som ”motsvarar kravet på en biskop ur olika synpunkter”.¹²⁸ Stockholms domkapitels förslag till biskopskandidater blev på första plats Torsten Ysander (biskop i Visby stift 1936–1947, Linköpings stift 1947–1959) på andra plats Tor Andræ. Det tredje förslagsrummet tillföll Gustaf Aulén och Manfred Björkquist, rektor vid Sigtunastiftelsen som hade fått samma röstetal. Därför fick lotten avgöra vilken av dem som skulle få tredje förslagsrum och det blev Björkquist.¹²⁹ Så hade också varit fallet då Nathan Söderblom hamnade på tredje förslagsrum.¹³⁰

Ysanders och Andræ’s meriter var överlägsna Björkquists. De var båda biskopar i andra stift och hade lång akademisk och kyrklig meritering.¹³¹ Andræ avböjde dock tidigt sin kandidatur, och istället förordade han Björkquist som blivande biskop.¹³² Om detta står inget i departementshandlingarna, men både Brohed och Bexell framhåller att så var fallet.¹³³ Bexell hänvisar i sin artikel till korrespondens som har förekommit mellan Tor Andræ och Manfred Björkquist den 30 juli 1942. I ett brev till Yngve Brilioth några veckor tidigare gav Tor Andræ sin version av anledningen till varför han drog tillbaka sin kandidatur:

Ja, biskopsvalet i Sthlm fick ju en för mig mycket otrevlig utgång. Då jag vid provvalet endast kom på sjätte plats skämdes jag för att komma med en avsägelse. Sedan ha tydligen de präster som ville ha Ysander men inte Björkquist

126 För en historisk överblick över Stockholms stifts tillblivelse se Bexell 2008, s. 157 och angivna referenser i not 4; Brohed 2005, s. 130–134.

127 Brohed 2005, s. 134.

128 Brohed 2005, s. 133.

129 Att lottdragning tillämpades vid dessa situationer kunde man från kyrkligt håll acceptera eftersom lottdragning hade stöd i Bibeln. Se exempelvis 1 Krönikeboken 25:8, *Bibeln* 1958.

130 För en ingående redogörelse av spelet inför ärkebiskopsutnämningen 1914 se Sundeen 2008, s. 260–268; Imberg 1991, s. 88f.

131 RA, E-dep., Konsejshandlingar 1942 6 augusti I 1–5.

132 Bexell 2008, s. 162.

133 Brohed 2005, s. 134; Bexell 2008, s. 162.

sammangaddat sig för att utestänga den senare. Jag har inte den minsta lust att bli biskop i S. och kommer givetvis att absolut avsäga mig, även om risken att bli utnämnd kan anses helt obefintlig. Men givetvis får jag finna mig i att framstå som den där jagat efter en plats som jag inte kan få och det hela avlöper med en viss prestigeförlust för mig. Men jag har så många gånger fått röna heder som jag inte förtjänat att jag med jämnmot får ta denna skam, som jag strängt taget inte heller på minsta sätt förtjänat. Ty jag vet med mig att jag sagt till alla jag träffat att jag alls inte önskade komma till Stockholm.¹³⁴

Raderna innehåller mycket information. Det provval som omtalas var ett informellt val som hölls bland prästerna innan det egentliga biskopsvalet skulle gå av stapeln. Det var i detta val som Andræ hade fått klarhet i att han inte hade Stockholmsprästernas stöd. Det förefaller vara anledningen till att han inte ville bli utnämnd till biskop i Stockholms stift. Det skall också hållas i åtanke att Tor Andræ var biskop i Linköpings stift, av tradition sett som det näst mest statusfyllda efter ärkestiftet, och frågan var om han egentligen var så intresserad av att lämna sitt uppdrag för att starta om i det nya stiftet. Enligt en ledare i *Aftonbladet* 16 juli 1942, pläderades för att den nye biskopen inte tidigare skulle vara biskop, vilket skulle kunna ”ge intryck av ett slags avancemang från landsorten till huvudstaden; detta skulle ge en felaktig signal”.¹³⁵ Om Ysander eller Andræ utnämndes skulle det kunna framstå på det viset, menade ledaren. Man förordade alltså en icke-biskop till posten.

I Andræ's brev till Brilioth framkommer dock hur han försökte finna vägar som rentvådde honom ur förtroendekrisen som uppstod då han inte fick Stockholmsprästernas stöd, vilket hade förväntats. Andræ framförde då skälet att han i själva verket aldrig hade varit intresserad av platsen. Men kanske var det snarare så att han inte längre var intresserad när han inte fick stöd bland prästerna. Hur det egentligen förhöll sig kan vi aldrig få veta. Att Andræ skriver att han inte kunde få platsen i Stockholm var inte med sanningen överensstämmande, eftersom ingen av kandidaterna kunde veta vem regeringen skulle utnämna, även om det var vanligare att personen i första förslagsrum utnämndes än personer i de två andra rummen. Det ligger nära till hands att ana en maktkamp mellan Andræ och Ysander vilken Andræ inte ville förlora. Därför valde han att istället själv dra tillbaka sin kandidatur. Valet var således hans eget och han hade inte fallit ”offer” för utnämningmakten. Bexell skriver

134 UUB, Yngve Brilioths brevsamling. Brev från Tor Andræ till Yngve Brilioth 9.7.1942. Det är intressant att notera att Andræ har skrivit brevet till Brilioth den 9 juli. I departementshandlingarna finner man en mycket kort, av Andræ handskrivna meritförteckning som står daterad den 15 juli 1942 och som är stämplad inkommen till departementet den 17 juli 1942. Av meritförteckningens utseende verkar det som att Andræ inte fört fram alla de meriter han i själva verket hade. Se vidare RA, E-dep., Konseljhandlingar 1942 6 augusti I 1–5.

135 Bexell 2008, s. 164.

också att då Andræ hade anfört att han inte var intresserad av uppgiften, hade han blivit informellt tillfrågad av Bagge vilken kandidat han förordade, varpå Andræ hade rekommenderat Björkquist.¹³⁶

Torsten Ysander var dock inte lika säker på att regeringen skulle utnämna honom. Den 16 juli 1942 besvarar Torsten Ysander ett brev som Yngve Brilioth hade skrivit till honom:

Tack för din hälsning med anledning av Sthlmsvalet. Du har fuller rätt i att framtiden och fortsättningen är oviss. Om Tor Andræ vill flyttning torde han väl få den. I övrigt känner jag uteslutande olust med tanken på de välregisserade pressintrigerna och axiomet i pressen att endast lekmannen representerar kultur och vardagsmänniskan. Då det gäller en plats som icke sökes borde valmännens kandidater skyddas för allmänt gatlopp. Eljest blir skillnaden för stor mellan ”kulturfolk” och kultiverat folk.¹³⁷

Av citatet att döma verkar det som att Ysander inte kände till att Andræ hade av sagt sitt förslagsrum. Däremot framkommer att det fördes en livlig debatt om utnämningen i pressen. Så gjordes också, som nämndes ovan, och framför allt var den till Björkquists fördel. Björkquist var känd av stockholmarna för att kunna fungera som en brobyggare mellan olika delar av samhället. Inte minst hade han visat detta i sitt arbete med att etablera Sigtunastiftelsen, vars främsta syfte var att skapa en mötesplats för dialog mellan kyrkan och andra samhällsområden. I stockholmarnas ögon skulle han därför fungera väl som biskop i den växande och disparata huvudstaden där kyrkans uppgift höll på att bli den själv övermäktig. Björkquist var enligt pressen en given kandidat för att ro i land situationen.

Bagge hade nu valet att utnämna biskop Torsten Ysander eller rektor Manfred Björkquist. Meriteringsmässigt hade Ysander fler och starkare vetenskapliga meriter.¹³⁸ Björkquist hade också en diger meritlista, men inte inom det prästerliga och det vetenskapliga området (han var dock fil.lic.). Men inom det pedagogiska området hade han en omfattande erfarenhet, och inte minst, han var en känd person som hade visat sina egenskaper att kunna samla människor till en gemensam uppgift. Björkquist utgör därför ett tydligt exempel hur vägen till biskopsstolen kunde var öppen och möjlig även för den som inte hade gått den traditionella teologiska utbildnings- och karriärvägen.

Nu åter till själva utnämningen som Gösta Bagge skulle företa. I praktiken hade han alltså två kandidater att välja mellan, vilkas meritering var stor men inom helt skilda områden. Bagge hade bett ärkebiskopen om

136 Bexell 2008, s. 162.

137 UUB, Yngve Brilioths brevsamling. Brev från Torsten Ysander till Yngve Brilioth 16.7.1942.

138 RA, E-dep., Konseljhandlingar 1942 6 augusti I 1–5.

råd hur han skulle göra. Eidem är också en av de personer som Björkquist nämner i sitt herdabrev och vänskapsförhållandet dem mellan var känt och varmt.¹³⁹ I ett första skede är det därför lätt att dra slutsatsen att Eidem skulle kunna förespråka Björkquist. Men i ytterligare ett brev till Yngve Brilioth skriver Tor Andræ:

Ifråga om biskopsutnämningen i Sthlm lutar nog Bagge, efter vad han sagt mig, personligen åt Ysander. Jag har det intrycket att detta delvis beror på Eidems mycket energiskt hävdande mening. Själv har jag hela tiden önskat och tänkt Björkquist som den lämpligaste, då andra påtänkta inte voro villiga.¹⁴⁰

Gösta Bagge vände sig också till Edvard Magnus Rodhe i Lund för att få råd i ärendet. Korrespondensen dem emellan har Oloph Bexell studerat och den visar att ”Eidem ’mycket bestämt’ förordade Torsten som biskop i Stockholm”.¹⁴¹ Där finns även de skäl som Bagge framförde för Rodhe, vilka skulle tala för Torsten Ysander som biskop. ”Ysander var yngre, hade större prästerlig erfarenhet och valresultatet visade, att han uppskattades av prästerna. Han var mer ’matnyttig’ för kyrkan än Björkquist, men hans utnämning skulle ’ej vara lika god reklam för kyrkan’ som dennes.”¹⁴² Hela proceduren med inrättandet av Stockholms stift och utnämningen av dess förste biskop utgör ett tydligt exempel på en av kyrkans centrala strategier för att visa att den var en kyrka i tiden. Agerandet utgjorde ett led i ett större reklamprojekt inom den kyrkliga sfären, där falanger inom kyrkan och politiska krafter samverkade för att visa hur kyrkan inte var en bakåtsträvande organisation utan istället samverkade med övriga samhället. Detta visas tydligt genom Bagges formulering till Rodhe, där han framhöll hur det, som enligt honom hade varit mest ”matnyttigt”, med andra ord det bästa för kyrkan, istället fick träda tillbaka för att kyrkans position skulle framhållas. Eftersom positionen inte hade samma status och självklara funktion i samhället som tidigare, behövde nya åtgärder och strategier vidtas för att försäkra dess plats och funktion. För att göra det behövdes reklam, och den blev nu överordnad kyrkans ”inre” behov.

Till sist utnämndes Björkquist. I kapitlet har tidigare diskuterats hur doktorsexamen innebar ett viktigt symboliskt kapital. Vilken typ av doktorstitel det var fråga om, en doktorstitel som förvärvats efter en vetenskaplig prestation eller ett hedersdoktorat som personen blivit tilldelad för förtjänstfulla insatser inom fältet, verkar ha varit av mindre

139 Björkquist 1942, s. 14.

140 UUB, Yngve Brilioths brevsamling. Brev från Tor Andræ till Yngve Brilioth 13.7.1942.

141 Bexell 2008, s. 162.

142 Bexell 2008, s. 163, not 25, med vidare hänvisning till LUB, Edvard Rodhes samling, Brev från Gösta Bagge till Edvard Magnus Rodhe 18.7.1942.

betydelse. Exemplet med Björkquists utnämning menar jag visar intressanta uppgifter även i detta avseende. Den 6 juli 1942 hölls konselj på Solliden med kungen, utrikesminister Günther samt statsråden Sköld, Bagge och Rosander. Beslut fattades att:

Kungl. Maj:t utnämner och förordnar föreståndaren för Sigtuna folkhögskola, teologie doktorn och filosofie licentiaten Manfred Björkquist att vara biskop i Stockholms stift, med rätt för Björkquist att åtnjuta de löneinkomster, rättigheter och förmåner som enligt lag och författningar åtfölja samma ämbete.¹⁴³

Björkquist omnämns som teologie doktor och vid en först anblick tolkas detta som att han hade avlagt en doktorsexamen med den vetenskapliga arbetsinsats en sådan krävde. Han hade visserligen skrivit en licentiatavhandling och på så sätt visat meriter inom det akademiska området, men hans doktorstitel kom från att han var utnämnd till teologie hedersdoktor i Lund 1923 och i Berlin 1932. Genom denna hedersutmärkelse visades att hans insatser inom fältet hade erkänts och belönats. Därför kunde Björkquist tituleras doktor och det innebar i sammanhanget ett viktigt och värdefullt kapital. Kanske hade det vid det här tillfället till och med en avgörande betydelse för hur statsrådet skulle kunna tråckla sig ur faktumet att han hade utnämnt en person som inte tidigare varit biskop, inte ens präst och dessutom till en helt ny biskopsstol. Detta var inget lagbrott och hade likaså förekommit vid upprepade tillfällen under tidigare århundraden, men det var ändå ett brott mot praxis och det krävdes en klar och tydlig motivering till beslutet. Problemet för forskningen är dock att motiveringen inte finns skriftligt formulerad.

Det finns inga tidningsurklipp, brev eller namnlistor bevarade i departementsakten, men det förekom en aktiv debatt i dagspressen om vem som skulle bli biskop i det nyinrättade stiftet.¹⁴⁴ Brohed framför också att det hade förekommit en folkkyrklig lekmannaopinion som hade påverkat utgången i ärendet. I departementshandlingarna kan man inte finna några sådana spår. Att regeringen ändå hade gynnat den folkkyrkliga linjen framstod, enligt Brohed, klart då en annan av unglyrkörörelsens ledare, Olle Nystedt, utnämndes till pastor primarius samma år.¹⁴⁵ Därmed hade regeringen utrustat det nya stiftet med de ledare som kunde leda kyrkan i det nybildade stiftet efter de önskemål som staten hade. De röstande prästerna hade valt kandidater med gedigen, traditionell kyrklig och akademisk utbildning och inte minst erfarenhet från vad det innebar att vara biskop. Prästerna hade visat att de ville ha en chef som visste vad uppgiften innebar. Men lekmännen såg andra kvaliteter

143 RA, E-dep., Statsrådsprotokoll 1942 juli-augusti.

144 Bexell 2008, s. 159–165.

145 Brohed 2005, s. 134.

som viktiga och förordade en lekman till biskopsstolen. Det är påfallande anmärkningsvärt att lekmannarörelsen redan under 1940-talet, utan möjlighet att delta i själva biskopsvalet, hade möjlighet att påverka utgången i en biskopsutnämning. Förutsättningarna var dock goda, ”beredskapsreligiositeten” medförde att lekmännens röst inte lämnades ohörd. Det skedde en handplockning av en person till en bestämd position. Möjligheten hade dock varit utesluten om inte lotten hade hjälpt till. Och det symboliska kapitalet hjälpte ministern att motivera sitt beslut.

UTBILDAD OCH MERITERAD FÖR BISKOPSUPPGIFTEN. KAPITELSAMMANFATTNING

I studien av vad som har karakteriserat biskoparnas utbildnings- och karriärvägar har uppgiften varit att studera hur biskoparna samlat sitt professionella kapital och vad det i praktiken inneburit. Avsikten har också varit att undersöka om de flesta biskoparna hade samma utbildnings- och karriärbakgrund eller om det funnits flera skilda sätt att meritera sig. Det begränsade forskningsläget i ämnet har fördjupats och underbyggt med empiriska studier. Den typen av genomgång har saknats tidigare och har tillsammans med den teoretiska utgångspunkten gjort att bilden av vad som karakteriserade vägen fram till biskopsstolen har vidareutvecklats. Främst har det handlat om att underbygga och undersöka påståenden som antingen ansetts vedertagna utan någon egentlig empirisk grund, eller att det empiriska underlaget varit vagt. I en del fall har tidigare forskningsresultat belagts, i andra komplicerats och diskuterats i förhållande till övrig samhällsutveckling och elitgruppers karakteristik.

Karriärvägen fram till biskopsstolen kunde innebära olika spår, även om utnämningarna periodvis varit mer samstämmiga. När det gäller biskoparnas teologiska utbildningsbakgrund har den, trots dess ändrade innebörd, under hela seklet varit enhetlig. Episkopatet utgjorde en mycket högutbildad grupp, och trots att antalet teologie doktorer inom gruppen minskade under seklets senare hälft har gruppen i förhållande till övriga elitgrupper utgjort en avvikande kategori.¹⁴⁶ Under hela seklet har de vetenskapliga meriterna tillräknats ett högt värde. Inte minst de akademiska titlarna har inneburit ett viktigt symboliskt kapital som har tillmätts stor betydelse under hela seklet. Rune Imbergs slutsats att

146 Se enkäten *Ledarskap i förändring*, Göteborgs universitet 2001.

trenderna i de utnämnda biskoparnas karriärvägar utgjorts av: professorer, docenter, domprostar och direktorer är generellt riktig. I föreliggande undersökning har detta mönster både kontextualiserats och innebörden i mönstret fördjupats. Den tidigare täta förbindelsen mellan det akademiska och kyrkliga fältet i korrelation med att biskopen förväntades vara en högt vetenskapligt meriterad man, gjorde att professorerna var en självklar rekryteringsbas. Det förefaller dock som om utnämningarna av professorer till biskopar sammanföll med perioder då kyrkans position blev alltmer ifrågasatt. Biskoparnas akademiska bakgrund kunde på så sätt garantera att det fanns en diger kunskapskälla inom fältet som hade förmåga att avgöra vilken riktning som skulle vara den bästa att leda kyrkan. Vad som var rätt riktning var dock en subjektiv värdering, som därför tolkades olika beroende på den teologiska grundinställningen. I takt med att biskopsrollens innebörd ändrades framkommer en annan typ av väg till positionen än enbart den vetenskapliga. Den vetenskapliga karriären kunde ersättas med någon typ av chefsadministrativ tjänst inom prästyret eller inom annat område – dock inom det kyrkliga fältet. Detta alternativ hade förekommit redan tidigare men fick större genomslagskraft under senare hälften av seklet. Huvudsaken verkar ha varit att karriärgången under kortare eller längre tid genomfördes inom det kyrkliga fältet, men den kunde alltså se olika ut. En majoritet har innehaft en chefstjänst inom fältet innan de blivit utnämnda till biskopar.

Utnämningarna av biskopar har inte enbart vilat på formella meriter. Tillgången till sociala kontakter och nätverk har visat sig ha haft stor betydelse för att vederbörande personer blivit utnämnda. Inte minst har betydelsen av att ha haft en mentor som har kunnat vägleda, ofta under studietiden, varit viktig för kommande studieinriktning och yrkesval. Likaså har betydelsen av att ha arenor där det var möjligt att ”visa upp sig” och göra sitt namn känt varit viktigt. Meriteringen har för de blivande biskoparna visat sig vara omfattande och gedigen och den officiella hållningen har varit att det är på dessa grunder som vederbörande personer har blivit utnämnda. Att vara utbildad och meriterad för biskopsuppdraget var viktigt, eftersom den officiella motiveringen till att vederbörande utnämndes var att personen var den bäst meriterade och lämpade. Men utan tillgång till socialt kapital och rätt förhållnings-sätt var vägen till framgång svår. I nästa kapitel illustreras utifrån några enskilda personexempel vad detta kunde innebära. Lika viktigt som att ha rätt utbildning, karriärväg och tillgång till personkontakter var att veta hur man skulle uttrycka sig och vilka spelregler som gällde inom det kyrkliga fältet. Om betydelsen av att vara insatt i fältets logik samt att följa dess retorik skall nu diskuteras.

KAPITEL 6

SPELET OM MAKTEN – FRAMGÅNG OCH FÄLTETS STRATEGIER

Biskopsval äro inom den svenska kyrkan något av det mest oberäknerliga som tänkas kan.¹

I detta kapitel anläggs ett aktörsinriktat perspektiv med avsikt att illustrera de generella tendenser som resultaten i tidigare kapitel visat. Syftet med kapitlet är därmed att med utgångspunkt i några personexempel, studera vilka uttryck den förväntade normen i samband med biskopsutnämningar tog sig i praktiken, vad som hände när normen bröts samt hur tillgängliga resurser användes. Här handlar det således om att visa hur olika typer av strategier användes i konkurrensen som infann sig vid biskopsval. I kapitlet lyfts också några biskopskandidater fram, som trots återkommande förslagsrum, inte utnämndes till biskopar.

DEN FÖRVÄNTADE HÅLLNINGEN

Ett återkommande tema i avhandlingen har varit att det kyrkliga fältets logik präglats av ett ”tvärtomperspektiv”. Detta avspeglas också i begränsningarna för kandidaternas handlingsutrymme. En biskop och en präst skulle invänta en yttre kallelse (till ett specifikt uppdrag) som en bekräftelse på att den inre kallelsen var rätt. I väntan på den yttre bekräftelsen, fick vederbörande inte offentligt framhålla sin egen lämplighet eller betydelse för att bli tilldelad uppdraget. Traditionen har funnits sedan kyrkans födelse och har med tiden kopplats samman med och

---

1 Stadener 1933, s. 138.

legitimerats utifrån det kyrkliga fältets doxa. Tro, handling och uppträdande har således gjort biskopskandidaternas agerande till ett uttryck för fältets trosordning. Traditionen befastes skriftligt genom Codex ethicus, som antogs av biskopsmötet och Svenska Prästförbundet 1963.² Att dokumentet publicerades och antogs vid den tidpunkten var ingen tillfällighet. Den omskakande Helanderaffären hade gjort att Svenska kyrkan var tvungen att vidta åtgärder som gjorde att liknande händelser skulle kunna förhindras.³ En var att ändra biskopsvalsagen.

I Codex ethicus formulerades att ett biskopsval eller prästval är ”enligt evangeliskt-luthersk övertygelse en form för Guds sätt att styra sin kyrka genom hennes yttre ordningar. Den som har blivit vald i rätt ordning skall därmed av församlingen hållas för sänd av Gud”.⁴ Eftersom prästen och biskopen betraktades som Guds tjänare var de följaktligen ytterst ansvariga inför Gud. Detta gav upphov till principer som kandidaterna förväntades förhålla sig till. Vederbörande hade genom sin kandidatur ställt sig till förfogande för Guds verk. Därför fick inte den sökande påverka valutgången för att främja den personliga ambitionen: ”För att den sökande ska kunna mottaga tjänsten som ett Herrens svar på sin fråga, krävs att han icke ingripit i skeendet på ett sätt, som ej är förenligt med bönen att endast Guds, ej hans egen, vilja må ske.” Vidare formulerades att ”ett val kan för honom aldrig bli endast frågan om en befordran. Han bör alltid vara beredd att underordna sig Guds vilja och ta valutgången ur Guds hand”.⁵ I väntan på valets utgång förväntades kandidaterna således uppträda lågmält. Den i tidigare kapitel diskuterade meriteringen skulle värderas ”i en anda av saklighet och broderlig hänsyn”. Eventuell propaganda som användes för att gynna någon av kandidaterna skulle bedrivas ”på ett sådant sätt, att det icke verkar ned-sättande för andra eller river upp sår till skada för det kyrkliga livet”.⁶ Vidare poängterades att det var av största vikt att den utnämnde biskopen inte var alltför hårt knuten till någon eller några specifika grupperingar, som till exempel var teologiska eller politiska. Detta för att kunna utföra uppgiften att vara den samlande gestalten mellan olika riktningar och grupperingar i stiftet. Därför framhölls att det var för stiftets och hela

2 Se ”1962 års Codex ethicus” 1973 [1962], s. 198–200; Biskopsmötets protokoll 21–24 jan. 1963 § 24. Lagen om kvinnliga präster antogs 1958 och de första kvinnliga prästerna vigdes 1960, trots det står prästen och biskopen med självklarhet omnämnda som en man och det finns inte några formuleringar som tyder på att kvinnor kunde ses som den här sortens ämbetsbärare.

3 Dick Helander dömdes i Svea Hovrätt i april 1954. Han beviljades resning i Högsta domstol 1963 och dömdes även där 1964. Se Lundstedt 2006, s. 48 samt där angivna referenser.

4 1962 års Codex ethicus, s. 198.

5 1962 års Codex ethicus, s. 198, 200.

6 1962 års Codex ethicus, s. 200.

kyrkans bästa att biskopen hade förmågan att, om så behövdes, kunna kompromissa och inte vara bunden till en specifik grupps åsikter eller värderingar. Att framhålla att detta ytterst var för kyrkans bästa framkallade dock en del problem. Vad ansågs som kyrkans bästa, vem skulle avgöra det och hur förändrades detta över tid?

Hela förhållningssättet i utnämningssituationerna verkar ha motive-rats och legitimerats utifrån uppfattningen om vad som var för kyrkans bästa. Vilket tillvägagångssätt man skulle inta för att försvara och arbeta för ”kyrkans bästa” råder dock inte konsensus om. Därför uppvisar biskopskandidaterna skilda strategier för att försvara sina tillvägagångs-sätt att värna ”kyrkans sak”. Med några personexempel skall det i föl-jande kapitel studeras hur normen inom det kyrkliga fältet har hanterats i praktiken.

SKIFTANDE KÄLLMATERIAL, TIDIGARE FORSKNING OCH BISKOPSVÄL SOM URVALSMETOD

De valda fallen är inte med nödvändighet representativa exempel. Det finns fler biskopskandidater som är intressanta att studera närmare, och som möjligen skulle ge en annan bild. Men de valda fallen uppvisar några perspektiv på hur händelserna utspelade sig kring biskopsvalen och gör det möjligt att diskutera de förväntade principer som varit normgivande för biskopskandidaternas agerande. Som nämndes i kapitlets inledning är det förväntade idealet för biskopskandidater detsamma under hela 1900-talet. Trots detta kan det förekomma skillnader i vad som fram-står och tolkas som ”avvikande” under seklet. Därför är undersöknings-objekten valda vid olika tidpunkter för att bättre belysa skillnader i vad som kan ses som avvikande. Valen gör det också möjligt att diskutera huruvida skillnaderna i strategierna främst skall ses som tidsbundna eller om det skett en normerande perspektivförskjutning.

Efter granskning av material från 41 biskopsval befanns speciellt sex biskopskandidater relevanta att studera närmare. Fyra av dessa blev utnämnda till biskopar: Sam. Stadener (biskop i Strängnäs stift 1927–1932 och Växjö stift 1932–1937), Yngve Brilioth (biskop i Växjö stift 1937–1950 och ärkebiskop i Uppsala stift 1950–1958), Arvid Runestam (biskop i Karlstads stift 1937–1957), Bertil Gärtner (biskop i Göteborgs stift 1970–1991). Därtill diskuteras två biskopskandidater, Gustaf Adolf Danell och Carl Henrik Martling, som båda stod på upprepade biskops-förslag, men som inte blev utnämnda till någon biskopsstol. Dessa två personer finns med i undersökningen som exempel på personer som inte

blev biskopar, men som ändå gjorde en karriär och intog maktpositioner inom det kyrkliga fältet.

Källmaterialet skiftar mellan offentligt och privat, och deras karaktärer är inte helt jämförbara. Detta gör att framställningsformen också varierar en del i kapitlet. Handlingarna från biskopsvalen utgör ett offentligt källmaterial och kompletteras med biografier och brev. Det bör också framhållas att källornas innehåll är beroende av vid vilka tidpunkter undersökningsobjekten var aktuella. För att studera hur samtalet formulerades i korrespondensen har brevsamlingar utgjort ett omfattande och viktigt källmaterial. Detta gäller för Sam. Stadener, men speciellt i studien av Yngve Brilioth och Arvid Runestam. När det gäller biskopsvalet i Göteborg 1970, då både Bertil Gärtner och Carl Henrik Martling var biskopskandidater, har jag använt material i Alva Myrdals arkiv. Det består till övervägande del av tidningsklipp, vilket visar hur samtiden diskuterade det då mycket uppmärksammade biskopsvalet. Därtill har intervjuer utförts med personer som på olika sätt varit inblandade i utnämningsprocessen. I avhandlingens inledning diskuterades den källkritiska aspekten av att använda intervjuer som historiskt källmaterial. Här utgör de en viktig källa för att komma åt hur det inofficiella resonemanget fördes runt de aktuella biskopskandidaterna. Materialet används med vetskap om att uppgifterna är lämnade av personer som själva har ingått som en del av processen och att tidsspannet var långt från att händelsen inträffade till att den återberättades (37 år). När det gäller G.A. Danell och Carl Henrik Martling görs inte samma grundliga studier som utförts för de övriga personerna. I huvudsak bygger resonemangen på tidigare forskning, men eftersom de båda har stått på upprepade biskopsförslag finns de omnämnda och diskuterade i departementshandlingarna. Dessa personer nämns också i samtida offentligt material, exempelvis tidningsartiklar. Detta material i kombination med tidigare forskning, utgör underlaget för studien av dessa två personer.

Rune Imberg har, som nämnts, analyserat ”några av de mest omdiskuterade utnämningarna, likaså några där det vanliga mönstret för utnämningar bryts”.⁷ Imberg preciserar inte specifikt vad ”det vanliga mönstret” för hans undersökningsperiod innebär. Troligen avser han kutymen att biskopskandidater som upprepade gånger stod på biskopsförslag, förr eller senare också blev utnämnda. Det som bryter mönstret skulle i så fall innebära de fall där utnämningen dröjde ”onormalt” länge eller uteblev. Imberg har haft för avsikt att hitta de utnämningar han menar är ”mest betydelsefulla och kontroversiella” och därför de

---

⁷ Imberg 1991, s. 41.

”viktigaste och intressantaste”. För att göra detta utgår han från två huvudfrågor: ”Finns det något mönster i statens utnämningspolitik, och i så fall vilket? Vilka tillsättningar bryter mönstret?”⁸ Urvalet av det som Imberg kallar ”särskilt intressanta utnämningar” ser ut att ha skett efter den huvudproblematik som hela hans undersökning utgår från, nämligen vem som ytterst är lämpad att avgöra vem som bäst kan fungera som kyrkans ledare.⁹ Problematiken är således kopplad till frågan om vilket fält som skall ha beslutanderätten över det kyrkliga fältet. Domprost- och biskopsutnämningar har också, enligt Imberg, påverkat den teologiska och andliga utvecklingen inom Svenska kyrkan, vilken han tycks vara missnöjd med.¹⁰ Problemet är dock att Imberg aldrig i klartext definierar innebörden i vad som är fel med kyrkans utveckling eller vem och vad som kan avgöra att den utvecklingen har varit ”fel”. Det är svårt att ha ett vetenskapligt förhållningssätt till Imbergs undersökning, eftersom den också kan ses som ett debattinlägg i frågan om vem som egentligen skall bestämma över inomkyrkliga frågor. Framställningen har tendentiösa drag, som försvårar hanteringen av hans slutsatser. Men som en ingång i ämnet, och som uppslag till vidare forskning och granskningar, är den till god hjälp. För att anlägga ett mer objektivet perspektiv på biskopsvalen och utnämningarna, krävs att Imbergs resultat problematiseras och kontextualiseras.

Vad skall då karakteriseras som avvikande och normbrytande, och vem skall avgöra vad som är det? I viss mån vilar förstås det slutliga urvalet på forskaren, som ensam är ansvarig för sin bedömning. Min ambition har varit att söka efter de enskilda kandidaternas förhållningssätt till att bli biskop. Hur har personerna agerat och vad säger det om den inställning de har haft till att bli biskop? Vilka resurser har de med sig i sitt ”karriärbagage” och hur har de uttryckt sina eventuella ambitioner att bli biskop? Främst handlar det om att få klarhet i om dessa personer handlat i enlighet eller inte med vad som kan betraktas som den gällande ordningen inom fältet. Jag har valt att vara uppmärksam på avvikelser som har konstaterats, när det gäller tillgången till de olika former av kapital som har diskuterats i tidigare kapitel. Det kan röra sig

8 Imberg 1991, s. 33.

9 Imberg 1991, s. 40.

10 Än tydligare om sin åsikt om Svenska kyrkans utveckling uttrycker sig Imberg i sin recension av Göran Lundstedts avhandling (2006). Han skriver följande: ”Man kan säga mycket om Svenska kyrkans nuvarande situation. Ingen lär dock förneka att det som nu sker är en dramatisk och omvälvande utveckling. Om den inte varit så oerhört tragisk, hade det varit spännande att bevittna den ... [---] Från andliga ledare till galjonsfigurer – det är i sak innehållet i Lundstedts informativa avhandling om det svenska episkopatets utveckling 1953–1999. Tragiskt, men sant.” Imberg 2007, s. 269f.

om skilda kapitalformer, men gemensamt för dem är att de på ett eller annat sätt haft betydelse för karriären. På samma gång är det just dessa olika former av särskilt kapitalinnehav, som kan vidga bilden av vilken ordning som varit gällande. De kan också visa om, och i så fall hur, den har förändrats över tid. Detta säger oss också något om hur den kyrkliga logiken tog sig uttryck i praktiken, och hur de blivande biskoparna hanterat den ambivalenta hållning som positionen innebär – att inneha möjlighet att utöva makt, trots att det i grunden talas om ett omvänt tjänandeperspektiv som det grundläggande och legitima förhållningssättet inom det kyrkliga fältet.

Rune Imberg har också diskuterat några av de biskopsval då G.A. Danell och Carl Henrik Martling varit bland kandidaterna. Imberg förklarar att den främsta anledningen till att de, trots upprepade förslagsrum, inte utnämndes till biskopar var deras öppna motstånd mot kvinnliga präster. Likaså diskuterar Imberg just biskopsvalet i Göteborg 1970.¹¹ Som nämndes ovan är det dock en övergripande skildring som ges av dessa val och en fördjupad och problematiserad analys saknas. Genom att studera dessa fall utifrån avhandlingens övergripande frågeställning och teoretiska utgångspunkter, är min avsikt att lyfta fram biskopsvalen som uttryck för ett mer komplext problemområde än vad som gjorts tidigare. Min undersökning syftar inte till att avgöra om den ena eller andra faktorn har varit anledning till att vederbörande person blivit eller inte blivit utnämnd. För att visa på komplexiteten i biskopsutnämningarna tas här snarare ett samlat grepp runt problemområdet och skilda sidor av det diskuteras. På så sätt påvisas hur olika aktörer såväl inom det kyrkliga fältet som från statens håll har agerat och legitimerat sitt ställningstagande och handlande. Och inte minst, hur biskopskandidaterna själva agerat och vilka följder detta har fått. Detta belyser vilket sätt som var det gängse och det legitima sättet att formulera sig inom det kyrkliga fältet, men också vilket sätt som var det avvikande. Hur kompenseras i så fall detta avvikande sätt, med andra ord hur uttrycker man sig för att formulera sig på ett enligt ordningen korrekt sätt? Allt detta kan också ses som olika delar i utarbetandet av en större strategi för en elits sätt att hantera sin alltmer ifrågasatta och ändrade position. Kort sagt, vilka uttryck tar sig idealen i praktiken? Framställningen sker nu i det följande kronologiskt och vi börjar med att studera turerna kring biskopsvalet i Lunds stift 1925.

---

11 Imberg 1991, s. 61–64, 69f., 76–78, 110, 115.

BISKOPVALET I LUNDS STIFT 1925 – FÖR ELLER MOT SAM. STADENER

Efter Gottfrid Billings död torde ingen svensk kyrkoledare ha haft en djupare inblick i frågor rörande kyrkorätt, förvaltning och administration än han [Sam. Stadener]. Med ett slags naturlig självfallenhet drogs han till de kyrkopolitiska värvens farofyllda stridszon. Många menade nog, att han trivdes bättre där än i predikstolen. Dock var det i sin egenskap av andlig vältalare, som denne mångkunnige man först vann sin berömmelse bland den stora allmänheten, och det kan knappast råda något tvivel om, att det var förkunnarens gärning, som låg honom varmast om hjärtat.¹²

Citatet är hämtat från Åboprofessorn Ernst Newmans skildring av Sam. Stadener i en minnesbok från 1937. Sam. Stadener var under 1900-talets första decennier en på olika sätt omdiskuterad person inom Svenska kyrkan, och har främst blivit hägkommen som biskopen som under en period av sin biskopstid ”bytte sida” och blev ecklesiastikminister. Min undersökning av Sam. Stadener tar sin utgångspunkt i biskopsvalet i Lund 1925. I samband med Gottfrid Billings död detta år stod Lunds stift inför biskopsval. Valet tilldrog sig stort intresse och uppmärksamhet. En av de tre biskopskandidaterna, professor Edvard Magnus Rodhe, kyrkoherde Sam. Stadener eller professor Erling Eidem, skulle bli utnämnd. Valet illustrerar flera intressanta perspektiv kring vilka argument som lyftes fram för eller mot de olika kandidaterna.

Valhandlingarna i ecklesiastikdepartementets arkiv visar hur ett strategiskt agerande förekom för att på skilda sätt föra fram de kandidater man ansåg mest lämpade. Förutom meritförteckningarna över de tre huvudkandidaterna finns pläderingsbrev och en rad olika tidningsklipp samlade i akten. Kandidaterna som förespråkades företrädde ofta en specifik teologisk riktning, som av den pläderande gruppen ansågs vara den som bäst skulle gynna Svenska kyrkans vara. I detta fall framkommer i materialet hur biskopsvalet ytterst också kom att handla om inställningen för eller mot Sam. Stadener.

I detta biskopsval ingick, förutom frågan vem som var mest lämpad att bli ny stiftschef, frågan huruvida ställningen som prokansler fortfarande skulle vara kopplad till biskopsämbetet. I riksdagen hade det förts en tämligen utdragen debatt huruvida de två ämbetena eventuellt skulle skiljas åt.¹³ Diskussionen påverkade därför vem man argumenterade

12 Newman 1937, s. 65.

13 Vid fem tillfällen (1910–1925) hade frågan debatterats i Första kammaren. 1925 hade riksdagsman Ivan Pauli (s) inkommit med motionen ”Upphörande av biskops självskrivna utövande av prokanslerämbetet vid universiteten”. Se behandling av frågan i *Bihang till Riksdagens protokoll vid 1925 års riksdag*, FK, motion nr 181, 1925, s. 11–13; *Bihang till Riksdagens protokoll vid 1925 års riksdag*, AK, motion nr 270, 1925, s. 10; *Riksdagens protokoll*, AK, nr 35 19 maj, 1925 s. 1–11; *Riksdagens protokoll*, FK, nr 37 27 maj 1925, s. 110–117.

för som lämplig kandidat till biskopsstolen i Lund. Ifall den blivande biskopen även skulle ha en chefsposition inom akademins område ansågs det nödvändigt att han var professor. Om biskopen enbart skulle vara stiftschef över prästerna och församlingarna framhölls vikten av praktisk församlingserfarenhet och att denne hade prästernas stöd. Det framstår således tydligt att innebörden i positionens ansvarsområden gjorde, att olika typer av kapital värderades olika för uppgiften. Här ställdes det vetenskapliga kapitalet kontra det praktiska prästyrkeskapitalet.

Med hjälp av efterlämnad korrespondens mellan Sam. Stadener och hans nära vän prosten Per Pehrsson i Göteborg kan man följa Stadeners eget resonemang i frågan om prokanslerens koppling till biskopstjänsten.¹⁴ Korrespondensen visar också prov på hur det förekom ett informellt samtal, vars avsikt tycks ha varit att påverka utgången i det beslutande organet i frågan, nämligen riksdagen. Per Pehrsson var riksdagsman för de frisinnaade i andra kammaren åren 1906–1908 och representant för högern 1921–1936. 1907–1942 var han också generalsekreterare i A.S.P, då Stadener var dess ordförande.¹⁵ Därigenom hade Pehrsson och Stadener nära kontakt och ett viktigt samarbete. Stadener efterfrågade brevlades konfidentiella upplysningar om hur riksdagen resonerade kring frågan om prokansleriat i Uppsala och Lund.¹⁶ Detta kan tolkas på två sätt. Å ena sidan kan Stadener ha haft ett personligt intresse att nå egen vinning i ärendet – skulle prokanslerens uppgift skiljas från biskopsämbetet var Stadeners, som en känd och omtyckt församlingspräst, chanser att bli utnämnd till biskop större. Å andra sidan kan Stadeners agerande att söka konfidentiella uppgifter ha sin grund i att han ville agera för att allt skulle samverka till kyrkans bästa. Därför kan man tänka sig att han själv ville påverka utgången av riksdagsarbetet genom att förse sin gode vän med uppgifter från kyrkans håll, som Pehrsson skulle kunna ta hänsyn till i det fortsatta arbetet. I detta fall kan framhållas hur Stadener menar att om beskedet i prokanslerfrågan varit tydligt formulerat, hade också prästerskapet kunnat samla sig. Då hade troligen den biskopstyp som ägde störst praktisk församlingserfarenhet blivit den mest framhållne. Med andra ord hade han själv varit den ”självklare” kandidaten.¹⁷ På Stadeners förfrågan svarade Pehrsson att det verkade mest troligt att skilsmässan mellan ämbetena skulle komma

14 Se vidare diskussion i följande brev: LUB, Sam. Stadeners brevsamling, Brev från Per Pehrsson till Sam. Stadener 12.3.1925. GLA, Per Pehrssons brevsamling, Brev från Sam. Stadener till Per Pehrsson 16.3.1925.

15 *Svenska män och kvinnor*, bd 6 1949, s. 54.

16 GLA, Per Pehrssons brevsamling, Brev från Sam. Stadener till Per Pehrsson 19.3.1925.

17 GLA, Per Pehrssons brevsamling, Brev från Sam. Stadener till Per Pehrsson 16.3.1925.

att äga rum. ”Men”, skriver Pehrsson, ”jag misstänker, att universiteten i alla fall kommer att bevara rösträtt vid biskopsvalen – en högst märklig inkonsekvens men i stil med Lundaröstningen!”¹⁸

Utifrån den rådande lägesbeskrivningen var stiftets präster delade i två grupper: den ena poängterade biskopens koppling till församlingarna i stiftet, den andra framhöll främst biskopens förbindelse med akademien. Därmed hade valet två egentliga huvudkandidater. I *Landskrona-posten* skrevs följande:

Två huvudpartier framträdde vid valet. Det ena arbetade för kyrkoherden Stadeners, det andra för professor Rodhes val. Det förra hade sitt bästa stöd hos det yngre prästerskapet, som i Stadeners mera politiskt betonade prelatpersonlighet funnit ett samlande namn. [---] Partiet Rodhe var mindre aggressivt. Kandidaten själv är en fridens man, en vederhäftig förmåga i den teologiska fakulteten i Lund och svärson till biskop Billing. Man misstager sig nog icke, om man säger, att den senare kvalifikationen för biskopsämbetet icke varit utan betydelse.¹⁹

Stadener var prästerskapets främste kandidat, medan de som förordade kopplingen mellan kyrkan och akademien ville se Rodhe som biskop. I avhandlingens kapitel 3 diskuterades hur Edvard Magnus Rodhe innehade ett exceptionellt socialt kapital. I citatet ovan antyds att släktskapet till den tidigare biskopen var av betydelse för Rodhes möjlighet att bli utnämnd. Huruvida det kunde anses som en kvalifikation som utnämmande statsmakt tog hänsyn till går inte att bedöma, men det framstår inte som ett negativt kapital att ha varit släkt med den högt aktade och framhållne Gottfrid Billing. Formellt framstår det dock som att det var Rodhes akademiska kvalifikationer som avgjorde den slutliga utnämningen.

Grupperingarna utgav pläderingsbrev till stiftets präster, vilka ingår i departementshandlingarna. Brevet ger information om hur det förväntades att man skulle uppträda, bete sig och allmänt agera i samband med biskopsvalet. Men breven informerar också om hur de olika grupperna uppfattat att det i praktiken hade genomförts. För att hålla sig till ordningen, att ingen gruppering skulle använda argument som svärtade ned motståndarsidan, hade man innan valkampanjen satte igång beslutat ”att ingen valagitation skulle ske i och genom tidningspressen”.²⁰

18 LUB, Sam. Stadeners brevsamling, Brev från Per Pehrsson till Sam. Stadener odaterat.

19 RA, E-dep., 1925 17 april 88, 89 EI:6966, Ärende nr 89. ”Biskopsvalet” i *Landskrona-posten* 27.3.1925.

20 RA, E-dep., 1925 17 april 88, 89 EI:6966, Ärende nr 89, ”Ärade ämbetsbröder”, s. 2.

Från den ena sidan har så vitt känt den träffade överenskommelsen om agitationens uteslutande obrottsligt hållits. Detsamma kan icke sägas om de, vilka fylkat sig om den andra kandidaten [Stadener]. I väl hart när alla stiftets tidningar hava förekommit olika artiklar, som ensidigt sökt framhäva den ene kandidaten utan att nämna ett ord om den andres [Rodhes] förtjänster och möjlighet att värdigt beklåda det viktiga ämbetet, vartill han enligt vanlig ordning borde anses stå närmast.²¹

Båda sidor använde sig dock av strategin att misskreditera motståndarnas kandidat och tillvägagångssätt och därigenom framhålla sin egen grupp och kandidats förtjänster. I pläderingen framhölls att prokanslerskapet för Lunds universitet ålägger biskopskandidaten att ha en ”levande förbindelse och förståelse mellan kyrka och universitet, vilken är och måste vara av största betydelse för vår andliga odling och kyrkans fromma”.²² I *Helsingborgs Dagblad* yttrades däremot att domprosten Rodhe satts i första förslagsrum på grund av att han var ”förhjälp av akademistatens röster”.²³ Det antyddes också att det funnits drag av ”partisinne” som påverkat utgången i valet, vilket man å det bestämdaste menade inte skulle blandas in i biskopsvalet:

Mot sådant måste rättskänslan reagera. Ej på partisinnets sköld skall vår hövding upphöjas. Det gäller att välja de män, som själva i upphöjd anspråkslöshet låta söka sig i stillhet, och genom denna sin upphöjdhet över partierna kunna garantera en opartisk och lugn ledning av stiftets öden. Därigenom verkas bäst till Kristi kyrkas och Guds rikes fromma.²⁴

Den andra sidan utgick ifrån att diskussionen om prokansleriatets skiljande från biskopsämbetet också skulle få konsekvenser för prästerskapets agerande i biskopsval. ”Prästerskapet har alltså nu både rättighet och plikt att utse sin biskop uteslutande med hänsyn till hans rent kyrkliga uppgifter.” Och vidare framhöll man Sam. Stadener som den mest lämplige biskopskandidaten. ”Den vid provvalet i främsta rummet nämnde prästmannen kyrkoherde Sam. Stadener synes oss äga stora förutsättningar att bli den chef, som stiftet i närvarande tid behöver.”²⁵ Som främsta skäl framhölls hans chefsegenskaper och oräddhet för att fatta obekväma beslut.²⁶ Men Sam. Stadener blev inte utnämnd till biskop i

21 RA, E-dep., 1925 17 april 88, 89 EI:6966, Ärende nr 89, ”Ärade ämbetsbröder”, s. 2.

22 RA, E-dep., 1925 17 april 88, 89 EI:6966, Ärende nr 89, ”Ärade ämbetsbröder”, s. 3.

23 RA, E-dep., 1925 17 april 88, 89 EI:6966, Ärende nr 89, ”Inför biskopsutnämningen”, *Helsingborgs Dagblad* 4.4.1925.

24 RA, E-dep., 1925 17 april 88, 89 EI:6966, Ärende nr 89, ”Ärade ämbetsbröder”, s. 3.

25 RA, E-dep., 1925 17 april 88, 89 EI:6966, Ärende nr 89, ”Herrar Ämbetsbröder i Lunds stift”, s. 1.

26 RA, E-dep., 1925 17 april 88, 89 EI:6966, Ärende nr 89, ”Herrar Ämbetsbröder i Lunds stift”, s. 1 samt ”Inför biskopsutnämningen”, *Helsingborgs Dagblad* 4.4.1925.

Lunds stift 1925. Istället utnämndes Edvard Magnus Rodhe och prokansleriatet skildes inte från biskopsämbetet förrän 1934.²⁷

Handlingarna från biskopsvalet i Lund har visat exempel dels på hur de normativa förväntningarna i samband med biskopsvalet skildrades av berörda parter i processen, dels på hur detta hanterades i praktiken. Samtidigt visades prov på hur frågor som inte hade sin egentliga hemvist inom det kyrkliga fältet ändå påverkade diskussionerna kring själva valet. Så var det till exempel med frågan om prokanslersämbetet och dess koppling till både kyrka och akademi. Det visar också hur tätt sammanflätat förhållandet mellan kyrka och akademi var under 1920-talet. Det gick inte att bortse från att eventuella förändringar inom akademins område, skulle kunna få direkta avspeglningar även inom den kyrkliga sfären. Men varför väckte Sam. Stadeners agerande sådan uppmärksamhet?

Sam. Stadener – självbild och komplex personlighet

Sam. Stadener levde mellan åren 1872 och 1937 och hette från början Samuel Svensson. Det sägs att han inte var nöjd med sina namn då de ”’klingade plebejiskt.’ Därför bytte han efternamn samt förkortade sitt förnamn och hette i fortsättningen Sam. Stadener”.²⁸ Möjligen är detta en skröna som uppdiiktats av en av hans kamrater, men sant är dock att Stadener genomförde ett namnbyte. Stadener föddes i ett folkskollärarhem i Blekinge och visade tidigt intresse för studier. Han var inte rädd att föra fram sin åsikt, även om han befann sig i minoritet. Han sägs också tidigt ha uttryckt ambitioner att bli en av de ledande inom Svenska kyrkan, och målet var att bli biskop.²⁹ Så blev också fallet. 1927 utnämndes Stadener till biskop i Strängnäs stift och efter ytterligare fem år utnämndes han till sitt hemstift, Växjö.

Få av de blivande biskoparna under 1900-talet har officiellt uttalat att deras avsikt varit att göra karriär inom kyrkan, men det förekommer. Ett sådant exempel är just Sam. Stadener, som utgör en av de mest karriärsträvande personligheterna inom Svenska kyrkan under 1900-talet. En av hans studiekamrater Claes Lindskog³⁰, skriver i sina memoarer följande om Stadener:

När den unge folkskolläraresonen Samuel Svensson från Blekinge började sina teologiska studier i Lund, var han redan fullt på det klara med, att hans slutmål låg högt uppe på den prästerliga banans tinnar. ’Att jag blir biskop är säkert;

27 Brilioth 1946, s. 373.

28 Se Lindskog 1949, s. 45.

29 De Vylder 1937, s. 26f.

30 Lindskog var riksdagsman för högern i AK åren 1922–1940 och tillika Stadeners företrädare som ecklesiastikminister 1928–1930. Se *Svenska män och kvinnor*, bd 5 1949, s. 15.

däremot är det inte lika säkert att jag blir ärkebiskop, ty detta beror ju i hög grad på konjunkturerna.' Orden voro utsagda på fullaste allvar. När han talade om sådant, var han inte lagd för skämt. Han menade vad han sade.³¹

Lindskogs memoarer är givetvis hans egna tolkningar av händelser och uttalanden, och hans citat av Stadener har inga närmare hänvisningar. Lindskogs uppgifter utgör dock ett av flera exempel på hur Stadeners omgivning uppfattade hans personlighet och hur den avspeglades i hans agerande inom olika områden. Det är en komplex bild som framträder. Samtidigt som Sam. Stadener framstod som en karriärsträvarare var han också känd som en djupt andlig präst som ville värna kyrkans plats och funktion i samhället.³² Ständigt framhöll Stadener att det var med omsorg om kyrkans bästa som han hade ambitioner att göra karriär för att kunna genomdriva förändringar som skulle gynna området.

Sam. Stadener var noga med att betona sin bakgrund inom folkskolans område, både när det gällde uppväxt och egen yrkesverksamhet,. Att framstå som "folklig" var hans sätt att beskriva sig själv, och med det syftade han på sin erfarenhet av att umgås med "vanliga människor".³³ Stadener karakteriserades på detta sätt av domprosten i Växjö, Gunnar Brundin:

Att 'tala med bönder på bönders vis' det kunde Stadener. Han var folklig, och om han någon gång berömde sig, så var det över att han var en folkskollärares son från gränsbygden av det stift, som genom Guds godhet blivit hans verksamhetsfält på äldre dagar. Vid sina enkla fränder i Urshultsbygden höll han troget fast. Någon utvärtes höghet och mänhet om ämbetsvärdigheten spårade man förgäves hos honom. Enkel, naturlig och flärdfri gick han sin väg fram. Men så ägde han också en naturlig värdighet i sin resliga gestalt, sina markerade drag och i sin martialiska hållning. Han *syntes*, där han kom och gick, och ingav sig själv ovetande respekt. Nog var gestalten en chefs. Och till hans ord lyssnade man.³⁴

I Brundins skildring är det viktigast att notera vad han *inte* säger att Stadener var. Brundin börjar med att framhålla hur Stadener inte var överlägsen sin bakgrund, utan snarare framhöll sin stolthet över att ha vuxit upp med en far som var folkskollärare och hur han själv valt samma yrkesbana. Det var i denna miljö som Stadener växte upp och fick sitt bildningsideal, vilket han förkovrade under kommande år. Likväl valde Stadener att ändra sitt namn med hänsyn till att hans ursprungliga namn lät för enkelt och inte gav den genklang han önskade. Om Brundins

31 Lindskog 1949, s. 45.

32 Newman 1937, s. 65.

33 Se Stadener 1933, s. 125–137.

34 Brundin 1937, s. 115.

syfte har varit att framhålla Stadeners mer lågmälda sida är oklart. Vad som dock kan fastslås är att Stadeners eget uttalande om sina ambitioner inom det kyrkliga fältet, motsäger Brundins skildring. Stadener var karriärmedveten och mycket ambitiös och uttrycklig i sin strävan att nå de högre positionerna inom fältet. Sin utbildningsbakgrund, sitt namnbyte och det stora studieintresset tyder på att han sökte tillskansa sig kapital som kunde användas i den vidare karriären. Just namnbytet kan ses som en medveten strategi som gav ett symboliskt mer gångbart kapital än om han hållit kvar sitt sonnamn.

En annan stiftsadjunkt, Olov Hartman, ger en inte lika smickrande skildring av Stadener. Hartman menar att Stadener i och för sig ständigt hade ”kyrkans bästa” för ögonen, men för att nå det målet verkade Stadener inte sky några medel.³⁵ Att lyssna in andra människors åsikt låg inte för honom när han själv hade målet klart för sig. Detta tillvägagångssätt stämde inte med den ordning som var gällande inom det kyrkliga fältet.

Nej, biskop Stadener älskade icke undfallande smicker eller anseende till personen. Ordet var det viktigaste, kyrkans ärende det förnämsta. Hänsynslöshet gav han all sin kraft och gav sig in i svårigheterna som en ”snöplog” bland drivor – för att använda ett av hans egna uttryck. I sin våldsamma framfart kastade han väl stundom andras intressen och betänkligheter åt sidan, varav stor förargelse uppkom. Men han ansåg det självfallet, att för arbetet, för den sak, som måste fram, skulle personliga hänsyn vika, hans egna och andras. När hans strategiska cirklar rubbades av bagateller, kunde han bli som ett rytande lejon. Och till bagateller räknade han ofta sådant, som för andra syntes övermåttan viktigt.³⁶

Bilden av Sam. Stadener är alltså motsägelsefull. Själv beskrev han sig som folklig och enkel, och för Stadener blev det ett strategiskt förhållningssätt att hänvisa till sin uppväxtmiljö, som präglades av enkelhet, för att klä sina karriärambitioner i rätt ordalag. Samtidigt hade han vuxit upp i en miljö som var präglad av ett bildningsideal och som uppmunttrade till vidare studier. Stadener använde dock sin uppväxtmiljö som ett socialt kapital, som han visste var accepterat att hänvisa till. Således uttryckte hans sig på ett sätt som var godtagbart inom fältet. Den forne folkskolläraren blev emellertid inte bara en framträdande personlighet inom kyrkans område, han skulle också bli en framträdande politiker.

35 Se Briem 1937, s. 137; Ysander 1955, s. 58–60.

36 Hartman 1937, s. 128.

Politiker och kyrkoledare

Mellan åren 1912–1917 var Sam. Stadener riksdagsman för liberalerna. Under den tid han var biskop i Strängnäs blev han oväntat utnämnd till ecklesiastikminister när Carl Gustaf Ekman bildade regering 1930.³⁷ Ingmar Brohed citerar Arthur Engbergs kommentar i *Socialdemokraten* med följande ord:

När frikyrklighetens speciella regering presenterar den svenska högkyrkans mest prelatensiske och maktfullkomliga biskop som högste chef för kyrko- och skolväsendet, då frågar man sig om man drömmer eller är vaken. Herr Stadener har en gång varit liberal. Men inom det svenska episkopatet står han i nuvarande stund som ledare för en stridbar och målmedveten reaktionär klerikalism.³⁸

Tidigare forskning har inte säkert kunnat klargöra vad som orsakade statsminister Ekmans utnämning av biskop Stadener till chef för ecklesiastikdepartementet.³⁹ Det var vid denna tid högst ovanligt att en av kyrkans ämbetsmän utsågs till denna post. Clarence Nilsson framhåller den tänkbara förklaringen, att Ekman hade ambitioner att knyta fler ämbetsmän till regeringen. Dessutom kände Ekman Stadener väl sedan den gemensamma tiden i första kammaren, då de båda varit riksdagsmän för liberalerna. Nilsson menar också att Ekman själv var tämligen oengagerad i religiösa frågor, varför han inte såg det som ett problem att Stadener hade en högkyrklig och konservativ kyrkosyn i förhållande till ”frikyrkofolkets livssyn” som, enligt *Socialdemokraten*, präglade den ekmanska regeringen. Det var också Ekman som utnämnt Stadener till biskop. Nilsson menar dock att den troligaste orsaken till att Stadener utsågs som ecklesiastikminister var att han skulle fungera som en sorts fackminister. Detta, anser Nilsson, underbyggs genom att Stadener inte gjorde några ”partipolitiskt färgade inlägg” i riksdagen förutom i frågor som hörde till ecklesiastikdepartementet.⁴⁰

Eftersom Stadener var medveten om att det handlade om kortlivade regeringar satsade han strategiskt hela sitt engagemang på frågan om de kyrkliga egendomarna. Boställsreformen innebar att kyrkans egendomar överfördes från staten till de kyrkliga kommunerna. Detta var ett av Stadeners viktigaste kyrkopolitiska bidrag, att han såg till att den kyrkliga jorden i fortsättningen skulle tillhöra kyrkan. Hans avsikt med reformen var att garantera att de kyrkliga egendomarna inte förstatligades. Kyrkan skulle i det avseendet vara självbestämmande.⁴¹ Från olika

37 Hamrin 1937, s. 143–149; Nilsson 1964, s. 235–245.

38 Brohed 2005, s. 117.

39 Hamrin 1937, s. 143–149; Nilsson 1964, s. 242–245.

40 Nilsson 1964, s. 244.

41 Brohed 2005, s. 117.

håll uppfattades Stadeners agerande som ett inlägg i hur Svenska kyrkans position som statskyrka skulle förstås och hanteras. Som ecklesiastikminister valde han att driva sin egen kyrkopolitik och isolerade sig därmed från övriga episkopatet. De tidigare kollegorna irriterades över att han så hängivet ägnade total uppmärksamhet åt enbart frågan om de kyrkliga egendomarna. Biskopsmotionen 1929 hade bland annat aktualiserat flera viktiga frågor och reformförslag som i första hand handlade om religionsfrihetens principer.⁴² Övriga biskopar ansåg att dessa och flera andra för det kyrkliga fältet angelägna frågor sköts i bakgrunden när Stadener så hängivet ägnade all uppmärksamhet åt boställsordningen. Stadener valde dock att lägga hela sitt engagemang på denna, som han ansåg så viktiga symbolfråga, för att kyrkan skulle hävda sitt beslutande- och ägandeområde gentemot staten.⁴³ Det handlade alltså om att ännu en gång befästa det kyrkliga fältets autonomi gentemot andra fält.

Kollegornas förtroende – följder för karriären

Sam. Stadener var också, som tidigare nämndes, mellan åren 1928 och 1930 samt 1933 och 1936 ordförande i A.S.P. Även i detta sammanhang var han angelägen att så effektivt som möjligt verka för ”kyrkans bästa”.⁴⁴

Landshövdingen i Jönköpings län, Felix Hamrin, håller det för troligt att det var en stor besvikelse för Stadener då han inte blev ärkebiskop efter Nathan Söderblom.⁴⁵ Källmaterialet är tyvärr bristfälligt när det gäller att få fram Stadeners egen version av händelsen.⁴⁶ I ett brev till Per Pehrsson skriver Stadener följande angående ärkebiskopsvalet: ”Jag har ingen annan strävan för närvarande, och utgången av det förestående valet intresserar mig endast från synpunkten av de ökade eller minskade möjligheterna till en god lösning på denna och närbesläktade stora kyrkliga frågor.”⁴⁷ Stadener fick flest förstarumsröster, men inte tillräckligt med röster i domkapiteln för att hamna på ett av de tre för-

42 Nilsson 1964, s. 246–249. Se avhandlingens kapitel 2 och Thidevall 2000, s. 226–230.

43 Brohed 2005, s. 118.

44 Briem 1937, s. 142; Ysander 1955, s. 59.

45 Hamrin 1937, s. 148; *Svenska män och kvinnor*, bd 3 1946, s. 299f.

46 I Per Pehrssons samling på GLA finns inte någon korrespondens bevarad under perioden 20.2.1931–24.8.1933.

47 Se Nilsson 1964, s. 282 (vidare hänvisning till GLA, Per Pehrssons samling, Brev från S. Stadener till P. Pehrsson, 23.9.1931. Brevet finns dock inte i samlingen på GLA. Om ärkebiskopsvalet och Stadeners kandidatur se Nilsson 1964, s. 273–283. I ett brev från Per Pehrsson till Sam. Stadener anges att Stadeners kandidatur var omdiskuterad i ärkebiskopsvalet. Se LUB, Sam. Stadeners samling, Brev från Per Pehrsson till Sam. Stadener 26.11.1931.

slagsrummen.⁴⁸ Detta berodde, enligt Ingmar Brohed, på att Stadener, genom att driva sin egen kyrkopolitiska linje, hade förlorat förtroende hos domkapitlen. Dessa hade avgörande betydelse vid ärkebiskopsvalen och visade nu konkret sitt missnöje.⁴⁹ I sina memoarer framhåller Claes Lindskog i sin tur, att biskoparna ”genom sin ställning och sin personbekantskap ha det största inflytandet” inom domkapitlen. Och övriga episkopatet var som tidigare nämnts inte nöjt med hur Stadener agerat, vare sig som biskop eller som kyrkopolitiker. Lindskog skriver:

Men bland biskoparna var Stadener säkerligen ganska illa tåld. En av dem yttrade en gång till mig, att sedan Stadener väl kommit in i biskoparnas krets, kunde man ej längre vid gemensamma rådplägningar ha samma förtroliga samtal som förut. Vi lita ej på Stadener, och man får vara försiktig med vad man yttrar i biskopskretsen.⁵⁰

På förslag till ärkebiskopsstolen fanns Uppsalaprofessorerna KB Westman och Tor Andræ samt på tredje plats Lundaprofessorn Erling Eidem. Stadener fanns således inte med bland de tre huvudkandidaterna. Clarence Nilsson konstaterar: ”Motgången skulle dock inte visa sig få inverka på den uppgift han som statsråd satt sig före”.⁵¹ Stadeners strategi var genomgående att han inte framhöll sin egen ambition som primär i ärendet, utan snarare agerade för kyrkans bästa. Kunde det inte bli genom ärkebiskopens position tog han tillfället i akt att som ecklesiastikminister verka för att försäkra det kyrkliga fältets autonoma position i förhållande till det statliga.

När Stadener själv inte fanns bland ärkebiskopskandidaterna kunde han istället påverka utnämningen av ärkebiskop i egenskap av ecklesiastikminister. Nu var det han själv som utnämnde ärkebiskopen! Stadener utnämnde mannen på det tredje förslagsrummet, professor Erling Eidem, till Nathan Söderbloms efterträdare.⁵² Bland biskoparna mottogs inte utnämningen av den nye ärkebiskopen med jubel. Torsten Kälvemarmenar: ”Redan några veckor efter Nathan Söderbloms död hade *arvet från Söderblom* blivit en terminus technicus för den internationella kyrkliga orientering, som varit den bortgångne kyrkoledarens speci-

48 RA, E-dep., Konseljhandlingar 1931 18 december III 15–73 EI:8063. De flesta av samtliga angivna röster tillföll följande kandidater: professor KB Westman 268, professor Tor Andræ 199, professor Yngve Brilioth 166. De flesta rösterna som tillfallit kandidater som placerats på första förslagsrum: biskop Sam. Stadener 105, professor KB Westman 97, professor Tor Andræ 71. De flesta rösterna av de 15 traditionella s.k. kollektivrösterna tillföll: professor KB Westman 13, professor Tor Andræ 8, professor Erling Eidem 7.

49 Brohed 2005, s. 160.

50 Lindskog 1949, s. 50.

51 Nilsson 1964, s. 281.

52 Brohed 2005, s. 160.

ella signum.”⁵³ Kanske framkommer detta arv tydligast hos Söderbloms mågar Yngve Brilioth och Arvid Runestam. ”Ekumenikens teologer” ville främst värna arvet från Söderblom och förväntade sig en ärkebiskop som kunde vidareförmedla det arbete som han byggt upp. En annan omdiskuterad kandidat till ärkebiskopsposten var Yngve Brilioth, en av Nathan Söderbloms svärsöner. Brilioth hade svårt att se hur Eidem, utan några större internationella och ekumeniska kontakter, skulle kunna upprätthålla och axla ansvaret för det ekumeniska arbete som Söderblom byggt upp. Jag återkommer till detta senare i kapitlet då Brilioths kandidatur i ärkebiskopsvalet 1931 diskuteras. I spelet om vem som skulle efterträda Söderblom blev frågan om Svenska kyrkans plats och uppgift central. Ingmar Brohed menar att det i grunden fanns en konflikt mellan Stadeners och Söderbloms uppfattning om vilket huvudintresse som skulle ligga till grund för Svenska kyrkans ekumeniska arbete. Stadeners uppfattning var att de lutherska kyrkornas samarbete var viktigare än det allmänkristet inriktade ekumeniska arbete som Söderblom stod bakom. Samarbetet mellan de lutherska kyrkorna blev allt intensivare efter första världskriget, framför allt i Tyskland och i USA. 1923 bildades det lutherska världskonventet vars ”uppgift var att främja gemenskapen mellan lutherska kyrkor i tro och bekännelse”. Även i detta sammanhang skapade sig Sam. Stadener en stark ställning.⁵⁴

Kollegornas uppfattning om Stadener berodde inte enbart på att deras teologiska grundsyn skilde sig åt. Med största sannolikhet hade det också att göra med hur Stadener agerade och hanterade sin uppenbara karriärsträvan inom kyrkan, som gick tvärtemot den förväntade hållningen. Redan 1928 skriver Gustaf Aulén till Yngve Brilioth om detta i samband med biskopsvalet i Växjö. Gustaf Aulén var då aktuell som biskopskandidat och placerades av domkapitlet på tredje plats. Edgar Reuterskiöld stod på första förslag och blev utnämnd till biskop.⁵⁵ Auléns teologiska hållning gick tvärt emot vad A.S.P. ville verka för och i A.S.P:s ledning fanns Sam. Stadener. I ett brev till Yngve Brilioth menar Aulén att det i grunden var Stadeners motsatsförhållande till Söderbloms ekumeniska grundsyn som gjorde att Stadener på olika sätt ville påverka att ingen av Söderbloms efterföljare skulle utnämnas till biskop. Gustaf Aulén skriver följande:

Det är fullt tydligt, att den egentliga striden står om mitt namn. Det gäller för dem som frukta mig att få upp ett utnämningssmögligt namn på förslaget. Därför har högsta ledningen, som är Stadener, chefen för ASP, fört fram Edgar. Han

53 Kälvemärk 1972, s. 151.

54 Brohed 2005, s. 163.

55 På andra förslagsrum fanns Viktor Rundgren.

önskas egentligen inte av några, men har blivit en bricka i spelet. Stadener när f.n. ett frenetiskt hat till Söderblom. Och älskar icke heller mig. Från det hållet torde jag för ögonblicket vara mer fruktad än någon annan. De mena att om jag skulle bli bisp, skulle jag stödja Söderblom – och detta betraktas som det ur-onda. Nu ville de naturligtvis hälst ha upp en pålitlig A-S-P:are, men då detta synes omöjligt, ha de tagit sin tillflykt till Edgar, som anses vara tillräckligt svag för att vara ofarlig. Detta är det faktiska läget – och, såsom jag tycker, ganska obehagligt för Edgar, om han kunde genomskåda det.⁵⁶

Den centrala problematiken handlar om den teologiska grundsyn och roll Svenska kyrkan skulle ha i det ekumeniska arbete som var aktuellt under mellankrigstiden.⁵⁷

Biskopskollegornas uppfattning om Stadener var inte, som framkommit, enstämigt positiv. Allt som Gunnar Brundin ovan karakteriserade att Stadener inte var, framhåller övriga biskopar som hans tydligaste karaktärsdrag. Den bild som övriga kollegor gav av *kollegan* Stadeners agerande har inte fokuserats nämnvärt inom tidigare forskning. Inte sällan betraktades han som en ”förrädare”, någon som gick statens ärende och som därmed inte tillräckligt försvarade kyrkans intresseområde – raka motsatsen till vad han själv framhöll som det viktigaste! I själva verket uppvisar detta ett exempel på hur kampen mellan de olika aktörerna på fältets ledande positioner tog sig konkreta uttryck och hur man ville hävda sitt intresseområde som det viktigaste och därmed agera för att det skulle bli det dominerande. Målet var detsamma för dem alla. Man hävdade att det man stod för gynnade fältets bästa i det långa loppet. Man skilde sig dock åt genom de argument som anfördes för att det gemensamma målet skulle nås. En likartade problematik kan spåras då en av gruppens egna blev utnämnd till eklestistikminister och blev statens företrädare gentemot kyrkan. Med vetskap om att det redan tidigare fanns skilda uppfattningar inom episkopatet, och att nu Stadener fick en maktposition inom fältet som kunde påverka förhållandena på det kyrkliga fältet, kom det övriga episkopatet att reagera. Att det utvecklade sig till en konflikt mellan Stadener och övriga biskopar berodde främst på att hans agerande inte uppfattades vara för kyrkans bästa. Biskoparna såg det snarare som att han drev sin egen kyrkopolitiska linje istället för att företräda och försvara det man vid den tidpunkten ansåg vara kyrkans viktigaste intresseområden. Eftersom flera av dem var aktiva inom det ekumeniska och internationella arbetet, ansågs detta som ett av de viktigaste områden man utifrån ett fredsbevarande syfte borde fort-

56 UUB, Yngve Brilioths brevsamling, Brev från Gustaf Aulén till Yngve Brilioth 17.3.1928. Citatets Edgar anger Edgar Reuterskiöld sedermera biskop i Växjö stift 1928–1932 och A.S.P:s ordförande 1930–1931.

57 UUB, Yngve Brilioths brevsamling, Brev från Gustaf Aulén till Yngve Brilioth 17.3.1928.

sätta att utveckla. Men problem fanns i kommunikationen och i sin iver över att vara så effektiv som möjligt, ter det sig som att Stadener körde över andras synpunkter. Målet verkar inte ha skytt några medel, vilket bidrog till att han fick övriga kollegiet mot sig. Men det handlade också om oenighet om vad som var kyrkans centrala intresseområden.

Teologi och politik

Trots all uppståndelse och förtret som Stadeners agerande orsakade, påvisar Ingmar Brohed samtidigt att Stadener var en omtyckt predikant som bland annat gav ut andaktsböcker med stor spridning.⁵⁸ Även Ernst Newmann menar att Stadener såg som sin primära kallelse att vara präst:

Men hur mycket han än fick tycke av stridbar kyrkofurste med allehanda världsliga intressen, så förblev han dock alltid i själ och hjärta den på det centralt och genuint kristliga inställde prästen, som ingenting bättre visste än att av nå få vara verbi divini minister – Guds ords tjänare.⁵⁹

Sam. Stadener sågs av flera som den självklare biskopskandidaten. Han hade haft sin hemvist inom olika teologiska schatteringar, vilket gjorde honom väl medveten om de olika grupperingarnas skiljelinjer. Detta ansågs vara en god tillgång för en blivande biskop. Stadener hade vuxit upp i en ”gammallutherskt konservativ kyrkomiljö”.⁶⁰ Under studietiden drogs han alltmer åt ”de sociala och ’moderna’ strömningar, som vid denna tid började bli alltmer påtagliga inom teologi och kyrka”.⁶¹ Under denna period var Stadener anhängare av den grupp professorer som företrädde en teologisk liberal hållning. Ledargestalterna bland dessa var de personer som Stadener senare kom att stå i konfrontation med – professor Magnus Pfannenstill i Lund, professor och sedermera ärkebiskop Nathan Söderblom i Uppsala och teologie doktor S.A. Fries i Stockholm.⁶² Med tiden kom dock Stadener att inta en alltmer konservativ kyrkopolitisk hållning. Den teologiska nyorienteringen hos Stadener skedde i samband med hans ökade engagemang i A.S.P. Clarence Nilsson anser att det främst var det intresse som A.S.P:s ledning visade de kyrkorättsliga och kyrkligt ekonomiska frågorna, som gjorde att Stadener engagerade sig i denna grupp.⁶³ Stadener såg främst Svenska kyrkan som en nationell angelägenhet. I egenskap av ordförande för A.S.P, och i enlighet med dess lutherskt konservativa program, kunde

58 Brohed 2005, s. 55.

59 Newman 1937, s. 65.

60 Nilsson 1964, s. 14.

61 Nilsson 1964, s. 15; De Vylder 1937, s. 27–29.

62 Nilsson 1964, s. 15–17.

63 Nilsson 1964, s. 148f.

han föra en kyrkopolitik som främst gynnade nationella angelägenheter. Detta gjorde att han stod i konfrontation med den ekumeniska hållning och teologi som Nathan Söderblom med flera av periodens teologer företrädde. Stadener var som sagt ecklesiastikminister vid Söderbloms död och ytterst ansvarig för utnämningen av dennes efterträdare. I samband med valprocessen runt ärkebiskopsutnämningen blev den teologiska konfrontationen mellan det lutherskt-nationella och den hållning som karakteriserades av ett allmänkyrkligt-ekumeniskt perspektiv helt uppenbar.⁶⁴ Kyrkohistorikern Birgitta Brodd konstaterar att ”utvecklingen gick alltså stick i stäv med Söderbloms intentioner att försöka förena dessa bägge inställningar”.⁶⁵ Här var det inställningen till de ekumeniska frågorna som störde relationen mellan Stadener och övriga blivande och befintliga biskopar. Över huvudtaget ter det sig dock som om Stadeners agerande i olika sakfrågor i grunden orsakade missnöje och irritation. Men man kan ändå ställa frågan om det i själva verket var hans framfusiga framtoning som var mest störande, och som ansågs misskrediterande inom det kyrkliga fältet. Mer troligt är emellertid att han innehade en avvikande åsikt gentemot den som enligt övriga episkopatet skulle vara primär, och den som gynnade ”kyrkans bästa”. Den stora skillnaden låg alltså i hur man ansåg att den teologiska grundsynen skulle avspeglas i praktisk handling, för att driva kyrkan åt det håll man ansåg vara det bästa.

Det problematiska förhållningssättet och ”motståndet” mot Stadener handlade också om hur han agerade och uttryckte sin politiska hållning. Sören Ekström skriver i sin bok *Makten över kyrkan* att Stadener ”enligt samstämmiga uppgifter hyste nazistiska sympatier”. Lars Gunnarsson beskriver det inte lika definitivt, utan framhåller i sin avhandling *Kyrkan, nazismen och demokratin* att Stadener hade en protysk hållning.⁶⁶ Detta grundas främst på Stadeners uttalanden till förmån för *Deutsche Christen*, en trosrörelse som samlade präster med nazistiska sympatier.⁶⁷ Gunnarsson menar att det var svårt för samtiden att ta ställning till *Deutsche Christen* eftersom organisationen var dubbelsidig. Den var dels en rörelse inom den evangeliska kyrkan, dels en politisk rörelse – i praktiken nationalsocialismen i kyrklig förpackning. Därför skulle den värderas utifrån såväl ett teologiskt som ett politiskt per-

64 Se vidare Nilsson 1964, s. 274–281.

65 Brodd 2004, s. 157.

66 Ekström 2003, s. 52; Gunnarsson 1995, s. 121, 129.

67 Gunnarsson 1995, s. 111.

spektiv.⁶⁸ Stadener var också beredd att gå till praktisk handling, vilket kunde tolkas som ett proaktivt ställningstagande för den tyska kyrkans ställning. Stadener hade nämligen som biskop och tidigare ecklesiastikminister, ställt sig till förfogande att representera såväl Svenska kyrkan som den svenska staten vid den tyska kyrkans vigning av riksbiskop Ludvig Müller.⁶⁹ Stadener skulle inte enbart representera, han skulle också agera då han som biskop var ombedd att utföra själva vigningen av riksbiskopen. Varför skulle då Stadener delta i denna biskopsvigning?

I juli 1933 hade det hållits allmänna kyrkliga val i Tyskland. Eftersom Hitler dagen före valdagen hade propagerat för die Deutsche Christens kandidater via radio, och det endast var denna sida som hade fått tillgång till press och radio i sin valkampanj, fick dessa stor framgång i valet och Müller valdes till riksbiskop. Den tyska kyrkostriden var därmed ett faktum och den diskuterades både av den svenske ecklesiastikministern och av biskoparna inom Svenska kyrkan. Anders Jarlert har i en artikel om Anders Nygren och Gustaf Auléns förhållande till nationalsocialismen understrukt behovet av att ständigt ifrågasätta tidigare forskning för att kunna göra omvärderingar av fastslagna historiska positioner.⁷⁰ I artikeln diskuteras framför allt Auléns agerande och inställning till nationalsocialismen, vilken Jarlert menar inte präglades av ett konsekvent och tydligt avståndstagande från nationalsocialismen. Jarlerts undersökning visar att även Aulén var inblandad i att en svensk biskop skulle delta vid en biskopsvigning i Tyskland under trettioalet. Anders Jarlert skriver:

I juli 1933 tog Aulén i biskopsgården i Strängnäs emot greveparet Mary och Eric von Rosen från Rockelstad i Södermanland, som var Hermann Görings svägerska och svåger, tillsammans med den nyutnämnde tyske ministrerns maka, prinsessan Gisela av Wied. Deras önskan var att apostolisk succession skulle förmedlas till den nye tyske riksbiskopen Ludwig Müller. Aulén sonderade terrängen genom att den 2 augusti skriva till de båda tyska teologerna Paul Althus d.y. och Carl Stange med förfrågan om hur saken uppfattades i Tyskland.⁷¹

Korrespondensen mellan Gustaf Aulén och Mary von Rosen fortsatte och i huvudsak framförde grevinnan och prinsessan Gisela av Wied betydelsen av ”den germanska andliga förbindelsen” som en viktig ingångsport.⁷² von Rosen ansåg också just den apostoliska successionen som en

68 Gunnarsson 1995, s. 118. Om die Deutsche Christen och rikskyrkotanken samt *Svensk Kyrkotidnings* förhållande till denna idé se Gunnarsson 1995, kapitel 4.

69 Brodd 2004, s. 511.

70 Jarlert 2005, s. 45–70.

71 Jarlert 2005, s. 57f.

72 Jarlert 2005, s. 59.

förutsättning för att förbindelserna med den anglikanska kyrkan skulle kunna bibehållas. Tanken var ursprungligen att både en engelsk och en svensk biskop skulle närvara vid riksbiskopens vigning. Det tycks som om de två damerna spelade på Auléns stora intresse och omsorg för det ekumeniska arbetet. Anders Jarlert påpekar att ”det är tydligt att Auléns ekumeniska entusiasm bidrog till hans naiva attityd gentemot de strävanden som företrädades av Mary von Rosen och prinsessan Wied”.⁷³ Jarlerts undersökning ger oss inte svar på varför just Stadener skulle delta i riksbiskop Müllers vigning, men den ger oss en bakgrund till hur det alls hade blivit aktuellt att en svensk biskop skulle delta vid detta tillfälle. Stadeners intresse för det ekumeniska arbetet var som tidigare framhållits begränsat, därför kan det inte ha varit detta som avgjorde hans beslut att medverka.

Gustaf Aulén berättar sin minnesbild av händelsen i sina memoarer.⁷⁴ I augusti 1934 hölls en ekumenisk konferens på Fanö i Danmark, där bland andra Aulén och fyra tyska ombud deltog. De senare var utsedda av den tyska regimen och hade bland annat till uppgift att informera om situationen i den tyska kyrkan. Aulén ger följande beskrivning av händelsen:

Under ett samtal med en annan av de fyra, en jurist, fick jag av honom höra att Reichsbischof Müller skulle komma att högtidligen vigas av en svensk biskop – så skulle han också få en apostolisk succession, tillade tysken. Jag låtsades vara helt oberörd av denna upplysning och frågade bara när ungefär detta skulle ske. Men omedelbart efter samtalet skrev jag ett brev till Arthur Engberg, där jag talade om vad jag hade fått höra: den ende biskop som kunde tänkas vilja utföra en sådan akt var Sam. Stadener – en sådan vigning skulle djupt skandalisera den svenska kyrkan och saken måste till varje pris förhindras. Den blev också dessbättre förhindrad efter långvarig uppgörelse mellan fungerande ecklesiastikministern och hans närmaste företrädare i ämbetet. Om hela denna historia vet jag ingenting utöver det som jag nu berättat och det som Engberg sedan meddelade mig om sitt samtal med Stadener. Att Stadener var – såsom vi på den tiden brukade säga – ”randig” visste jag ju. Någon närmare förklaring till att han velat åtaga sig att viga Reichsbischof Müller kan jag inte ge och vill inte heller försöka gissa.⁷⁵

Auléns inställning blev således efter hand allt mer kritisk mot national-socialismen. Angående agerandet för att stoppa Stadeners medverkan i den planerade vingen av Müller, menar Anders Jarlert att Aulén kritiserade den tyska kyrkopolitiken och att hans aktiva insats lyckades få ecklesiastikminister Arthur Engberg att handla.⁷⁶ För övrigt vidtog

73 Jarlert 2005, s. 59f.

74 Aulén 1976, s.167–170.

75 Aulén 1976, s. 169f.

76 Jarlert 2005, s. 52, 62f.

inte Engberg några ”officiella åtgärder med anledning av förhållandena i Tyskland”.⁷⁷ När det däremot kom till hans kännedom om Stadeners ambition att viga riks-biskop Müller till sitt ämbete agerade han.⁷⁸ Arthur Engberg skrev till Sam. Stadener i september 1934:

Broder! Det har sagts mig, att Du skulle ha för afsikt att närvara vid och officiellt deltaga i riks-biskop Müller högtidliga vigning i Berlin. Skulle denna uppgift vara med sanningen öfverensstämmande, får jag vänligast bedja Dig att med det snaraste komma till Stockholm i och för en förtrolig öfverläggning om saken.⁷⁹

Stadener reste till Stockholm och höll ett samtal med Engberg den 13 september. Vad som sades under detta samtal finns inte återgivet, men efter mötet formulerade Engberg följande handskrivna brev till Stadener: ”Broder! I anledning af vårt samtal i dag får jag härmed för Dig framhålla, att jag, efter samråd med mina kolleger, finner mig böra afråda Dig från att närvara vid eller deltaga i riks-biskop Müller invigning den 23 september.”⁸⁰ Engberg kunde med stöd från sina kollegor markera att den här formen av förbindelse med den tyska kyrkan ansågs olämplig och skulle förhindras. Stadener tog intryck av Engbergs uppmaning och avstod den planerade medverkan. Händelsen visar ett avvikande beteende från den rådande normen, när han valde att ställa sina tjänster till förfogande för en sak som för övriga episkopatet framstod som en självklarhet att avstå ifrån. Detta gällde således såväl kyrkliga frågor innanför eller utanför landets gränser som frågor som diskuterades inom episkopatet, ASP och riksdagen. Stadener hade en bestämd linje och den avvek han inte från, även om det kom att betyda att han agerade mot den förväntade hållningen.

Stadeners aparta agerande

Biskopsvalet i Lund 1925 utgjorde startpunkten för undersökningen av hur Sam. Stadeners agerande uppfattades inom det kyrkliga fältet under 1900-talets första decennier. Hans uppträdande och agerande ligger inte i linje med vad som framhållits som den förväntade hållningen i samband med biskopsval. Framför allt visas detta i hans sätt att ge uttryck för sina ambitioner att avancera inom det kyrkliga fältet och slutmålet att

77 Beltzén 1973, s. 176–178.

78 Se också Hallencreutz 2002, s. 127.

79 LUB, Sam. Stadeners brevsamling, Arthur Engberg till Sam. Stadener 7.9.1934.

80 LUB, Sam. Stadeners brevsamling, brev från Arthur Engberg till Sam. Stadener 7.9.1934 och 13.9.1934. Jag har sökt efter handlingar som skulle kunna styrka att samtal har förekommit mellan Engberg och Aulén, och tillika att Stadener skulle ha ventilerat sina planer med till exempel sin förtrogne vän Per Pehrsson, men inga brev eller andra handlingar går att finna. Det är inte otroligt att brev kan ha förekommit men att de har rensats ur de samlingar som arkiverats.

bli chef, eller åtminstone ledande inom området. Det är i detta avseende som han är både ovanlig och apart. Även om han förlorade i kampen om biskopsstolen i Lund och likaså ärkebiskopsstolen 1931 lyckades han bli utnämnd till två andra biskopsstolar, vilket hör till ovanligheterna under 1900-talet. Dessutom blev han utnämnd till en ledande ministerpost med ansvar för kyrkliga frågor. Det övriga episkopatet reagerade också på Stadeners agerande. Biskopsmötets, som nätverk betraktat, syfte var att ytterst legitimera och försvara dess position i samhället och kyrkans självbestämmanderätt skulle försäkras inom sina kyrkliga områden. Det krävdes att nätverkets medlemmar hade tillit sinsemellan för att kunna utbyta olika former av tjänster och kapital.⁸¹ Här brister det när det gäller Stadeners agerande. Genom att driva sin egen linje och inte vara samstämmig med övriga i nätverket förlorade han i förtroende, varpå han uteslöts. Trots exkluderingen lyckades han göra karriär och driva igenom frågor som fick avgörande betydelse för fältet. Detta berodde på att han, bland annat genom sitt författarskap av uppbyggelselitteratur och omfattande församlingsarbete, hade förankrat sig som folklig bland präster och kyrkfolk. Hans politiska verksamhet som riksdagsledamot och minister gav honom ett viktigt politiskt kapital, därtill skall också nämnas hans fackliga uppdrag i A.S.P. Framför allt kom hans offentliga verksamhet att bidra med det viktiga och i sammanhanget avgörande sociala kapital som avgjorde hans karriär inom det kyrkliga fältet. Sammantaget visar detta, att biskoparnas nätverk inte hade det slutliga avgörandet om en person kunde göra karriär och få betydande inflytande inom det kyrkliga fältet. Exemplet Stadener visar istället hur en förankring inom både det politiska och det kyrkliga fältet kunde öppna vägar. Stadeners ”dubbla” position var unik och tillgången till viktiga kontakter inom båda fälten fick avgörande effekter för att han skulle kunna driva igenom beslut som han själv ansåg gynnade ”kyrkans bästa”. Dock var dess innehåll subjektivt värderat, och inte alltid i överensstämmelse med vad övriga biskopar ansåg att detta var.

SÖDERBLOMS MÅGAR

I kapitel 4 nämndes att det under 1950-talet fanns tre samtida mågar i det svenska episkopatet. Yngve Brilioth, Arvid Runestam och Algot Anderberg var svärsöner till Nathan Söderblom, och hade var och en vandrat sin egen väg till biskopsstolen. Med hänvisning till källaget

⁸¹ Se Lagerlöf Nilsson 2005a, s. 313f.

ägnas särskild uppmärksamhet åt två av dessa: Yngve Brilioth och Arvid Runestam. Båda har efterlämnat digra brevkäpplar som gör det möjligt att studera deras inbördes korrespondens för att se hur de båda svågrarna, men samtidigt även hur kollegorna och konkurrenterna resonerade kring karriärvägar och ambitioner. Brevens är att betrakta som informella och av privat karaktär. Syftet med denna undersökning är främst att söka efter hur deras, vad jag betraktar som informella korrespondens, kan tolkas i förhållande till den ordning som var gällande inom det kyrkliga fältet.

Svågrarna hade olika roller att fylla inom det svenska kyrkolivet under 1900-talets första hälft. Yngve Brilioth är i flera avseenden en unik personlighet bland svenska biskopar. Hans bakgrund och livsverk inom Svenska kyrkan, har skildrats av teologer som Oloph Bexell och Carl Fredrik Hallencreutz.⁸² Antologin *Yngve Brilioth – historiker, teolog och kyrkoledare* med Oloph Bexell som redaktör, bygger uteslutande på tryckt källmaterial och har som syfte att skildra Brilioth utifrån de tre olika verksamhetsområdena.⁸³ Hallencreutz däremot har i sitt arbete om Brilioth till största delen utgått från otryckta källor, som brev och protokoll från olika områden inom vilka Brilioth varit verksam. Gemensamt för de båda författarna är att ingen av dem har haft tillgång till Yngve Brilioths inkommande brev. Detta material kommer att behandlas här. Inget av arbetena har heller haft avsikten att undersöka Brilioths och Runestams relation i förhållande till övriga blivande biskopars strategier och tillvägagångssätt för att nå sina positioner. Därför är det motiverat att studera denna korrespondens närmare och utifrån den diskutera Brilioths och Runestams inställning och hållning till att bli kommande ledare inom Svenska kyrkan. Arvid Runestams brevsamling har däremot varit tillgänglig för forskning och har tidigare använts av både Oloph Bexell (dock inte i den ovan nämnda boken om Brilioth) och Carl Fredrik Hallencreutz. Hallencreutz hade tillgång till Arvid Runestams brevsamling och kunde således följa Brilioths korrespondens med sin svåger. Eftersom jag haft möjlighet att bearbeta båda svågrarnas arkiv, har jag kunnat följa korrespondensen åt båda håll. Avsikten är således att ge en mer mångsidig bild genom att anlägga fler perspektiv än tidigare forskare gjort av hur de två svågrarna och kollegorna resonerade om sina framtida karriärvägar.

---

82 Bexell 1997; Hallencreutz 2002.

83 Bexell 1997, s. 11.

Teman i korrespondensen

Korrespondensen mellan Yngve Brilioth och Arvid Runestam återger vad som synes vara ett förtroendefullt och uppriktigt förhållande dem emellan. De uttryckte sin vända, men uppmuntrade samtidigt varandra att tro på den karriärväg de båda antyder fanns utstakad för dem. Den ärliga och uppriktiga tonen i det som sägs verkar för det mesta vara formulerad som stöd och uppmuntran. Svågrarna utbytte mestadels vetenskapliga diskussioner, akademiskt skvaller, trosfrågor och familjespörsmål. För den skull saknas inte allvar och skärpa i det som sägs, och det framskymtar också meningsskiljaktigheter i resonemangen. Detta beror på att svågrarna var verksamma som professorer vid olika teologiska fakulteter – Brilioth i Åbo och Lund, Runestam i Uppsala – som var för sig hade sin särskilda teologiska prägel. Detta påverkade deras teologiska resonemang, och deras uppfattningar kunde tidvis gå isär.⁸⁴ Inför varandra uttryckte de sin förväntan och vad jag tolkar som ambition att komma vidare i sin karriär. Samtidigt är denna strävan kantad av en, vad det framstår som, genuin vända och rädsla som de båda svågrarna talar om i sina brev.

I korrespondensen mellan Runestam och Brilioth ägnas en hel del utrymme åt så kallat professionellt skvaller, det vill säga att de redogör för de olika turerna runt tjänstetillsättningarna vid de universitet de kom att vara verksamma vid. 1925–1927 var Yngve Brilioth professor i kyrkohistoria vid Åbo Akademi. Under de åren hade Gustaf Aulén och Yngve Brilioth flitig brevkontakt. Med anledning av det tidigare nämnda biskopsvalet i Lund 1925 skriver Gustaf Aulén så här:

För mig, som väl kände till situationen i Lundastiftet, stod det klart att det skulle bli åtskillig strid om den lediga biskopsstolen. Men jag höll det för mest sannolikt att Edvard Rodhe, som nu var domprost i Lund och professor i praktisk teologi vid universitetet, skulle bli Billings efterträdare. I så fall blev professuren i praktisk teologi ledig – och därmed öppnades då nya framtidsmöjligheter för Y.B.⁸⁵

På uppmaning av bland andra Gustaf Aulén speciminerade Brilioth så småningom för professuren i praktisk teologi och kyrkorätt i Lund, som alltså blev ledig i samband med att Edvard Magnus Rodhe utnämndes

84 I avhandlingens tidigare kapitel har det diskuterats hur de teologiska fakulteterna i Lund och Uppsala under 1900-talet har präglats av olika skolor vad avser teologisk forskning. Det skall här påpekas att Brilioth hade sin teologiska skolning i Uppsala och därmed var väl förtrogen med den s.k. Uppsalateologins grundbultar.

85 Aulén 1976, s. 276f.

till biskop.⁸⁶ Som vanligt inom den akademiska världen blev tillsättningsproceduren en utdragen historia.⁸⁷ Sin vanda och osäkerhet inför utgången delar Brilioth med Runestam, som i sin tur på olika sätt uppmuntrar Brilioth att vara uthållig i sin väntan. Efter ett besök Runestam gjorde i Lund i mars 1926 skriver han till Brilioth att ”sammanhållningen i Lund är avundsvärd och enighet ger styrka”.⁸⁸ Runestam syftar då på sammanhållningen vid den teologiska fakulteten i Lund, som till skillnad från Uppsala inte hade lika stora inbördes meningsskiljaktigheter.⁸⁹ Han fortsätter sitt brev med att framhålla att detta säkert skulle bli Brilioth till glädje. Ännu större glädje var, menade han, att det rådde en samstämmig önskan att få Brilioth som domprost till Lund. ”Mitt intryck är därför snarast att ingen makt i världen kan hindra dig från att bli domprost därnere, om du bara själv vill. Ty de andra bägge äro icke älskade och önskade”. Så sammanfattar Runestam sina välvilliga ord med att framhålla för Brilioth ”allt för dig glädjande underrättelser, som jag skyndat mig att anteckna med svågerlig belåtenhet”.⁹⁰

Korrespondensen mellan Runestam och Brilioth visar ett markant exempel på hur det medvetet och strategiskt diskuterades vem som skulle tilldelas de lediga biskopsstolarna. Lika viktigt var det att diskutera vem som skulle tilldelas professurerna i teologi, eftersom dessa, som har visats i tidigare kapitel, under 1900-talets första hälft var en möjlig språngbräda till biskopsstolen. Kampen handlade om vilka personer som skulle bli placerade på dessa positioner, men det var också viktigt att det blev företrädare för ”rätta” riktningar. De enskilda exemplen visar de konkreta följderna av kyrkans och universitetens täta förhållande under första hälften av 1900-talet. I september 1932 skriver Yngve Brilioth till Arvid Runestam om det förestående biskopsvalet i Växjö samma år:

Aulén kom nyss hem från Stockholm medförande en del kyrkomöteskvaller. Efter vad det låter från Småland torde han väl även denna gång ha att förvänta ett förslagsrum vid biskopsvalet, men som Stadener med ännu större sannolikt torde bli uppsatt, så lär det väl knappast komma att medföra någon förändring i Lundafakultetens sammansättning. Men så kommer väl i sådant fall ett nytt val i Strängnäs att hål[la] ecklesiastiska oron och struntpratet vid makt.⁹¹

86 Brilioths bok *Nattvardens i evangeliskt gudstjänstliv* (1926) blev det arbete som visade att han meriterat sig tillräckligt för professorstjänsten i Lund. Se Hallencreutz 2002, s. 79f.; Aulén 1976, s. 276f.

87 Se vidare Hallencreutz 2002, s. 91f.

88 UUB, Yngve Brilioths brevsamling, Brev från Arvid Runestam till Yngve Brilioth 30.3.1926.

89 Se avhandlingens kapitel 5.

90 UUB, Yngve Brilioths brevsamling, Brev från Arvid Runestam till Yngve Brilioth 30.3.1926. Se också brev från Arvid Runestam till Yngve Brilioth 4.5.1926.

91 UUB, Arvid Runestams brevsamling, Brev från Yngve Brilioth till Arvid Runestam 3.9.1932.

Tidigare i kapitlet omtalades hur Aulén var aktuell som biskopskandidat i Växjö stift 1928. Vid biskopsvalet 1932 stod han återigen på förslagsrum.⁹² Runestam tycks främst vara angelägen om att fundera kring huruvida det kan komma in någon ny professor i lundafakulteten eller inte. Om Aulén inte blev utnämnd till biskop bibehöll han ju sin position som professor och inga förändringar i fakulteten skulle ske.

Det ”ecklesiastiska struntpratet” handlade inte sällan om vilka personer som skulle bli utnämnda till de lediga biskopsstolarna. Eftersom dessa personer i regel hämtades från den akademiska miljön blev professorsstolar lediga inom akademien. Detta kunde i sin tur få följder för hur den teologiska forskningen skulle kunna vidareutvecklas, beroende på vem som blev efterträdande professor. Som en följd av detta resonemang kan Runestams replik på Brilioths ovan nämnda brev anföras.

Det skall bli roligt att se hur det går i Växjö. Det är ju annars närmast en sak som intresserar Lund. Det är alls inte omöjligt att Engberg utnämner Aulén. Undén lär inte lägga för stora hinder i vägen. Här [Uppsala] är också allmänt den uppfattningen rådande, att det vore den bästa lösningen. Det skulle utdriva onda andar eller åtminstone åderlåta dem på deras gift – så ser man saken här. Man tror kanske också att i teologien intet nytt varder kommande från den store systematikern i Lund.⁹³

I samma brev framkommer hur det kyrkliga fältet inte undkommit strider: ”Ty det finns Gud ske lov något viktigare i världen än teologiska tråtor, och ting att leva på, som hjälper en att uthärda även kristna bröders försåt och list och framför allt att finna en hjälp i sitt eget hjärtas ondska.”⁹⁴ Troligen är det professor Anders Nygren som Arvid Runestam åsyftar här som den ”store systematikern i Lund”. Nygren och Runestam hade helt skilda uppfattningar när det gällde den systematiska teologin. Meningsskiljaktigheterna tog sig konkret uttryck i arbetet med Svensk teologisk kvartalskrift. Brilioth och Runestam ingick samtidigt i redaktionsarbetet för tidskriften, som utkom första gången 1925. Den hade grundats i syfte att vara ett kritiskt granskande teologiskt språkrör och skulle fungera som en gemensam plattform för teologer från Lund och Uppsala. I redaktionen ingick vid grundandet Gustaf Aulén, Erling Eidem, Yngve Brilioth och Arvid Runestam.⁹⁵ Det fanns spänningar inom redaktionen som framför allt gällde teologiska oenigheter, och Runestam såg sig som ensam företrädare/försvare för

⁹² I båda valen placerades Aulén på tredje förslagsrum.

⁹³ UUB, Yngve Brilioths brevsamling, Brev från Arvid Runestam till Yngve Brilioth 3.10.1932.

⁹⁴ UUB, Yngve Brilioths brevsamling, Brev från Arvid Runestam till Yngve Brilioth 3.10.1932.

⁹⁵ *Svensk uppslagsbok*, bd 28 s. 223. Gustaf Aulén anger i sina memoarer att han startade tidskriften 1925 ”och som jag sedan dess tämligen enväldigt hade redigerat.” Se Aulén 1976, s. 283.

uppsalaskolan. Under alla förhållanden menade han att tidskriften inte fick bli ett språkrör för lundensisk teologi, vilket han ansåg höll på att hända och som han på olika sätt försökte motverka. Under åren 1932–1933 utspelade sig händelser och ett meningsutbyte inom redaktionen för tidskriften som hade direkta samband med olika teologiska ståndpunkter.⁹⁶ Följden av spänningarna inom redaktionen blev att Runestam ville frånsäga sig sitt uppdrag.⁹⁷ Yngve Brilioth tog i med ganska kraftiga ordalag mot sin sväger när han tyckte att diskussionen börjat få alltför stora proportioner:

För övrigt gör mig spänningen mellan Dig och lundssystematikerna uppriktigt ont. Ibland tycker jag, att ni båda en smula underskatta varandra. Att Lundensarna lida av en viss förenkling, synes också mig påtagligt, men det är ofrånkomligt, att de visat sig i stånd att väcka stort intresse och samla lärjungar, och att det skattas högt på åtskilliga ställen utom landet. Det vore kanske nyttigt, om ni ändå en gång råkades till ett generalgräl.⁹⁸

Arvid Runestams skildring av förhållandet mellan de båda ”lägren” visar att samtidigt som det fanns en akademisk och professionell skiljelinje mellan fakulteterna, fanns det också ett kollegialt förhållande mellan fakulteterna, även om man i sakfrågan stod på varsin kant. Han skriver till Yngve Brilioth i november 1932:

Det är ju också alltid roligt att träffa de andra Lundakollegerna. Dock har jag numera lättare än förr att icke överskatta betydelsen härav för det framtida förhållandet mellan de båda systematiska lägren. Det kommer väl att förbli ungefär detsamma som förut, d.v.s. okristligt.⁹⁹

Följden blev att Runestam avgick från redaktionen, och frågan om vem som skulle ersätta hans plats diskuterades. Runestam uppmanade Brilioth att ta sig an saken för att på alla vis se till att inte professor Anders Nygren skulle bli tilldelad uppdraget. Runestam menade att ”Då skär det sig naturligtvis så definitivt, att tidskriften upphör att representera båda fakulteterna. Och systematikerna i Lund veta inte mycket om ställningen i uppsverige; de tro, att ’lundateologien’ nästan är accepterad.

96 I tidskriften publicerade Anders Nygren två skarpa recensioner av uppsalateologerna Arvid Runestam och Harald Eklunds böcker. Detta ger upphov till en skarp ordväxling inom redaktionen angående vilken teologisk linje som skall företrädas i *Svensk teologisk kvartalskrift* (STK). Se STK 1931, s. 203; STK 1932, s. 269–281, 395–402.

97 ULA, CI:3 Ärkebiskopen Erling Eidems arkiv. Inkomna handlingar. Svensk korrespondens i ämbetet 1932–1933, Brev från Yngve Brilioth till Erling Eidem 18.11.1933 samt brev från Erling Eidem till Yngve Brilioth 21.12.1933. Se också brev från Anders Nygren till Arvid Runestam 28.11.1933 i UUB, Arvid Runestams brevsamling.

98 UUB, Arvid Runestams brevsamling, Brev från Yngve Brilioth till Arvid Runestam 8.10.1932.

99 UUB, Yngve Brilioths brevsamling, Brev från Arvid Runestam till Yngve Brilioth 13.11.1932.

Långt ifrån”.¹⁰⁰ Genom att diskutera denna händelse visas hur det förekom en kamp mellan de två ledande akademiska institutionerna när det gällde vilken teologisk forskningsinriktning som skulle vara gällande. Det visar också hur en händelse som egentligen utspelade sig inom det akademiska fältet, även fick konsekvenser för det kyrkliga fältet. Samtliga av redaktionens medlemmar, då professorer, kom inom några få år att bli utnämnda till biskopar. Men det hade inte skett utan menings-skiljaktigheter och en ständig undran om när karriären skulle kräva en form av scenväxling.

I samband med att Stadener utnämndes till biskop i Växjö stift, blev biskopsstolen i Strängnäs stift ledig och kring detta diskuterar Brilioth i brev från januari 1933. Återigen formulerar han sig som om han själv egentligen inte har några ambitioner att eftersträva positionen. Men med vetskap om provvalets utgång framstod han som tänkbar kandidat, vilket gör att han skriver om saken.

Strängnäsfrågan har ju kommit i ett nytt läge genom provvalet i Flen. Det var ju för min del mycket lugnande – och någon anledning till oro hade ju aldrig förelegat – och för den gamla människan en nyttig påminnelse om dennas obetydlighet. Vad jag inte kan upphöra att förvåna mig över är att Torsten Bohlin på allvar förekommer som kandidat. Om Auléns placering på det slutgiltiga förslaget blir lika förmånlig som nu, är ju ganska ovisst, men jag har till min förvåning förstått, att han mycket gärna skulle flytta till Strängnäs. Om Tor Andræ menade allvar med att han skulle avsäga sig, om han på allvar kom på fråga, borde han väl ha gjort detta nu, då det ju är ganska möjligt, att det blir en sådan omgruppering vid det slutgiltiga valet, att han åker upp och då kanske utestänger Aulén, som ju faktiskt skulle vilja ha platsen.¹⁰¹

Så blev dock inte fallet, då Gustaf Aulén blev utnämnd till biskop i Strängnäs stift och Brilioth ger uttryck för att ”rent personligt blir det mycket tomt efter dem” då familjen gör sitt uppbrott från Lund.¹⁰²

Möjliga biskopsstolar ...

Ett viktigt ämne som avhandlas i flera brev är just biskopsval och lediga biskopsstolar och vilka biskopsutnämningar som kan väntas eller som redan har skett. Både Arvid Runestam och Yngve Brilioth var väl medvetna om att de var högst tänkbara biskopskandidater. Därför är det inte heller märkligt att det i flera brev avhandlas vilken biskopsstol som skall beträdas av vem och när detta skall ske. Första gången svåg-rarna avhandlade biskopsfrågan i sin korrespondens var efter svärfadern

100 UUB, Yngve Brilioths brevsamling, Brev från Arvid Runestam till Yngve Brilioth 2.2.1933. Se också brev från Arvid Runestam till Yngve Brilioth 30.11.1933

101 UUB, Arvid Runestams brevsamling, Brev från Yngve Brilioth till Arvid Runestam 22.1.1933.

102 UUB, Arvid Runestams brevsamling, Brev från Yngve Brilioth till Arvid Runestam 4.2.1933.

Nathan Söderbloms död då frågan om hans efterträdare blev aktuell. Att Söderbloms insats varit stor inom olika områden – kyrkan, akademien och i övriga samhället – var vida känt. Hans insats inom världsekumeniken hade bidragit till att han tilldelades Nobels fredspris 1930. De teologer som värnade Svenska kyrkans plats i det ekumeniska arbetet var därför angelägna om att den kommande ärkebiskopen skulle vara både villig och kompetent att föra detta arbete vidare.¹⁰³ Brilioth fördes fram som tänkbar kandidat och om känslan inför detta skriver han följande till svågern i september 1931:

Käre vän! Hjärtligt tack för ditt brev, som ger mig tillfälle att i förtroende få tala ut i denna sak. Du förstår säkert, hur pass skrämmande möjligheten att bli ärkebiskop måste te sig. Å andra sidan är jag fullt på det klara med att jag icke har rätt att dra mig undan.¹⁰⁴

Brilioths hållning inför hela ärkebiskopshistorien var präglad av ambivalens. Å ena sidan formulerar han sin vända och oro över att framstå som potentiell kandidat att ta över rodret för Svenska kyrkan. Å andra sidan framhåller han sitt ansvarstagande, som främst har att göra med hans erfarenhet av och omsorg om det ekumeniska arbetet och Söderblomsarvet som skulle hållas vid liv. Därutöver framkommer tydligt hur Brilioth hade ambitioner som var av personligt slag. Han var karriärist, men uttryckte det inte i samma ordalag som exempelvis Stadener. Istället använde Brilioth ett språkbruk i enlighet med det gängse inom fältet. Brilioths framgång inom det kyrkliga fältet hängde delvis samman med att han använde en gångbar retorik. Han formulerade inte sina ambitioner så att de framstod för hans eget bästa. Snarare är det återigen omsorgen om det som han såg som ”kyrkans bästa” som skulle värnas. Och för den saken var han villig att ställa sig till förfogande. I brev till Arvid Runestam formulerade Brilioth oron över vad som skulle hända om han blev utnämnd till ärkebiskop:

För egen del börjar jag nu en smula förhårdas, nu har dess bättre en hel del annat att tänka på. Men onekligen blir den slutliga valdagen ganska spännande. Men kan ju ändå, som läget utvecklats sig, icke helt undgå att räkna med möjligheten, om också svag en förflyttning till denna oändligt krävande, olösliga uppgift. Vem som nu än bestiger Uppsalastolen måste ju vara beredd på att te sig som en obetydlig, litet löjlig figur. Men han får ju göra det lilla han kan.¹⁰⁵

Brilioth åsyftar i citatet att oavsett vem som efterträder svärfadern som ärkebiskop, blir det svårt för denne att uppehålla samma höga aktivitet

103 Hallencreutz 2002, s. 120.

104 UUB, Arvid Runestams brevsamling, Brev från Yngve Brilioth till Arvid Runestam 5.9.1931.

105 UUB, Arvid Runestams brevsamling, Brev från Yngve Brilioth till Arvid Runestam 26.9.1931.

och stora engagemang som Söderblom hade haft. Brilioths ordalag därom är dock ganska kraftfulla. Brilioth själv trodde att KB Westman, professor i Uppsala, skulle utnämnas till ärkebiskop.¹⁰⁶ Vad Brilioth själv verkligen ville är svårt att utläsa av breven. Det går dock att fastställa att han var villig att ställa sig till förfogande om kyrkan kallade och att han, dock med viss bävan, inte var främmande för att anta uppdraget. I november 1931 var utgången klar och Erling Eidem utnämndes av ecklesiastikminister Stadener att beträda ärkebiskopsstolen. I likhet med sin företrädare Nathan Söderblom var inte heller Erling Eidem biskop innan han utnämndes. Brilioth resonerar följande kring utnämningen:

Här [Lund] har man nu hunnit att finna sig i utgången d.v.s. att acceptera det som ej kan ändras. För egen del bör jag ju vara tacksam för utgången – jag skattar högt, att flera mycket omdömesgilla och allvarliga män velat på allvar sätta mig på förslag: Runestam, Liedgren, Centerwall och andra. Så bör man ju ock vara glad att få stanna på en relativt trygg plats, där ens otillräcklighet blir mindre uppenbar. Skulle det ha fogat sig så sällsamt, att jag blivit utnämnd, då hade jag ju och sedan städse tänka, att jag blivit satt på den platsen mer för en annans skull än för min egen skull. Jag skulle mer än någon annan framstå som epigonen. Vad som har visst vemod med sig är ju tanken på att vara definitivt avskuren från Uppsala, den plats, där man dock varit mest hemma. För Brita är det avskedet till hemmet som är det kännbara.¹⁰⁷

Oavsett om den är medvetet eller omedvetet formulerad, framstår strategin och hanteringen av hela ärkebiskopsfrågan 1931 som tydlig. Paradoxen är återigen framträdande. Brilioth sätter för första gången i korrespondensen på pränt, hur han som efterträdare till sin svärfar inte i första hand hade uppskattats för sina egna insatser utan främst utnämnts för att han varit skolad i Söderbloms anda och tillika uppfattats som dennes självklare efterträdare. Här är det nödvändigt att göra en återblick till ett liknande förhållande som nämnts i kapitel fyra. Även Edvard Magnus Rodhe efterträdde sin svärfar Gottfrid Billing på biskopsstolen i Lund 1925. I det fallet framhölls kopplingen mellan parterna som en positiv och betydelsefull merit. Att Brilioth hänvisar till problematiken runt kopplingen till sin svärfar kan vara ett sätt att dölja den besvikelse han kanske trots allt kände över utgången. Än mer intressant är att Brilioth så pass tydligt ger uttryck för att han själv inte haft något emot att återkomma till Uppsala som stad, men att det inte enbart berodde på att han själv kände sig hemma i staden. Han hänvisade också till sin fru Britas sorg över att inte få flytta tillbaka till barndomshemmet. Huruvida detta var ett egentligt problem eller den största sorgen bland

106 UUB, Arvid Runestams brevsamling, Brev från Yngve Brilioth till Arvid Runestam 9.10.1931.

107 UUB, Arvid Runestams brevsamling, Brev från Yngve Brilioth till Arvid Runestam 11.11.1931.

dem alla är svårt att avgöra. Men det är intressant att Brilioth bemödar sig att framhålla fruns önskemål och besvikelser som ett sätt att hantera sina egna förluster.¹⁰⁸

Under året 1935 figurerar båda svågarna för första gången i samma biskopsval. Det handlar om biskopsvalet i Linköpings stift 1935.¹⁰⁹ I oktober 1935 skriver Brilioth till Runestam:

Du talar om Linköping. Det kan ju möjligen bli ett orosämne, men f.n. tar jag saken tämligen lugnt. Jag har över huvud hört ytterst litet direkt om saken. Jag antar, dels Domprosten Carlsson, som gärna vill bli, dels Tor Andræ få förslag, och då blir väl Tor utnämnd, och det vore ju lugnt och bra för oss. *För min egenkärlek vore det nyttigast, om jag inte alls kom ifråga* [min kurs.], och säkert är det för oss i många avseenden lyckligast att få stanna här, där vi trivas rätt bra och kanske gör en del nytta. Ett uppbrott härifrån skulle verkligen vara ganska smärtsamt. *Å andra sidan anser jag mig inte kunna och böra göra något för att direkt undandra mig*, då det ju i alla fall gäller mitt hemstift [min kurs.].¹¹⁰

Brilioth framstår som väl medveten om hur han skulle uttrycka sina ambitioner och önskemål för en vidare karriär. Samtidigt framstår det, utifrån hans formulering, som att han upplevde en inre kamp varje gång det blev aktuellt med ett skifte i karriären. Han var tydligt medveten om att han själv gärna *vill* bli föreslagen och aktuell för olika poster, på samma gång som han visste att ordningen sa att det förväntades av honom att bida tid och invänta den yttre kallelsen – att bli utnämnd till uppdraget. Att offentligt uttrycka ambitioner och karriärsträvan visste Brilioth var fel tillvägagångssätt inom det kyrkliga fältet. Men det var däremot legitimt att för ”kyrkans bästa” formulera att han var villig att ställa sig till förfogande. I december samma år återgav Runestam en inofficiell rapport om hur röstsiffrorna utfallit och hur det låg till för Brilioths möjligheter att bli utnämnd.

För en stund sedan hörde jag också röstsiffrorna från valet i Linköping. Det ser nu mycket hotande ut för Dig. Differensen mellan Dig och Tor är ju så pass stor, att Engberg är fullt försvarad, om han utnämner Dig, trots att Tor varit på andra rummet här. Och jag inbillar mig, att Engberg vill utnämna Dig. Men jag vet ju inte. Att jag var med på ett hörn och fick så mycket röster, har naturligtvis högeligen förvånat mig. Ingen människa i stiftet har skrivit till mig om saken, så jag har ingen reda på, vem som kan ha framfört mitt namn, om jag också anar en person bland de röstande. Ofantligt befriande känns det emellertid, att jag inte trängde ut Tor från förslaget, vilket visserligen gjort Din utnämning säkrare men kommit mig att skämmas inför Tor. Nå, risken var ju minimal. Emellertid känner jag mig mycket hedrad.¹¹¹

108 UUB, Arvid Runestams brevsamling, Brev från Yngve Brilioth till Arvid Runestam 11.11.1931.

109 Hallencreutz 2002, s. 134.

110 UUB, Arvid Runestams brevsamling, Brev från Yngve Brilioth till Arvid Runestam 11.10.1935.

111 UUB, Yngve Brilioths brevsamling, Brev från Arvid Runestam till Yngve Brilioth 4.12.1935.

Att bli nominerad som tänkbar ledare inom kyrkan var ett tecken på att kandidaten innehade tillräckligt med förtroendekapital för att anses tillförlitlig att utföra uppgiften. Säkert var detta kantat med visst smicker för den lanserade kandidaten. Även om det nämnda valet främst handlade om Brilioths utsikter att bli utnämnd gav Arvid Runestam uttryck för att känna sig hedrad. På samma gång som han formulerade en sådan uppfattning var han angelägen om att betona att hans karriär inte skulle ske på bekostnad av att kollegan (Tor Andræ) skulle bli förbigången vid utnämningen. Det blev dock Tor Andræ som utnämndes till Linköpingsstolen, och det framstår som att Brilioth kände viss besvikelse över utgången:

Käre Arvid! Ditt brev idag gjorde mig mycket gott, och jag tackar dig uppriktigt. Du hör överhuvudtaget till de mycket få människor, vilkas sällskap låter mig förnimma att själens isolering något genombröts. Som du riktigt förstått har sakens upplösning vållat mig en viss smärta. Efteråt märker man att man till sist kommit att hoppas på och önska en förändring, för vilken man tidigare ryggade tillbaks. Fantasien kan inte undgå att leka med möjligheten och efterhand ter det sig mer fångslande än förut att på sådant sätt återknyta förbindelsen med hembygden. Så är ju Linköping en av de mycket få ställningar, som man skulle kunna önska – och därtill ges det ju under ett liv sannolikt ej mer än en möjlighet. Så hade ju en del motsvarigheter lett mig till att anses min utnämning sannolik – ehuru jag städse bemödade mig att hålla den andra möjligheten aktuell och därför ej blev så särskilt överraskad, då jag läste anslaget på Sydsvenskans fönster. De fakta, som synes tillfyllest bestyrkta angående tillsättningen äro: att Konungen snarast önskar mig (enligt vad han sagt Rodhe): att man inom regeringen en vecka tidigare inställd på samma sätt (också enligt en säker källa): att man i Uppsala (närmast hos Eidems) varit rätt övertygad om A:s utnämning (enligt Rodhe). Det har sagts och antagits att A. skulle personligen hos Engberg ha begärt att bli utnämnd. Det skulle glädja mig, om detta kunde visas vara oriktigt – jag trodde inte, att man gjorde så. Kvar står i varje fall ett beklämmande intryck av att ett sådant avgörande kan ske ganska slumpvis. [...] Jag är tacksam för att ha fått det bevis på förtroende som förslaget innebär. Jag underskattar icke mitt nuvarande arbetes betydelse och möjligheter – ehuru jag inte kan tänka alltför högt om min egen förmåga att motsvara dess krav.¹¹²

I det långa utdraget ur brevet till Runestam anges flera intressanta aspekter på företeelsen som bör diskuteras vidare. Brilioths besvikelse över resultatet framstår tydligt och till detta framför han flera personliga skäl. En av Brilioths förhoppningar kan ha haft samband med en önskan om att bli utnämnd till biskopsstolen i sitt hemstift. Linköpings biskopsstol var också av tradition ansedd som den näst främsta efter ärkebiskopsstolen, och det medförde en viss status att bli utnämnd till den. Men det är den praktiska aspekten av hur själva utnämningen gick till som verkar utgöra mest bryderi för honom. Visserligen kan man anta att detta är ett

112 UUB, Arvid Runestams brevsamling, Brev från Yngve Brilioth till Arvid Runestam 19.1.1936.

sätt för honom att bearbeta sin besvikelse, men här är det mest intressant att titta närmare på de källor han anger hade meddelat att han i stort sett stod klar för att bli utnämnd. Det är från sina tidigare professorskollegor, vid tillfället utnämnda till biskopar, som han fått uppgifter om sina goda utsikter till linköpingsstolen. Frågan är om det i grunden var dessa kollegors önskan, att Brilioth skulle bli en del av episkopatet, eller om de hade en annan mer saklig grund än egna önskemål för sina antaganden. Jag har inte funnit något material som kan bestyrka att Andræ agerat för egen sak inför ecklesiastikminister Arthur Engberg, varför jag inte kan diskutera sanningshalten i påståendet eller möjligen beskyllningen. Däremot är Brilioths reflektion kring hur man agerade eller inte agerade, uttryckt med orden ”jag trodde inte att man gjorde så”, ett uttryck för *codex ethicus*. Förvisso befastes den inte i skrift förrän några decennier senare, men innebar en praxis som biskopskandidaterna var väl medvetna om. De visste hur de själva borde och förväntades agera och därmed kunde de också hålla god kontroll på sina konkurrenters sätt att handla. *Codex ethicus* innebar således inte bara ett hjälpmedel för att få kunskap om var begränsningarna för eget handlingsutrymme gick, men också ett kontrollverktyg för att mäta att ”medtävlarna” inte överskred de normerande gränserna.

... och egna biskopsstolar

Under hösten 1937 blev det slutligen dags för de båda svågarna att gratulera varandra till var sin biskopsstol. I oktober nämner Runestam om hur det var klart att Brilioth skulle bli biskop i Växjö stift. Därmed hade Runestam fått en mindre konkurrent till biskopsstolen i Karlstad stift: ”Du är ju också borta ur konkurrensen om Karlstad! Jag får bara Svenaeus och de andra att tas med. Om jag bara själv riktigt visste, om jag i själ och hjärta vill dit. Men därom är kanske onödigt till vidare bekymra sig.”¹¹³ Och Yngve Brilioth besvarar brevet en månad senare:

Hjärtligt tackar jag för din lyckönskan till utnämningen – det dröjer säkerligen icke länge, innan jag får anledning att återgälda den. Ännu kan jag icke mycket skriva om det hela. Det är inte lätt. Så är jag rätt trött, och det känns ibland som man skulle kunna drunkna i mängden av ting, som just nu lägga beslag på en knapp tid och slitna krafter. Jag vill inte klaga, men ibland är jag inte långt från att misströsta. Men det får väl igenom. Ibland kan jag ock känna glädje åt den nya uppgiften.¹¹⁴

113 UUB, Yngve Brilioths brevsamling, Brev från Arvid Runestam till Yngve Brilioth 13.10.1937.

114 UUB, Arvid Runestams brevsamling, Brev från Yngve Brilioth till Arvid Runestam 14.11.1937.

I brev till Gustaf Aulén skrev Yngve Brilioth en dryg månad tidigare om att han kände sig orolig för den väntade utnämningen:

Då Växjövalet kommer närmare, börjar det oroa mig och göra mig ganska oviss i sinnet. Förut har jag närmast sett saken så, att jag inte gärna kunde annat än låta saken ha sin gång. Och fortfarande ter sig, rent rationellt, detta som det enda riktiga. Men känslan gör stundom starkt motstånd. Jag ryggar tillbaka för att lämna Lund och den akademiska verksamheten över huvud, och jag bävar för Östrabo och Växjö. Men nu är det väl för sent att dra sig tillbaka. Skulle utgången i stiftet eller K. M:t gå mig emot, vore det en lättnad.¹¹⁵

Återigen framkommer tydligt den ambivalenta känslan för karriärvägen och den kommande scenväxlingen. Brilioth slets mellan att å ena sidan vara villig att ta sig an uppgiften att bli en av de ledande inom kyrkan samtidigt som han ville fortsätta sin bana inom det akademiska området. När utnämningen äntligen blev ett faktum verkar det som att Brilioth hade svårt att förhålla sig till den. Det tycks som om allvaret i uppgiften tyngde honom, och att innebörden i att ha nått toppen av sin karriär närmast framstod som övermäktig. I två brev skriver han om hur han delar svågerns funderingar och känslor inför att bli utnämnd i sin egen hembygd.

Käre Arvid!

Bara en rad för att uttrycka min stora glädje över provvalets utgång. Jag antar, att du stå lika undrande till Karlstad som jag till Växjö – men det uttryck av frustrerande, som ett starkt val utgör, alldeles särskilt i hembygden, kan man väl vara odelat tacksam för. Hoppet att få stå vid din sida inom (?) altaret i Uppsala domkyrka kommer för mig att ge denna högtid en särskild, personligt glädjande innebörd.¹¹⁶

Käre Arvid!

Så börjar också ditt öde att fullbordas. Jag lyckönskar dig varmt till valets utgång och det förtroende, som det vittnar om, och jag hoppas, att du måtte känna en mer omedelbar glädje över utgången än jag först kunde känna över Växjövalet. Nu har jag börjat leva mig in i tanken på den stora förändringen och känna lite mer tacksamhet – även om uppbrottet fortfarande känns ganska grusamt.¹¹⁷

Utnämningen av Yngve Brilioth utfärdades 5 november 1937. Ärkebiskop Erling Eidem inväntade utnämningarna av Arvid Runestam (30 december 1937) respektive Bengt Jonzon (17 december 1937) till biskopsstolarna i Karlstads och Luleå stift. Så kom det sig att det hölls en vigning av dessa tre biskopar i Uppsala domkyrka på Kristi Himmelfärdsdagen 1938.¹¹⁸

115 Brev från Yngve Brilioth till Gustaf Aulén i Aulén 1976, s. 284.

116 UUB, Arvid Runestams brevsamling, Brev från Yngve Brilioth till Arvid Runestam 24.11.1937.

117 UUB, Arvid Runestams brevsamling, Brev från Yngve Brilioth till Arvid Runestam 17.12.1937.

118 Hallencreutz 2002, s. 139.

De båda svågernas väntan på biskopsstolen avslutades med att de vid samma tillfälle blev vigda till biskopar inom Svenska kyrkan.

Ärkebiskopsutnämningen 1950

Erling Eidem pensionerades 1950 och Yngve Brilioth blev ånyo aktuell kandidat för ärkebiskopsstolen. Sven-Åke Rosenberg skriver: ”Sällan har väl en ärkebiskopsutnämning förefallit så självklar som vid detta tillfälle. Brilioths ledande ställning i det svenska episkopatet och hans framtoning som en hövdingagestalt i den svenska kyrkan gjorde honom nästan självskrivnen för den höga posten.”¹¹⁹ Det finns dock inte några brev i Arvid Runestams samling som behandlar denna utnämning.¹²⁰ I Yngve Brilioths brevsamling finns däremot ett intressant brev som Runestam har skrivit med anledning av händelsen. Och vad som här är värt att fästa uppmärksamheten på handlar om de personer som anges ha haft betydelse för utnämningen och vilka skäl de angett:

Den blev ingen överraskning för vare sig biskopar eller allmänhet, och det är tydligt att reaktionen från pressens sida, att tillfredsställelsen är allmän. Mätte de 11–12 år som ligga framför dig bli lyckosamma, lyckan till fromma och dig till glädje. Jag besökte för en tid sedan Quensel i ett litet ärende. Han ville gärna tala om ärkebiskopsutnämningen; det var alldeles tydligt. Och han berättade, att han alltid tänkt att du skulle ha platsen – fast det var segt motstånd på sina håll i regeringen. Det låg mycket erkännande i det sätt, på vilket han i det sammanhanget utlät sig om dig och återopade tidigare bekantskap med dig och dina gärningar. Rörande var också att höra honom tala om sin tillfredsställelse över att kunna bereda vår höga svärmoder glädje. Han bekände sig vara alldeles förtjust i henne och en stor beundrare av hennes framträdande i press och radio och eljest.¹²¹

Nämnde Nils Quensel var konsultativt statsråd på ecklesiastikdepartementet och hade, enligt egen utsago, bidragit till att Brilioth utnämndes till ärkebiskop.¹²² Det är dock Quensels egen tolkning av förloppet, men det finns fler personer som anses ha påverkat utgången. Det är emellertid anmärkningsvärt att Quensel tycks ha anfört Brilioths och Runestams svärmoder, Anna Söderblom, som ytterligare en anledning till att utnämna just Brilioth till ärkebiskop. Att släktskapet till Nathan Söderblom varit viktigt och kommit båda svågerna till godo i deras

119 Rosenberg 1992, s. 67.

120 Det sista brevet skrevs innan Brilioth blev utnämnd den 24 februari 1950 är daterat den 26 oktober 1949 och däri nämns inte något om den förestående ärkebiskopsutnämningen. Efter det brevet finns rundbrev från Ärkebiskopen i Uppsala och det första är daterat den 7 oktober 1950. Det första personliga brevet som Brilioth skrivit som ärkebiskop till Runestam är daterat 16 oktober 1950.

121 UUB, Yngve Brilioths brevsamling, Brev från Arvid Runestam till Yngve Brilioth 16.3.1950.

122 *Svenska män och kvinnor*, bd 6 1949, s. 189.

karriärer står utom tvivel, men att också svärmodern verkar ha spelat roll har inte varit lika uppmärksammat. I ett annat, mer problematiskt källmaterial, anger Nils Johansson (domprost i Linköping 1953–1965) i ett dokument han nedtecknat 1981, att han haft ett samtal med Torsten Ysander som berättat följande för honom:

Han [Torsten Ysander] omtalade att ecklesiastikminister Josef Weijne kort före sin död hade ringt upp honom och frågat, om han var besviken över att han inte blivit utnämnd till ärkebiskop. [---] Svaret blev: ”Nog kände jag mig besviken. Jag hade ju första förslagsrummet.” Weijne berättade då, att man i regeringen talat om saken, och att det syntes vara den allmänna meningen att man skulle utnämna Ysander. ”Jag gick upp till den gamle kungen [Gustav V] och talade om för honom, hur regeringen hade tänkt sig saken. Men kungen blev mycket misslynt. Han sade: ’Jag har lovat Victoria att om någon av Nathan Söderbloms svärsöner kommer på förslag till ärkebiskop, skall jag utnämna honom och ingen annan. Av det löftet känner jag mig bunden.’” Weijne tillade att eftersom han trodde att han inte hade så lång tid kvar att leva, kände han ett behov att få tala om hur det gått till.¹²³

Citatet är hämtat från en artikel i *Svensk Pastoraltidskrift* där Nils Johansson sammanfattat sina minnen från debatten i kyrkomötet 1958 om kvinnors tillträde till prästämbetet. I artikeln handlar det om Yngve Brilioth, som i sin egenskap av ärkebiskop ansågs ha spelat en viktig roll för att beslutet om kvinnliga präster skulle kunna fattas. Men den källkritiska aspekten av materialet bör noteras i åtminstone två avseenden. Uppgifterna nedtecknades av Nils Johansson 23 år efter händelsen. Dessutom var Johansson själv motståndare till kvinnliga präster, vilket gav honom anledning att lyfta fram perspektiv som påverkat och motarbetat hans egen inställning. För avhandlingens frågeställning är det dock av störst intresse att uppmärksamma hur personliga informella relationer av olika slag verkar ha bidragit till att Brilioth kunde utnämnas. Quensel framhöll, enligt Runestam, att det var hans kännedom om Brilioths förtjänster som gjort att han lyckats övertala statsrådet Josef Weijne i en annan riktning än vad denne själv hade tänkt sig. I sitt samtal med Torsten Ysander anger dock inte Weijne att Quensel spelat en avgörande roll för sitt ändrade beslut. Snarare anförde han att Gustav V avgjort utnämningen, genom att hänvisa till sitt avgivna löfte till drottning Victoria. Detta i sin tur berodde på att drottning Victoria räknat Nathan Söderblom som en av sina förtrogna vänner, och som tacksamhetsgest för detta skulle en ärkebiskopsutnämning av svärsöner ske, om de fanns med bland kandidaterna.¹²⁴

¹²³ Johansson 2001, s. 4.

¹²⁴ Se Runestam 2004, s. 78 och 241, där det anges att det i Nathan Söderbloms brevsamling på UUB finns 49 brev avsända från drottning Victoria till Nathan Söderblom.

Mycket mer kan sägas och utredas om turerna kring denna utnämning, men värt att poängtera är att kvinnor på högt uppsatta offentliga maktpositioner, här som ärkebiskopinna och drottning, indirekt bidragit till att påverka utgången. I kapitel 4 fördes ett resonemang kring hur biskopinnorna via sina offentliga positioner under 1900-talets första hälft fick handlingsutrymme som berodde just på att de var fruor till biskopar. Anna Söderbloms uttalanden, såväl i dagspress som i radio, verkar således ha skapat förtroenden hos åhörarna som också kunde komma svärsönerna till del i karriären. Intressant att notera är även hur det anges att makarna Söderblom var för sig har spelat roll för utnämningen, att det i det ena fallet har handlat om en kvinnas beundran för ärkebiskopen och i det andra en mans beundran för ärkebiskopinnan. Och båda framförs som bidragande faktorer till utnämningen. Givetvis hade också Yngve Brilioths meriter viktig betydelse för att han blev utnämnd till ärkebiskop. Men bilden av orsakerna till utnämningen fördjupas genom att återge glimtar av de informella samtal som förekom bakom kulisserna. Att släktskapet till makarna Söderblom hade betydelse för utnämningen synliggörs då detta släktskap i de informella samtalen återropades som en positiv tillgång. Detta sociala kapital utgjorde således en bidragande orsak till att Brilioth slutligen utnämndes istället för Ysander.

Korrespondensen – ventil i karriären

Ett centralt ämne i korrespondensen mellan svågern Yngve Brilioth och Arvid Runestam var att diskutera hur den kommande karriärvägen skulle se ut. Båda hade gjort en omfattande karriär inom det akademiska fältet men sågs samtidigt som stora tillgångar inom det kyrkliga fältet. Det fanns möjlighet till vidare karriär för dem och båda var medvetna om att det troligen var en tidsfråga tills de skulle bli utnämnda till biskopar. Både Brilioth och Runestam hade ett omfattande socialt kapital med hänvisning till sitt släktskap med familjen Söderblom. I kombination med det omfattande akademiska kapitalet kan det tolkas som att de hänvisar till ett slags förtroendekapital i sitt agerande. De såg sig båda som traditionsförvaltare, med ansvar att bära svärfaderns ekumeniska arv vidare. Samtidigt framgår det tydligt i brevmaterialet hur karriärvägen kantades av ambivalens, dels inför vad som skulle hända dels inför hur det fick uttryckas. Detta fick till följd att resonemangen i breven i flera fall uttryckte lust, ambition och vilja att komma vidare i karriärspåret samtidigt som det gång efter annan betonades att det skedde med en bävan, oro och känsla av otillräcklighet. Ständigt tycks den underliggande frågan pyra bakom resonemangen – var gick egentligen gränsen för hur man fick uttrycka sig inom det kyrkliga fältet utan att framstå

som alltför framfusig och angelägen? Det ligger nära till hands att tolka detta som ett retoriskt grepp som var nödvändigt att känna till för att överhuvudtaget vara tänkbar biskopskandidat. Trots att Brilioths och Runestams diskussion om framtida uppgifter innehåller spår av både lust och bävan, verkar de i högre grad än Stadener se till att uttrycka sig mer i enlighet med den förväntade normen. Än mer än Stadener intar de officiellt förhållningssättet att deras person står till förfogande, till gagn för kyrkans bästa. Den personliga ambitionen uttrycks enbart inofficiellt. Båda tycks ha insett poängen med att verka i enlighet med fältets logik för att skapa och vinna förtroende, vilket gjorde att de lyckades göra karriär samtidigt som de behöll förtroendet. De överskred således inte den förväntade normen i sitt agerande.

BRÖDERNA DANELLS KAMP OM ”HEMMASTOLEN”

Det finns under 1900-talet ett fåtal personer som vid upprepade tillfällen har stått på biskopsförslag utan att bli utnämnda. 1950–1962 fanns G.A. Danell på åtta förslagsrum, 1966–1973 Per-Olof Sjögren på sex förslagsrum och 1970–1980 Carl Henrik Martling på fem förslagsrum.¹²⁵ Samtliga dessa kandidater var motståndare till att viga kvinnor till präster och de klagade öppet sin ståndpunkt. Imberg har anfört att just inställningen i ämbetsfrågan hindrade deras utnämningar.¹²⁶ Imbergs slutsats är riktig, men behöver fördjupas och problematiseras ytterligare. I sin skildring av G.A. Danells liv och leverne har Oloph Bexell gett sin syn på vad som låg bakom utvecklingen av dennes karriärväg.¹²⁷ Den följande delen av detta kapitel ägnas åt att diskutera G.A. Danell, Bertil Gärtner och Carl Henrik Martling. Samtliga tre var kvinnoprästmotståndare. En av dem lyckades ändå bli utnämnd till biskop, varför det finns anledning att diskutera och lyfta fram hur dessa personer agerade och hanterade sin inställning i frågan.

G.A. Danell (1908–2000) fick förslagsrum till biskopsutnämningar vid åtta tillfällen.¹²⁸ Han var född i en biskopsfamilj och var det sjunde syskonet bland Maria och Hjalmar Danells tio barn. Under sin studenttid kom han i kontakt med Gunnar Rosendal, företrädare och portal-

125 Imberg 1991, s. 165.

126 Imberg 1991, s. 110.

127 Bexell 2002a, s. 22–50.

128 Växjö 1950, tredje plats; Strängnäs 1952 andra plats; Strängnäs 1954 tredje plats; Skara 1955 tredje plats; Karlstad 1956 tredje plats; Luleå 1956 första plats; Visby 1961 andra plats; Växjö 1962 tredje plats. Se Bexell 2002a, s. 40.

figur för svensk högkyrklighet under 1900-talet.¹²⁹ Mötet fick avgörande betydelse för G.A. Danells teologiska inställning. Sina teologiska studier påbörjade han vid teologiska fakulteten i Lund och fullföljde dem i Uppsala, för att 1934 prästvigas av sin far. Efter olika prästtjänster i Skara stift kallades han till Uppsala 1936 för att bli studentpräst och föreståndare för Fjellstedtska elevhemmet. Nästa avgörande händelse i G.A. Danells teologiska utveckling utspelades under våren 1937, då han var ordförande i Uppsala kristliga studentförbund. Danells temperament och sinne för att vara kompromisslös gjorde att han utifrån sin idé om vad som var rätt och fel kunde agera tämligen abrupt och häftigt. Så blev fallet då han hastigt avsåde sig sitt ordförandeskap, eftersom han ansåg att studentförbundet hade en oklar ”ställning till bibel och bekännelse”.¹³⁰ Bexell beskriver händelsens följer:

På ett sätt som skulle visa sig vara typiskt för hans sätt att reagera lämnade han sina uppdrag i förbundet. Även om han tydligt uppfattade sig ’själv vara långtifrån färdig med de sakerna’ blev nu ordparet ’Bibeln och bekännelsen’ måttstocken för de ställningstaganden han gjorde. Hädanefter skulle det uttryckligen bli utifrån detta, som all hans teologiska reflexion kom att ske.¹³¹

Händelsen blev också ett uttryck för hur han tog definitiv ställning för högkyrkligheten, och den högkyrkliga profilen blev ett signum för G.A. Danell.¹³² Han blev vida känd i Uppsalas studentvärld, även utanför de kyrkliga kretsarna. En av de många studenter som hade G.A. Danell som bikt-fader under sina uppsalaår var Krister Stendahl. Då det stod klart att de hade vitt skilda åsikter om kvinnliga präster ansåg sig Stendahl tvungen att avbryta kontakten. Istället uppsökte han G.A:s bror Sven Danell, som då var präst på Ersta diakonianstalt, och denne blev Stendahls nye själavårdare.¹³³ Stendahl kan också ha varit en bidragande orsak till att G.A. Danells år i Uppsala kom att få ett snabbt slut. Han var anställd som förste assistent för att undervisa i exegetik vid teologiska fakulteten. Men tjänsteförhållandena var osäkra och 1951 meddelades G.A. Danell att Krister Stendahl skulle överta undervisningen. Kanske har detta sin främsta grund i att Danells högkyrkliga framtoning inte ansågs passande i den teologiska fakulteten i Uppsala vid denna period. Stendahl hade en liberalare hållning och möjligen befanns den mer i linje med vad som ansågs lämpligt. Danell lämnade Uppsala för att bli kyrkoherde i

129 Bexell 2002a, s. 23.

130 Bexell 2002a, s. 24.

131 Bexell 2002a, s. 24.

132 Bexell 2002a, s. 24, 38.

133 Intervju med Krister Stendahl 23.5.2006.

Tidaholm. Han återvände alltså till sitt hemstift Skara.¹³⁴ Under åren i Tidaholm kom Danell på förslagsrum vid sex biskopsval.¹³⁵ Samtidigt fanns i Växjö starka krafter som var angelägna att få honom till domprost och när han själv inte sökte tjänsten kallade stiftet honom. Efter val och genom domkapitlets liksom biskopens förord, blev G.A. Danell utnämnd till domprost i Växjö stifts domkyrkoförsamling 1957.¹³⁶

Biskopsvalet i Skara 1955 var en tämligen märklig händelse då två bröder stod som kandidater i samma val. Därtill hade den aktuella biskopsstolen tillhört såväl deras far, Hjalmar Danell som deras mors farbror Anders Fredrik Beckman. Sven Danell var prästernas främste kandidat och rösterna i biskopsvalet gjorde att han blev rankad på första förslagsrum, och han utnämndes till biskop.¹³⁷ Sven Danell fick höga röstetal av prästerna i stiftet, men utnämningen verkar ändå ha vållat en del bekymmer. De arkiverade handlingarna från biskopsvalet finns samlade i en akt, med en blyertsnotering på framsidan: ”Statsrådet vill ha förteckning över hur många gånger man utnämnt icke-teologie doktorer till biskop”.¹³⁸ Problemet bestod alltså i att de två övriga kandidaterna Ragnar Askmark och G.A. Danell båda var teologie doktorer, men inte Sven Danell. I tidigare kapitel har doktorstitelns meritvärde framhållits, men också som ett viktigt symboliskt kapital som man helst såg att den blivande biskopen hade. Blyertsnoteringen på arkivhandlingarna visar att det var ett dilemma att Sven Danell inte var doktor i teologi. I hans fall var hans praktiska församlingserfarenhet mer meriterande än en akademisk titel. Det utnämmande statsrådet Ivar Persson verkar alltså ha efterfrågat en förteckning för att kunna bedöma hur frekvent det varit att utnämna en kandidat med lägre akademisk meritering än de övriga två kandidaterna. Praxis sa ju att det inte var ett brukligt förfarande.

Inställningen till kvinnliga präster

G.A. Danells teologiska hållning utgjorde tillsammans med hans ovilja att kompromissa grunden för hans agerande. Detta fick följaktligen också konsekvenser för hans karriärväg. Här märks en tydlig skillnad gentemot brodern Sven Danell, vars framtoning inte var lika obevek-

134 Bexell 2002a, s. 27f.; Intervju med Krister Stendahl 23.5.2006.

135 Bexell 2002a, s. 28.

136 Se vidare Bexell 2002a, s. 29. G.A. Danell pensionerades från sin tjänst 1973.

137 Se valhandlingar RA, E-dep. Konseljakter 1955 27 Juli 1–19. Sven Danell fick 167 röster, Ragnar Askmark 111 tätt följd av G.A. Danell med 107 röster. Det var således en tämligen jämn fördelning mellan andra och tredje förslagsrummet, vilket tyder på att G.A. Danell ändock hade ett relativt stort stöd bland prästerna i stiftet. Liksom brodern var han stiftets son, till skillnad mot Askmark som kom från Lunds stift.

138 RA, E-dep., Konseljakter 1955 27 juli 1–19.

lig. Som högkyrklighetens företrädare befanns G.A. Danell ständigt i medias fokus. Han var, tillsammans med bland andra Bo Giertz, en av de samlande gestalterna i kvinnoprästmotståndet, och intog ordförandeposter i såväl Arbetsgemenskapen Kyrklig Förnyelse (aKF) som Kyrklig samling – båda högkyrkliga grupperingar som sa nej till kvinnor som präster. Flera olika forskare har framhållit att kvinnoprästfrågan inte enbart handlade om själva sakfrågan, snarare var den en slags katalysator för ett större problemområde som gällde vilken teologisk hållning kyrkan som helhet skulle företräda och ytterst hur den kristna läran skulle tolkas.¹³⁹ Bexell skriver:

När han [GA Danell] under stor massmedial uppmärksamhet tog strid i frågan om kvinnliga präster var det därför att reformen för honom framstod som ett kyrkorättsligt reglerat ifrågasättande av Kristus själv, kyrkans identitet och bibeln såsom uppenbarelseskund.¹⁴⁰

Som tidigare nämnts hävdar Rune Imberg att GA Danells inställning i kvinnoprästfrågan avgjorde att han inte utnämndes till biskop.¹⁴¹ Oloph Bexell anser dock att det argumentet behöver problematiseras och han vill framhålla att det ytterst var G.A. Danells oförmåga att kompromissa som avgjorde att han inte blev utnämnd. Förmågan att kunna kompromissa var en grundläggande förutsättning för att en person skall kunna vara biskop: ”Otvivelaktigt var detta något vartill G.A. Danell var oförmögen”.¹⁴² Danell varken ville eller sa sig kunna kompromissa när det gällde frågor som han ansåg vara normerande för tolkningen av kristen tro och bekännelse. Resonemanget hade stöd i Codex ethicus, där det också formulerades att ”det är en gynnsam utgångspunkt” om prästen eller biskopen ”icke är alltför hårt bunden vid vissa grupperingar”.¹⁴³ Även i detta avseende avvek Danell då han var knuten till en specifik gruppering, vilket han också tydligt framhöll. Danell agerade således gentemot den praxis som fanns. Han avsåg att vara rättrogen den högkyrkliga riktningen. Dess tolkning av kyrkans tro och bekännelse skulle skydda kyrkan från sekularisering och förfall.

Bexell framhåller också att dåvarande ärkebiskop Yngve Brilioth bidrog till att Danell inte utnämndes till biskop. Samarbetet med Danell och Brilioth hade inte heller varit enkelt. Danell hade inte sparat på sin kritik mot episkopatets agerande i olika frågor. Bexell anför som exempel hans agerande i 1954 års successionsdebatt, som uppstått till följd

139 Se exempelvis Bexell 2002a, s. 39f.; Sandahl 1993; Holm 1982, s. 130.

140 Bexell 2002a, s. 39.

141 Imberg 1991, s. 61–66.

142 Bexell 2002a, s. 41, 48, citat s. 41.

143 1962 års Codex ethicus, s. 200.

av prästbristen inom Svenska kyrkan och som skulle avhjälpas med präster från utlandet. En av frågorna som restes var hur man skulle göra med de präster som kom från till exempel anglikanska kyrkan där den apostoliska successionen inte tillämpades. Diskussionen i ärendet blev stor, främst bland de högkyrkliga. En skrivelse utfärdades till biskopsmötet där biskoparna uppmanades att försvara den apostoliska successionen. Skrivelsen diskuterades aldrig i biskopsmötet. Däremot följde en korrespondens mellan Brilioth och G.A. Danell, där den senare utan krusiduller framhöll hur kyrkorättslig praxis och författning ytterst var bundna till bekännelsen. Danell ansåg att biskoparnas agerande i frågan var vekt och samtidigt ett uttryck för ett maktspråk. Han menade att biskoparnas praxis var ”förödmjukande och kränkande för Svenska kyrkan och i längden ingalunda nyttig för den internordiska ekumeniken; för den världsomfattande ekumeniken är den ju helt enkelt skadlig”.¹⁴⁴ Härmed klargjorde Danell hur han ansåg att episkopatet saknade handlingsförmåga och vilja att agera enligt den ståndpunkt han själv ansåg vara den rätta.

1956 stod G.A. Danell på biskopsförslag både i Luleå och Karlstads stift. Det var femte och sjätte gången som G.A. Danell fanns på biskopsförslag och i ett brev till Yngve Brilioth skriver svågern och den tillika avgående biskopen i Karlstads stift, Arvid Runestam, om hur Danell förväntades bli utnämnd i Luleå.

Du har av tidningarna förmodligen sett utgången av valet i Karlstad och Luleå. Hylander kom ju i Luleå endast några få röster efter Danell som inte fick någon röst i domkapitlet. Och Persson lär vilja helst ha honom, vilket väl ock med hänsyn till fosterlandsstiftelsen vore önskvärt. Men Danell har ju stått på många biskopsförslag. Så han blir väl utnämnd. Och i Karlstad fick ju Borgenstierna en så överväldigande majoritet, att Danell på tredje rummet inte kan slå honom. Danell vore ju för övrigt *inte heller* [min kurs.] i detta stift en lycklig lösning.¹⁴⁵

Det är svårt att tolka vad Runestam avser i sin sista mening, men troligen menar han att en utnämning av Danell inte vore lyckosam vare sig i Luleå eller i Karlstads stift. Runestams inställning till Danell grundade sig troligen främst på att de hade olika teologisk grundsyn. Runestams tydliga mening tycks vara att G.A. Danell inte var lämplig som hans efterträdare. I ett brev i juni 1956 kommenterar Brilioth detta. I början av juni hade EFS (Evangeliska Fosterlandsstiftelsen) hållit hundraårsjubileum, och vid detta tillfälle hade den dåvarande ecklesiastikministern Ivar Persson i Skabersjö och ärkebiskop Brilioth haft möjlighet att

¹⁴⁴ Bexell 2002a, s. 36.

¹⁴⁵ UUB, Yngve Brilioths brevsamling, Brev från Arvid Runestam till Yngve Brilioth 3.6.1956.

diskutera de förestående biskopsutnämningarna. Brilioth skriver till sin svåger om händelsen:

Vid Fosterlands-Stiftelsens jubileumshögtid häromdagen kom jag att sitta brevid Skabersjö och fick då tillfälle att något diskutera de aktuella biskopsutnämningarna. När dessa komma att ske torde ännu icke vara bestämt. Departementet hade ännu icke räknat över placeringen på valsedlarna i olika rum. Tydligt var emellertid, att Skabersjö icke ansåg sig kunna utnämna Hylander med förbigående av Danell i Luleå och att konsekvensen för honom måste bli utnämningen av Danell i Karlstad. Jag försökte att lägga ett par ord för Borgenstierna, vilkens utnämning i Karlstad givetvis från vår synpunkt är mest önskvärd och som jag antar också i stiftet skulle vara mest välkommen.¹⁴⁶

Stiftets präster och lekmän hade enats runt Gert Borgenstierna som lämpligaste kandidat. I stiftsbladet skriver komministern Gösta Rudérus hur det har skett olika ”förberedelser” inför valomgången i form av opinionsundersökning, provval, överläggningar i prostmötet och årsmöten i samband med Prästsällskapet och Prästförbundskretsen. Enligt Rudérus har valet gett två utmärkande intryck. Dels hade det inte förekommit någon hätsk agitation vid de olika sammankomsterna, dels hade samstämmigheten varit stor kring att Borgenstierna var den mest lämpade efterträdaren till Runestam.¹⁴⁷ Eftersom enigheten var så stor i detta biskopsval fanns inte anledning till agitation som exempelvis i Lundavalet 1925. I artiklarna anförs G.A. Danell som en av kandidaterna, men samtidigt framhålls ”omständigheten, att Danell förekommit på valsedeln vid tidigare val, icke motivera ett underkännande av den klara och värtaliga majoritet domprosten Gert Borgenstierna fått vid biskopsvalet i Karlstads stift”.¹⁴⁸ Biskopsvalet i Karlstad utgör ett exempel på hur argumentation förekom för att stiftets önskemål skulle vara primärt gentemot att staten föredrog en biskopskandidat med hänsyn till att han funnits på förslagsrum tidigare. I detta fall uppfylldes stiftets önskemål. Gert Borgenstierna utnämndes till biskop och ännu en gång var ett biskopsval över för G.A. Danells del, med utgången att han inte blev tilldelad en biskopsstol. Till biskop i Luleå stift utnämndes Ivar Hylander.

Fallet G.A. Danell som ett exempel på inomkyrkliga fältstrider

Officiellt framhöll inte G.A. Danell att han kände sig nedslagen, trots att han aldrig blev biskop. Hur kunde det vara så och vilka strategier använde han för att hantera sin situation? Det framstår som att G.A. Danell hänvisar till en typ av martyrideal när han uttrycker att han inte

146 UUB, Arvid Runestams brevsamling, Brev från Yngve Brilioth till Arvid Runestam 16.6.1956.

147 RA, E-dep., Huvudarkivet Konsejakter 1956 31 juli 1–7, Rudérus 1956, s. 3.

148 RA, E-dep., Huvudarkivet Konsejakter 1956 31 juli 1–7, *Värmlands folkblad* 5.6.1956.

känner sig ”tillplattad” trots att han vid upprepade tillfällen blivit förbigången av statsmakten i biskopsutnämningar. Därtill fortsätter han att betona vikten av att ständigt arbeta för ”kyrkans bästa”.¹⁴⁹ I ett brev till Bo Giertz skriver G.A. Danell om det gemensamma arbetet i samman slutningen ”Kyrklig förnyelse” som den väg som skall rädda Svenska kyrkan från att lämna den rätta läran:

Min tro på Kyrklig förnyelse såsom den enda möjligheten att upprätta kyrkan ur dess djupa förfall stärks genom det som skett. [...] Det yttre nederlaget kommer att stärka och fördjupa den kyrkliga förnyelsens män, härda oss för säkert ännu hårdare påfrestningar i framtiden.¹⁵⁰

Oloph Bexell anger att varken G.A. Danell eller hans fru Inga uttryckte att de var särskilt angelägna att bli biskopar. ”Det var inget personligt mål i sig för honom att avancera i den kyrkliga hierarkin”.¹⁵¹ Avancemang i detta sammanhang tolkas som att nå den högsta positionen inom fältet, att bli biskop. Trots att han inte blev biskop lyckades han genom sin särpräglade karaktär och sin teologiska fasta ståndpunkt ändå avancera och positionera sig inom det kyrkliga fältet. Han blev en ledande gestalt som vann gehör inom stora grupper.

Fallet G.A. Danell utgör ett tydligt exempel hur inomkyrkliga fältstrider kunde ta sig uttryck. Ytterst handlade det om vem inom fältet som skulle inneha makten att tolka vad som var kyrkans bästa och vem som kunde anses som riktig förkunnare eller inte. Problemet blir ytterligare tillspetsat när ett annat fält, i det här fallet det statliga fältet, genom sina utnämningar kunde signalera vilken teologisk tolkning som skulle vara den giltiga i en specifik fråga. Danell utnämndes inte till biskop på grund av att företrädare för det politiska fältet, det vill säga utnämmande statsråd, hänvisade till att kvinnoprästmotståndare inte skulle utnämnas till biskopar. Från kyrkligt håll tolkades detta som ett återkommande hot mot fältets autonomi, eller åtminstone vad det kyrkliga fältet såg som dess autonomi i förhållande till övriga fält.

G.A. Danells strategi framstår som ganska klar, oavsett om den var medveten eller inte. I enlighet med det kyrkliga fältets logik uttryckte han inga egna ambitioner att avancera till biskopsämbetet. Däremot ville han få genomslag för de åsikter som han trodde mest gynnade kyrkan, och för att få det krävdes att han positionerade sig inom fältet.¹⁵² Som visades i korrespondensen mellan Runestam och Brilioth kunde dock den officiella hållningen vara, i enlighet med vad som förväntades,

149 Bexell 2002a, s. 41.

150 Se Bexell 2002a, s. 41.

151 Bexell 2002a, s. 43.

152 Bexell 2002a, s. 43.

uttryckt med fältets specifika retorik, medan den inofficiella formulerades i andra ordalag. Danell underströk att hans tolkning av vad som var fältets grundläggande förutsättning inte kunde diskuteras och än mindre revideras. Därför gick han också i så hård polemik mot både episkopat och företrädare för andra teologiska ståndpunkter. För Danell var troheten mot kyrka och bekännelse överlägsen egna ambitioner och karriärsträvan. Samtidigt menar jag att det är just vad han gör, han ville bli lyssnad till och få genomslag för sina tankar och åsikter – han ville helt enkelt få makt att genomdriva sin vision om vad som skulle värna kyrkans bästa. Men för att göra det behövde han inte nödvändigtvis bli biskop. Kanske är det till och med så att Danell utifrån sin erfarenhet visste att han kunde få lika mycket makt att driva igenom sin teologiska ståndpunkt utan att bli biskop? Genom att vara tydlig och kompromisslös öppnades vägen till framgång för hans idéer. Därför använde han det retoriska greppet att ständigt hänvisa till att det handlade om omsorgen om kyrkan. G.A. Danell gjorde alltså en karriär inom det kyrkliga fältet trots att han inte blev utnämnd till biskop. Han blev domprost och innehade dessutom en av de ledande positionerna inom högkyrkligheten och var utan tvivel en av dess främsta förgrundsgestalter. Han såg det som sin uppgift att, utan bevelker, företräda och hålla sig till denna riktning. Ur ett krasst perspektiv skulle man kunna säga att han inte hade behov av att bli biskop eftersom han redan hade nått en statusfylld maktposition inom det kyrkliga fältet. Oloph Bexell skriver:

I ett av sina sista brev till Gunnar Rosendal, sommaren 1980, beskriver han [GA Danell] sig själv som 'för högkyrklig för de lågkyrkliga och gammalkyrkliga och för luthersk för de flesta högkyrkliga, så jag passar inte riktigt in någonstans, men det kanske också är en uppgift och en förmån att inte vara bunden på något håll, utan stå rätt självständig – även om det skulle kännas roligare att vara populär och *all round*'.¹⁵³

Den självbild som G.A. Danell anger är anmärkningsvärd. Trots att ett av hans tydligaste signum var att tillhöra och dessutom leda en specifik gruppering inom det kyrkliga fältet, var hans egen uppfattning att han inte riktigt passade in någonstans. Det tydligaste hindret för att han aldrig blev utnämnd till biskop var dock att han var så starkt bunden till en viss gruppering inom kyrkligheten och att han därtill saknade förmågan att kompromissa. Det som framstod som en styrka för honom själv, att stå fast vid sina övertygelser och sina principer, var i själva verket det som avgjorde att han inte blev utnämnd till biskop – trots att han hade meriter och erfarenheter för uppdraget.

153 Bexell 2002a, s. 49.

Ett par decennier senare var det dags för en annan kandidat, Carl Henrik Martling att vid upprepade tillfällen stå på förslagsrum till olika biskopsstolar.¹⁵⁴ Det första biskopsval där han förekom som kandidat var vid biskopsvalet i Göteborgs stift 1970 då Bertil Gärtner blev utnämnd till biskop. Detta finns anledning att diskutera närmare, varför det nu blivit dags att rikta blickarna mot omständigheterna runt detta biskopsval.

DET SÄRPRÄGLADE GÖTEBORG

Det västsvenska stiftet har under hela 1900-talet i flera fall uppvisat särdrag gentemot övriga stift. Främst har detta visats genom en avvikande ståndpunkt gentemot vad som beslutats på nationell nivå, och i övriga stift. Historikern Christer Winberg har i sin forskning om vad som kännetecknar och särskiljer ett väst- och ett östsvenskt mönster framfört just religionens roll som en förklaring till att det västsvenska på flera sätt uppvisar avvikande mönster.¹⁵⁵ Den konservativa hållningen, inte minst präglad av schartauanismen, medförde att man höll fast vid stiftets egen och i nationella sammanhang avvikande hållning. Under hela seklet uttrycks detta dels genom Göteborgsbiskoparnas sätt att argumentera i olika frågor som diskuterades i biskopsmötet, dels genom en avståndstagande hållning när det gällde det praktiska stiftsarbetet. När övriga stift i början av seklet till exempel anammade församlingsrörelsens utbyggnad och med det lekfolkets ökade betydelse och medverkan i det kyrkliga arbetet, så förhöll sig biskopen och majoriteten av Göteborgs stifts präster främmande till en sådan utveckling. Brohed skriver: ”I Göteborgs stift hade man en stark tilltro till prästämbetet och prästen som i varje avseende fullt ut var ansvarig för allt arbete inom sin församling.”¹⁵⁶ Det fanns en rädsla för att prästens professionella roll skulle ifrågasättas om lekmännen blev delaktiga i arbetet och det ansvarsområde som varit förbehållet prästen. Man var under seklets första decennier emot all form av föreningsbildning. Det fick bland annat till följd att man motsatte sig ungdomsarbete i föreningsform.¹⁵⁷ Stiftet var överhuvudtaget sent med föreningsbildningar och stiftsarrangemang. Det verkar därför inte vara en tillfällighet att det också är i detta stift som det vid skilda tillfällen har

¹⁵⁴ Imberg 1991, s. 76–78.

¹⁵⁵ Winberg 2002, s. 13–97.

¹⁵⁶ Brohed 2002, s. 50.

¹⁵⁷ Brohed 2002, s. 61.

hållits såväl domprost- som biskopsval som satt den utnämmande statsmakten i dilemma.¹⁵⁸ Ett av dessa tillfällen är det biskopsval som ägde rum i stiftet den 8 april 1970.

Biskopsvalet 1970 – tre ”omöjliga” kandidater ...

Efter biskopsvalet i Göteborgs stift 1970 fanns de tre biskopskandidaterna Carl Henrik Martling, Per-Olof Sjögren och Bertil Gärtner på förslagsrum. Av dessa var kyrkominister Alva Myrdal tvungen att utnämna en. De två först placerade kandidaterna, Martling och Sjögren, hade offentligt tillkännagivit att de var kvinnoprästmotståndare. Mer osäkert var det med mannen som placerats på tredje plats, Gärtner.¹⁵⁹ Samtliga var teologie doktorer. Martlings och Sjögrens erfarenheter inom praktiskt församlingsarbete var dock mer omfattande än Gärtners. Denne hade däremot varit mer verksam inom det akademiska området och var den ende av dem som innehaft en professur i teologi.¹⁶⁰ Det centrala problemet handlade dock om hur kyrkominister Myrdal skulle kunna utnämna en av de tre kandidaterna till biskop, när det blev känt att samtliga i grunden hade uppfattningen att kvinnliga präster inte var i enlighet med den bibliska ordningen. Debatten följdes av dagspressen och Myrdal stod inför ett dilemma.¹⁶¹

Detta biskopsval har lyfts fram i avhandlingen dels för att illustrera hur enskilda personer kan påverka utgången i ett biskopsval, dels för att visa hur det gällde att agera på ”rätt” sätt för att i största möjliga mån ha chans att bli utnämnd. På ett sätt kan Gärtners agerande innan biskopsvalet också karakteriseras som avvikande. Sällan eller kanske aldrig har en biskopskandidats icke-uttalande i ämbetsfrågan varit så tydligt som i Gärtners fall. Samtidigt kan agerandet tolkas som en följd av fältlogiken som gällde och som sammanfattades i Codex ethicus. Med hänvisning till denna logik legitimerades Gärtners handlande inför utnämningen.¹⁶²

Genom att foga samman skriftligt material i form av tidningsartiklar, skrivelser och intervjuer blir också bilden av Gärtners biskopsutnämning mer problematiserad än vad Rune Imberg framhållit i sin undersökning.¹⁶³ Verkligheten tycks ha varit mer komplex än vad som tidigare framhållits. I departementsakten finns enbart ett pläderingsbrev bevarat

158 Se Imberg 1991, s. 48–55, 59f., 69–71.

159 RA, Utb-dep., Konseljakter 1970 24 juli C 1–8. Se också Imberg 1991 s. 69f., 146.

160 Se merithandlingar i RA, Utb-dep., Konseljakter 1970 24 juli C 1–8.

161 Se t.ex. AAB, Alva Myrdals arkiv 4.1.17:2, ”Måste Alva Myrdal utnämna en biskop som är emot kvinnliga präster?”, *Aftonbladet* 5.4.1970.

162 Se 1962 års Codex ethicus.

163 Imberg 1991, s. 69–71.

för en av kandidaterna. Det är en före detta församlingspräst som förordar Per-Olof Sjögren. Däremot finns inga övriga handlingar arkiverade som pekar på att just Bertil Gärtner förordats från något enskilt håll. Men plädering förekom. Ett antal tidningsklipp och skrivelser är bevarade i Arbetarrörelsens arkiv, där Alva Myrdals korrespondens och handlingar finns. Materialet har använts för att analysera vilken information statsrådet fick del av och befann värt att spara för att skaffa sig en bild av den prekära situationen i Göteborgs stift. I följande framställning skall jag visa en kompletterande bild av förloppet runt utnämningen. Även om det inte är möjligt att komma åt sanningens innersta kärna, går det åtminstone att belysa händelsen utifrån fler perspektiv än vad som gjorts tidigare.

I en intervju, som jag gjorde med Bertil Gärtner våren 2003, gav han sin version av hur han utnämndes till sitt ämbete. Gärtner framhöll hur han inför biskopsutnämningen hade varit noggrann att hänvisa till *Codex ethicus*.¹⁶⁴ Som nämdes i kapitlets inledande del innebar det bland annat att man inte skulle uttala sig i specifika frågor innan utnämningen hade skett. När Gärtner blev tillfrågad om sin uppfattning i ämbetsfrågan hänvisade han således till den ordningen. Även övriga ledamöter hänvisade till *Codex ethicus* då det blev tillfrågade att uttala sig i intervjuer inför biskopsvalet. Men det framkommer också att de olika ledamöterna valde att tolka ordningens innebörd på skilda sätt. Vid en intervju som publicerades i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* (GHT) den 4 april 1970 ombads Per-Olof Sjögren, Carl Henrik Martling och Carl Strandberg att uttala sig inför det kommande biskopsvalet. Samtliga hänvisade dock till *Codex ethicus* för att inte själva påverka valutgången och inga frågor besvarades. Däremot publicerades svar i tre av fyra frågor från Bertil Gärtner. Den fjärde frågan, ”Kan Ni tänka er att viga kvinnor till präster?” var dock inte besvarad. I en fotnot längst ned i artikeln står att ”domprost Gärtners svar på frågorna är med domprostens tillstånd hämtade ur tidigare intervjuer i dagspressen”.¹⁶⁵ Följaktligen var det alltså ingen av kandidaterna som direkt svarade på GHT:s frågor. Men Gärtner gav sitt tillstånd att publicera svaren från en tidigare intervju. Dock avstod han, med hänvisning till *Codex ethicus*, från att uttala sig i frågan om kvinnliga präster. Logiken i hans agerande är inte självklar. Till Handelstidningens redaktion hade Ebbe Hagard, kyrkoherde och ordförande i Stiftskretsen av Svenska Prästförbundet, uttalat sig med anledning av den publicerade intervjun samt angående ordningen med *Codex*

164 Intervju med Bertil Gärtner 13.5.2003.

165 AAB, Alva Myrdals arkiv 4.1.17:2, *GHT* 4.4.1970. Det framgår inte om dessa frågor hade besvarats av Gärtner i samband med detta biskopsval eller om det skett vid tidigare tillfälle.

ethicus. Hagard betonar i artikeln att det är orimligt att biskopskandidater, till skillnad mot övriga statliga ämbetsmän, förväntas deklarerera sin ståndpunkt i specifika frågor innan utnämningen sker. Han menar att biskopskandidater skall behandlas på samma sätt som övriga kandidater till högre ämbetsposter. Hagard säger också att Codex ethicus inte är en ”juridiskt bindande lag, endast en rekommendation, som en mycket stor grupp medlemmar enats om vara normerande. Den talar klart om att ingen präst skall i olika valsituationer verka i egen sak”. Redaktionen ger dock till svar att biskopen inte bara är en ämbetsman utan också ”ledare inom ett trossamfund och representanter för samfundets medlemmar övar inflytande på valet”.¹⁶⁶ Därför menar man att det är rimligt att biskopskandidaterna klargör sin hållning i olika frågor, inte minst kontroversiella sådana, eftersom samfundets medlemmar då har möjlighet att påverka valet (men märk väl – inte själva utnämningen).

Jokern i leken: Bertil Gärtner

Bertil Gärtner tillträdde tjänsten som domprost i Göteborgs stift 1969 och hade, enligt GHT, sagt sig vara villig att deklarerera sin ståndpunkt i ämbetsfrågan före biskopsvalet. I ett senare skede valde han dock att inte göra så. Gärtner angav som skäl att han inte ville fiska röster på en enda fråga.¹⁶⁷ Den källkritiska aspekten av intervjumaterial är viktigt att ha i beaktande, framför allt att uppgifterna är lämnade av enskilda personer som på ett eller annat sätt varit inblandade i processen runt Gärtners utnämning. Materialet är dock relevant att använda för att söka samstämmighet i uppgifterna, vilket i så fall skulle kunna tyda på att problematiken varit central och viktig för samtliga parter. Marianne Soop, departementssekreterare på Utbildningsdepartementet vid tiden för Gärtners utnämning, framhåller i en telefonintervju att inställningen i just kvinnoprästfrågan var själva knäckfrågan vid utnämningen av göteborgsbiskopen 1970.¹⁶⁸ Alla tre kandidaterna var problematiska i det hänseendet. Enligt Soop varnade den dåvarande administrativa chefen på departementet, Torsten Svensson, Alva Myrdal för att Gärtner var kvinnoprästmotståndare. Vidare, enligt Soop, hade Myrdal då kontaktat Gunnar Gustafsson, socialdemokratisk riksdagsman och ledamot i domkapitlet i Göteborgs stift.¹⁶⁹ Gustafsson skulle då inför Myrdal ha

166 AAB, Alva Myrdals arkiv 4.1.17:2, HT 7.4.1970.

167 AAB, Alva Myrdals arkiv 4.1.17:2, GHT 25.7.1970.

168 Telefonintervju med Marianne Soop 8.12.2005.

169 Gunnar Gustafsson var ledamot av Göteborgs domkapitel 1960–1975, Svenska kyrkans centralråd 1963–1975 samt vid kyrkomötena 1963, 1968 och 1970. Närmare presentation av Gustafsson i *Tvåkammarriksdagen 1867–1970*, bd 4 1990, s. 86f.

avgett en försäkran att Gärtner efter sin långa tid i USA inte längre var kvinnoprästmotståndare.¹⁷⁰ Det går dock inte att finna några skriftliga belägg i form av kvarlämnade brev eller andra former av skrivelser som styrker att en sådan försäkran avgavs. Det enda som kan belägga detta är uttalanden från personer som på olika sätt fanns runt Gustafsson, vilket jag får anledning att återkomma till.

Den före detta biskopen i Stockholms stift, Krister Stendahl, var samtida kollega med Bertil Gärtner i USA. Stendahl menar att Gärtner underströk att diskussionen om kvinnliga präster blivit mindre aktuell för honom under tiden i USA.¹⁷¹ Ett liknande resonemang framhålls i en artikel i Aftonbladet i april 1970, där det resoneras om den ”okände” kandidaten:

Men tredje mannen – den som hamnade på listan vid provvalet – är en joker i leken. Ingen vet var han står i kvinnoprästfrågan. Jokern är den 45-årige domprosten Bertil Gärtner. Han har konsekvent vägrat att avslöja sin mening. Han gav i slutet av 1950-talet ut ett litet häfte som gick mot tanken på kvinnliga präster. Men senare har han vistats fem år i USA. Många av hans vänner menar, att han kommit på andra tankar där. Gärtner själv säger ingenting. Kyrkoherde Ebbe Hagard, Göteborg, säger till AB: - Gärtner kan bli ett samlade namn i Göteborg. Jag tror han har kontakter i alla läger och han är inte fullt så extrem som sina medkandidater. USA-sejouren har lärt honom en del.¹⁷²

Gärtners inställning och tidigare agerande i ämbetsfrågan var inte självklar för samtliga elektorer, eftersom han de närmaste åren före biskopsvalet hade vistats utanför stiftets gränser (ja, till och med utanför landets gränser). Under intervjun jag hade med Bertil Gärtner framhöll han dock att det vara vida känt att han inte var positiv till tanken att viga kvinnliga präster, och att han redan då detta var aktuellt i Danmark 1946 hade utfärdat en protest. Gärtner framhöll också att Gunnar Gustafsson via brev meddelat att Myrdal var väl medveten om Gärtners inställning. Även när det gäller detta saknas någon typ av skriftliga belägg som kan styrka att korrespondens i ärendet har nått statsrådet.¹⁷³ För att få en uppfattning huruvida detta enbart är antaganden, har fler intervjuer genomförts med parter som kan ha kännedom om ärendet. Det verkar som att just Gunnar Gustafssons agerande fick betydelse för utgången. Gustafsson dog år 1993. I ett samtal jag hade med hans före detta fru, Ulla-Britt Holmgren, berättade hon hur Gunnar Gustafsson var mycket

170 Telefonintervju med Marianne Soop 8.12.2005.

171 Intervju med Krister Stendahl 23.5.2006.

172 AAB, Alva Myrdals arkiv 4.1.17:2, ”Måste Alva Myrdal utnämna en biskop som är emot kvinnliga präster?”, *Aftonbladet* 5.4.1970.

173 Intervju med Bertil Gärtner 13.5.2003. Brevet har efterfrågats hos såväl Bertil Gärtner som anhängiga till Gunnar Gustafsson, men utan resultat.

aktiv i arbetet att söka efter lämplig efterträdare till Bo Giertz. Enligt Holmgren hade Gustafsson överläggningar med Gärtner och han bedömde Gärtner som en vidsynt forskare med världsvid erfarenhet som kunde bidra med frisk fläkt utifrån. Det ansågs i sammanhanget som ett stort positivt kapital att Gärtner inte enbart varit aktiv inom Göteborgs stift. Gustafsson hade också flitiga kontakter med Alva Myrdal och framhöll Bertil Gärtner som den mest lämplige kandidaten.¹⁷⁴

En annan Gustafsson närstående person var Evert Svensson, samtida socialdemokratisk riksdagsman med Gustafsson och före detta ordförande i Broderskapsrörelsen.¹⁷⁵ I min telefonintervju med Evert Svensson bekräftar han att Gustafsson hade haft intensiva kontakter med Myrdal. Men Svensson menar att Gustafsson lät sig luras av Gärtner. Svensson påpekar samtidigt att ”Gunnar var godtrogen”. Gärtner hade talat dunkelt i frågan, och ”slirat på sanningen”. Istället betonade han hur den teologiska forskningen hade gått framåt och att man kunde ändra sig under tidens gång. Svensson menar att genom att Gärtner gled på frågan så lämnade han också en öppning för att han skulle kunna ändra sig. Detta tolkade dock Gustafsson som att Gärtner inte tagit definitiv ställning. Innan biskopsvalet hade han varit kvinnoprästmotståndare men Gustafsson ville inte tolka detta ställningstagande som definitivt – det fanns en möjlighet att Gärtner skulle kunna ändra sig om han blev utnämnd.¹⁷⁶ Det ser alltså ut som att Gustafssons hopp om nya teologiska vindar och nytänkande för stiftet var avgörande och överordnat eventuella tveksamheter om Gärtners inställning i kvinnoprästfrågan. Samtidigt fanns samma problem med de övriga kandidaterna och bland dessa framstod Gärtner som det minst bekymmersamma alternativet.

När Alva Myrdal utnämnde Bertil Gärtner till biskop i Göteborgs stift, blev han med sina 45 år den yngste biskopen i det dåvarande svenska episkopatet. Direkt efter utnämningen var klar, uttalade sig Gärtner om att han sa nej till att viga kvinnor till präster. Som skäl angav han att det skulle orsaka alltför stor splittring i stiftet om han intog en positiv hållning i ämbetsfrågan. Gärtner anförde alltså inte främst personliga skäl till sitt agerande utan hänvisade till en omsorg om stiftet.¹⁷⁷ I *Svenska Dagbladet* 25.7.1970 citeras Gärtner:

Jag kan inte tänka mig att viga en kvinna till präst, eftersom detta med hänsyn till stiftets struktur och de skilda trosriktningar som finns där skulle medföra

174 Telefonintervju med Ulla-Britt Holmgren 13.12.2007.

175 Närmare presentation av Evert Svensson i *Tvåkammarriksdagen 1867–1970*, bd 4 1990, s. 157.

176 Telefonintervju med Evert Svensson 13.12.2007. Se också artikel i *SvD* 27.7.1970, där namn och person gällande Evert Svensson och Gunnar Gustafsson har förväxlats.

177 AAB, Alva Myrdals arkiv 4.1.17:2, *DN* 29.7.1970; *GHT* 25.7.1970.

mycket svåra arbetsförhållanden. Det vill jag inte medverka till. I mitt herdabrev skall jag närmare formulera min uppfattning i den här saken.¹⁷⁸

Samtidigt skall Gärtner, enligt GHT, ha hävdad att han inte deklarerat sin inställning i ämbetsfrågan eftersom han inte ville ”fiska röster på en fråga jag inte tyckte var väsentlig.”¹⁷⁹ Skillnaden i uppfattningen om vilka frågor som var viktiga och vilka som inte var det ter sig problematisk. Återigen framträder ”kampen inom fältet” tydligt, och det visas att den gäller tolkningen av själva doxas innebörd. En gruppering inom Svenska kyrkan, företräd av de ortodoxa, tycks enligt Gärtners utspel i biskopsvalet, ha menat att frågan om kvinnliga präster inte var central för kyrkans verksamhet, varför den inte fick ta plats och uppmärksamhet från kärnfrågorna. Samma gruppering ansåg dock att inställningen i frågan samtidigt var så angelägen, att man var beredd att gå till strid för den. Detta skedde bland annat genom att gruppera sig i de olika nätverk som angavs ovan, inom vilka G.A. Danell var en ledande person. Tillsammans med Bo Giertz hade de utgjort portalfigurer för motståndet mot kvinnliga präster, vilket de båda menade skulle ses som en yttersta konsekvens av kyrkans förflackning och anpassning till en världslig ordning. För att motarbeta den utvecklingen var alla tillgripliga medel giltiga. Inom fältet fanns samtidigt en annan gruppering, möjligen att betrakta som pretendenter, som menade att just ämbetsfrågan utgjorde ett viktigt signum för hela kyrkans trovärdighet, oavsett om man ställde sig positiv eller negativ till kvinnliga präster. Gärtners agerande, att inte uttala sig i ärendet innan biskopsvalet och utnämningen var över, hade haft till avsikt att tona ner denna frågas betydelse. Troligen ansåg han att den fått alltför stora proportioner i förhållande till andra intresseområden inom kyrkan. Men utifrån hans kännedom om stiftet och att frågan, åtminstone i storstaden, var central och omdebatterad ter det sig märkligt att han valde att formulera inställningen i ämbetsfrågan som en icke-fråga utan avgörande betydelse. Det hela framstår snarare som ett strategiskt handlande, dock legitimerat av en förväntad ordning.

Tidningspressen rasade och elektorerna kände sig förda bakom ljuset. Det framfördes åsikter att Gärtner, genom sin tystnad, hade lyckats få fler röster än vad som hade varit möjligt om han uttalat sig bestämt i ämbetsfrågan. Hur Gärtner än agerade ter det sig som att han kunde beskyllas för att ha fiskat röster på frågan. *Aftonbladet* skrev:

Genom sin tystnad fick domprosten en hel del röster som han annars aldrig skulle ha fått, anser flera av de elektorerna som offentligt har kritiserat Gärtners

178 AAB, Alva Myrdals arkiv 4.1.17:2, SvD 25.7.1970.

179 AAB, Alva Myrdals arkiv 4.1.17:2, GHT 25.7.1970.

agerande: - Min uppfattning är att Gärtner vägrade att klargöra sin åsikt om kvinnliga präster före valet. Jag känner flera elektorers som han vägrade svara säger riksdagsman Evert Svensson, ordförande i broderskapsrörelsen. - Alla socialdemokrater skulle knappast ha lagt sina röster för Gärtner om hans inställning varit känd tidigare.¹⁸⁰

Efter utnämningen blev Gärtner samlande ledargestalt för kvinnoprästmotståndet. Genom att hänvisa till Codex ethicus och att betona att kallelsen till biskopsämbetet inte skulle vara beroende av inställning i sakfrågor kunde Bertil Gärtner bli utnämnd till biskop i Göteborgs stift, trots att hans ståndpunkt i ämbetsfrågan bröt mot gällande lag. När utvecklingen i Göteborgs stift tog en helt annan utveckling än den Gustafsson hade hoppats på blev han besviken och ledsen för den utveckling som blev, berättar Ulla-Britt Holmgren. Enligt Evert Svensson var Gunnar Gustafsson ganska tyst om turbulensen runt Bertil Gärtner som biskop i Göteborgs stift och hans tydliga profil som kvinnoprästmotståndare. Möjligen kan detta tolkas som att Gustafsson kände att han gjort fel. Svensson sa: ”Folk ansatte honom en del. Folk tyckte han hade gjort något som man inte skulle göra.”¹⁸¹

Alva Myrdal hade ställts inför en närmast omöjlig uppgift. Hur hon än gjorde i denna utnämning kunde hon beskyllas för att ha agerat fel. Rune Imberg menar att Gärtners utnämning var otillfredsställande för regeringen och för att förhindra att en liknande situation skulle återupprepas formulerades, på uppdrag av Alva Myrdal, en promemoria angående biskopsutnämningar. Främsta beskedet i denna skrivelse var att inga kandidater som var motståndare till kvinnliga präster skulle utnämnas i fortsättningen. Huvudsentensen var följande:

Det går en principiell, rentav kategorisk skiljelinje mellan den *åsiktsfrihet* som präster bör ha – liksom andra människor – när det gäller kvinnliga präster och det *ämbetsansvar* som vilar på innehavaren av en prästerlig tjänst. Den som åtar sig en sådan tjänst, det må vara som biskop eller annan präst, måste naturligtvis, liksom alla övriga innehavare av tjänst, vara beredd att fullgöra de uppgifter som följer med tjänsten. Det hör till en *biskops* ämbetsplikter – men också endast till hans, ej andras – att viga till präst, och detta, efter 1958 års lags tillkomst, utan könsdiskriminering. Det säger sig självt att ingen enskild, vare sig statsråd eller biskop, kan upphäva en lag, antagen av riksdag och kyrkomöte.¹⁸²

Gärtners utnämning kan alltså ses i förhållande till den större stat-kyrka problematiken där det återigen blir uppenbart att det finns en ständig kamp om vem som skall ha det företrädande tolkningsmandatet angå-

180 AAB, Alva Myrdals arkiv 4.1.17:2, ”Nyutnämnde biskopen beskylls för lögn”, *Aftonbladet* 27.7.1970.

181 Telefonsamtal med Evert Svensson 13.12.2007.

182 *Omprövning av samvetsklausulen. Män och kvinnor som präster i svenska kyrkan* 1981, s. 31; Imberg 1991, s. 247.

ende vilka spelregler som skall gälla inom det kyrkliga fältet. Myrdals formulering, utifrån sin egenskap som ecklesiastikminister, kan ses som ett uttryck för att staten på ett markerande sätt vill befästa att kyrkan som statskyrka var tvungen att inordna sig under den lag som gällde inom kyrkans område. Återigen visas att problematiken runt biskopsvalet i Göteborg 1970 i grunden inte enbart handlade om den blivande biskopen var för eller mot kvinnliga präster. Problemet handlade i grunden om vad en kyrka skulle vara, vad som i praktiken var dess bästa och vem som skulle ha makten att avgöra detta.

Om uppfattningen i gemen var att Bertil Gärtner hade slirat på sanningen var kandidaten som placerats på första förslagsrum, Carl Henrik Martling övertydlig i sitt ställningstagande i ämbetsfrågan. Detta gick inte hem om man ville bli biskop. En kortare diskussion om Martlings agerande utgör således den sista presentationen av personillustrationer om vilka strategier som använts inom det kyrkliga fältet i samband med biskopsval.

Carl Henrik Martling

Carl Henrik Martling är den biskopskandidat som efter G.A. Danell stått på flest förslagsrum utan att bli utnämnd.¹⁸³ Imberg konstaterar att det under 1970-talet blev tydligt hur regeringen medvetet inte utnämnde någon kvinnoprästmotståndare till biskop. Utifrån den promemoria som Alva Myrdal hade begärt, var det omöjligt att agera på annat sätt eftersom detta innebar att bryta mot lagens intention.

Att Martling vid återupprepade tillfällen placerades på förslagsrum i biskopsval tyder på att han var en omtyckt präst, som många gärna ville se som ledare inom Svenska kyrkan. Den nya biskopsvalslagen som antogs 1963 hade medfört att antalet lekmän som röstade i valet var lika stort som antalet röstande präster. Martlings stöd var alltså stort såväl hos lekfolk som hos ämbetsbärare. Martlings meriter var liksom G.A. Danells digra och han var teologie doktor samt hade innehaft docenttjänst. Vid tiden för biskopsvalet i Göteborg var han kyrkoherde i Karlstads stift. Martlings teologiska profil var högkyrklig och han var ett samlande namn inom Kyrklig samling. Han var även redaktör för samlingens tidskrift, *Svensk Pastoraltidskrift*.¹⁸⁴ Martling hade blivit känd redan 1948 då han som 23-åring prästvigdes och blev landets dåvarande yngste präst.

183 Martling stod på förslagsrum efter biskopsval i följande stift: Göteborg 1970 på första förslagsrum; Västerås 1975 på tredje; Karlstad 1976 på tredje; Linköping 1979 på tredje; Visby 1980 på första förslagsrum.

184 AAB, Alva Myrdals arkiv 4.1.17:2, *Aftonbladet* 5.4.1970.

I biskopsvalet i Göteborg placerades Martling på första förslagsrum. Enligt *Göteborgs-Tidningen* hade Martling vid upprepade tillfällen klargjort sin ståndpunkt i ämbetsfrågan och hur han var motståndare till kvinnliga präster. Enligt tidningen skall han i en intervju 1967 ha yttrat, att hans samvete förbjöd honom att stanna kvar som kyrkoherde om en kvinnlig präst skulle komma till det pastorat där han var verksam. ”Jag skulle väl tro att de kvinnliga präster, som eventuellt kommer till stiftet inte provocerar utan tar hänsyn till min för alla bekanta inställning och inte söker sig hit.”¹⁸⁵ Martlings inställning i kvinnoprästfrågan var tydlig. I mitt samtal med Marianne Soop frågade jag hur man på departementet hanterat Martlings återupprepade kandidatur i biskopsval och hans i övrigt digra meriter. Hon gav då en något annorlunda bild av Martlings hantering av frågan om kvinnliga präster. Utgångspunkten i alla utnämningar var ju att den mest och bäst meriterade skulle utnämnas till biskop. Soop menade då att Torsten Svensson poängterat att Martling accepterade kvinnliga präster men inte i altartjänst och eftersom han inte gjorde det kunde han inte utnämnas.¹⁸⁶ I samband med att Martling innehade det första förslagsrummet till biskopsstolen i Göteborg 1970 valde han att inte besvara några frågor med hänvisning till Codex ethicus. I den tidigare omnämnda intervjun i GHT den 4 april 1970 säger Martling:

Jag anser att den Codex ethicus som är accepterad av vårt förbund och som tillämpas vid prästval också är tillämplig vid biskopsval. Förbundet har förklarat att det är mycket olämpligt att framträda eller tala i egen sak då man står inför ett val då detta omedelbart tolkas som ett försök att åtnjuta bättre utgångsläge.¹⁸⁷

Martling behövde dock inte yttra sig i sakfrågan om kvinnliga präster. Hans inställning var väl känd sedan tidigare och eftersom han klart och tydligt hade formulerat sig bidrog detta till att Alva Myrdal inte kunde utnämna honom till biskop. Det skulle med andra ord ha varit ett lagbrott att utnämna honom. Trots att Martling aldrig blev utnämnd till biskop, gjorde han liksom G.A. Danell karriär inom det kyrkliga fältet och lyckades tillskansa sig centrala maktpositioner med möjlighet att genom administrativt centrala chefsuppgifter utöva makt inom fältet. Martling hade tunga administrativa poster i slutet av sin karriär. Under nio år var han direktor vid Svenska kyrkans centralråd och fem år kyrkosekreterare vid Svenska kyrkans centralstyrelse. Martling var också den förste att tillträda den nyinrättade tjänsten efter den stora omorganisationen 1982 (se kapitel 2).¹⁸⁸ Således kan det konstateras att Martlings

185 AAB, Alva Myrdals arkiv 4.1.17:2, GT 18.4.1970.

186 Telefonintervju med Marianne Soop 8.12.2005.

187 AAB, Alva Myrdals arkiv 4.1.17:2, GHT 4.4.1970.

188 Bexell 1990, s. 23.

tydlighet i ämbetsfrågan gjorde att han inte kunde utnämnas till biskop. Däremot kunde hans meriter och förtjänster tas tillvara inom den kyrkliga organisationen och man såg till att placera honom på centrala och viktiga administrativa tjänster för att få tillgång till hans kompetens inom fältet. Därför kan man inte säga att Martling uteslöts från möjligheten att påverka utvecklingen inom det kyrkliga fältet, snarare blev han en centralfigur i det arbetet. Det är en intressant utveckling som bland annat pekar på att det under 1900-talets senare decennier etablerats nya positioner inom det kyrkliga fältet, vilka i sin tur gav möjligt utrymme även för de personer som av olika anledningar inte var lämpliga att som biskopar utöva inflytande över utvecklingen.

STRATEGIER OCH HANDLINGSUTRYMMEN. KAPITELSAMMANFATTNING

Kapitlet har behandlat några exempel på olika strategier och tillvägagångssätt som biskopskandidater använt inom det kyrkliga fältet under 1900-talet. Tillika har dessa relaterats till den övergripande förväntade normen och ordningen inom det kyrkliga fältet och på vilka sätt de har sammanfallit med eller avvikit från denna. De personer som undersöks i detta kapitel visar sig på olika sätt ha varit angelägna om att få vara tongivande och bestämma riktningen inom det kyrkliga fältet. Samtidigt skall deras strategier och tillvägagångssätt i denna strävan ses i relation till hur kyrkans roll har förändrats i det svenska samhället under 1900-talet, eftersom detta i sin tur påverkat handlingsutrymmet för de undersökta biskopskandidaterna.

Kontinuiteten framstår som mest framträdande när det gäller hur man skall förhålla sig till makt, karriär och inställningen till att bli möjlig ledare inom fältet. I huvudsak beror detta på att det kyrkliga fältet har sega strukturer där förändringar går långsamt, eftersom det ingår i själva ordningen att hålla fast vid det rådande normsystemet (doxa). Därför har förändringar inte varit eftersträvansvärda. För de ortodoxa, som vill bevara den gällande ordningen, framstår själva fasthållandet vid en specifik ståndpunkt överordnat målet, så länge det är kyrkans sak och ideologi som värnas. För pretendenter framstår dock förändringen som målet, då man menar att det är den nya ordningen som gör att kyrkans funktion och handlingsberättigande kan fortleva i ett förändrat samhälle. De olika grupperingarna har ett gemensamt mål med sin verksamhet, att värna kyrkans bästa och vidmakthålla dess roll och status, men anger olika medel för att nå detta mål. Det är här tolkningen om vad som är

kyrkans bästa går isär, och kampen ständigt återuppstår inom fältet. Detta framkommer genom de diskuterade exemplen.

Kyrkan strävade främst efter att hävda sin egen autonomi gentemot det statliga fältets inflytande och beslutanderätt. Detta tog sig olika uttryck och påverkade vilka strategier de olika biskopskandidaterna tillämpade. Utvecklingen under 1900-talet visar att när det kyrkliga fältet marginaliseras i förhållande till andra fält ändras kandidaternas accepterade handlingsutrymme. Dessa undersökta exempel visar att man vill försvara och verka för kyrkans bästa. Förhållningsargumentet är centralt och används både av dem som uttalar att de är angelägna om att bli biskopar och de som säger att de känner olust inför det, men som för kyrkans sak är villiga att ställa sin person till förfogande. Det visade sig finnas en rad olika sätt att hantera hur man skulle verka för kyrkans bästa och inte minst hur man skulle få förtroende och legitimitet att bli biskop. Samtidigt är detta ständigt kopplat till hur kyrkans förhållande till övriga samhället har sett ut. Stadener valde till exempel att framhålla kyrkans funktion och betydelse i samhället. Manöverutrymmet var större under 1900-talets första decennier, vilket gav honom fler möjligheter att agera offensivt än de som exempelvis Gärtner kunde åberopa. Det kyrkliga fältets handlingsutrymme hade då minskat och kyrkans kollisionskurs med staten framstod alltmer tydligt i slutet av seklet. Detta visas också i Gärtners agerande och förhållningssätt, vilket gjorde att han använde andra typer av strategier som hade stöd och var giltiga inom området. Dock inte av alla och därför uppstod konflikt och ifrågasättande av deras legitimitet. Följden blev således att Gärtners förtroendekapital ifrågasattes från inomkyrkligt håll, men de starkaste protesterna under valprocessen kom från övriga samhället.

Ett annat tydligt exempel på ett förhållningssätt hos de blivande biskoparna var deras vilja och förmåga att kompromissa i olika frågor för att samla stiftet och inte framstå som specifika företrädare och gynnare av någon särskild grupp. Exempel har getts på hur olika kandidater hantlerat detta. Sam. Stadener, G.A. Danell, Bertil Gärtner och Carl Henrik Martling var alla ovilliga att kompromissa med sin teologiska grundsyn, men uttryckte det på skilda sätt. Kompromisslösheten ledde till karriärer för samtliga personer, två som biskopar och två som viktiga tongivande röster på det kyrkliga fältet, dock utan att vara biskopar. Gemensamt för dem är dock att de blev tongivande och centrala aktörer inom sin tids kyrka. För att detta skulle vara möjligt behövde de tillgång till nätverk som var villiga att stötta, vilket också visat sig ha varit fallet för dem alla. Eftersom kandidaterna, enligt den gällande hållningen, inte öppet fick

bedriva kampanj för egen vinnings skull, gynnade detta de omgärdande nätverken. Informaliteten fick således ett viktigt utrymme i processen, varför det har varit viktigt att studera vilka reaktioner olika nätverk har angivit på kandidaternas olika agerande.

Det generella problem som kyrkan alltid har haft att förhålla sig till, att vara en del av denna värld utan att vara beroende av den, märks också i de blivande biskoparnas förhållningssätt till sin position. Biskoparna verkar hantera problematiken genom att inordna sig i den förväntade form som vid tidpunkten var acceptabel. Genom att tillämpa rätt retorik, här uttryckt med ett religiöst språkbruk, kunde de inom det acceptablas ramar uttrycka legitimiteten för att inneha sin position. På så vis kunde också deras eventuella lust och vilja till uppdraget legitimeras utan att överskrida gränserna för det som ansågs godtagbart inom området.

KAPITEL 7

BISKOPARNA I SVENSKA KYRKAN – EN FÖRÄNDRAD ELIT? SAMMANFATTANDE DISKUSSION

SAMHÄLLE OCH KYRKA I OMVANDLING

Under 1900-talet genomgick Sverige en omfattande samhällsförändring, som bland annat innebar ett växande industrisamhälle, en tilltagande urbanisering och ett ökat materiellt välstånd. Det svenska välfärds-samhället etablerades, med folkhemsideologin som ett tydligt signum. Medbestämmanderätt, utan hänsyn till ekonomisk status eller kön, eftersträvades inom flera områden, på olika nivåer och av skilda grupper. I takt med denna utveckling förändrades Svenska kyrkans plats och funktion, och tvingade den att ompröva och definiera sin verksamhet för att kvarstå som ett samhällsområde med fortsatt inflytande. Kyrkans administrativa uppgifter inriktades på den egna verksamheten, och en ny regional organisation växte fram i stiftens. Även på nationell nivå etablerades en samlad organisation, vilken hade saknats fram till 1900-talets början. Effekterna av denna utveckling blev bland annat att nya typer av tjänster och uppgifter växte fram på regional och nationell nivå. Detta påverkade biskopens arbetsuppgifter, som förutom att övervaka prästernas och församlingarnas arbete, alltmer fick en administrativ och samordnande karaktär.

Det kyrkliga fältets förutsättningar och begränsningar har under hela seklet påverkats av relationen till den svenska staten, i regel företrädd av den minister som ansvarade för kyrkliga frågor. Det kyrkliga fältet har ständigt utarbetat försvarsstrategier för sin autonomi, och dessa strategier har utgjort en grundläggande faktor att ta hänsyn till i studien. Detta framkommer tydligt i biskopsutnämningarna, som företogs av regeringen efter att val av biskopskandidater förrättats av kyrkans valda

ombud. Förutsättningarna för det kyrkliga fältets utveckling har alltså både präglats av den rådande samhällsomvandlingen och av det ambivalenta förhållande som funnits mellan det kyrkliga och det statliga fältet, det senare företrätt av politiska aktörer.

Undersökningens syfte har varit att utifrån det kyrkliga fältets förändrade och begränsade förutsättningar kartlägga och diskutera vad som har karakteriserat den kyrkliga eliten och hur rekryteringen till denna har sett ut. Syftet har också varit att visa den kontinuitet och förändring som funnits i rekryteringsmönstret. Huvudfrågan har utgått från att Svenska kyrkan utgjort ett fält där det, som inom alla fält, förekommit en konkurrens om de ledande positionerna. Målet var att bli den som innehade makten att bestämma hur den grundläggande trosordningen, doxa, skulle tolkas inom fältet. I kampen om att ha tolkningsföreträdet inom fältet skapades olika typer av strategier. Dessa utarbetades utifrån tillgången till olika typer av kapital som aktörerna behövde för att bli framgångsrika inom fältet. Att få framgång kunde innebära att en enskild aktör blev innehavare av en elitposition inom fältet, att vederbörande blev biskop. Men framgång kunde också betyda att en viss riktning dominerade tolkningsföreträdet av trosordningen.

HYPOTESER OCH FRÅGESTÄLLNINGAR

Avhandlingens resultat diskuteras i förhållande till de fyra hypoteser som framfördes i det inledande kapitlet, och som har utgjort utgångspunkter för vad som antogs ha karakteriserat biskopsrekryteringen och den sociala reproduktionen av positionen. Det angavs *för det första* att ett antal specifika tillgångar har behövts för att bli biskop, *för det andra* att det kyrkliga fältets ändrade förutsättningar och det statliga fältets påverkan har haft följderna för rekryteringen, *för det tredje* att det har krävts ett fältspecifikt förhållningssätt för att bli en del av den kyrkliga eliten samt *för det fjärde* att individers inställning och agerande i framträdande maktfrågor på fältet har påverkat karriärmöjligheterna. För att operationalisera forskningsproblemet och problematisera hypoteserna har följande frågeställningar styrts kapitlens olika undersökningar.

- o Vilka olika typer av kapital bidrog till att de blivande biskoparna gjorde karriär inom det kyrkliga fältet?
- o Hur har förändringar inom det kyrkliga fältet påverkat olika kapitalers betydelse för rekryteringen av biskopar?

- o Hur uttryckte de blivande biskoparna sig om möjligheter och ambitioner att nå en ledande position inom det kyrkliga området? Fanns det skillnader mellan de officiella och de inofficiella förhållningssätten?
- o Vilken roll har de stora konflikterna och fältstriderna spelat för rekryteringen av biskopar?

Frågeställningarna har bearbetats och analyserats utifrån de teoretiska analysredskapen *fält*, *kapital*, *elit* och *strategi* för att relatera empirin till det övergripande problemområdet om hur en elit formeras och vidmakthåller sin position inom ett avgränsat område. Biskoparnas sociala rekryteringsmönster har framkommit genom studier av biskoparnas familjebakgrund, geografisk bakgrund, giftermålsmönster samt utbildnings- och karriärvägar. En särskild studie har genomförts med exempel på enskilda biskopars förhållningssätt till sin karriärväg.

ELITENS OCH FÄLTETS KONTINUITET OCH FÖRÄNDRING

I avhandlingen har strukturen hos den kyrkliga eliten under 1900-talet undersökts. Man kan konstatera att flera aspekter överensstämmer med dem som gällt för övriga samhällseliter. Även legitimeringsstrategierna följer en retorik som har använts av elitgrupper inom andra fält. Att inte framhäva sin egen betydelse och att inte uttrycka för ivriga anspråk på positionen är ett förhållningssätt som är premierat även inom politikens och kulturens områden. I fältlogiken ingick därtill att positionsinnehavarna inte beskrev sig själva och sitt uppdrag i termer av en elit. Däremot framhöll de sig som ledargestalter med en kallelse, given från högre ort, såväl andlig som världslig, och det var detta uppdrag man var satt att förvalta. Problematiken var dock ständigt återkommande – de två världarna och förhållningssätten krockade tid efter annan och innebar att biskoparnas position ständigt befann sig i skärningspunkten mellan två fält – det kyrkliga och det statliga, men också mellan två olika grundläggande ordningar – den andliga och den världsliga. Samtidigt var företeelserna inom det kyrkliga fältet inte isolerade utan hela tiden en del av sin samtid, påverkade av strömningar och influenser som för tillfället var i fokus. Grupper formerades som intog olika förhållningssätt till dessa företeelser – antingen sågs de som positiva och bidrog till kyrkans fortlevnad, eller som ett hot att kyrkans grundläggande värderingar skulle omtolkas.

1963 har utgjort en viktig brytpunkt i undersökningen, eftersom det då infördes en ny biskopsvals lag som möjliggjorde ett ökat medbestämmande för lekfolket. Genom införandet av den nya lagen ställdes två förhållningssätt mot varandra. Prästerna hade, i bourdieuska termer, utgjort de ortodoxa och ensamma bestämt hur trosordningen skulle tolkas inom fältet. När lekfolket antog pretendenternas skepnad och gjorde anspråk på medbestämmande såg de ortodoxa sitt område hotat och strategier utarbetades för att försvara den rådande ordningen. Argument framfördes å ena sidan som hävdade att lekfolket inte skulle delta i biskopsval eftersom de saknade tillräckliga kunskaper om det kyrkliga fältets behov. Därför kunde de också riskera att bli styrda av specifika intressesfärer. I själva verket innebar lekfolkets eventuella inträde att prästernas självbestämmanderätt skulle upphöra, vilket dessa upplevde som ett hot. Å andra sidan framfördes argument som menade att genom att lekfolket fick insyn och möjlighet att påverka biskopsvalen markerades att Svenska kyrkan var en folkkyrka, där lekfolket röst kunde påverka vem som skulle bli stiftets ledare. Kravet på demokratisering var för denna grupp en självklar utveckling, direkt i paritet med den inom övriga samhället.

Förändrades då den kyrkliga eliten under 1900-talet och i så fall i vilka avseenden? Resultaten av undersökningen av det sociala rekryteringsmönstret diskuteras genom att lyfta fram de olika kapitalformerna i förhållande till begreppen social reproduktion, makt, strategi, hierarki och doxa. Därmed framkommer hållbarheten i uppställda hypoteser, och vad de i praktiken har inneburit. Vilka olika typer av tillgångar, mängd och sammansättning har framträtt hos de personer som utgjorde det svenska episkopatet under 1900-talet?

Specifika tillgångar

Det teoretiska angreppssätt som har använts för att analysera den kyrkliga maktelitens formering under 1900-talet har inte brukats i tidigare forskning. Det har inte heller riktats tillräckligt med uppmärksamhet mot hur dessa positioner tydligt förknippats och legitimerats utifrån en patriarkal ordning. Fältets centrala värden och logik har utgjort de legitima bevekelsegrunderna för att motivera denna ordnings existensberättigande. Genom att problematisera diskussionen om kön- och maktordning inom det kyrkliga fältet har det framkommit att *innebörden* i ordningen inte har varit statisk. Trots att 98 procent av episkopatet under seklet utgjordes av män förekom olika typer av manlighetsideal, vilka var kopplade till det för tiden legitima sättet att beskriva manlighet och maktutövning. Det kyrkliga fältets genusmaktordning ifrågasattes och utmanades under 1900-talet och möttes av både motstånd och

acceptans. Olika typer av strategier formerades för att antingen försvara den befintliga ordningens kontinuitet eller för att påverka att en förändring skulle komma till stånd. En av strategierna som användes inom fältet kan analyseras utifrån begreppet homosocialitet. I praktiken innebär det att de blivande biskoparna, både före och efter valet sökte stöd hos varandra, paradoxalt nog samtidigt som de var varandras konkurrenter. Uppmuntran och bekräftelsen men också konkurrensen mellan männen befäste hur biskopsrollen var manligt kodad nästan hela seklet, och den var en direkt återspeglning av fältets patriarkala ordning. Att den också kom till uttryck i röstningsförfarandet visades genom att även de kvinnliga ombuden röstade fram manliga kandidater, och det dröjde till 1997 innan den första kvinnliga biskopen utnämndes. Frågan om kopplingen mellan ämbete och kön och dess betydelse för demokratiseringen inom fältet fick också följderna för utnämningen av biskopar och avhandlingen har uppmärksammat betydelsen av inställningen i denna typ av maktfrågor.

Det avgörande sociala och kulturella kapitalet

Med hänsyn till samhällsutvecklingen, omstruktureringen i den kyrkliga organisationen och biskopsrollens förändrade innebörd förväntades att mönstret över tillgångar skulle ändras. En viss förändring inträffade, men vanligare var att mönstrets konturer var intakta. Den generella bilden att biskopen varit en man i övre medelåldern, högt utbildad och med en uppväxt i ett högre socialt skikt gäller för majoriteten av biskoparna över hela undersökningsperioden. För att göra karriär inom det kyrkliga fältet var det nödvändigt att ha tillgång till socialt och kulturellt kapital, och visar att det var olika typer av kontakter och utbildningsmeriter som öppnade vägen till framgång. Det sociala kapitalet har inneburit både familje- och släktrationer och olika typer av mentorskap, vilket för flera blivande biskopar har varit vägledande för skolningen och karriärvägen inom yrket. 40 procent av biskoparna kom från prästfamiljer och ytterligare 20 procent kom från ett högre socialt skikt. Trots att den interna rekryteringen från prästfamiljerna minskade efter 1963, var rekryteringen från det högre sociala skiktet fortfarande hög. Det tyder på att rekryteringsmönstret avseende biskoparnas sociala hemvist har varit konstant under seklet. Habitus som från barndomen formar en individs sätt att vara och agera verkar alltså ha påverkat karriärmöjligheterna. Inte minst synes den ha spelat roll för motivation och ambition till vidare utbildning. Och hade man siktet inställt på att nå de högre positionerna inom fältet krävdes tillgång till ett omfattande utbildningskapital. Saknades detta eller var begränsat kunde dock andra kapitalarter

konverteras och komplettera det som fattades. Den blivande biskopen förväntades ha hög teologisk kunskap, vilket hörde samman med uppgiften att vara uttolkare av kyrkans lära. Trots att antalet professorer och teologie doktorer bland biskoparna minskade under seklet, präglades gruppen generellt av en hög utbildningsnivå. I förhållande till andra elitgrupper var antalet doktorer inom gruppen markant högt.

Kategorin prästsöner har studerats specifikt för att undersöka om tillgång till ett ”prästfamiljskapital” påskyndade karriären. Även om majoriteten bland biskoparna inte kom från prästhem hade drygt 40 procent denna bakgrund. Bland prästfamiljerna fanns också en hierarkisk ordning som var kopplad till prästens rang inom yrket. Prästsönerna som blev biskopar kom i hög utsträckning från hem där fäderna haft en chefsposition inom prästyrket. I regel gifte sig prästsönerna inte med en prästdotter, även om sådana äktenskap förekom. Ingen större skillnad kunde heller konstateras när det gällde medianvärdet för prästvigningens åldern. En marginell avvikelse, som innebar ett par år snabbare karriär, visades för prästsönerna när det gällde antalet år mellan prästvigning och biskopsutnämning. Skillnaden var dock ringa. Även när det gäller prästsönernas karriärvägar har lika stor andel av prästsönerna som övriga biskopar varit innehavare av en chefsprästjänst. Sammantaget visar detta att det å ena sidan fanns ett prästfamiljskapital som varit av godo för karriären och som gjorde sig synligt genom att så pass stor andel av biskoparna kom från denna bakgrund. Å andra sidan visar undersökningen att detta familjekapital överlag inte bidrog till en snabbare karriär.

Svensk biskopsforskning har riktat begränsad uppmärksamhet mot biskopsfruarnas betydelse som resurs för männens vidare karriär. Studien av giftermålsmönstret visar att några biskopar via äktenskapen förvärvade kapital som möjliggjorde social mobilitet, men antalet fall var begränsat och utgjorde inget regelrätt mönster. Generellt framstår två typer av giftermålsmönster – det reduktiva och det expansiva. Det reduktiva mönstret innebar att makarna kom från likvärdig social bakgrund, företrädevis gällde detta äktenskap inom det högre sociala skiktet och gällde äktenskap där båda kom från prästfamilj. Det expansiva giftermålsmönstret innebar att biskopar som inte kom från prästfamiljer eller högre social familjebakgrund i betydligt högre utsträckning även gifte sig med kvinnor från andra samhällsgrupper. Under andra hälften av seklet breddades biskoppinnornas sociala bakgrund i högre grad än vad som gällde för biskoparna. Giftermålsmönstret vidgades och tyder på ett ökat umgänge över de sociala gränserna.

Biskopsparet sågs under största delen av seklet som en förutsättning för att den officiella och formella delen av uppdraget att vara stiftschef

skulle kunna utföras. Kvinnorna hade ett koordinerande ansvar för de representativa uppgifter som var förknippade med mannens yrkesutövning. Att fruarna till höga ämbetsmän förväntades ”dela” mannens uppdrag, inte minst dess representativa del, var dock inget unikt för det kyrkliga fältet. Det specifika med synen på biskopsparets roll har varit att mönstret och den traditionella familjestrukturen levde kvar långt fram på 1900-talet. Samma hushållsstruktur finns inom prästfamiljen och uppvisar i praktiken samma mönster som tidigare århundrades hushållsideologi. Ansvarsområdena var tydligt könskodade och uppdelningen mellan rollerna krävde att gränserna inte överskreds. Biskopsfrun uppehöll dels rollen som den ultimata husmodern med ett övergripande ansvar för hushållets praktiska verksamhet. Dessutom ingick hon, utifrån sin position, som en del av samhällseliten som gav henne en officiell placering, vid sin makes sida. Liknande förhållanden gällde för exempelvis landshövdinge- och diplomatfruar, som hade samma typ av förväntningar och skyldigheter att leva upp till. Det äldre hushållets ramor och gränser där män och kvinnor hade sina skilda uppgifter, ser ut att avspelas i förväntningarna på dessa par. För att argumentera och försvara ordningen med biskopsparet framhölls teologiska grunder och paret ansågs ha en gemensam kallelse att utföra uppdraget. Det var dem dock tilldelat på mannens meriter och via hans utnämning. Den andliga auktoriteten var manligt kodad och det var utifrån mannens premisser som denna förvaltades. Systemet var en självklarhet fram till dess att kvinnorna själva fick möjligheter att utveckla en egen yrkeskarriär. Det måste dock framhållas att hur de olika biskopinnorna, liksom även hur biskopen utförde sina uppgifter samt med vilken intensitet de tog sig an uppdraget i hög grad berodde på deras personlighet. När den kyrkliga organisationen ändrades och professionell personal anställdes i biskopsgårdarna övertog den flera av biskopinnornas tidigare förväntade uppgifter. Vid samma tidpunkt blev det också allt vanligare att fruarna hade egen yrkesverksamhet. Långt fram till slutet av 1990-talet förväntades dock fruarna finnas med vid representationsuppgifter. En förändring har således inträffat. Den har samband både med den kyrkliga organisationens ändrade former och de ändrade villkoren och förutsättningarna för kvinnornas egna yrkeskarriärer.

Brytpunkter i utbildnings- och karriärvägar

Biskoparna förväntades ha en hög utbildning och under hela seklet var doktorsexamen en viktig merit. Från 1970-talet och framåt framstår den dock inte längre som en avgörande merit, vilket har samband med att biskopsrollen förändrades från att ha varit kontrollerande till

att bli inspirerande. Detta avspeglas även i de efterfrågade meriterna. Kravet på teologisk utbildning kvarstod, men det övriga karriärmönstret byter skepnad. Kopplingen mellan akademi och kyrka var tydligast under första hälften av seklet och visas bland annat genom att flera av biskoparna hämtades från de teologiska professurerna. Detta avtog från 1950-talet. Den vetenskapliga kompetensen efterfrågades dock alltjämt, vilket det fortsatt höga antalet docenter bland biskoparna tyder på. Men när biskopsrollen fick en mer praktisk och administrativ funktion efterfrågades därtill andra typer av erfarenhet och meritering. Fältets inre omstrukturering innebar således att nya områden och chefsuppgifter stod till buds för att tillägna sig chefserfarenhet inom det kyrkliga området, utan att klättra via den prästerliga eller akademiska hierarkin. Mönstret visar dock att den typen av tjänster kunde fungera som ett symboliskt och därmed erkänt kapital redan från mitten av 1930-talet, då den kyrkliga organisationens administrativa utbyggnad ännu var i sin linda. De allra flesta biskoparna hade dock en typ av chefsprästtjänst i sitt meritbagage, men saknades detta kunde alltså andra typer av chefskapital, dock förvärvade inom fältet, utgöra en tillgång av betydelse för karriären.

För att förstärka betydelsen av de ovan diskuterade kapitalen har det i undersökningarna och framför allt intervjuerna framkommit att en form av ”professionellt kontaktkapital” var en viktig tillgång. Detta skall ses som en specificerad form av det sociala kapitalet. Med professionellt kontaktkapital avser jag att personer synliggörs och blir ”kända” i offentliga sammanhang, utan att en personlig relation mellan två eller flera parter uppstår. Som exempel har nämnts olika typer av möten, konferenser, det internationella ekumeniska arbetet och kyrkopolitiska sammanhang. Sammanhangen var viktiga arenor där nätverk etablerades och synliggörandet av meriter och kunskap framkom då aktuella personer var föreläsare eller deltog i debatter. Detta möjliggjorde att de kunde bli ihågkomna som eventuellt lämpliga biskopskandidater. I kombination med övriga meriter och tillgångar har detta varit en viktig tillgång.

En viktig slutsats när det gäller biskoparnas professionella meritering inför sin kommande uppgift är att karriärvägen uteslutande har skett inom det kyrkliga fältet. Undantagen utgörs av att meriter har inhämtats från det akademiska fältet. Gränserna mellan fälten var dock så att det var svårt att avgöra var gränserna egentligen skulle gå. Trots att biskopens uppgifter ändrades, förändrades alltså inte rekryteringsmönstret. Man började sin karriär inom det kyrkliga fältet om man skulle avsluta den som biskop. Så har mönstret sett ut över hela 1900-talet. *Avhandlingens första hypotes* har härmed kunnat verifieras – att ha tillgång till ett socialt

kapital i form av framför allt släkt, familj och mentorer samt ett kulturellt kapital i form av bildningstradition, stödjande hemmiljö och hög utbildningsnivå var kapitalformer som återkommande efterfrågades under seklet. Detta har inte påverkats i nämnvärd grad av fältets förändring, vilket dock karriärvägarnas innehåll har gjort. *Den andra hypotesen* visade sig dock inte vara hållbar – i samband med att en omstrukturering skedde inom fältet förväntades en breddning av biskoparnas sociala bakgrund komma till stånd. Så blev dock inte fallet – den sociala bakgrundens mönster visade sig vara konstant. Det hade också förväntats att karriärvägarna skulle breddas. Så blev fallet på ett sätt – själva innehållet i karriärvägarna kunde variera på ett bredare sätt, men fortfarande var de i huvudsak begränsade till områden inom det kyrkliga fältet.

På frågan om biskoparna i Svenska kyrkan kan betecknas som en exklusiv elit under 1900-talet är svaret både ja och nej. Rekryteringen till en elit är sluten om den rekryteras från samma sociala skikt. Avhandlingen har visat en elitgrupp med variationer i sina konturer och i sin innebörd. Det gäller såväl social bakgrund och karriärvägar – ur den aspekten kan den inte beskrivas som en sluten elit. Men faktum kvarstår, rekryteringen från det översta sociala skiktet var konstant under hela seklet och gör därför att biskopsgruppen har exklusiva drag. Mönstret vad gäller utbildning och kön har varit enhälligt. Det efterfrågades hög teologisk utbildning och positionen att vara biskop var avsedd för en man. I den aspekten var gruppen enhälligt exklusiv.

ATT VILJA DET RÄTTA – DET KYRKLIGA FÄLTETS LOGIK

Varje fält har en specifik logik som uppstått i enlighet med fältets doxa. Inom varje fält förekommer också en ständig kamp om vilken tolkning av doxa som skall gälla.

Problematiken som företrädarna inom det kyrkliga fältet var tvungna att förhålla sig till var att den kyrkliga logiken präglats av ett ”tvärtom-perspektiv” – det vill säga att den som skulle vara den andres herre skulle vara dess tjänare och den som ville vara den störste skulle också vara den minste och så vidare. Detta återfinns också inom andra samhällsområden, men då uttryckt med ett annat språkbruk. Perspektivet kan därför på samma gång ses som ett uttryck för en elits sätt, åtminstone inom en del områden, att förhålla sig till sin position. Samtidigt är förhållnings-sättet centralt och enhälligt med det kyrkliga fältets logik, varför det har varit viktigt att undersöka hur biskoparna själva har uttryckt sin hållning till den egna positionen.

Två centrala företeelser framstår som speciellt tydliga i det kyrkliga fältets logik i samband med biskopsrekryteringen: att biskopen *kallas* till uppdraget och att kandidaten själv inte fick påverka utnämningresultatet. Problemkomplexet att bli kallad, att tjäna, att inte själv påverka utgången samt att vara Guds tjänare i rollen som kyrkans ledare innebär ett mycket intressant forskningsämne. Detta har problematiserats i avhandlingen genom att analysera vilka personer som blev biskopar och i vilka avseenden det funnits likheter och skillnader i deras karaktär. Det visade sig att ett centralt drag i biskoparnas sätt att förhålla sig till sin position har varit att anta och framhålla en ödmjuk hållning till sin roll och uppgift. Mest legitimt och gynnsamt verkar ha varit att ange att vederbörande själv inte eftersträvat uppgiften utan blivit utvald och kallad till uppdraget. Det beskrivs därför ofta som tungt och svårt, men som man lyckas lösa genom att lita till den högre makt som är kyrkans överordnade och ursprung. Förhållningssättet fungerar alltså som ett symboliskt kapital, eftersom det värderades som en tillgång av stor betydelse för den vidare karriären. Det finns dock några enstaka biskopar som har avvikit från detta och som uttalat att de var villiga och till och med angelägna om att bli utnämnda. Ingen har dock officiellt sagt att det har varit för personlig vinning eller för att få spegla sig i maktens strålgans. Som ”försvar” och strategi för sina ambitioner framhölls istället omtanken och strävan att gynna och skydda fältets bästa. Det var kyrkans sak man sa sig vilja värna och för vars uppgift man var villig att arbeta. Undersökningen har dock visat att det inte har funnits en enad uppfattning om vad uttrycket ”kyrkans bästa” innebar och vad som värnade ”kyrkans sak”, eftersom detta var avhängigt hur man tolkade kyrkans uppgift. I samband med de övergripande förändringarna under seklet ändrades även innebörden i dessa uttryck – det försvårar således tolkningen av vad man avsåg när man hänvisade till dem. Studien har visat att argumentet använts utan enhetlig innebörd. Dess främsta funktion verkar ha varit som ett retoriskt grepp för att legitimera anspråk på ledande positioner.

Doxa och tolkning – kontinuitet och dynamik

Förändringar inom det kyrkliga fältet har tagit lång tid och har ständigt bemötts med protester och försvarsstrategier för att den rådande ordningen skulle bibehållas. Vi kan här urskilja två olika förhållningssätt: En tolkningsriktning strävar efter att själva ordningen och tolkningen av doxas innebörd inte skall omtolkas. Det innebär att förändring per se blir något negativt som bör undvikas för att kontrollen över fältets inre ordning men också fältets position och förhållande gentemot övriga fält

skall förbli intakt. En annan riktning inom fältet menar att doxa måste omtolkas i förhållande till sin samtid. Förändringen ses här i första hand inte som något negativt utan som en potential att förstärka fältets position i förhållande till övriga fält. Det gäller att profilera sin tolkning av fenomen och företeelser som påvisar fältets egenart och autonomi i samhällsordningen. De skilda förhållningssätten har självklart medfört att det förekommit en ständig kamp om hur tolkningen av företeelser och den ”rätta utvecklingsvägen” för Svenska kyrkans skall se ut. Kampen har dock inneburit att en dynamik ständigt har förekommit inom fältet, att diskussionen aldrig har avstannat och att fältets gränser ständigt har tänjts och förändrats. Just detta är den typiska karakteristiken för ett fält, vilket har visat att begreppet har varit fruktbart att använda för en analys av maktrelationerna just inom det kyrkliga fältet. Omvärldens uppfattning av det kyrkliga fältet är dock sällan att fältet präglats av dynamik, snarare har det framstått som ett exceptionellt konservativt fält utan avsikter att förändras, vilket också är en riktig tolkning. De sega strukturerna inom fältet, uttryckta genom det formella innehållet, lever således kvar och utgör det fältspecifika. Tydligast uttrycks detta i riternas centrala plats och funktion inom fältet. I avhandlingen har diskuterats hur just biskops*vignings*sceremonin utgjort den centrala händelsen för att biskopsuppdraget skulle vara legitimerat och befast. Genom riterna förmedlades det andliga kapitalet som utgjorde en central symbolisk funktion inom fältet. Detta är centrala fältspecifika fenomen som under undersökningsperioden inte föreföll aktuella att modernisera eller utmana – de ingick som en del av doxa.

För att försvara den befintliga ordningen inom fältet har teologiska argument framhållits, vilket försvårat en saklig diskussion med öppenhet för förändring. Vid några tillfällen, som till exempel i frågan om kvinnliga präster samt kyrkans förhållande till staten har det inneburit att staten har agerat på ett sätt som för grupper inom det kyrkliga fältet har uppfattats som ”ingripanden” och statlig reglering. Samtidigt har andra grupper menat att statens handlingar har bidragit till att beslut fattats som gjort att kyrkans fortlevnad kunnat garanteras i ett alltmer pluralistiskt och mångfasetterat samhälle. Det kyrkliga fältet har alltså präglats av en dynamisk rörelse när det har gällt *tolkningen* av doxa, men när det har gällt doxas innehåll har det utgjort ett statiskt fenomen utan utrymme för förändring. Det är detta som präglar det kyrkliga fältets förhållande till andra fält och har gjort att dess område framstått som konservativt och obenäget till förändring.

Förväntat agerande och strategiska förhållningssätt

Den dubbla synen på hur och vad det kyrkliga fältet skulle vara och manifestera avspeglades i biskopsvalen och utnämningarna. Här framkom ytterligare en aspekt av doxa som innebar att det krävdes ett specifikt förhållningssätt hos de personer som var biskopskandidater. De presumtiva biskoparna konkurrerade med varandra, men var samtidigt medvetna om gränserna för hur och vad som kunde uttryckas officiellt för att framstå som rättmätiga till uppdraget. I detta ingick att inte själv ange ambitioner för karriärklättring. Inofficiellt framkom dock att det funnits en strävan och en kamp mellan de tänkbara kandidaterna om de ledande posterna. En del av biskoparna har beskrivit detta tydligt, fler väljer dock att använda en retorik som varit klädd i religiös språkdräkt. Därför har studier av flera fall krävts för att komma åt strukturerna som funnits bakom orden. De strategiska uttryckssätten har delvis skiftat under seklet.

I huvudsak har tre strategier använts. Den första är det ödmjuka förhållningssättet. Kopplad till det ödmjuka idealet hörde också ansvarskänslan. När kyrkan kallade till uppgiften att bli ledare, förväntades man ta sitt ansvar och ställa upp. Tongångarna känns igen från det politiska fältet, där en devis har varit att ”när partiet kallar så ställer man upp”. I det informella samtalet har emellertid framkommit att flera av de blivande biskoparna väntat på kallelsen. Som motiv angavs ansvarskänslan – vederbörande bidrog med sin kunskap och erfarenhet för att vidmakthålla kyrkans signum och position in i framtiden.

Den andra strategin som använts har varit att hänvisa till den teologiska tolkningen av det kristna trossystemet. Detta är typiskt för fältstrukturen och den förekommande kampen mellan de ledande aktörerna innebar att hävda sitt tolkningsföreträde med mest trovärdiga argument för att kunna inta den dominerande positionen inom fältet. Problemet inom det kyrkliga fältet var att detta ytterst gjordes till en trosfråga. Tolkningen av bibelorden och traditionen fick en frälsningsavgörande betydelse, vilket försvårade och tidvis omöjliggjorde en vidare debatt. Eftersom strategin återfinns inom flera samhällsområden förefaller den dock främst vara uttryck för en ambition att bli och vara den som bestämmer vad som skall gälla inom fältet. Det framstår som om strävan efter makt är en underliggande men också pådrivande faktor.

Den tredje strategin är en direkt konsekvens av den första strategin. Den handlar om att kallelsen till uppdraget alltid har kommit utifrån, att någon eller några andra tilldelat vederbörande positionen och att egna meriter och förtjänster inte i första hand varit avsedda för karriär.

Återigen är det den fältlogiska retoriken som framträder, men som i praktiken verkar ligga som en slöja över de faktiska förhållandena. Att inneha makten inom Svenska kyrkan innebar varken ett större eller mindre ansvar än att ha den inom något annat samhällsområde. Det var dessutom en ytterst välutbildad och meriterad skara som blev biskopar, och formella meriter skulle officiellt avgöra vem som utnämndes till biskop. Genom att hänvisa till att andra hade utsett, valt, kallat och utnämnt kunde man dölja sin egen ambition och strävan efter dessa positioner, som alla visste innebar makt att påverka. Därför hänvisades det till att andra avgjort utgången; först valmanskåren och sedan ministern som utnämnde. Vid en närmare jämförelse med övriga samhällsområden framstår det som att formuleringen var ett uttryck i enlighet med den fältspecifika retoriken. I praktiken var det omöjligt att uttrycka sig på annat sätt, och uppdraget karakteriserades – som visades i avhandlingens inledande rader – av just ett kallelseperspektiv, den yttre kallelsen skulle bekräfta att den inre var rätt. Det är således ett centralt drag för uppdraget men också för hur man skulle närma sig det. Således har den *tredje hypotesen* kunnat verifieras – det krävdes ett förhållningssätt som uttrycktes i rätta ordalag för att bevisa att man var medveten om vad som förväntades av en blivande biskop.

Demokrati- och maktfrågor

Inom det kyrkliga fältet har det förekommit en krock mellan två olika värdesystem – det demokratiska kontra det teologiska. Göran Lundstedts problematisering av detta visar hur diskussionen ständigt stötte på patrull i strävan efter en ny ordning. Det innebar att en omtolkning kom att ske av det centrala teologiska begreppet ”det allmänna prästadömet”, vilken gavs en ny innebörd för att legitimera kursändringen inom fältet. Avhandlingen har visat prov på att detta inte skedde utan motstånd. För att legitimera omtolkning och kursändring inom fältet krävdes teologiska argument som visade att det fanns stöd i Bibeln för detta.¹ Flera blivande biskopar var aktiva i detta förändringsarbete och verksamheten har framstått som en positiv merit för att bli biskop. Det kunde innebära att delta i utredningsarbeten i samband med exempelvis frågan om kvinnliga präster och frågor som var relaterade till förhållandet mellan kyrka och stat. Att inställningen i de olika maktfrågorna avgjorde att vederbörande utnämndes till biskop har problematiserats i avhandlingen genom att visa att flera faktorer samverkade inför varje enskild utnämning. Utifrån mina studier har jag inte kunnat belägga att denna typ av

1 Lundstedt 2006, s. 178.

erfarenhet varit avgörande för att en viss biskop har utnämnts. Jag tolkar snarare detta som att den administrativa erfarenhet att ha varit delaktig i omfattande utredningsarbete, gav meriter för hur den typen av arbete skulle hanteras. I uppdraget att vara biskop var detta en viktig erfarenhet som värderades högt.

Att biskoparna kunde ha olika teologiska förhållningssätt till olika frågor och fenomen har visats i avhandlingen. I de två personexempel som har tagits upp på kandidater som inte blev biskopar, är det högst troligt att deras motstånd mot kvinnliga präster bidragit till att de inte utnämndes – det hade varit att bestrida den lag som gällde från 1958. Rune Imberg menar att den här typen av ”utnämningssargument” tillämpades innan lagen om kvinnors rätt till prästtjänst antogs. Jag motsäger inte hans påstående, men menar att fler faktorer bör tas i beaktande då biskopsutnämningar diskuteras. Frågan om kvinnliga präster menar jag också bör tolkas som ett uttryck för så mycket mer än att prästyrkets genusmarkering höll på att förändras. Frågan var i praktiken en katalysator för det större problemkomplexet vem som skulle bestämma vad som skulle gälla inom det kyrkliga fältet samt hur och på vilka grunder detta skulle ske. Därför blev frågan om inställningen till kvinnliga präster central i kampen om vem som skulle bli biskop. Den *fjärde hypotesen* har således delvis kunnat beläggas, inställningen och agerandet i specifika maktfrågor kunde vara gynnsamt för karriären om de sammanföll med kyrkans officiella hållning och lagstiftning. Det har däremot inte kunnat klargöras att enbart detta har fällt avgörandet i utnämningen av biskopar.

RESULTATENS BETYDELSE

Avhandlingen har bidragit med ett hundraårigt perspektiv på vad som har kännetecknat den kyrkliga elitens formering under 1900-talet. Genom att foga samman undersökningar av flera olika faktorer har en mer komplex bild av vägen fram till biskopsstolen framträtt än vad tidigare forskning har visat. Ett för sammanhanget nytt teoretiskt angreppssätt har använts, vilket har inneburit att värdeladdade begrepp som bland annat elit, karriär, strategi, rekrytering och konkurrens har använts på ett sätt som inte tillämpats tidigare för att analysera makten inom det kyrkliga fältet. Det teoretiska perspektivet har möjliggjort avslöjandet av vad som har funnits bakom det fältspecifika förhållningssätt som uttryckts med ett religiöst språkbruk och vars signum har varit lågmäldhet, ödmjukhet och underkastelse.

Avhandlingen har visat att biskoparna rekryterades ur alla samhällsgrupper, men att majoriteten kom från ett högre socialt skikt. Det har också konstaterats att det förekommit en konstant hög intern rekrytering från prästfamiljer. Ett annat viktigt resultat är att det sociala rekryteringsmönstrets konturer inte ändrades efter 1963, trots att valmanskåren i biskopsval breddades. Undersökningen har således synliggjort såväl det sociala rekryteringsmönstret för gruppen samt pekat på betydelsen av att få stöttning till vidare utbildning, som var en förutsättning för att en vidare karriär skulle kunna bli möjlig. Den ovanligt höga utbildningsnivån som präglar biskopsgruppen har visat sig utgöra ett undantag i förhållande till andra elitgrupper. En majoritet av biskoparna har under kortare eller längre tid bedrivit teologisk forskning, och koppling mellan akademi och kyrka var, särskilt under seklets första hälft, markant.

Det har i huvudsak funnits tre olika typer av karriärvägar till biskopsstolen – inom prästyrket, inom akademien och den teologiska forskningen eller som administrativ chef för en kyrklig institution. Ett tydligt resultat för gruppen är dock att samtliga karriärvägar fram till biskopsstolen har, om än i olika hög utsträckning, skett inom det kyrkliga fältet. Ett mycket viktigt resultat av undersökningen är således hur det fältspecifika förhållningssättet som karakteriserar kyrkan har varit ett avgörande symboliskt kapital för att bli biskop. I praktiken var det alltså både omöjligt och otänkbart att en biskop skulle rekryteras från något annat fält, undantaget det akademiska fältet. Men i de fall då biskopar rekryterades från detta område, skedde det från teologins område.

Genom intervjuer och studier av brevsamlingar har det konstaterats att mentorer och olika typer av kontakter över hela undersökningsperioden har haft en större betydelse för rekryteringen av biskopar än vad som framkommit tidigare. Dessa slutsatser har kunnat dras då jag har haft tillgång till brevsamlingar som tidigare varit svåra att få tillträde till. De intervjuer som jag har genomfört har också på ett nytt sätt pekat på de informella kontakternas betydelse för möjlighet till karriär. Genom att kombinera dessa båda typer av material har det således kunnat beläggas att de inofficiella kontakternas betydelse för karriär inom Svenska kyrkan har varit stor. Detta problematiserar dels föreställningen att biskopsutnämningar i huvudsak har vilat på meritokratisk grund, dels att kyrkopolitiska eller partipolitiska sympatier har avgjort utnämningarna. Långt viktigare var det att tidigt i karriären ha tillgång till en mentor som stöttade, inspirerade och gav praktiska råd.

Den patriarkala ordningen inom kyrkan har gjort att biskopsrollen, som andligt auktoritet, varit manligt kodad fram till slutet av 1900-

talet. Studien har dock visat att det har förekommit en koppling mellan manlighet, tidsperiod och fältlogik. Olika typer av manligheter har prioriterats under perioden – alla har dock varit präglade av den äldre hushållsideologin. Biskopen sågs därför som stiftets överhuvud. I slutet av seklet utnämndes de två kvinnliga biskoparna. Studien har visat att fruarna spelade en avgörande roll för att biskopsuppdraget skulle kunna utföras, medan de kvinnliga biskoparna levde ogifta och framhöll att äktenskap och familj skulle ha hindrat utövande av uppgiften. För att söka svar på fruarnas sociala bakgrund och inställning till uppgiften har de uppmärksamats på ett nytt sätt i avhandlingen som inte har gjorts i tidigare forskning. Makten inom Svenska kyrkan var under nästan hela 1900-talet förknippad med manlig auktoritet. Den synliggjordes tydligt inom biskopsgruppen och innebar att homosocialiteten utgjorde en viktig tillgång för de blivande biskoparna. Trots att de var varandras konkurrenter innan utnämningen, stöttade och bekräftade männen varandra sinsemellan och kunde under lång tid befästa både den hierarkiska ordningen och biskopsrollens könsidentifikation.

AVSLUTNING OCH UTBLICK

Att studera problemkomplexet kyrka, makt och kön har visat sig viktigt och fruktbart för 1900-talets förhållanden. Detta forskningsområde finns all anledning att fortsätta att granska. Svenska kyrkans relation till staten ändrades i samband med årsskiftet 2000, men förhållandet dem emellan är fortfarande speciellt. De formella banden är inte helt upplösta och det har inte förekommit en regelrätt ”skilsmässa”. Därför är det viktigast att beskriva detta i termer av ändrade relationer mellan kyrka och stat. Situationen innebar att förutsättningarna ändrades för tillsättningen av biskopar. Numera avgör de enskilda stiftens biskopsval vem som blir stiftets ledare. De formella förutsättningarna har alltså ändrats varför frågan uppstår – hur påverkar det episkopatets sammansättning med hänsyn till social bakgrund, kön och etnicitet? Har rekryteringsmönstret ändrats efter 2000, och i så fall i vilka avseenden? Har de ändrade relationerna mellan det statliga och kyrkliga fältet gjort biskopskandidaterna friare i sitt förhållningssätt till positionen? Säger det följaktligen något om att den fältspecifika kyrkliga logiken har ändrats? Och hur har biskopsrollens könskodning förändrats, och vad ligger till grund för det? Ett flertal frågor reses som det finns anledning att studera vidare. Med ny och bredare kunskap om vägen fram till biskopsstolen under

1900-talet kan det undersökas vad som har förändrats i rekryteringsmönstret av biskopar under 2000-talet. Detta är en angelägen forskningsuppgift som motiveras av att rekryteringen till landets ledande elit ständigt behöver granskas.

SUMMARY

THY WILL BE DONE

The path to the office of bishop in
the Church of Sweden during the 20th Century

CHURCH AND SOCIETY IN TRANSITION

This study focuses on the appointment of bishops within the Church of Sweden, a period characterised by radical social change which also affected the station and the function of the Church of Sweden in society, and analyses the patterns coupled to their appointment. The purpose is to map this elite, to explore the characteristics of this group and how its members were recruited to their station, as well as establishing elements of continuity and change in existing patterns. To this end, family background, geographic distribution, choice of spouse, education and career path were reviewed and assessed. A survey of the attitudes of individual bishops with regard to their career path was also included. In terms of approach, concepts launched by French sociologist Pierre Bourdieu—*field*, *capital*, *elite*, *habitus* and *strategy*—are employed as a means of tying empirical findings to the question of how an elite is formed and how it maintains its position in a clearly defined sphere. This particular perspective has not been explored in previous studies of the Church of Sweden elite, and new light has been shed on patterns and structures. The starting point of my work is that the Church of Sweden constitutes a field where, as in all fields, competition exists for the leading positions. The objective is to possess the power over how the fundamental system of beliefs, the *doxa*, is to be interpreted within the field. In this struggle to gain the right of interpretation within the field, various strategies evolve that build on the resources, or capital, required for success within the field. Throughout the 20th century, the scope of this field was affected by the relationship between the Church of Sweden and the Swedish state,

the latter generally represented by the governmental Ministry responsible for church matters, presently the Ministry of Culture. Several defence strategies evolved to protect the field's autonomy, and this study has taken this important aspect into account. These strategies are very evident in the appointment process, as government officials finalize the appointment after Church of Sweden representatives have selected their bishop candidates.

Previous research on bishops in the Church of Sweden has not explored to any greater extent how this station has been legitimised from a patriarchal standpoint. The core values and logic of the field have constituted the legitimate justification of this order. Through the problematisation of the gender and power order issues within the Church of Sweden field, it emerges that the exact definition of this order has not been static. Ideals with regard to masculinity and power were tied to the prevailing standards of the day. The gender-based power order of this field was challenged during the 20th century, and reactions ranged from resistance to acceptance. One of the defence strategies employed to promote the continuity of the existing order can be viewed by way of *homosociality*. In practice, this meant that the prospective bishops, before and after the elections, would seek out support from each other, in spite of their being competitors. This encouragement and validation coupled with competition perpetuated the male coding of the role of the bishop throughout most of the century, and it was a direct reflection of the field's patriarchal order. The voting process itself clearly demonstrates this mindset: Female representatives promoted male candidates exclusively. It was not until 1997 that the Church of Sweden appointed the first woman to the office of bishop. The issue of whether the connection between gender and office and its significance for the democratisation within the field had a certain impact on the appointment of bishops, and this thesis takes note of the impact of viewpoint in power issues.

This demand for having a greater say within the Church of Sweden led to a new law being introduced in 1963 that regulated the election process of bishops. The new law meant that equal numbers of laymen and clergymen were eligible to vote, thereby increasing the influence of the laymen. This had a significant impact on the episcopal elections. In order to analyse the new law's effect on the characteristics of the candidates, the year 1963 constitutes a turning point in the study, and the bishops have been divided into two groups, making it possible to study and compare the various criteria before and after this law was introduced.

A specific logic always evolves in accordance with a field's doxa, and it is accompanied by an ongoing struggle as to the correct interpretation

of the doxa. Members of the Church of Sweden field must deal with a logic characterised by an “inverted perspective”, where the master, or leader, was also a servant—in accordance with the gospel of Mark: “If anyone wants to be first, he must be the very last, and the servant of all”. Within several sectors of society, this can be a typical expression of an elite’s attitude towards their position. At the same time, this mindset is in complete accord with the logic of the Church of Sweden field, thus making it important to investigate how the bishops themselves express their attitudes towards their station.

A duality in the logic of the Church of Sweden field stands out sharply in connection with the recruitment of bishops: The office of bishop is a calling and the individual is unable to affect the outcome of the appointment process. This complex scenario of being called, being of service, being unable to personally affect the outcome, and being a servant of God while simultaneously leading the church is an extremely interesting area of research. A central characteristic of the attitudes of bishops towards their position has been to assume an attitude of humility with regard to their station and duties. The most legitimate and beneficial stance has been to emphasise that the position is a calling, that the individual has been chosen for these duties. A few bishops have deviated from this norm and even openly declared that they aspired to the office of bishop. However, no one has ever stated on record that they desired the position for personal gain or glory. Instead, the most common strategy, and a justification of any ambition, would be to express the desire to protect and promote the best interests of the field. The study finds no evidence, however, of exactly what “the best interests of the Church” actually involves, or indeed, what actions protected the Church, since this would depend on the interpretation of the purpose of the Church. The study shows that these justifications had no clearly defined meaning; they were mainly used as rhetoric, a means to legitimise the individual’s claim on a leadership position.

Developments in society as a whole, the restructuring of the organisation of the Church and the changing role of the bishop, all indicated that recruitment patterns could be expected to change. A certain degree of change did, in fact, occur, but it was far more prevalent that the contours, so to speak, of the pattern remained intact. The general picture of a bishop as a man well into middle age, possessing an academic degree and a background in the higher levels of society, was certainly the case for most of the bishops throughout the entire period studied. In order to pursue a career in the Church of Sweden field, it was necessary to have access to the proper kinds of social and cultural capital, thus indi-

cating that certain contacts and educational merits opened up a route to success. Social capital includes family ties and various types of mentorship—factors that greatly shaped the educational and career choices of several future bishops. Forty percent of the bishops in this study came from homes with clergyman in the family, and twenty percent more came from higher social classes. Even though the number of candidates from clergymen families diminished after 1963, the number of recruits from higher-class backgrounds was still substantial. The *habitus*, shaping individuals from childhood, appears to influence career opportunities and/or choices. The capital inherent in coming from a family of clergymen has often promoted a career in this field, while it does not appear to contribute to a faster career track in general.

Swedish research into the subject of bishops displays a rather limited interest in the importance of the wife as a career resource. An analysis of marriage patterns indicates that some bishops acquired capital via this route, thus increasing their social mobility, but the number of cases is too small and no conclusive pattern can be determined. In general, two kinds of marital patterns exist: the reductive and the expansive. The reductive pattern involves spouses coming from equivalent social backgrounds, mainly a marriage between two individuals from the higher echelons of society, and where both spouses come from families of clergymen. The expansive marriage pattern involves bishops that did not come from a clergyman family or the higher levels of society, and that these men much more frequently married women from different class backgrounds. During the second half of the 20th century, the wives of bishops began to display a broader range of social backgrounds, which was not the case for their bishop husbands. For most of the last century, a wife was seen as natural part of a unit, a means to conduct the official and formal duties expected of the head of the diocese. Wives were responsible for coordinating representative activities connected with her husband's professional position. When the organisation of the Church was revised, and professionals were employed to manage the episcopal holdings, they took over many of the duties formally performed by the bishops' wives. At the same point in time, it was also becoming more common for wives to pursue careers outside the home.

Bishops were expected to have a high standard of education, and a doctorate was an important merit throughout the 20th century. But when the nature of the bishop's role evolved from controlling to inspiring, other types of qualifications were required. The internal restructuring of the field also opened up new areas and managerial positions within the Church's domain, a new career path that did not involve moving

within the priestly or academic hierarchy. Most bishops, however, did have some type of senior administrative experience as ministers, but if this was not the case, other types of managerial capital, acquired within the field, would be an important career asset.

The career path for bishops existed exclusively within the framework of the Church of Sweden field, except for the instances when a career had been launched within the academic field. Even though the duties of the bishops changed, the recruitment patterns did not. The pattern is fairly consistent throughout the entire 20th century: If you aimed to be a bishop, you started your career in the Church of Sweden field. Access to social capital, mainly in the form of family and mentors, coupled with the cultural capital of having a supportive background and having family traditions that encouraged academic studies were desirable assets throughout the century studied. This was little affected by changes within the field, as opposed to changes in the details of the career path.

The duality of the role of the Church of Sweden field, being involved as they are in both secular and ecclesiastic matters due to their ties with the state, is reflected in the election and appointment procedures for bishops in Sweden. Another aspect of the doxa emerged that required bishop candidates to maintain a specific kind of attitude: Presumptive bishops competed with each other, but at the same time they were always aware of the limits; what could be expressed in public while still allowing a candidate to appear to possess the right qualities for the position. One criterion was to not express ambition as to climbing the career ladder. However, it was evident that an off-the-record competition between the candidates exists. Some of the bishops have expressed this rather clearly, while others have elected to use rhetoric cloaked in religious imagery. The actual expressions have varied down through the years, but three main strategies have been employed. The first strategy is humility. A sense of responsibility is tied in with this ideal of humility. When the Church called you to be a leader, you were expected to shoulder that responsibility. In more informal communications, it emerges that future bishops expected to receive this calling. The second strategy is to make reference to the theological interpretation of the Christian belief system. In the struggle to prove their qualifications, candidates needed to dominate the field with credible interpretations. The problem within the Church of Sweden field was that this behaviour would turn into a question of faith—the way a candidate viewed the Bible and interpreted its message would have great significance. But since the phenomenon exists in several areas of society, it appears that the desire for power is the underlying, but also driving, factor.

The third strategy is a direct consequence of the first strategy. The calling came from an outside force or body, not due to any initiative by the candidate in question. The qualifications achieved by this chosen person were not acquired to further their career. By making reference to the fact that others had selected and appointed them, that it was a calling, candidates were able to conceal their own ambitions and desire for the office of bishop. At first glance, there appears to be a fear of not being up to the challenge one has been chosen for, and this is why they would elect to point out that they have not personally angled for or desired the position and its duties. In practice, it was impossible to express yourself in any other way, and the station of bishop was characterised by this perspective of being a calling—the sheer act of being called would confirm that the candidate had the proper inner qualifications. Thus this was not merely a central characteristic of the position, but also the proper approach.

In this field, two value systems collide; the democratic versus the theological. Göran Lundstedt's problematisation of this demonstrates how the dialogue would falter time and time again in an attempt to establish a new order. My thesis shows evidence of how this new order was not enacted without resistance. In order to legitimise reorientations within the field, it was necessary to base them on theology supported by the Bible. Several bishops were involved in this process of change, and this association has been regarded as a positive merit for a future bishop. The work might involve participating in committees dealing with subjects such as female ministers, or issues related to the connection between church and state. For each individual appointment, a number of different factors interacted, and I have not been able to conclusively prove that this type of experience was a decisive factor in the appointment for any particular bishop. My interpretation, however, is that the administrative experience provided by such extensive investigations provided candidates with important merits. A high value is placed on these skills in a bishop.

This thesis provides a century-long perspective on the characteristics of the Church of Sweden elite in the 20th century. By fusing studies of various factors, a more complex picture of the path to the bishop's office has emerged than has previously been shown. Studying the problem complex of church, power, and gender has provided much insight, and more research in these areas would indeed be fruitful. Following the changes in the official relationship between the Church of Sweden and the Swedish state enacted as of January 2000, the appointment process for bishops was also revised. It is now the elections in each diocese that

determine who will lead the particular diocese. How will this affect the composition of the episcopate with regard to social background, gender, and ethnicity? Have recruitment patterns changed after 2000, and if so, in which respects? Do the changes in the relationship between the fields of State and Church grant bishop candidates more freedom with regard to their attitudes towards the office of bishop? If so, does it say anything about whether the field-specific logic has been modified? And how has the gender coding of the role of bishop changed, and what is this based on? These subjects are worthy of research, as leading positions in all parts of society require constant monitoring to determine if certain categories of the population are systematically excluded from these positions. It is just as interesting and important to explore which other positions in the Church of Sweden field exercise power and influence on the decision-making process, and the social backgrounds and relationships possessed by the people in these positions.

BILAGOR

BILAGA 1

Tabell B1.1 Förteckning över verksamma biskopar under perioden 1900–1999.

Namn	Stift	Verksamhetsperiod
Claes Herman Rundgren	Karlstad	1871–1906
Gottfrid Billing	Västerås	1884–1898
K. H. Gez. von Schéele	Visby	1885–1920
Martin Johansson	Härnösand	1888–1908
Edvard Herman Rodhe	Göteborg	1888–1929
U.L. Ullman	Strängnäs	1889–1927
Carl Vilhelm Charleville	Linköping	1893–1906
NJOH Lindström	Växjö	1894–1916
E.J. Keijser	Skara	1895–1905
J.A. Ekman	Västerås	1898–1900
Gottfrid Billing	Lund	1898–1925
J.A. Ekman	Uppsala	1900–1913
Nils Lövgren	Västerås	1900–1920
Henry Tottie	Kalmar	1900–1913
Olof Bergqvist	Luleå	1904–1938
Hjalmar Danell	Skara	1905–1935
Otto Ahnfelt	Linköping	1907–1910
J.A. Eklund	Karlstad	1907–1938
Ernst Lönegren	Härnösand	1909–1935
John Personne	Linköping	1910–1926
Nathan Söderblom	Uppsala	1914–1931
Ludvig Lindberg	Växjö	1917–1928

fortsätter på nästa sida

Namn	Stift	Verksamhetsperiod
Einar Billing	Västerås	1920–1939
Viktor Rundgren	Visby	1920–1936
Edvard Magnus Rodhe	Lund	1925–1948
Erik Aurelius	Linköping	1927–1935
Sam. Stadener	Strängnäs	1927–1933
Edgar Reuterskiöld	Växjö	1928–1932
Carl Block	Göteborg	1929–1948
Erling Eidem	Uppsala	1931–1950
Sam. Stadener	Växjö	1932–1937
Gustaf Aulén	Strängnäs	1933–1952
Torsten Bohlin	Härnösand	1934–1950
Gustaf Ljunggren	Skara	1935–1950
Tor Andrae	Linköping	1936–1947
Torsten Ysander	Visby	1936–1947
Yngve Brilioth	Växjö	1937–1950
Bengt Jonzon	Luleå	1937–1956
Arvid Runestam	Karlstad	1938–1956
John Cullberg	Västerås	1940–1962
Manfred Björkquist	Stockholm	1942–1954
Gunnar Hultgren	Visby	1947–1951
Torsten Ysander	Linköping	1947–1959
Anders Nygren	Lund	1948–1958
Bo Giertz	Göteborg	1949–1970
Yngve Brilioth	Uppsala	1950–1958
Gunnar Hultgren	Härnösand	1951–1958
Elis Malmeström	Växjö	1950–1962
Algot Anderberg	Visby	1951–1961
Yngve Rudberg	Skara	1951–1955
Dick Helander	Strängnäs	1952–1954
Helge Ljungberg	Stockholm	1954–1971
Sven Danell	Skara	1955–1969
Gösta Lundström	Strängnäs	1955–1972
Gert Borgenstierna	Karlstad	1956–1976
Ivar Hylander	Luleå	1956–1966
Nils Bolander	Lund	1958–1959
Gunnar Hultgren	Uppsala	1958–1967
Ruben Josefson	Härnösand	1958–1967
Ragnar Askmark	Linköping	1959–1980
Martin Lindström	Lund	1960–1970

fortsätter på nästa sida

Namn	Stift	Verksamhetsperiod
Olof Herrlin	Visby	1961–1980
David Lindquist	Växjö	1962–1970
Sven Silén	Västerås	1962–1975
Stig Hellsten	Luleå	1966–1980
Ruben Josefson	Uppsala	1967–1972
Arne Palmqvist	Härnösand	1967–1975
Helge Brattgård	Skara	1969–1985
Bertil Gärtner	Göteborg	1970–1991
Olle Nivenius	Lund	1970–1980
Olof Sundby	Växjö	1970–1972
Ingmar Ström	Stockholm	1971–1979
Åke Kastlund	Strängnäs	1972–1982
Olof Sundby	Uppsala	1972–1983
Sven Lindegård	Växjö	1973–1991
Arne Palmqvist	Västerås	1975–1988
Bertil Werkström	Härnösand	1975–1983
Sven Ingebrand	Karlstad	1976–1986
Per-Olov Ahrén	Lund	1979–1992
Lars Carlzon	Stockholm	1979–1984
Martin Lönnebo	Linköping	1980–1994
Olaus Brännström	Luleå	1980–1986
Tore Furberg	Visby	1980–1991
Tord Simonsson	Strängnäs	1982–1988
Bengt Hallgren	Härnösand	1983–1991
Bertil Werkström	Uppsala	1983–1993
Krister Stendahl	Stockholm	1984–1988
Karl-Gunnar Grape	Skara	1985–1989
Bengt Wadensjö	Karlstad	1986–
Gunnar Weman	Luleå	1986–1993
Jonas Jonson	Strängnäs	1988–
Lars-Göran Lönnermark	Skara	1988–
Henrik Svenungsson	Stockholm	1988–1998
Claes-Bertil Ytterberg	Västerås	1988–
Tord Harlin	Uppsala, bitr.	1990–
Lars Eckerdal	Göteborg	1991–
Biörn Fjärstedt	Visby	1991–
Jan Arvid Hellström	Växjö	1991–1994
Karl-Johan Tyrberg	Härnösand	1991–
KG Hammar	Lund	1992–1997

fortsätter på nästa sida

Namn	Stift	Verksamhetsperiod
Rune Backlund	Luleå	1993–
Gunnar Weman	Uppsala	1993–1997
Martin Lind	Linköping	1995–
Anders Wejryd	Växjö	1995–
KG Hammar	Uppsala	1997–
Christina Odenberg	Lund	1997–
Caroline Krook	Stockholm	1998–

BILAGA 2

Tabell B2.1 Förteckning över biskoparnas namn, verksamhetsstift, utnämningår, placering i förslagsrum vid biskopsval samt övriga kandidater i biskopsval 1871–1998.

Stift markerade med * innebär att departementshandlingar från dessa biskopsval har undersökts.

Fetmarkerade och kursiverade namn innebär utnämnda biskopar som återkommer på förslagsrum.

Enbart kursiverade namn innebär kandidater som vid senare tillfälle utnämndes till biskopar.

Namn	Stift	År	Förslagsrum	Övrig kandidat	Övrig kandidat
Claes Herman Rundgren	Karlstad	1871	2	1. Leonard Magnus Groth	3. Carl Alfred Cornelius
Gottfrid Billing	Västerås	1884	2	1. J.H. Björnström	3. Martin Johansson
K.H. Gez. von Schéele	Visby	1885	3	1. <i>Edvard Herman Rodhe</i>	2. Pehr Eklund
Martin Johansson	Härnösand	1888	1	2. Simon Brandell	3. <i>U.L. Ullman</i>
Edvard H. Rodhe	*Göteborg	1888	1	2. Johan Henrik Hägglund	3. <i>U.L. Ullman</i>
U.L. Ullman	Strängnäs	1889	2	1. <i>Ernst Jakob Keijser</i>	3. Pehr Eklund
Carl Vilhelm Charleville	Linköping	1893	1	2. Valdemar Rudin	3. Gottfrid Billing
NJOH Lindström	Växjö	1894	1	2. F.A. Johansson	3. Immanuel Sundelin
E. J.Keijser	Skara	1895	2	1. Edvard H. Rodhe	3. Fredrik Landahl
J.A. Ekman	Västerås	1898	2	1. <i>Nils Lövgren</i>	3. J.H. Björnström
Gottfrid Billing	Lund	1898	1	2. Pehr Eklund	3. NJOH Lindström
J.A. Ekman	Uppsala	1900	1	2. Gottfrid Billing	3. NJOH Lindström
Henry Tottie	Kalmar	1900	1	2. <i>Otto Ahnfelt</i>	3. Esaias Tegnér
Nils Lövgren	Västerås	1900	1	2. Immanuel Sundelin	3. J.H. Björnström
Olof Bergqvist	Luleå	1904	3	1. <i>J.A. Eklund</i>	2. Olof Ahnlund
Hjalmar Danell	Skara	1905	1	2. <i>J.A. Eklund</i>	3. <i>Otto Ahnfelt</i>
J.A. Eklund	*Karlstad	1907	1	2. J.E. Berggren	3. Olof Bergqvist
Otto Ahnfelt	Linköping	1907	1	2. Adolf Kolmodin	3. <i>John Personne</i>
Ernst Lönegren	Härnösand	1909	1	2. <i>Ludvig Lindberg</i>	3. <i>Viktor Rundgren</i>
John Personne	Linköping	1910	3	1. Josef Sjöholm	2. Adolf Kolmodin
Nathan Söderblom	*Uppsala	1914	3	1. Hjalmar Danell	2. J. A. Eklund
Ludvig Lindberg	Växjö	1917	1	2. Josef Sjöholm	3. <i>Edvard M. Rodhe</i>
Einar Billing	Västerås	1920	2	1. Fredrik Fähræus	3. Axel Ihmark
Viktor Rundgren	Visby	1920	1	2. <i>Edgar Reuterskiöld</i>	3. Knut B. Westman
Edvard M. Rodhe	*Lund	1925	1	2. <i>Sam Stadener</i>	3. <i>Erling Eidem</i>
Erik Aurelius	Linköping	1927	1	2. <i>Erling Eidem</i>	3. <i>Gustaf Aulén</i>
Sam. Stadener	*Strängnäs	1927	2	1. Otto Norberg	3. Johannes Lindblom

fortsätter på nästa sida

Namn	Stift	År	Förslags- rum	Övrig kandidat	Övrig kandidat
Edgar Reuterskiöld	Växjö	1928	1	2. Viktor Rundgren	3. <i>Gustaf Aulén</i>
Carl Block	*Göteborg	1929	1	2. Ivar Wallerius	3. C.H. Thölén
Erling Eidem	*Uppsala	1931	3	1. Knut B. Westman	2. <i>Tor Andræ</i>
Sam. Stadener	*Växjö	1932	1	2. <i>Gustaf Ljunggren</i>	3. <i>Gustaf Aulén</i>
Gustaf Aulén	*Strängnäs	1933	1	2. Gunnar Bergström	3. <i>Gustaf Ljunggren</i>
Torsten Bohlin	*Härnösand	1934	1	2. <i>Torsten Ysander</i>	3. Gustaf Ankar
Gustaf Ljunggren	Skara	1935	1	2. <i>Torsten Ysander</i>	3. Sven Carlson/Svenæus
Tor Andræ	*Linköping	1936	3	1. Sven Carlson/Svenæus	2. <i>Yngve Brilioth</i>
Torsten Ysander	Visby	1936	1	2. Gunnar Bergström	3. Efraim Briem
Arvid Runestam	*Karlstad	1938	1	2. <i>Elis Malmeström</i>	3. <i>Dick Helander</i>
Bengt Jonzon	Luleå	1937	1	2. Ernst Newman	3. Torsten Ysander
Yngve Brilioth	*Växjö	1937	1	2. Ernst Newman	3. <i>Dick Helander</i>
John Cullberg	Västerås	1940	1	2. <i>Manfred Björkquist</i>	3. <i>Elis Malmeström</i>
Manfred Björkquist	*Stockholm	1942	3	1. Torsten Ysander	2. Tor Andræ
Torsten Ysander	Linköping	1947	3	1. <i>Anders Nygren</i>	2. Hjalmar Lindroth
Gunnar Hultgren	*Visby	1947	1	2. <i>Yngve Rudberg</i>	3. Olof Nystedt
Anders Nygren	Lund	1948	1	2. Ernst Newman	3. <i>Ragnar Askmark</i>
Bo Giertz	*Göteborg	1949	1	2. Kjell Barnekow	3. Gösta Nelson
Elis Malmeström	*Växjö	1950	1	2. <i>Dick Helander</i>	3. G.A. Danell
Gunnar Hultgren	*Härnösand	1950	1	2. <i>Sven Danell</i>	3. <i>David Lindquist</i>
Yngve Brilioth	*Uppsala	1950	2	1. Torsten Ysander	3. Anders Nygren
Yngve Rudberg	*Skara	1951	1	2. <i>Sven Danell</i>	3. <i>Helge Ljungberg</i>
Algot Anderberg	*Visby	1951	3	1. <i>Sven Danell</i>	2. <i>Ivar Hylander</i>
Dick Helander	*Strängnäs	1952	3	1. <i>Gösta Lundström</i>	2. G.A. Danell
Helge Ljungberg	Stockholm	1954	1	2. Olle Nystedt	3. <i>Ruben Josefson</i>
Gösta Lundström	*Strängnäs	1955	1	2. <i>Olof Herrlin</i>	3. G.A. Danell
Sven Danell	*Skara	1955	1	2. <i>Ragnar Askmark</i>	3. G.A. Danell
Gert Borgenstierna	*Karlstad	1956	1	2. Stig Lindholm	3. G.A. Danell
Ivar Hylander	*Luleå	1956	2	1. G.A. Danell	3. <i>Ragnar Askmark</i>
Ruben Josefson	*Härnösand	1958	2	1. <i>David Lindquist</i>	3. <i>Ragnar Askmark</i>
Nils Bolander	Lund	1958	2	1. <i>Ragnar Askmark</i>	3. <i>Martin Lindström</i>
Gunnar Hultgren	*Uppsala	1958	1	2. Torsten Ysander	3. Helge Ljungberg
Ragnar Askmark	Linköping	1959	3	1. Ove Hassler	2. Stig Lindholm
Martin Lindström	Lund	1960	2	1. <i>David Lindquist</i>	3. <i>Olof Herrlin</i>
Olof Herrlin	*Visby	1961	1	2. G.A. Danell	3. Ebbe Arvidsson
Sven Silén	Västerås	1962	1	2. Valter Lindström	3. Ove Hassler
David Lindquist	Växjö	1962	1	2. <i>Stig Hellsten</i>	3. G.A. Danell
Stig Hellsten	*Luleå	1966	1	2. <i>Olaus Brännström</i>	3. Per-Olof Sjögren

fortsätter på nästa sida

Namn	Stift	År	Förslags- rum	Övrig kandidat	Övrig kandidat
Arne Palmqvist	Härnösand	1967	2	1. <i>Olle Nivenius</i>	3. <i>Olof Sundby</i>
Ruben Josefson	*Uppsala	1967	2	1. Gert Borgenstierna	3. <i>Krister Stendahl</i>
Helge Brattgård	Skara	1969	1	2. Per-Olof Sjögren	3. <i>Olle Nivenius</i>
Bertil Gärtner	*Göteborg	1970	3	1. Carl Henrik Martling	2. Per-Olof Sjögren
Olle Nivenius	Lund	1970	1	2. <i>Olof Sundby</i>	3. Olof Herrlin
Olof Sundby	*Växjö	1970	2	1. <i>Olle Nivenius</i>	3. Per-Olof Sjögren
Ingmar Ström	Stockholm	1971	1	2. Helge Fosseus	3. Arne Palmqvist
Åke Kastlund	*Strängnäs	1972	2	1. Carl Strandberg	3. Per-Olof Sjögren
Olof Sundby	*Uppsala	1972	1	2. Arne Palmqvist	3. Clarence Nilsson
Sven Lindegård	*Växjö	1973	3	1. Pehr Edwall	2. Per-Olof Sjögren
Bertil Werkström	Härnösand	1975	1	2. Lennart Tegborg	3. Olof Ericsson
Arne Palmqvist	Västerås	1975	1	2. <i>Tore Furberg</i>	3. Carl Henrik Martling
Sven Ingebrand	Karlstad	1976	2	1. <i>Tore Furberg</i>	3. Carl Henrik Martling
Martin Lönnebo	Linköping	1979	1	2. <i>Tord Simonsson</i>	3. Carl Henrik Martling
Lars Carlzon	Stockholm	1979	1	2. Clarence Nilsson	3. <i>Per-Olov Ahrén</i>
Per-Olov Ahrén	Lund	1979	3	1. <i>Martin Lönnebo</i>	2. Per Blomquist
Olaus Brännström	Luleå	1980	1	2. <i>Tore Furberg</i>	3. Rune Klingert
Tore Furberg	Visby	1980	2	1. Carl Henrik Martling	3. Ture Westerström
Tord Simonsson	Strängnäs	1981	1	2. <i>Henrik Svenungsson</i>	3. Carl Strandberg
Bengt Hallgren	Härnösand	1983	1	2. Folke Kristiansson	3. Lage Pernveden
Bertil Werkström	Uppsala	1983	1	2. Clarence Nilsson	3. Arne Palmqvist
Krister Stendahl	Stockholm	1984	1	2. <i>Henrik Svenungsson</i>	3. Gösta Wrede
Karl-Gunnar Grape	Skara	1985	1	2. <i>Gunnar Weman</i>	3. Lennart Franck
Bengt Wadensjö	Karlstad	1986	1	2. Harry Nyberg	3. <i>Tord Harlin</i>
Gunnar Weman	Luleå	1986	1	2. <i>Tord Harlin</i>	3. Egil Johansson
Henrik Svenungsson	Stockholm	1988	1	2. Gösta Wrede	3. Lars-Åke Lundberg
Jonas Jonson	Strängnäs	1988	1	2. Rolf Larsson	3. Björn Svärd
Lars-Göran Lönnermark	Skara	1988	1	2. <i>Tord Harlin</i>	3. <i>Jonas Jonson</i>
Claes-Bertil Ytterberg	Västerås	1988	1	2. Henrik Svenungsson	3. <i>Jonas Jonson</i>
Tord Harlin	Uppsala, bitr.	1990	1	2. G. Forkman	3. Tor Frylmark
Lars Eckerdal	Göteborg	1991	2	1. Bengt Holmberg	3. Sven-Arne Svenungsson
Jan-Arvid Hellström	Växjö	1991	1	2. Harry Nyberg	3. Rolf Larsson
Karl-Johan Tyrberg	Härnösand	1991	2	1. <i>Anders Wejryd</i>	3. Örjan Lundquist
Biörn Fjärstedt	*Visby	1991	3	1. Per Söderberg	2. Thomas Söderberg
KG Hammar	Lund	1992	1	2. Lars-Åke Lundberg	3. <i>Martin Lind</i>
Rune Backlund	Luleå	1993	1	2. Rolf Nordblom	3. Tony Guldbbrandzén
Gunnar Weman	Uppsala	1993	1	2. Jonas Jonson	3. Henrik Svenungsson

fortsätter på nästa sida

Namn	Stift	År	Förslags- rum	Övrig kandidat	Övrig kandidat
Martin Lind	*Linköping	1995	1	2. Anders Eckerdal	3. <i>Anders Wejryd</i>
Anders Wejryd	*Växjö	1995	1	2. Agne Nordlander	3. <i>Tony Guldbrandzén</i>
KG Hammar	*Uppsala	1997	1	2. Jonas Jonson	3. Eskil Franck
Christina Odenberg	*Lund	1997	1	2. Anders Svenningsen	3. Göran Callmer
Caroline Krook	*Stockholm	1998	1	2. <i>Tony Guldbrandzén</i>	3. Johan Unger

Källa: Databas BISFIL; Imberg 1991.

Anmärkning: Utnämningen av biskop till Lunds och Växjö stift 1970 skedde vid samma departementssammanträde. Olle Nivenius stod på första förslagsrum i båda stiftet, och frågan var vem som skulle bli biskop var. Se RA, Utb-dep. Konseljakter 1970 27 Maj C 1–20.

BILAGA 3

KONSTRUKTION AV DATABAS

För att besvara forskningsuppgiften har databasen BISFIL konstruerats. I den har olika variabler och skilda typer av källor och material sammanställts för att kartlägga biskoparnas personuppgifter, sociala ursprung, giftermål, utbildning, karriärvägar, uppdrag et cetera. Därmed har olika typer av analyser kunnat genomföras i en utsträckning som tidigare inte har varit möjligt. Samkörningen av personuppgifter har skett i enlighet med de regler som personuppgiftslagen anger. Databasen har också skyddats från otillbörlig insyn och offentlig granskning och har övervakats i den ordning som krävs enligt lagen. Författaren har upphovsrätten till databasen, men rättigheterna att konstruera databasen faller under de samtyckande som gäller för elitprojektet som helhet. De flesta individer som ingår i föreliggande undersökning är avlidna. Till de biskopar som levde i januari 2006 skickades ett informationsbrev om undersökningen. Samtliga gav sitt medgivande till studien.

Databasen bygger på material ur följande källor:

OTRYCKT KÄLLMATERIAL

Riksarkivet (RA)*Departementshandlingar*

Ecklesiastikdepartementet, Konseljakter:

1937 5 november I 1–30

1947 3 oktober III 51–73

1951 30 mars 77–112

1952 12 december 12 79–101

1955 11 februari 1–38

1958 28 november 27–66

TRYCKT KÄLLMATERIAL OCH LITTERATUR

Aggedal, Jan-Olov & Nilsson, Bertil, *Lundabiskopar och deras omvärld. Studier av 1100-talet och 1900-talet*. Lund 2006.

Bengtson, Bo & Åkerstedt, Gunnar, (red.), *En bok om Torsten Bohlin*. Uppsala 1950.

Biografisk matrikel öfver Svenska kyrkans prästerskap 1901. Utarb. av Ohlsson, Håkan Theodor. Lund 1902.

- Biografisk matrikel öfver Svenska kyrkans prästerskap 1914.* Utarb. av Ohlsson, Håkan Theodor. Lund 1914.
- Biografisk matrikel öfver Svenska kyrkans prästerskap 1934.* Utarb. av Ohlsson, Håkan Theodor. Lund 1934.
- Biografisk matrikel över Skara stifts prästerskap 1985.* Utgiven på uppdrag av Skara stifts prästmöte, Pettersson, Sven (red.). Skara 1986.
- Biografisk matrikel över Svenska kyrkans prästerskap 1970.* Hylander, Ivar (red.). Lund 1971.
- Börjeson, Caspar B., "Paristiden" i Stenvall, Gunnar & Wahlgren, Josef, *Sam. Stadener. Mannen och gärningen.* Malmö 1937.
- De Vylder, Ludvig, "Ungdomsår – studieår" i Stenvall, Gunnar & Wahlgren, Josef, *Sam. Stadener. Mannen och gärningen.* Malmö 1937.
- Den introducerade svenska adelns ättartavlor, med tillägg och rättelser,* bd VI. Utarb. av Elgenstierna, Gustaf. Stockholm 1931.
- Fjellstedtska skolans studenter. Biografisk matrikel.* Utg. av Palmqvist, Arne & Smedh, Sara. Uppsala 1997.
- Göteborgs stift 1885–1949. Biografisk matrikel över stiftets prästerskap.* Utg. Norborg, Knut. Halmstad 1949.
- Göteborgs stift 1950–1964. Biografisk matrikel över stiftets prästerskap.* Utg. Norborg, Knut. Göteborg 1964.
- Hallencreutz, Carl Fredrik, *Yngve Brilioth. Svensk medeltidshistoriker och internationell kyrkoledare.* Uppsala 2002.
- Hammar, KG & Lönnroth, Ami, *Jag har inte sanningen, jag söker den.* Stockholm 2004.
- Härnösands stift 1904–1994. Präster och pastorat.* Härnösand 1994.
- Imberg, Rune, *Biskops- och domprostutnämningar i Svenska Kyrkan 1866–1989.* Lund 1991.
- Jonzon, Bengt, *Herdabrev till Luleå stift.* Andra uppl. Stockholm 1938.
- Jonzon, Bror, *Bengt Jonzon, biskop i norr.* Luleå 1988.
- Kalmar stifts herdaminne,* bd 1. Olsson, Bror. Lund 1951.
- Karlstads stifts herdaminne från medeltiden till våra dagar,* bd 1. Utarb. av Edestam, Anders. Karlstad 1975.
- Lerner, Thomas, *Universums ödmjuka tjänare. En biografi om Martin Lönnebo.* Stockholm 2007.
- Linköpings stifts herdaminne,* bd 1–2. Westerlund, Johan Alfred & Setterdahl, Johan Axel. Linköping 1915.
- Linköpings stifts matrikel 1951.* Utg. Hassler Ove, Cnattingius, Bengt & Setterdahl, Claës. Linköping 1951.
- Luleå stift 1904–1981. Församlingar och prästerskap.* Umeå 1982.
- Lunds stifts herdaminne. Från reformationen till nyaste tid,* Serie II Biografier. Utg. Carlquist, Gunnar. Arlöv 1980.

- Lunds universitets matrikel 1939*. Utg. Norlind, Wilhelm & Olsson, Bror. Lund 1940.
- Lunds universitets matrikel, 1967–68*. Utg. av Gerle, Eva. Lund 1968.
- Matrikel för Svenska Kyrkan 1991*. Stockholm 1991.
- Matrikel över Gästrik-Hälsinge nation i Uppsala 1811–1961*. Utg. Thimon, Gösta. Uppsala 1963.
- Nordisk familjebok*, bd 7, Stockholm 1907.
- Nordisk familjebok*, bd 13, Stockholm 1910.
- Nordisk familjebok*, bd 23, Stockholm 1916.
- Nordisk familjebok*, bd 24, Stockholm 1916.
- Nordisk familjebok*, bd 30, Stockholm 1920.
- Norrman, Ragnar, *Ordets tjänare. Präster tillhörande Uppsala stift avlidna 1980–1998*. Uppsala 1998.
- Personne, John, *Till prästerskapet i Linköpings stift*. Linköping 1910.
- Pleijel, Hilding, *Växjöbiskoparnas prästbrev. Från Olof Wallquist till Sven Lindegård – en pilotstudie*. Växjö 1984.
- Scheffer, Henrika, *Ernst Jakob Keijser. En herde- och kyrkobilid*. Stockholm 1925.
- Sjöqvist, Åke, *Lärare, präst och diakonipionjär. En studie i biskop Nils Lövgrens insatser i svenskt kyrkoliv*. Stockholm 1989.
- Skara stifts herdaminne 1850–1930, andra bandet*. Utg. Cederbom, Lars August & Friberg, Carl Olof. Stockholm 1930.
- Stockholms stads herdaminne från reformationen intill tillkomsten av Stockholms stift*, Hellström, Gunnar. Stockholm 1951.
- Stolt, Bengt, *Svenska biskopsvigningar. Från reformationen till våra dagar*. Stockholm 1972.
- Sundby, Olof, *Tradition och förnyelse*. Lund 1970.
- Svenska Kyrkans Prästerskap Porträttgalleri 1939*, Göteborg 1939.
- Svenska män och kvinnor. Biografisk uppslagsbok*, bd 1. Stockholm 1942.
- Svenska män och kvinnor. Biografisk uppslagsbok*, bd 2. Stockholm 1944.
- Svenska män och kvinnor. Biografisk uppslagsbok*, bd 4. Stockholm 1948.
- Svenska män och kvinnor. Biografisk uppslagsbok*, bd 5. Stockholm 1949.
- Svenska män och kvinnor. Biografisk uppslagsbok*, bd 6. Stockholm 1949.
- Svenska män och kvinnor. Biografisk uppslagsbok*, bd 7. Stockholm 1954.
- Svenskt biografiskt lexikon*, bd 21. Stockholm 1975–1977.
- Svenskt biografiskt lexikon*, bd 23. Stockholm 1980–1981.
- Svenskt biografiskt lexikon*, bd 24. Stockholm 1982–1984.
- Sveriges statskalender med bihang*. Stockholm 1938.
- Tvåkammarriksdagen 1867–1970*, bd 3, Norberg, Anders. Stockholm 1986.

- Uppsala universitets matrikel 1906.* Utg. av Brandberg, Theodor & von Bahr, Johan. Uppsala 1906.
- Uppsala universitets matrikel 1937–1950.* Utg. av Dintler, Åke & Lindquist, J.C. Sune. Uppsala 1953.
- Uppsala universitets matrikel 1951–1960.* Utg. av Dintler, Åke & Grönberg, Lennart. Uppsala 1975.
- Uppsala universitets matrikel höstterminen 1936.* Utg. av Fries, Thoralf & von Döbeln, Ernst. Uppsala 1937.
- Uppsala universitets matrikel höstterminen HT 1926.* Utg. av Fries, Thoralf & von Döbeln, Ernst Uppsala 1927.
- Upsala ärkestifts herdaminne, Fjärde delen.* Utg. Nyström, Ludvig. Upsala 1893.
- Wellhagen, Julius, ”Tor Andrae. En biografisk kontur”, *Linköpings stifts julbok* 1947.
- Vem är det?* 1914, 1920, 1931, 1935, 1937, 1949, 1953, 1955, 1959, 1967, 1987, 1989, 1991, 1995, 1999, 2001. Stockholm.
- Växjö stifts herdaminne*, bd 1. utarb. av Arcadius, C.O, Franzén, J.A & Zetterqvist, E.A m.fl. Växjö 1921.
- Åberg, Göran, *Stiftshistoria speglad i stiftsbok. Perspektiv på Växjö stift under 1900-talet.* Växjö 2002.

BILAGA 4

DEN SOCIALA GRUPPERINGEN

Metodiska överväganden

För att kartlägga biskoparnas sociala bakgrund har utgångspunkt tagits i den yrkesbeteckning fäderna hade. Syftet har varit att kategorisera fädernas yrkesområden samt i vilka sociala skikt biskoparna och biskopinnorna växte upp. Därför har yrkesbeteckningarna, så långt det har varit möjligt, i databasen grupperats efter näringsgren, samhällsgrupp samt position inom yrkeshierarkin. Som utgångspunkt för den sociala indelningen har jag dels använt elitprojektets socialgruppsindelning, dels de indelningar som Anders Bäckström och Ragnar Norrman gjorde för sina undersökningar av det svenska prästerskapet.¹ Elitprojektet och Anders Bäckström använder främst SCB:s socio-ekonomiska indelning i form av SEI-koden som utgångspunkt för indelningen. Principen här är att man skiljer mellan överordnade, självständiga och underordnade yrken. I elitprojektets undersökning har dessa grupper slagits samman, vilket redovisas inom parantes i kursiv stil. Grupperingarna innebär icke-facklärdare arbetare, facklärdare arbetare och lägre tjänstemän (*lägre yrken*), högre tjänstemän och fria yrkesutövare (*högre yrken*) samt lantbrukare som egen kategori.² Denna indelning har delvis följts, men har justerats och specificerats efter undersökningens syfte. Ragnar Norrman har endast använt sig av Sten Carlssons studie *Den sociala omgrupperingen i Sverige efter 1866*. Carlsson gör en indelning av yrkesbeteckningarnas efter näringsgren och samhällsgrupper.³

I källmaterialet finns endast yrkesbeteckningen angiven. En rad uppgifter som utbildning, lönenivå, eventuellt underställda arbetare et cetera skulle ha behövts för att göra indelningen mer precis. Jag har för avhandlingens syfte valt att använda en indelning i samhällsgrupper, vilka har delats in i följande fem grupper: *högre tjänstemän och fria yrken, företagare, mellantjänstemän, lantbrukare* samt gruppen *lägre tjänstemän och arbetare*. Eftersom en viktig frågeställning i avhandlingen är att undersöka skillnader och likheter mellan prästbarn och övriga bland biskoparna och biskopinnorna, särskiljs den här gruppen i tabellerna. Inom den gruppen har det också undersökts vilka prästfäder som har innehaft chefsposition. Följande tabell visar yrkesindelning för antalet fäder som innehaft beteckningen.

1 Göransson 2007d, s. 88, not 20; Norrman 1970, s. 205–207; Bäckström 1983, s. 32–36.

2 Göransson 2007b, s. 88, not 20.

3 Carlsson 1966, s. 11, 295.

Tabell B4.1 Förteckning över biskoparnas och biskopinnornas fäders yrkesområden.

Högre tjänstemän och fria yrken (I, A)

Yrkesbeteckning	Antal biskopsfäder	Antal biskopinnefäder
bankdirektör		3
biskop	3	6
civilingenjör	1	
domkyrkoorganist	1	
domprost		1
domstolsjurist		1
fil.dr		1
föreståndare för Ultuna lantbruksinstitut		1
generaltulldirektör	1	
häradshövding		1
inköpschef	1	
kamrerare, agronom		1
kantor, organist	1	
kaptän	1	1
kommunal borgmästare	1	
komminister	2	1
kontraktspäst	17	5
krigsråd	1	
kyrkoherde	15	4
kyrkoorganist	2	
Königl. Baurat		1
landssekreterare		1
lantbruksråd		1
lasarettsläkare		1
lektor		1
länskolinspektör	1	
lärare vid navigationsskolan	1	
läroverksadjunkt, prästvigd	3	
major	1	
med lic		2
musikdirektör	1	1
postmästare		1
professor	1	6
prost	2	
provinsialläkare		1

fortsätter på nästa sida

Yrkesbeteckning	Antal biskopsfäder	Antal biskopinnefäder
regementspastor		1
rektor	2	4
seminarierektor		1
sjökaptän	1	2
stadsingenjör		1
superintendent		1
trafikchef		1
ärkebiskop		4
överste		3
överstelöjtnant		1

Företagare (2, B)

Yrkesbeteckning	Antal biskopsfäder	Antal biskopinnefäder
apotekare	1	
assuransdirektör		2
brukspatron		1
bruksägare		1
direktör		2
disponent	2	1
egendomsmäklare		1
fabrikör		2
fastighetsägare		1
friherre		2
godsägare		3
grosshandlare	3	2
handlare	1	1
klädesfabrikör		1
köpman	6	
läderfabrikör		1
skräddarmästare (hade anställda)		1
snickarmästare		1

Mellantjänstemän (3, C)

Beteckning	Antal biskopsfäder	Antal biskopinnefäder
bruksinspektoren		1
byggmästare	1	
byggnadsingenjör		1
folkskollärare	5	1
hårdverksingenjör	2	
ingenjör		3
instruktör	1	
jägarmästare		3
kammar skrivare	1	
kantor och folkskollärare		1
kommisionslantmästare		1
lanträntmästare	1	
pastor		1
vice brandchefen	1	
vice konsuln	1	
yrikeslärare	1	
överlärare	1	

Lantbrukare (4, D)

Beteckning	Antal biskopsfäder	Antal biskopinnefäder
hemmansägare	4	1
lantbrukare	4	1
småbrukare	1	

Lägre tjänstemän och arbetare (J, E)

Beteckning	Antal biskopsfäder	Antal biskopinnefäder
bergsprängare		1
byggnadsarbetare		1
expeditör		1
fabriksföreståndare	1	
förman vid bruk	1	
husar	1	
inspektör		1
kommunalarbetare		2
målare	1	
målarmästare		1
polisman		1
rättare	1	
skolvaktmästare		1
skräddare (byskräddare)	1	
spinnmästare		1
stadskassör	1	
syningsman		1
tjänsteman		1
typograf		2
vagn tillsyningsman	1	

BILAGA 5

FÖRTECKNING 5.1 FÖRTECKNING ÖVER UNDERSÖKTA HERDABREV

- Aulén, Gustaf, *Herdabrev till Strängnäs stift*. Stockholm 1933.
- Billing, Einar, *Herdabrev till prästerskapet i Västerås stift*. Stockholm 1920.
- Billing, Gottfrid, *Herdabrev till Lunds stifts prästerskap*. Lund 1898.
- Bohlin, Torsten, *Herdabrev till prästerskapet inom Härnösands stift*. Uppsala 1935.
- Björkquist, Manfred, *Herdabrev till Stockholms stift*. Uppsala 1942.
- Brattgård, Helge, *Samling och sändning. Herdabrev till Skara stift*. Skara 1969.
- Brilioth, Yngve, *Herdabrev till Växjö stift*. Lund 1938.
- Brilioth, Yngve, *Herdabrev till Uppsala ärkestift*. Stockholm 1950.
- Eidem, Erling, *Herdabrev till kyrkans tjänare inom Uppsala ärkestift*. Uppsala 1932.
- Eklund, J.A., *Herdabrev till prästerskapet i Karlstads stift 1907*. Karlstad 1907.
- Fjärstedt, Biörn, *Gotländsk kyrka i livets mitt. Herdabrev till Visby stift*. Stockholm 1991.
- Giertz, Bo, *Herdabrev till Göteborgs stift*. Stockholm 1949.
- Gärtner, Bertil, *Kris leder till Kristus. Herdabrev till Göteborgs stift*. Göteborg 1971.
- Harlin, Tord, *Trons öga. Herdabrev till Uppsala stift*. Stockholm 1991.
- Hellsten, Stig, *Stiftet i norr. Herdabrev till Luleå stift*. Stockholm 1967.
- Herrlin, Olof, *Herdabrev till prästerna och lekfolket i Visby stifts församlingar*. Stockholm 1962.
- Hultgren, Gunnar, *Herdabrev till Visby stift*. Stockholm 1948.
- Jonson, Jonas, *För att världen skall leva. Ett brev om trons fördjupning till präster, diakoner och församlingar i Strängnäs stift*. Strängnäs 1993.
- Kastlund, Åke, *Medarbetare till glädje. Herdabrev till Strängnäs stift*. Stockholm 1972.
- Lindberg, Ludvig, *Herdabrev till prästerskapet i Växjö stift*. Växjö 1917.
- Lindegård, Sven, *Över gränser. Herdabrev till Växjö stift*. Lund 1973.
- Lönegren, Ernst, *Herdabrev till Hernösands Stifts Prästerskap*. Hernösand 1909.
- Malmeström, Elis, *Herdabrev till prästerskapet i Växjö stift*. Uppsala 1950.
- Nivenius, Olle, *Tjäna Herren med glädje. Herdabrev till Lunds stift*. Lund 1970.

- Palmqvist, Arne, *Herdabrev till Härnösands stift*. Stockholm 1968.
- Personne, John, *Till prästerskapet i Linköpings stift*. Linköping 1910.
- Rundgren, Viktor, *Herdabrev till prästerskapet och församlingarne i Visby stift*. Göteborg 1920.
- Rodhe, Edvard Herman, *Herdabref till Göteborgs stifts presterskap*. Göteborg 1888.
- Rodhe, Edvard Magnus, *Herdabrev till prästerskapet i Lunds stift*. Lund 1925.
- Runestam, Arvid, *Herdabrev till Karlstads stift*. Stockholm 1938.
- Sundby, Olof, *Tradition och förnyelse. Herdabrev till Växjö stift*. Lund 1970.
- Söderblom, Nathan, *Herdabref till prästerskapet och församlingarna i Uppsala ärkestift*. Uppsala 1914.
- Ullman, U.L., *Herdabref till presterskapet och läroverkslärarne i Strengnäs biskopsdöme*. Göteborg 1889.
- Wadensjö, Bengt, *Med bud om liv. Herdabrev till Karlstad stift*. Stockholm 1986.
- Wejryd, Anders, *Närvarande. Herdabrev*. Lund 1998.
- Ytterberg, Claes-Bertil, *Det världstillvända altaret. Herdabrev om kyrkovision och tidsanda*. Stockholm 1995.

REFERENSER

OTRYCKTA KÄLLOR

RIKSARKIVET, STOCKHOLM (RA)

Departementshandlingar

Ecklesiastikdepartementet (E-dep.)

Konseljakter:

1925 17 april 17 88, 89 EI:6966

1927 7 okt 65–85.

1931 18 december III 15–73 EI:8063

1937 5 november I 1–30

1942 6 augusti I 1–5

1947 3 oktober III 51–73

1950 24 februari 33–63

1951 30 mars 77–112

1952 12 december 79–101

1955 11 februari 1–38

1955 27 juli 1–19

1956 31 juli 1–7

1958 28 november 27–66

Protokoll:

Statsrådsprotokoll 1942 juli–augusti

Utbildningsdepartementet (Utb-dep.)

Konseljakter:

1970 27 maj C 1-20

1970 24 juli C 1-8

LANDSARKIVET I GÖTEBORG (GLA)

Per Pehrssons brevsamling

LANDSARKIVET I UPPSALA (ULA)

Ärkebiskopen Erling Eidems arkiv. Inkomna handlingar. Svensk korrespondens i ämbetet 1932-1933. CI:3

LUNDS UNIVERSITETSBIBLIOTEK (LUB)

Edvard Rodhes samling

Sam. Stadeners brevsamling

UPPSALA UNIVERSITETSBIBLIOTEK (UUB)

Anna Söderbloms brevsamling

Arvid Runestams brevsamling

Brita Brilioths brevsamling

J.A. Eklunds brevsamling

Nathan Söderbloms brevsamling

Torsten Bohlins samling

Yngve Brilioths brevsamling

BISKOPSMÖTETS ARKIV, UPPSALA (BMA)

Biskopsmötets protokoll (med bilagor)

Biskopsmöten 1902-1912,

Biskopsmöten 1919-1926

Biskopsmöten 1927-1929

Biskopsmöten 1950

Biskopsmöten 1951-1952

Biskopsmöten 1953

Biskopsmöten 1954

Biskopsmöten 1955

Biskopsmöten 1956

Biskopsmöten 1957

Biskopsmöten 1958 januari, juni, augusti

Biskopsmöten 1959

Biskopsmöten 1960 januari, april

Biskopsmöten 1963 januari

ARBETARRÖRELSENS ARKIV OCH BIBLIOTEK, STOCKHOLM (AAB)

Alva Myrdals arkiv

4.1.17:2

Aftonbladet 5.4.1970, "Måste Alva Myrdal utnämna en biskop som är emot kvinnliga präster?"

Aftonbladet 27.7.1970, "Nyutnämnde biskopen beskylls för lögn".

Dagens Nyheter 29.7.1970, "Biskopen och kvinnorna".

Göteborgs Handels- och Sjöfarts Tidning 4.4.1970, "Bertil Gärtner vägrar deklarerera sin inställning i kvinnoprästfrågan".

Göteborgs Handels- och Sjöfarts Tidning 7.4.1970, "Biskopsvalet".

Göteborgs Handels- och Sjöfarts Tidning 25.7.1970.

Göteborgs-Tidningen 18.4.1970, "Biskopsvalet höjer inte oddsen för kvinnopräst".

Svenska Dagbladet 25.7.1970, "Fick veta utnämningen till biskop i bilradion".

Svenska Dagbladet 27.7.1970, "Oro bland elektorerna efter Gärtners utnämning".

TRYCKTA KÄLLOR

1686 års *Kyrkolag*. Utg. av Samfundet Pro Fide et Christianismo. Stockholm 1936.

"1962 års Codex ethicus". Biskopsmötets och Svenska prästförbundets centralstyrelses uttalande rörande codex ethicus vid prästtillsättning, *Svenska Prästförbundet. Meddelande nr 5*. Stockholm 1973 [1962].

Allmänna kyrkomötet 1868. Stockholm 1868–1971.

Aulén, Gustaf, *Herdabrev till Strängnäs stift*. Stockholm 1933.

Aulén, Gustaf, *Från mina nittiosex år. Hänt och tänkt*. Andra uppl. Stockholm 1976 [1975].

Bexell, Oloph, "GA Danell" i *Präster i S:t Sigfrids stift*. 3. Minnes-teckningar till prästmötet i Växjö 2002. Lund 2002a.

Bibeln. Stockholm 1958 [1917].

Bihang till Allmänna kyrkomötets protokoll år 1929. Första samlingen. Stockholm 1929.

Bihang till Riksdagens protokoll vid 1925 års riksdag. Tredje samlingen, första bandet, motioner Första kammaren nr 1–19. Stockholm 1925.

Bihang till Riksdagens protokoll vid 1925 års riksdag. Fjärde samlingen, första bandet, motioner Andra kammaren nr 1–274. Stockholm 1925.

Bihang till Riksdagens protokoll vid 1949 års riksdag. Tredje samlingen, motioner i Första kammaren nr 1–330. Stockholm 1949.

- Bihang till Riksdagens protokoll vid 1951 års riksdag.* Första samlingen, sjunde bandet, Kungl. Maj:ts propositioner nr 73–100. Stockholm 1951.
- Bihang till Riksdagens protokoll år 1953.* Tredje samlingen, motioner i Första kammaren nr 1–500. Stockholm 1953.
- Riksdagens protokoll år 1953.* Första kammaren, första bandet nr 1–14. Stockholm 1953.
- Billing, Einar, *Herdabrev till prästerskapet i Västerås stift.* Stockholm 1920.
- Billing, Gerda, "Några glimtar från biskopsgården i Västerås" i Wellhagen, Julius (red.), *Minnen från livskallet. 22 emeriti berätta.* Uppsala 1945.
- Billing, Gottfrid, *Herdabref till Lunds stifts prästerskap.* Lund 1898.
- Biografisk matrikel öfver Svenska kyrkans prästerskap 1901.* Utarb. av Ohlsson, Håkan Theodor. Lund 1902.
- Biografisk matrikel öfver Svenska kyrkans prästerskap 1914.* Utarb. av Ohlsson, Håkan Theodor. Lund 1914.
- Biografisk matrikel öfver Svenska kyrkans prästerskap 1934.* Utarb. av Ohlsson, Håkan Theodor. Lund 1934.
- Biografisk matrikel över Skara stifts prästerskap 1985.* Utgiven på uppdrag av Skara stifts prästmöte, Pettersson, Sven (red.). Skara 1986.
- Biografisk matrikel över Svenska kyrkans prästerskap 1970.* Hylander, Ivar (red.). Lund 1971.
- Biskopsvalkommitténs betänkande, del 1, Biskopsval.* SOU 1957:19. Stockholm 1957.
- Biskopsvalkommitténs betänkande, del 2, Ärkebiskopsval.* SOU 1957:27. Stockholm 1957.
- Björkquist, Manfred, *Herdabrev till Stockholms stift.* Stockholm 1942.
- Bohlin, Torsten, *Herdabrev till prästerskapet inom Härnösands stift.* Uppsala 1935.
- Brattgård, Helge, *Samling och sändning. Herdabrev till Skara stift.* Skara 1969.
- Briem, Efraim, "Ledaren för Allmänna Svenska Prästföreningen" i Stenvall, Gunnar & Wahlgren, Josef, *Sam. Stadener. Mannen och gärningen.* Malmö 1937.
- Brilioth, Yngve, *Herdabrev till Växjö stift.* Andra uppl. Lund 1938.
- Brilioth, Yngve, *Herdabrev till Uppsala ärkestift.* Stockholm 1950.
- Brundin, Gunnar, "Stiftschefen i Växjö" i Stenvall, Gunnar & Wahlgren, Josef, *Sam. Stadener. Mannen och gärningen.* Malmö 1937.
- Börjeson, Caspar B., "Paristiden" i Stenvall, Gunnar & Wahlgren, Josef, *Sam. Stadener. Mannen och gärningen.* Malmö 1937.

- Correus, Carl, *Umgängeslivets lexikon. Praktisk uppslagsbok för god tons bevarande inom det moderna samlivets alla förhållanden.* Malmö 1905.
- De Vylder, Ludvig, "Ungdomsår – studieår" i Stenvall, Gunnar & Wahlgren, Josef, *Sam. Stadener. Mannen och gärningen.* Malmö 1937.
- Den introducerade svenska adelns ättartavlor, med tillägg och rättelser,* bd VI. Utarb. av Elgenstierna, Gustaf. Stockholm 1931.
- Den svenska kyrkohandboken gillad och stadfäst av Konungen år 1942.* Lund 1942.
- Den svenska kyrkohandboken. Vignings-, sändnings-, mottagnings- och invigningshandlingar. Antagen för Svenska kyrkan av 1987 års kyrkomöte,* del II. Stockholm 2003.
- Eidem, Erling, *Herdabrev till kyrkans tjänare inom Uppsala ärkestift.* Uppsala 1932.
- Eklund, J.A., *Herdabrev till prästerskapet i Karlstads stift.* Uppsala 1907.
- Fjellstedtska skolans studenter. Biografisk matrikel.* Palmqvist, Arne & Smedh, Sara. Uppsala 1997.
- Fjärstedt, Biörn, *Gotländsk kyrka i livets mitt. Herdabrev till Visby stift.* Stockholm 1991.
- Giertz, Birgitta, "Min far – Bo Giertz" i Imberg, Rune (red.), *Talet om korset – Guds kraft. Till hundraårsminnet av Bo Giertz födelse.* Göteborg 2005.
- Giertz, Bo, *Herdabrev till Göteborgs stift.* Stockholm 1949.
- Gärtner, Bertil, *Kris leder till Kristus. Herdabrev till Göteborgs stift.* Göteborg 1971.
- Göteborgs stift 1885–1949. Biografisk matrikel över stiftets prästerskap.* Utg. Norborg, Knut. Halmstad 1949.
- Göteborgs stift 1950–1964. Biografisk matrikel över stiftets prästerskap.* Utg. Norborg, Knut. Göteborg 1964.
- Hallgren, Bengt, *Närhet, värme, gemenskap. Herdabrev till Härnösands stift.* Göteborg 1984.
- Hammar, KG & Lönnroth, Ami, *Jag har inte sanningen, jag söker den.* Stockholm 2004.
- Handbok för Svenska kyrkan stadfäst af Konungen år 1894.* Lund 1907 [1894].
- Handbok för Svenska kyrkan. Stadfäst av Konungen år 1917.* Uppsala 1917.
- Harlin, Tord, *Trons öga. Herdabrev till Uppsala stift.* Stockholm 1991.
- Hamrin, Felix, "Vid konungens rådsbord och i riksdagens kamrar" i Stenvall, Gunnar & Wahlgren, Josef, *Sam. Stadener. Mannen och gärningen.* Malmö 1937.

- Hartman, Olov, "Arbetsgivaren" i Stenvall, Gunnar & Wahlgren, Josef, *Sam. Stadener. Mannen och gärningen*. Malmö 1937.
- Hellsten, Stig, *Stiftet i norr. Herdabrev till Luleå stift*. Tredje uppl. Stockholm 1967.
- Herrlin, Olof, *Herdabrev till prästerna och lekfolket i Visby stifts församlingar*. Stockholm 1962.
- Hultgren, Gunnar, *Herdabrev till Visby stift*. Stockholm 1948.
- Härnösands stift 1904–1994. Präster och pastorat*. Härnösand 1994.
- Johansson, Nils, "Ämbetsdebatten vid kyrkomötet 1958. Några minnen", *Svensk Pastoraltidskrift* 41:6/7. Stockholm 2001.
- Jonson, Jonas, *För att världen skall leva. Ett brev om trons fördjupning till präster, diakoner och församlingar i Strängnäs stift*. Strängnäs 1993.
- Jonzon, Bengt, 1938, *Herdabrev till Luleå stift*. Andra uppl. Stockholm.
- Josefson, Ruben, *Herdabrev till Härnösands stift*. Stockholm 1959.
- Kalmar stifts herdaminne*, bd 1. Olsson, Bror. Lund 1951.
- Karlstads stifts herdaminne från medeltiden till våra dagar*, bd 1. Utarb. av Edestam, Anders. Karlstad 1975.
- Kastlund, Åke, *Medarbetare till glädje. Herdabrev till Strängnäs stift*. Stockholm 1972.
- Kyhberg Engvall, Kerstin (red.), *Prästfruminnen*. Stockholm 1998.
- Kyrkolagarna. *Kyrkans ämbeten, riks- och stiftsorgan*, del 3. Utg. av Emil Ahrent. Lund 1973.
- Lerner, Thomas, *Universums ödmjuka tjänare. En biografi om Martin Lönnebo*. Stockholm 2007.
- Lindberg, Ludvig, *Herdabrev till prästerskapet i Växjö stift*. Växjö 1917.
- Lindgård, Sven, *Över gränser. Herdabrev till Växjö stift*. Lund 1973.
- Lindskog, Claes, *Bokslut. Hågkomster och människor*. Stockholm 1949.
- Linköpings stifts herdaminne*, bd 1–2. Westerlund, Johan Alfred & Setterdahl, Johan Axel. Linköping 1915.
- Linköpings stifts matrikel 1951*. Utg. Hassler Ove, Cnattingius, Bengt, Setterdahl, Claës. Linköping 1951.
- Luleå stift 1904–1981. Församlingar och prästerskap*. Umeå 1982.
- Lunds stift. Matrikel*. Utg. Ohlsson, Sven Håkan. Lund 1955.
- Lunds stifts herdaminne. Från reformationen till nyaste tid*. Ser. 2, Biografier, 1. Biskopar och domkapitel. Utg. Carlquist, Gunnar. Älvsjö 1980.
- Lunds universitets matrikel 1939*. Utg. Norlind, Wilhelm & Olsson, Bror. Lund 1940.
- Lunds universitets matrikel, 1967–68*. Utg. av Gerle, Eva. Lund 1968.
- Lönegren, Ernst, *Herdabref till Härnösands stifts prästerskap*. Härnösand 1909.

- Lönnebo, Martin, *Till hushållen inom Linköpings stift*. Linköping 1980a.
[broschyr]
- Lönnebo, Martin, *Till prästerna i Linköpings stift*. Linköping 1980b.
[broschyr]
- Malmeström, Elis, *Herdabrev till prästerskapet i Växjö stift*. Uppsala 1950.
- Matrikel för Svenska Kyrkan 1991*. Stockholm 1991.
- Matrikel över Gästrik-Hälsinge nation i Uppsala 1811-1961*. Utg. Thimon, Gösta. Uppsala 1963.
- Mattsson, Algot, *Bo Giertz. Ateisten som blev biskop*. Göteborg 1991.
- Newman, Ernst, "Sam. Stadener som förkunnare" i Stenvall, Gunnar & Wahlgren, Josef, *Sam. Stadener. Mannen och gärningen*. Malmö 1937.
- Nivenius, Olle, *En i raden. Minnesanteckningar*. Borås 1993.
- Nivenius, Olle, *Tjäna Herren med glädje. Herdabrev till Lunds stift*. Lund 1970.
- Norborg, Knut, *En julbok till församlingarna i Göteborgs stift 1928*. Göteborg 1928.
- Nordisk familjebok*, bd 6, Stockholm 1907
- Nordisk familjebok*, bd 7, Stockholm 1907.
- Nordisk familjebok*, bd 8, Stockholm 1902.
- Nordisk familjebok*, bd 13, Stockholm 1910.
- Nordisk familjebok*, bd 15, Stockholm 1898.
- Nordisk familjebok*, bd 23, Stockholm 1916.
- Nordisk familjebok*, bd 24, Stockholm 1916.
- Nordisk familjebok*, bd 30, Stockholm 1920.
- Norrman, Ragnar, *Ordets tjänare. Präster tillhörande Uppsala stift avlidna 1980-1998*. Uppsala 1998.
- Nystedt, Olle, *Tjäna Herren med glädje. Herdabrev till Lunds stift*. Lund 1970.
- Omprövning av samvetsklausulen. Män och kvinnor som präster i svenska kyrkan*. SOU 1981:20. Stockholm 1981.
- Palmqvist, Arne, *Herdabrev till Härnösands stift*. Stockholm 1968.
- Personne, John, *Till prästerskapet i Linköpings stift*. Linköping 1910.
- Pleijel, Hilding, *Växjöbiskoparnas prästbrev. Från Olof Wallquist till Sven Lindegård - en pilotstudie*. Växjö 1984.
- Regeringsformen av den 6 juni 1809 med de därefter av konungen och riksdagen senast 1909 antagna förändringar*. Stockholm 1914.
- "Riktlinjer utarbetade av Kyrklig samling", *Svensk pastoraltidskrift* 4. Stockholm 1960.
- Riksdagens protokoll*, Andra kammaren, Fjärde bandet, nr 31-38. Stockholm 1925.

- Riksdagens protokoll*, Första kammaren, Fjärde bandet, nr 36–42. Stockholm 1925.
- Rundgren, Viktor, *Herdabrev till prästerskapet och församlingarne i Visby stift*. Göteborg 1920.
- Rodhe, Edvard Herman, *Herdabref till Göteborgs stifts presterskap*. Göteborg 1888.
- Rodhe, Edvard Magnus, *Herdabrev till prästerskapet i Lunds stift*. Lund 1925.
- Rudéus, G., ”Biskopsvalet”, *Karlstads Stiftsblad*, maj 1956.
- Runestam, Arvid, *Herdabrev till Karlstads stift*. Karlstad 1938.
- Scheffer, Henrika, *Ernst Jakob Keijser. En herde- och kyrkobilid*. Stockholm 1925.
- SFS 1956:614
- SFS 1957:575
- SFS 1957:576
- SFS 1958:514.
- SFS 1963:633
- SFS 1971:271:29
- SFS 1982:942:11
- SFS 1992:300 (KyL)
- Sjödahl, Edgar, *Personligt och politiskt*. Göteborg 1971.
- Skara stifts herdaminne 1850–1930, bd 2, Utg. Cederbom, Lars August & Friberg, Carl Olof. Stockholm 1930.
- Stadener, Sam., *Herdabrev till Växjö stift*. Lund 1933.
- Stockholms stads herdaminne från reformationen intill tillkomsten av Stockholms stift*, Hellström, Gunnar. Stockholm 1951.
- Stolt, Bengt, *Svenska biskopsvigningar. Från reformationen till våra dagar*. Stockholm 1972.
- Ström, Anna, *Min farfar Ingmar Ström*. Stockholm 1995.
- Sundby, Olof, *Tradition och förnyelse*. Lund 1970.
- Svensk uppslagsbok*, bd 28. Malmö 1954.
- Svensk teologisk kvartalskrift* 1931. Sjunde årg. Aulén, Gustaf, Runestam, Arvid, Eidem, Erling, & Brilioth, Yngve (red.). Lund 1931.
- Svensk teologisk kvartalskrift* 1932. Åttonde årg. Aulén, Gustaf, Runestam, Arvid, Eidem, Erling, & Brilioth, Yngve (red.). Lund 1932.
- Svenska Kyrkans Prästerskap Porträttgalleri* 1939, Göteborg 1939.
- Svenska män och kvinnor. Biografisk uppslagsbok*, bd 1. Stockholm 1942.
- Svenska män och kvinnor. Biografisk uppslagsbok*, bd 2. Stockholm 1944.
- Svenska män och kvinnor. Biografisk uppslagsbok*, bd 3. Stockholm 1946.
- Svenska män och kvinnor. Biografisk uppslagsbok*, bd 4. Stockholm 1948.

- Svenska män och kvinnor. Biografisk uppslagsbok*, bd 5. Stockholm 1949.
- Svenska män och kvinnor. Biografisk uppslagsbok*, bd 6. Stockholm 1949.
- Svenska män och kvinnor. Biografisk uppslagsbok*, bd 7. Stockholm 1954.
- Svenskt biografiskt lexikon*, bd 21. Stockholm 1975–1977.
- Svenskt biografiskt lexikon*, bd 23. Stockholm 1980–1981.
- Svenskt biografiskt lexikon*, bd 24. Stockholm 1982–1984.
- ”Sveriges biskopinnor församlade”, *Svenska Dagbladet* 24.11.1946.
- Sveriges statskalender med bihang*. Stockholm 1938.
- Söderblom, Nathan, *Herdabref till prästerskapet och församlingarna i Uppsala ärkestift*. Uppsala 1914.
- Thunberg, Karin, ”Biskopen som alltid är redo”, *Svenska Dagbladet* 26.1.2003
- Tvåkammarriksdagen 1867–1970*, bd 3. Utg. Norberg, Anders, Tjerneld, Andreas & Asker, Björn. Stockholm 1986.
- Tvåkammarriksdagen 1867–1970*, bd 4. Utg. Norberg, Anders, Tjerneld, Andreas & Asker, Björn. Stockholm 1990.
- Ullman, U.L., *Herdabref till presterskapet och läroverkslärarna i Strengnäs biskopsdöme*. Göteborg 1889.
- Uppsala universitets matrikel 1906*. Utg. av Brandberg, Theodor & von Bahr, Johan. Uppsala 1906.
- Uppsala universitets matrikel 1937–1950*. Utg. av Dintler, Åke & Lindquist, J.C. Sune. Uppsala 1953.
- Uppsala universitets matrikel 1951–1960*. Utg. av Dintler, Åke & Grönberg, Lennart. Uppsala 1975.
- Uppsala universitets matrikel höstterminen 1936*. Utg. av Fries, Thoralf & von Döbeln, Ernst. Uppsala 1937.
- Uppsala universitets matrikel höstterminen HT 1926*. Utg. av Fries, Thoralf & von Döbeln, Ernst. Uppsala 1927.
- Upsala ärkestifts herdaminne*, del 4. Utg. Nyström, Ludvig. Upsala 1893.
- Vem är det? Svensk biografisk handbok* 1914, 1920, 1931, 1935, 1937, 1949, 1953, 1955, 1959, 1967, 1987, 1989, 1991, 1995, 1999, 2001. Stockholm.
- Växjö stifts herdaminne*, bd 1. Utarb. av Arcadius, C.O, Franzén, J.A, Zetterqvist, E.A, m.fl. Växjö 1921.
- Wadensjö, Bengt, *Med bud om liv. Herdabrev till Karlstad stift*. Stockholm 1986.
- Wejryd, Anders, *Närvarande. Herdabrev*. Lund 1998.
- Wetterberg, Gunnar, *Handbok i kyrkolagfarenhet*. Tredje uppl. Lund 1933 [1928].

Ytterberg, Claes-Bertil, *Det världstillvända altaret. Herdabrev om kyrkovision och tidsanda*. Stockholm 1995.

Åberg, Göran, *Stiftshistoria speglad i stiftsbok. Perspektiv på Växjö stift under 1900-talet*. Växjö 2002.

INTERVJUER

Intervjumaterial i form av anteckningar, ljudband/ljudfiler och utskrifter finns hos avhandlingsförfattaren.

Intervju med Bertil Gärtner, 2003-05-13.

Intervju med Sören Ekström, 2003-06-03.

Intervju med KG Hammar, 2006-02-02.

Intervju med Krister Stendahl, 2006-05-23 och 2006-05-26.

Intervju med Lars Eckerdal, 2006-10-03.

Intervju med Martin Lind, 2006-10-17.

Intervju med Bengt Wadensjö, 2007-12-04 (via e-brev).

Intervju med Gunnar Weman, 2007-12-10 (via e-brev).

Telefonintervju med Marianne Soop, 2005-12-08.

Telefonintervju med Ulla-Britt Holmgren, 2007-12-13.

Telefonintervju med Evert Svensson, 2007-12-13.

KORRESPONDENS

Brev från Bengt Gustaf Aurelius till Ulrika Lagerlöf Nilsson, 2007-03-05.

Brev från Staffan Runestam till Ulrika Lagerlöf Nilsson, 2007-06-01.

E-brev från Anna Svenson till Ulrika Lagerlöf Nilsson, 2005-11-02.

ELEKTRONISKA KÄLLOR

Alvarsson, Rickard, "Tuulikki Koivunen Bylund bytte land för att få bli präst", Dagen.se, 2009-11-10, <http://www.dagen.se/dagen/article.aspx?id=192639>

Rudvall, Erik J., "Kyrkan har mycket att lära av näringslivet", 2009-11-03, <http://www.original.se/filer/biskopen.html>.

Cervin, Elisabeth, "Med blick för de maktlösa", svenskakyrkan.se, 2009-11-10, <http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?di=248784>

Cervin, Elisabeth, "Biskop som kämpat i motvind", svenskakyrkan.se, 2009-11-02, <http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?di=231747>, 2009-11-10.

Häggström, Bibi, "Antje Jackelén ny biskop i Lund", Sydsvenskan.se, 2009-11-02, <http://sydsvenskan.se/omkretsen/article190295/-Antje-JackelprocentC3procentA9n-ny-biskop-i-Lund.html>

ENKÄTUNDERSÖKNING

Ledarskap i förändring, Göteborgs universitet 2001.

LITTERATUR

- Aggedal, Jan-Olov, ”Lunds stifts biskopar under 1900-talet och deras syn på samhället speglat genom herdabreven” i Aggedal, Jan-Olov & Nilsson, Bertil, *Lundabiskopar och deras omvärld. Studier av 1100-talet och 1900-talet*. Lund 2006.
- Aggedal, Jan-Olov & Nilsson, Bertil, *Lundabiskopar och deras omvärld. Studier av 1100-talet och 1900-talet*. Lund 2006.
- Ahrén, Per-Olov, *Riksdagen, kyrkomötet och kyrkans bekännelse i svensk kyrkorättslig tradition*. Lund 1964.
- Aldén, Lars, *Stifts kyrkans förnyelse. Framväxten av stiftsmöten och stiftsråd i Svenska kyrkan till omkr 1920*. Diss. Lund 1989.
- Almqvist, Kurt (red.), *Betydelsen av revolutionsåret 1968. Kårhusockupationen 40 år*. Stockholm 2008.
- Alvunger, Daniel, *Nytt vin i gamla läglar. Socialdemokratisk kyrkopolitik under perioden 1944–1973*. Diss. Lund. Göteborg 2006.
- Ambjörnsson, Ronny, Ringby, Per & Åkerman, Sune, *Att skriva människan. Essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre*. Stockholm 1997.
- Andersson, Gunnar, ”Karriär, kön, familj”, i Nyberg, Anita & Sundin, Elisabeth (red.), *Ledare, makt och kön*. SOU 1997:135. Stockholm 1997.
- Andræ, Carl Göran, ”Ett socialhistoriens dilemma: några försök att definiera sociala grupper och klasser i svensk historia”, *Historisk tidskrift* 98:1. Stockholm 1978.
- Andrén, Carl-Gustaf, ”Svensk kyrkokunskap” i Kjöllnerström, Sven (red.), *Praktisk teologi. En handbok i kyrkans organisation och verksamhetsformer*. Andra rev. och utökade uppl. Lund 1967 [1959].
- Bankeström, Sven, ”Frågan om biskoparnas avskaffande vid riksdagarna 1809–1845” i Wikmark, Gunnar, *Forum Theologicum. Årsbok för Härnösands stifts teologiska sällskap*. Härnösand 1963.
- Beltzén, Nils & Beltzén, Lars, *Arthur Engberg – publicist och politiker*. Arbetarrörelsens årsbok 1973. Stockholm 1973.
- Bengtson, Bo & Åkerstedt, Gunnar (red.), *En bok om Torsten Bohlin*. Uppsala 1950.
- Berntson, Martin, ”Från översikt kurs till minifakultet. Religionsvetenskapens historia i Göteborg” i Berntson, Martin & Bogdan, Henrik (red.), *Religionsvetenskap i Göteborg 25 år*. Göteborg 2002.

- Bexell, Oloph, "Präster och lekfolk i kyrkomötet. Några linjer i allmänna kyrkomötets diskussion om sin egen sammansättning" i Bexell, Oloph, m.fl. (red.), *Med engagemang och medansvar. En bok om lekmannaskapet i Svenska kyrkan. Festskrift till Carl Henrik Martling*. Stockholm 1990.
- Bexell, Oloph, *Yngve Brilioth – historiker, teolog, kyrkoledare*. Skellefteå 1997.
- Bexell, Oloph, "Edvard Magnus Rodhe", *Svenskt biografiskt lexikon*, bd 30. Stockholm 1998.
- Bexell, Oloph, "Olof Sundby" i *Präster i S:t Sigfrids stift*. 3. Minnes-teckningar till prästmötet i Växjö 2002. Lund 2002b.
- Bexell, Oloph, "Den teologiska examensordningens utveckling. Några noteringar med anledning av en 100-årig reform" i Ström, Per, *Promotionsfesten i Uppsala 24 januari 2003*. Uppsala 2003a.
- Bexell, Oloph, *Sveriges kyrkohistoria. Folkväckelsens och kyrkoförnyelsens tid*, bd 7. Stockholm 2003b.
- Bexell, Oloph, "Edvard Rodhe och den praktiska teologin" i Sundqvist, Olof, *Religion och bibel*, 2003/2004:62/63. Uppsala 2005.
- Bexell, Oloph, " 'Gud kan göra under också i Stockholm.' Manfred Björkquist som biskop" i Grönqvist, Vivi-Ann (red.), *Manfred Björkquist. Visionär och kyrkoledare*. Skellefteå 2008.
- Bexell, Oloph & Hellström, Jan Arvid, "Svenska kyrkan" i Borgehammar, Stephan (red.), *Kyrkans liv. Introduktion till kyrkovetenskapen*. Tredje uppl. Uppsala 2001 [1988].
- Bjurman, Eva Lis, *Catrines intressanta blekhet. Unga kvinnors möten med de nya kärlekskraven 1750–1830*. Diss. Lund. Eslöv 1998.
- Björck, Ingemar, *Tradition och förnyelse. Pastorat och präster i Visby stift 1800–1920. En strukturstudie*. Stockholm 1967.
- Bohlin, Torgny, "Svärd och reseda" i Bengtson, Bo & Åkerstedt, Gunnar (red.), *En bok om Torsten Bohlin*. Uppsala 1950.
- Bourdieu, Pierre, "Genèse et structure du champ religieux", *Revue française de sociologie*, 12:2. Paris 1971.
- Bourdieu, Pierre, *Outline of a theory of practice*. Cambridge 1977.
- Bourdieu, Pierre, *Texter om de intellektuella. En antologi*. Stockholm 1992.
- Bourdieu, Pierre, *Homo academicus*. Eslöv 1996a.
- Bourdieu, Pierre, *The state nobility. Elite schools in the field of power*. Stanford, Calif 1996b.
- Bourdieu, Pierre, *Kultur och kritik*. Andra omarb. uppl. Göteborg 1997 [1984].

- Bourdieu, Pierre, *Praktiskt förnuft. Bidrag till en handlingsteori*. Göteborg 1999.
- Bourdieu, Pierre & de Saint Martin, Monique, ”La sainte famille” i *Actes de la recherche en science sociales VIII*, 44/45. Paris 1982.
- Brilioth, Yngve, m.fl., *Den nya kyrkosynen. En samling föredrag*. Malmö 1945.
- Brilioth, Yngve, *Svensk kyrkokunskap*. Andra rev. uppl. Stockholm 1946 [1933].
- Broadly, Donald, *Sociologi och epistemologi. Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*. Andra uppl. Stockholm 1991 [Diss. 1990].
- Broadly, Donald, ”Prosopography. Definition and suggested readings” i Sapiro, Gisèle, *Collective biographies and the theory of “literary field”*. *On the contribution of prosopography to the sociology of literary institutions*. Stockholm 1996.
- Broadly, Donald, ”Nätverk och fält” i Gunneriusson, Håkan (red.), *Sociala nätverk och fält*. Uppsala 2002.
- Brodd, Birgitta, *Var Sveriges sak också kyrkans? Svenska kyrkans utrikespolitiska aktivitet 1930–1945. En tidslägesorienterad analys*. Skellefteå 2004.
- Brohed, Ingmar, *Sveriges kyrkohistoria. Religionsfrihetens och ekumenikens tid*, bd 8. Stockholm 2005.
- Bäckström, Anders, *Religion som yrke. En studie av de svenska präst-kandidaternas bakgrund och rolluppfattning vid 1970-talets slut*. Diss. Uppsala 1983.
- Carlsson Wetterberg, Christina, ”Kvinnans rätt och nationens väl. Debatten kring 1920 års giftermålsbalk” i Andersson, Lars M. (red.), *Rätten. Festskrift till Bengt Ankarloo*. Lund 2000.
- Carlsson, Sten, *Bonde – präst – ämbetsman. Svensk ståndscirkulation från 1680 till våra dagar*. Stockholm 1962.
- Carlsson, Sten, *Den sociala omgrupperingen i Sverige efter 1866*. Stockholm 1966.
- Carlsson, Sten, *Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700–1865. Studier rörande det svenska ståndssamhällets upplösning*. Andra omarb. uppl. Lund 1973 [Diss. 1949].
- Claesson, Urban, *Folkhemmets kyrka. Harald Hallén och folkkyrkans genombrott – en studie av socialdemokrati, kyrka och nationsbygge med särskild hänsyn till perioden 1905–1933*. Diss. Uppsala 2004.
- Dahlgren, Johanna, *Kvinnor i polistjänst. Föreningen Kamraterna, Svenska Polisförbundet och kvinnors inträde i polisyrket 1957–1971*. Diss. Umeå 2007.

- Dahlman Per, *Kyrka och stat i 1860 års svenska religionslagstiftning*. Diss. Uppsala. Skellefteå 2009.
- Dahlquist, Sixten, ”Tor Andræ, den frimodige arbetaren”, *Linköpings stifts julbok* 1947. Linköping 1947.
- Dahm, Karl-Wilhelm, *Beruf. Pfarrer. Empirische Aspekte zur Funktion von Kirche und Religion in unserer Gesellschaft*. Tredje uppl. München 1974.
- Dalen, Monica, *Intervju som metod*. Malmö 2008.
- Danell, Hjalmar, *Albrecht Ritschls lära om synden*. Diss. Uppsala 1892.
- Danell, Sven, *Arbete och salighet. En bok om Hjalmar och Maria Danell, deras grogrund, arbete och salighetshopp*. Stockholm 1976.
- Davies, Douglas & Guest, Matthew, *Bishops, wives and children. Spiritual capital across the generations*. Aldershot 2007.
- Demokrati och makt i Sverige*. Maktutredningens huvudrapport. SOU 1990:44. Stockholm 1990.
- Djerf-Pierre, Monika, ”Att leva som ledare – eliternas livsvillkor”, i Göransson, Anita (red.), *Maktens kön. Kvinnor och män i den svenska makteliten på 2000-talet*. Nora 2007a.
- Djerf-Pierre, Monika, ”Metod och material” i Göransson, Anita (red.), *Maktens kön. Kvinnor och män i den svenska makteliten på 2000-talet*. Nora 2007b.
- Eckerdal, Lars, *Svenska kyrkans gudstjänst. Vignings- och mottagningshandlingar*. Bil. 6. SOU 1985:48. Stockholm 1985.
- Edström, Maria, *TV-rummets eliter. Föreställningar om kön och makt i fakta och fiktion*. Diss. Göteborg 2006.
- Ekenstam, Claes, ”Manlighetens kriser & kransar. Mansbilder och känsloliv vid tre sekelskiften” i Göransson, Anita, m.fl. (red.), *Sekelskiften och kön. Strukturella och kulturella övergångar år 1800, 1900 och 2000*. Stockholm 2000.
- Ekenstam, Claes, Johansson, Thomas, & Kuosmanen, Jari (red.), *Sprickor i fasaden. Manligheter i förändring*. Hedemora 2001.
- Ekström, Sören, *Svenska kyrkan i utveckling. Historia, identitet, verksamhet och organisation*. Fjärde rev. uppl. Stockholm 1999 [1986].
- Ekström, Sören, *Makten över kyrkan. Om Svenska kyrkan, folket och staten*. Stockholm 2003.
- En prästfrubok*. Uppsala 1948.
- Esquilsson, Lena, ”Manlighet och det nordliga rummet”, *Kulturella perspektiv* 5:1. Umeå 1996.
- Evertsson, Jakob, ”En damm mot tidens ström”. *Kritiken mot biskoparna i det svenska ständs- och enhetssamhället vid mitten av 1800-talet*. Diss. Åbo Åkademi. Åbo 2002.

- Evertsson, Jakob, *Bishops, politics and anti-clericalism in nineteenth century England and Sweden. An analysis of the debate on the political role of the anglican bishops during the 1830s parliamentary reform debate in comparison to Sweden*. Falun 2005.
- Fehrman, Carl, Westling, Håkan & Blomqvist, Göran, *Lärdomens Lund. Lunds universitets historia 1666–2004*. Lund 2004.
- Fichter, Joseph H., *Religion as an occupation. A study in the sociology of professions*. Notre Dame 1961.
- Field, G.L., & Higley, John, *Elitism*. London 1980.
- Finch, Janet, *Married to the job. Wives' incorporation in men's work*. London 1983.
- Florin, Christina, *Kampen om katedern. Feminiserings- och professionaliseringprocessen inom den svenska folkskolans lärarkår 1860–1906*. Diss. Umeå 1987.
- Florin, Christina & Johansson, Ulla, "Där de härliga lagrarna gro...". *Kultur, klass och kön i det svenska läroverket 1850–1914*. Stockholm 1993.
- Frangeur, Renée, *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna? Striden om yrkesrätten för gifta kvinnor i mellankrigstidens Sverige*. Diss. Göteborg. Lund 1998.
- Fredriksson, Göran, "Social rörlighet eller historisk förändring. En studie i svensk socialhistoria", *Häften för kritiska studier* 13:1. Stockholm 1980.
- Frykman, Jonas, "Prästerlig kultur", *Ottar* nr 2. Stockholm 1986.
- Furberg, Tore, *Ett ekumeniskt tecken. Svenska kyrkans biskopsämbete i mission och ekumenik under första hälften av 1900-talet*. Uppsala 2004.
- Giddens, Anthony, "Elites in the British class structure" i Stanworth, Philip & Giddens, Anthony (eds.), *Elites and power in British society*. London 1974.
- Giddens, Anthony, *The transformation of intimacy. Sexuality, love and eroticism in modern societies*. Cambridge 1992.
- Gorne, Susanne, *Herdabrev 1900–1940*. Opubl. C-uppsats, Idéhistoriska institutionen, Stockholms universitet 1997. Stockholm 1997.
- Gulbrandsen, Trygve, m.fl., *Norske makteliter. Makt- og demokratiutredningen* 1998–2003. Oslo 2002.
- Gunnarsson, Lars, *Kyrkan, nazismen och demokratin. Åsiktsbildning kring svensk kyrklighet 1919–1945*. Diss. Stockholm 1995.
- Gunneriusson, Håkan, *Det historiska fältet. Svensk historievetenskap från 1920-tal till 1957*. Diss. Uppsala 2002.

- Gustafsson, Berndt, *Svensk kyrkogeografi. Med samfundsbeskrivning*. Andra omarb. uppl. Lund 1971 [1957].
- Gustavsson, Alexander, ”Manlig bekännelsetrohet i motvind. En mikrohistorisk studie av prästen Bo Giertz” i Jarlert, Anders (red.), *Bo Giertz. Präst, biskop, författare*. Göteborg 2005.
- Göransson, Anita, *Från familj till fabrik. Teknik, arbetsdelning och skiktning i svenska fabriker 1830–1877*. Diss. Umeå. Lund 1988.
- Göransson, Anita, ”Kön, släkt och ägande. Borgerliga maktstrategier 1800–1850”, *Historisk tidskrift* 110:4. Stockholm 1990.
- Göransson, Anita, ”Från hushåll och släkt till marknad och stat” i Furuhausen, Birgitta (red.), *Äventyret Sverige. Ekonomisk och social historia*. Stockholm 1995 [1993].
- Göransson, Anita, ”Att undersöka eliten” i Göransson, Anita (red.), *Maktens kön. Kvinnor och män i den svenska makteliten på 2000-talet*. Nora 2007a.
- Göransson, Anita, ”Född till makt?” i Göransson, Anita (red.), *Maktens kön. Kvinnor och män i den svenska makteliten på 2000-talet*. Nora 2007b.
- Göransson, Anita, ”Makteliter och kön”, i Göransson, Anita (red.), *Maktens kön. Kvinnor och män i den svenska makteliten på 2000-talet*. Nora 2007c.
- Göransson, Göran, *Svensk kyrkorätt. En översikt*. Stockholm 1993.
- Hallencreutz, Carl Fredrik, *Yngve Brilioth. Svensk medeltidshistoriker och internationell kyrkoledare*. Uppsala 2002.
- Hammar, KG, *Liberalteologi och kyrkopolitik. Kretsen kring Kristendomen och vår tid 1906–omkr. 1920*. Diss. Lund 1972.
- Hammar, Hans Börje, *Personlighet och samfund. J.A. Eklund och hans tillflöden*. Diss. Stockholm 1971.
- Hamrén, Robert, *Vi är bara några kompisar som träffas ibland. Rotary som manlig arena*. Diss. Linköping. Stockholm 2007.
- Hasselberg, Ylva, *Den sociala ekonomin. Familjen Clason och Furudals bruk 1804–1856*. Diss. Uppsala 1998.
- Helander, Dick, *I domkyrkans skugga*. Stockholm 1955.
- Helander, Dick, *Oskylldigt dömd*. Stockholm 1957.
- Hessler, Carl Arvid, *Statskyrkodebatten*. Uppsala 1964.
- Holm, Ulla Carin, *Hennes verk skall prisa henne. Studier av personlighet och attityder hos kvinnliga präster i Svenska kyrkan*. Diss. Lund. Helsingborg 1982.
- Hreinsson, Einar & Nilson, Tomas, *Nätverk som resurs. Historiska exempel*. Lund 2003.

- Hyrenius, Hannes, *Utredning rörande prästkårens rekrytering*. Stockholm 1954.
- Hössjer Sundman, Boel (red.), *Du ska bli präst. Livsberättelser 50 år efter kyrkomötets beslut*. Stockholm 2008a.
- Hössjer Sundman, Boel, "Försvinner känslan av att man står inför ett ovanligt fenomen" i Hössjer Sundman, Boel (red.), *Du ska bli präst. Livsberättelser 50 år efter kyrkomötets beslut*. Stockholm 2008b.
- Hössjer Sundman, Boel (red.), *Äntligen stod hon i predikstolen! Historiskt vägval 1958*. Stockholm 2008c.
- Ihse, Cecilia, *Präst, stånd och stat. Kung och kyrka i förhandling 1642–1686*. Diss. Stockholm 2005.
- Imberg, Rune, *Biskops- och domprostutnämningar i Svenska Kyrkan 1866–1989*. Lund 1991.
- Imberg, Rune, "Biskopssläkter i Svenska kyrkan" i Jarlert, Anders (red.), *Arkiv, fakultet, kyrka. Festskrift till Ingmar Brohed*. Lund 2004.
- Imberg, Rune, "Biskopsämbetet och demokratin", *Svensk Pastoral-tidskrift* 49:9. Stockholm 2007.
- Iverson, Yngve (red.), *Femtio år med Allmänna Svenska Prästföreningen*. Stockholm 1955
- Jarlert, Anders, "Nygren, Aulén och nationalsocialismen. Omvärderingar av historiska positioner" i Rubenson, Samuel & Jarlert, Anders (red.), *Kyrkohistoriska omvärderingar*. Lund 2005.
- Jergmar, Jarl, *Biskopsmötet i Sverige 1902–1924*. Diss. Lund 1970.
- Jonzon, Bror, *Bengt Jonzon, biskop i norr*. Luleå 1988.
- Jordansson, Birgitta, "Karriär och professionellt kapital", i Göransson, Anita (red.), *Maktens kön. Kvinnor och män i den svenska makteliten på 2000-talet*. Nora 2007.
- Järved, Susanne, "Gud är större", *Budbäraren* 151:9. Uppsala 2007.
- Kaelble, Hartmut, *Social mobility in the 19th and 20th centuries*. Leamington Spa 1985.
- Karlsson Stider, Annelie, *Familjen och firman*. Diss. Stockholm 2000.
- Kjöllnerström, Sven, *Biskopstillsättningar i Sverige 1531–1951*. Lund 1952.
- Kjöllnerström, Sven, *Kräkla och mitra. En undersökning om biskopsvigningar i Sverige under reformationstidevarvet*. Lund 1965.
- Kjöllnerström, Sven, "Sätt till att ordinera en vald biskop" 1561–1942. Lund 1974.
- Kuusipalo, Jaana, Kauppinen Kaisa & Nuutinen, Iira, "Life and career in north and south Europe" i Vianello, Mino & Moore, Gwen (eds.), *Gendering elites. Economic and political leadership in 27 industrialised societies*. Basingstoke 2000.
- Kvale, Steinar, *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund 1997.

- Kälvemark, Torsten, "Lutherskt och ekumeniskt. 'Lutheraner' och 'ekumenier' inför ärkebiskopsvalet i Uppsala 1931" i Österlin, Lars (red.), *Nordisk lutherdom över gränserna. De nordiska kyrkorna i 1900-talets konfessionella samarbete*. Köpenhamn 1972.
- Lagerlöf Nilsson, Ulrika, *Religion, profession och genus. Om prästyrkets förändring under 1900-talet*. Opubl. D-uppsats, Historiska institutionen, Göteborgs universitet VT 2001. Göteborg 2001.
- Lagerlöf Nilsson, Ulrika, "Bishops in the Church of Sweden. An elite in society during the first half of the 20th century", *Scandinavian Journal of History*, vol.30:3/4. 2005a.
- Lagerlöf Nilsson, Ulrika, "Kyrklig elit – en möjlighet i en demokratisk organisation?", *Svensk Kyrkotidning* 101:34/35. Stockholm 2005b.
- Lagerlöf Nilsson, Ulrika, "Att vilja det rätta – det kyrkliga fältets logik" i Eriksson, Anne-Louise (red.), *På spaning. Från Svenska kyrkans forskardagar* 2007. Stockholm 2008.
- Lagerlöf Nilsson, Ulrika, "Julboken, biskopinnan och missionen. Om Julia Aurelius förhållande till herrnhutismen" i Lindmark, Daniel & Persson, Anders (red.), *Från Sara-Greta till Lilla Svarta Sara. Väckelsen i litteraturen och väckelsens litteratur*. Skellefteå 2009.
- Larsen, Stein Ugelvik & Montgomery, Ingun, *Kirken, krisen og krigen*. Bergen 1982.
- Larsson, Lisbeth, *Sanning och konsekvens. Marika Stiernstedt, Ludvig Nordström och de biografiska berättelserna*. Stockholm 2001.
- Lenhammar, Harry, *Allmänna kyrkliga mötet 1908–1973*. Uppsala 1977.
- Liedgren, Emil, "Studentmottagning i Stabby prästgård" i Runestam, Axel, m.fl., *Nathan Söderblom och Stabby prästgård*. Karlstad 1985.
- Lindberg, Bo & Nilsson, Ingemar, *Göteborgs universitets historia I. På högskolans tid*. Göteborg 1996.
- Lindbom, Tage, *Den svenska fackföreningsrörelsens uppkomst och tidigare historia 1872–1900*. Diss. Stockholm 1938.
- Linders, Frans Josua, *Demografiska studier rörande svenska kyrkans prästerskap*. Diss. Uppsala 1925.
- Lindgren, Gerd, "Broderskapets logik", *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* 17:1. Uppsala 1996.
- Lipman-Blumen, Jean, "Toward a homosocial theory of sex roles: An explanation of the sex segregation of social institutions", *Signs. Journal of women in culture and society*, vol. 1:3. Chicago 1976.
- Lipset, Seymour Martin & Bendix, Reinhard, *Social mobility in industrial society*. Berkeley 1959.
- Ljunggren, Jens, *Inget land för intellektuella. 68-rörelsen och svenska vänsterintellektuella*. Lund 2009.

- Lorentzen, Jørgen & Ekenstam, Claes (red.), *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*. Möklinta 2006.
- Lundgren, Britta, *Allmänhetens tjänare. Kvinnlighet och yrkeskultur i det svenska postverket*. Diss. Umeå. Stockholm 1990.
- Lundqvist, Pia, *Marknad på väg. Den västgötska gårdsfarihandeln 1790–1864*. Diss. Göteborg 2008.
- Lundstedt, Göran, *Biskopsämbetet och demokratin. Biskopsrollens förändring i Svenska kyrkan under 1900-talets senare del*. Diss. Skellefteå 2006.
- Lundström, Catarina, *Fruars makt och omakt – kön, klass och kulturarv 1900–1940*. Diss. Umeå 2005.
- Löthner, Lennart, "Ordensbiskopsämbetet", *Kyrkohistorisk årsskrift* 60. Uppsala 1961.
- Malmberg, Axel, "Tvärsnitt genom A. S. P:s historia" i Iverson, Yngve (red.), *Femtio år med Allmänna svenska prästföreningen*. Stockholm 1955.
- Malmberg, Axel, "Våra biskopar", *Svensk kyrkotidning* 36:40. Uppsala 1940.
- Malmeström, Elis, *J.A. Eklund. En biografi*. Stockholm 1950.
- Malmeström, Elis, *Eklund, Söderblom och Billing. Anteckningar och minnen*. Stockholm 1969.
- Malmström, Joakim & Winton, Patrik, "Eliter i historien – en inledning" i Andersson, Gudrun, Larsson, Esbjörn & Winton, Patrik (red.), *Med börd, svärd och pengar. Eliters manifestation, maktutövning och reproduktion 1650–1900*. Uppsala 2003.
- Marcus, George E., "Elite as a concept, theory, and research tradition" i Marcus, George E., (ed.), *Elites. Ethnographic issues*. Albuquerque 1983.
- Markusson Winkvist, Hanna, *Som isolerade öar. De lagerkransade kvinnorna och akademien under 1900-talets första hälft*. Diss. Umeå. Eslöv 2003.
- Meurling, Birgitta, *Sarons liljor? En etnologisk studie av prästfruars könskonstituering*. Diss. Uppsala. Stockholm 1996.
- Meurling, Birgitta, "Mild och tålig, stark och driftig. Prästfrun som ideal och verklighet" i Kyhlberg Engvall, Kerstin (red.), *Prästfruminnen*. Stockholm 1998.
- Mills, Charles Wright, *The power elite*. Stockholm 1971 [1956].
- Moi, Toril, "Att erövra Bourdieu", *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 15:1. Umeå 1994.

- Morgan, D.H.J., "The social and educational background of Anglican bishops – continuities and changes", *The British Journal of Sociology*, vol. 20. London 1969.
- Munk Christiansen, Peter, Møller, Birgit & Togeby, Lise, *Den danske elite*. Köpenhamn 2001.
- Müller, Leos, "Familjen och släkten. Sociala nätverk och borgerliga klassresor" i Nilson, Tomas & Åberg, Martin (red.) *Företagaren som kulturbärare. Perspektiv på företagarkultur 1800–2000*. Lund 2007.
- Niklasson, Birgitta, *Contact capital in political careers. Gender and recruitment of parliamentarians and political appointees*. Diss. Göteborg 2005.
- Nilson, Tomas, "Blott som brickor i ett spel ... Om kvinnor, kapital och nätverksbyggande inom textilbranschen i Borås 1890–1920" i Ågren, Maria (red.), *Hans och hennes. Genus och egendom i Sverige från vikingatid till nutid*. Uppsala 2003a.
- Nilson, Tomas, "Familjen, församlingen och frimureriet. Socialt kapital, nätverk och karriärer bland skoföretagare i Örebro kring 1900" i Fredriksson, Göran (red.), *Könsmaktens förvandlingar. En vänbok till Anita Göransson*. Göteborg 2003b.
- Nilson, Tomas, *Framgång och vår Herre. Industriellt företagande, social struktur och karriärmönster i två svenska städer: Borås och Örebro 1890–1920*. Diss. Göteborg 2004.
- Nilson, Tomas, "Kultur, kapitalism och självbilder. Företagare i biografier under 1900-talet" i Nilson, Tomas & Åberg, Martin (red.), *Företagaren som kulturbärare. Perspektiv på företagarkultur 1800–2000*. Lund 2007.
- Nilson, Tomas, "Företagandets bildning, utbildning och praktik 1880–1920. Ett historiskt perspektiv på formell utbildning och praktisk skolning bland företagare" i Högman, Ann-Kristin & Stolare, Martin (red.), *I lärandets gränsländ. Formella, icke-formella och informella studier igår och idag*. Hedemora 2009.
- Nilsson, Bengt, *Kvinnor i statens tjänst – från biträden till tjänstemän. En aktörsinriktad undersökning av kvinnliga statstjänstemäns organisering, strategier och kamp under 1900-talets första hälft*. Diss. Uppsala 1996.
- Nilsson, Clarence, *Sam Stadener som kyrkopolitiker*. Diss. Uppsala. Stockholm 1964.
- Niskanen, Kirsti, "Husbondeväldets röst" i Liljewall, Britt, Niskanen, Kirsti & Sjöberg, Maria (red.), *Kvinnor och jord. Arbete och ägande från medeltid till nutid*. Stockholm 2001.

- Niskanen, Kirsti, *Karriär i männens värld. Nationalekonomen och feministen Karin Kock*. Stockholm 2007.
- Norrman, Ragnar, *Från prästöverflöd till prästbrist. Prästrekryteringen i Uppsala ärkestift 1768–1965*. Diss. Uppsala. Stockholm 1970.
- Nyberg, Anita, *Tekniken – kvinnors befriare? Hushållsteknik, köpevaror, gifta kvinnors hushållsarbets tid och förvärvsdeltagande 1930-talet–1980-talet*. Diss. Linköping 1989.
- Ottosson, Anders, *Sjukgymnasten – vart tog han vägen? En undersökning av sjukgymnastyrkets maskulinisering och avmaskulinisering 1813–1934*. Diss. Göteborg 2005.
- Palmqvist, Arne, *Fjellstedtska skolans historia*. Uppsala 1994.
- Pappi, Franz Urban, ”The petit bourgeoisie and the new middle class: Differentiation or homogenisation of the middle strata in Germany” i Bechhofer, Frank & Elliott, Brian (eds.), *The petite bourgeoisie. Comparative studies of the uneasy stratum*. London 1981.
- Persenius, Ragnar, *Kyrkans identitet. En studie i kyrkotänkandets profilering inom Svenska kyrkan i ekumeniskt perspektiv 1937–1952*. Diss. Lund. Stockholm 1987.
- Petersson, Olof, *Demokrati och ledarskap*, Demokratirådets rapport. Stockholm 1996.
- Petrén, Gustaf, ”Om biskops tjänst och ämbete”, *Förvaltningsrättslig Tidskrift* 22:4. Stockholm 1959.
- Petrén, Erik, ”Svenska biskopar 1946–1986”, *Svensk pastoraltidskrift* 26:51/52. Uppsala 1986.
- Pleijel, Hilding (utg.), *Gottfrid Billings levnadsminnen. Biskopstiden i Lund*. Lund 1975.
- Pleijel, Hilding, *Hustavlans värld – kyrkligt folkliv i äldre tiders Sverige*. Stockholm 1970.
- Reimers, Gerd, *Lärdom och idyll. Prästgården som bildningsmiljö*. Stockholm 1993.
- Repstad, Pål, *Dype, stille, sterke, mild. Religiös makt i dagens Norge*. Oslo 2002.
- Rey, Terry, *Bourdieu on religion. Imposing faith and legitimacy*. London 2007.
- Rosenberg, Sven-Åke, *Män med mitra. Episoder och erinringar*. Stockholm 1992.
- Rosengren, Henrik & Östling, Johan, *Med livet som insats. Biografen som humanistisk genre*. Lund 2007.
- Runestam, Staffan, *Söderblomsstudier*. Uppsala 2004.
- Ruostetsaari, Ilkka, ”Social upheaval and transformation of elite structures: The case of Finland”, *Political studies*, vol. 54. Oxford 2006.

- Ruostetsaari, Ilkka, "The anatomy of finnish power elite", *Scandinavian Political Studies* 16:4. Oslo 1993.
- Russell, Anthony, *The clerical profession*. London 1984.
- Ryman, Björn, *Eric Benzélius d.y. En frihetstida politiker*. Diss. Stockholm 1978.
- Ryman, Björn, "Två ärkebiskopars arkiv", *Årsbok för riksarkivet och landsarkiven*. Stockholm 2006.
- Råssjö, Gudrun, "Antje Jackelén dubbelt historisk", *Kyrkans Tidning* 25:42. Stockholm 2006.
- Sabean, David Warren & Medick, Hans, *Interest and emotion. Essays on the study of family and kinship*. Cambridge 1984.
- Sabean, David Warren, *Property, production and family in Neckarhausen, 1700–1870*. Cambridge 1990.
- Sandahl, Dag, *Folk & kyrka. Debatten i Svenska kyrkan kring social-etiska delegationen och dess evangelisationsmodell 1952–1972*. Diss. Lund. Stockholm 1986.
- Sandahl, Dag, *Kyrklig splittring. Studier kring debatten om kvinnliga präster i Svenska kyrkan samt bibliografi 1905–juli 1990*. Stockholm 1993.
- Sapiro, Gisèle, *Collective biographies and the theory of "literary field". On the contribution of prosopography to the sociology of literary institutions*. Stockholm 1996.
- Simonsson, Tord, *Kyrkomötet argumenterar – kritisk analys av argumenttyper i diskussionerna vid 1957 och 1958 års kyrkomöten om "Kvinnans behörighet till prästerlig tjänst"*. Lund 1963.
- Sjöberg, Lina, "Kristus som livshypotes. Christina Odenberg, prästvigd 1967" i Hössjer Sundman, Boel (red.), *Du ska bli präst. Livsberättelser 50 år efter kyrkomötets beslut*. Stockholm 2008a.
- Sjöberg, Lina, "Närhet och glädje. Elisabeth Djurle Olander, prästvigd 1960" i Hössjer Sundman, Boel (red.), *Du ska bli präst. Livsberättelser 50 år efter kyrkomötets beslut*. Stockholm 2008b.
- Sjöberg, Maria, "Kvinnans sociala underordning – en problematisk historia", *Scandia* 63:2. Lund 1997.
- Sjögren, Per-Olof, *Kyrkans politisering*. Stockholm 1975.
- Sjöqvist, Åke, *Lärare, präst och diakonipionjär. En studie i biskop Nils Lövgrens insatser i svenskt kyrkoliv*. Stockholm 1989.
- Skeggs, Beverley, *Att bli respektabel. Konstruktioner av klass och kön*. Göteborg 2000.
- Soop, Marianne, "Kyrkoenheten har gått ur tiden", 2000-01-13, stencil hos författaren.

- Stadin, Kekke, "Stormaktskvinnor" i Dahlgren, Stellan, Florén, Anders & Karlsson, Åsa (red.), *Makt & vardag. Hur man styrde, levde och tänkte under svensk stormaktstid*. Stockholm 1993.
- Stenlås, Niklas, *Den inre kretsen. Den svenska ekonomiska elitens inflytande över partipolitik och opinionsbildning 1940–1949*. Diss. Uppsala. Lund 1998.
- Stenström, Yngve, *Om biskops tjänst och ämbete. En studie i svensk kyrkorätt*. Diss. Uppsala. Stockholm 1959.
- Stone, Lawrence, "Prosopography", *Daedalus, Journal of the American Academy of Arts and Sciences*. Winter 1971.
- Suleiman, Ezra N., *Elites in French Society. The politics of survival*. Princeton 1978.
- Sundeen, Johan, *Andelivets agitator. J A Eklund, kristendomen och kulturen*. Diss. Lund 2008.
- Sundkler, Bengt, *Nathan Söderblom. His life and work*. Lund 1968.
- Svanberg, Mikael, *Företagsambhet föder framgång. Yrkeskarriärer och sociala nätverk bland företagarna i Sundsvall 1850–1900*. Diss. Umeå 1999.
- Söderberg, Johan, "Metoder att analysera social rörlighet", *Historisk tidskrift* 98:3. Stockholm 1978.
- Teige, Ola, *Eliten i Christianias sosiale og politiske nettverk 1680–1750*. Diss. Oslo 2008.
- Tergel, Alf, *Ungkyrkomännen, arbetarfrågan och nationalismen 1901–1911*. Diss. Uppsala. Stockholm 1969.
- Tergel, Alf, *Från konfrontation till institution. Ungkyrkorörelsen 1912–1917*. Uppsala 1974.
- Thelin, Bengt, *Exit eforus. Läroverkens sekularisering och striden om kristendomsundervisningen*. Diss. Stockholm 1981.
- Thidevall, Sven, *Folkekyrkan, vision och verklighet. Ett folkekyrkligt reformprograms öden 1928–1932*. Diss. Uppsala 2000.
- Thompson, Kenneth, "Church of England bishops as an elite" i Stanworth, Philip & Giddens, Anthony (eds.), *Elites and power in British society*. London 1974.
- Tjeder, David, "Borgerlighetens sköra manlighet" i Lorentzen, Jørgen & Ekenstam, Claes (red.), *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*. Möklinta 2006.
- Tjeder, David, "Framgång med förpliktelser. Bildningsborgerskapet och den kulturbärande företagaren" i Nilson, Tomas & Åberg, Martin (red.) i *Företagaren som kulturbärare. Perspektiv på företagarkultur 1800–2000*. Lund 2007.

- Tjeder, David, "Det manliggörande tvivlet" i Werner, Yvonne Maria (red.), *Kristen manlighet. Ideal och verklighet 1830–1940*. Lund 2008.
- Towler, Robert & Coxon, Anthony P.M., *The fate of the anglican clergy. A sociological study*. London 1979.
- Ullman, Annika, "Komparation och kollektivbiografier" i Linné, Agneta & Skog-Östlin, Kerstin (red.), *Biografi och kollektivbiografi som historisk metod*. Uppsala 2001.
- Vianello, Mino & Moore, Gwen (eds.), *Gendering elites. Economic and political leadership in 27 industrialised societies*. Basingstoke 2000.
- Wellhagen, Julius, "Tor Andrae. En biografisk kontur", *Linköpings stifts julbok* 1947. Linköping 1947.
- Weman, Gunnar, *Nutida gudstjänst och medeltida kyrkorum. Förhållandet mellan det sena 1900-talets liturgireform och det medeltida gudstjänstrummet i Svenska kyrkan*. Diss. Uppsala. Skellefteå 2006.
- Werner, Yvonne Maria, "Konfessionalisering, folkgemenskap och identitetskonstruktion", *Historisk tidskrift* 123:1. Stockholm 2003.
- Werner, Yvonne Maria (red.), *Kristen manlighet. Ideal och verklighet 1830–1940*. Lund 2008.
- Westerberg, Anders (red.), *Världsproblem och kyrkofrid. Domkyrkoaktionen i Lund november 1968. Dokument och kommentarer till en rättegång*. Lund 1970.
- Westholm, Anders, "Makteliten" i *Demokrati och makt i Sverige. Maktutredningens huvudrapport*, SOU 1990:44. Stockholm 1990.
- Widén, Solveig, "Prästfruns ställning och roll i församlingarna i det svenska riket på 1700-talet", *Kyrkohistorisk årskrift* 94. Uppsala 1994.
- Wieselgren, Greta, *Den höga tröskeln. Kampen för kvinnas rätt till ämbete*. Lund 1969.
- Winberg, Christer, *Hur Västsverige blev västsvenskt*. Andra uppl. Göteborg 2002 [2000].
- Winton, Patrik, *Frihetstidens politiska praktik. Nätverk och offentlighet 1746–1766*. Diss. Uppsala 2006.
- Wirén, Tobias, *Ideologin apparatur. Reproduktionsperspektiv på kyrka och skola i 1600- och 1700-talens Sverige*. Diss. Umeå 2006.
- Ysander, Torsten, "Ordförandeporträtt" i Iverson, Yngve (red.), *Femtio år med Allmänna Svenska Prästförbundet*. Stockholm 1955.
- Åberg, Martin, *En fråga om klass? Borgarklass och industriellt företagande i Göteborg 1850–1914*. Diss. Göteborg 1991.
- Åberg, Göran, *Sankt Sigfrids stift i historia och nutid*. Växjö 1996.
- Åberg, Göran, *Växjö stift i historia och nutid*. Bearb. utg. Lund 2007.